

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Fındık Özlem ALPER

Editörler / Editors

Ali Eren ALPER

Okyay UÇAN

Dil Editörü / Language Editor

Arzum BÜYÜKKEKLİK

Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu Sekreteryası / Publication Secretariat

Melih Nadi TUTAN

Bariş Meriç DEMİR

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12

Faks: 0 388 225 20 14

E-posta: iibfdergi@ohu.edu.tr

Copyright@ohuiibfdergi2020

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Derginin yayın dili Türkçe olup, aynı zamanda İngilizce yazılmış "araştırma makalesi", "derleme" ve "kitap değerlendirme" türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenmektedir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

ULAKBİM TR Dizin Komitesi tarafından düzenlenen yayım kuralları gereği 2020 yılı itibari ile başvuru yapan araştırmacıların Etik Kurul Raporu'nu da sisteme yüklemeleri gerekmektedir (Ayrıntılı bilgi için [tıklayınız](#)).

ÖHÜİBF Dergisi elektronik olarak yayımlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayımlanan eserlerin telif hakları Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ÖHÜİBFD), *ULAKBİM TR DİZİN*, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Araştırmax*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir University
Haluk BENGÜ	Niğde Ömer Halisdemir University
Mehmet DEMİRAL	Niğde Ömer Halisdemir University
Ali DERAN	Tarsus University
Fikret DÜLGER	Çukurova University
Fevzi Serkan ÖZDEMİR	Ondokuz Mayıs University
Elshan BAGHİRZADEH	Azerbaijan State University of Economics
K. Ghanshyam TRIVEDI	Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology
Aleksandra GORECKA	Warsaw University
Maria PARLINSKA	Warsaw University
Abdülmecit NUREDİN	International Vision University
Gülmira ABDİRASSİLOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hüseyin AKAY	İzmir Demokrasi University
Nalan AKDOĞAN	Başkent University
Serap ÇABUK	Çukurova University
Mümin ERTÜRK	Altınbaş University
Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Y. Beyazıt ÖNAL	Çukurova University
Janina SAWICKA	Warsaw University
Yusuf SÜRMEK	Karadeniz Teknik University
S. Hüseyin TOKAY	Gazi University
A. Burçin YERELİ	Hacettepe University

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:2 • ISSN: 2564-6931

Hakem Kurulu / Referee Board

Bu Sayının Hakemleri, Nisan 2020; 13(2)

Hüseyin	AKAY	(İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Nükhet Adalet	AKBULUT	(Ege Üniversitesi)
Ayberk Nuri	BERKMAN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Veda	BİLİCAN GÖKKAYA	(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Ahmet Vecdi	CAN	(Sakarya Üniversitesi)
Nesrin	CANPOLAT	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Atıl Cem	ÇİÇEK	(Kafkas Üniversitesi)
Suzan	ÇOBAN	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Mehmet	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Mehmet Vahit	EREN	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Ercan	GEÇGİN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Kerem	GÖKTEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Arzu	GÜRDOĞAN	(Muğla Sıtkı Koçmanlı Üniversitesi)
Arif	İĞDELİ	(Aksaray Üniversitesi)
Selahattin	KARABINAR	(İstanbul Üniversitesi)
Korhan	KARACAOĞLU	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Atilla	KARAHAN	(Selçuk Üniversitesi)
Altuğ Murat	KÖKTAŞ	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Gazi	KURNAZ	(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Ganite	KURT	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Özlem	KUVAT	(Balıkesir Üniversitesi)
Erkan	ÖZTÜRK	(Kırklareli Üniversitesi)
Özlem	ÖZTÜRK ÇETENAK	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Metin	SABAN	(Bartın Üniversitesi)
Emin	SALİHİ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yeliz	SARIÖZ GÖKTEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Orhan	ŞİMŞEK	(Artvin Çoruh Üniversitesi)
Halûk	TANRIVERDİ	(İstanbul Üniversitesi)
Hasan Hüseyin	TÜRKMEN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Sefer	UÇAK	(Balıkesir Üniversitesi)
A. Vahap	ULUÇ	(Harran Üniversitesi)
Selçuk	YALÇIN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Cihad İslam	YILMAZ	(Polis Akademisi)

Hakemlik yapan tüm hocalarımıza bilim dünyası adına teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Koruyucu Ailelerin Sorunları Denizli İli Örneği.....185-202**
Problems of Foster Families: Case of Denizli Province
Sinem YILDIRIMALP
Özge HIZ
- İktisat Politikalarının Çin ve Hindistan'ın Kalkınmasındaki Etkileri.....203-212**
Role of Economic Policies in Developments of China and India
Mehmetali KASIM
Fatih YÜCEL
- Dünyada ve Türkiye'de Güneş, Rüzgar ve Jeotermalde Güncel İktisadi Görünüm.....213-226**
Current Economic View in Solar, Wind and Geothermal in The World and in Turkey
Gelengül KOÇASLAN
- The Role of Internal Control in Hotel Business: A Research on Five-Star.....227-241**
Halil AKMEŞE
Hilal GÜNDOĞAN
- Marka Konumlandırma ve Algulama Haritaları: Televizyon Kanalları Üzerine Bir Uygulama.....242-259**
Brand Positioning and Perception Maps: An Application on Television Channels
Rafet BEYAZ
- Çevreye Duyarlı ve Yeşil Tüketici: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma.....260-276**
Ecofriendly And Green Consumer: A Survey On University Students
Aynur ACER
İ. Bihter KARAGÖZ TAŞKIN
- Çalışanların Makyavelist Tutumları, İşkoliklikleri ve Kişilik Özellikleri İlişkilerinin İncelenmesi.....277-290**
Examining The Relation Between Machiavelist Attitudes, Workaholicisms And Personality Traits Of Employees
Hüsnü Serdar ÖĞE
Zehranur SANIOĞLU TANIŞ
- Teknolojinin Savaşı Dönüştürmesinde Yeni Bir Aşama: Robotik Savaş.....291-305**
A New Step in Technology's Transformation of War: Robotic War
Özgün KABACAOĞLU
- Riskten Korunma Muhasebesinin Türkiye'deki Bankalarda Uygulanması ve Raporlanması – 2018...306-312**
Application and Reporting of Hedge Accounting in Banking Sector of Turkey-2018
Havva Nur ÇİFTÇİ

- İktidar Döneminde ANAP'ın Demokrasi Anlayışı: Siyasalar, Söylemler ve Özal Liderliği.....313-330**
The MP's Concept of Democracy in The Period of Power: Policies, Discourses and Leadership of Ozal
Melih Nadi TUTAN
- BIST Kimya Ve Metal Ana Sanayi Sektörlerindeki İmalat İşletmelerinde Maliyet Yapışkanlığının Test Edilmesine İlişkin Bir Uygulama.....331-342**
An Application on Testing the Cost Stickness of Manufacturing Companies in BIST Chemistry and Metal Main Industry Sectors
Haluk BENGÜ
Can FİDANCAN
- Taşıyıcı Bitkilerin TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardı Kapsamında Muhasebeleştirilmesi: Fındık Yetiştiriciliği Yapan Bir Tarım İşletmesinde Uygulama.....343-363**
Recognition of The Bearer Plants Within the Scope of TAS 16: Tangible Fixed Assets Standard: An Application in A Hazelnut Producing Agricultural Enterprise
Dursun KELEŞ
Abitter ÖZULUCAN
- Geçiş Ekonomilerinde Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2017 Dönemi.....364-370**
Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in Transition Economies: 1998-2017 Period
Hasan Önder SARIDOĞAN
Mustafa Alpin GÜLŞEN
- Katı Atık Yönetimi ve Sorunları: Tıbbi Atıklar Üzerine Hastanelerde Yapılan Bir Uygulama.....371-385**
Solid Waste Management and Its Problems: An Application in Hospitals on Medical Waste
Ayşe CİNGÖZ
Selma TİNNİ

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 185-202

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 185-202

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.567007

Geliş Tarihi / Received: 17.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 17.04.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

KORUYUCU AİLELERİN SORUNLARI: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ*

Sinem YILDIRIMALP¹
Özge HIZ²

Öz

Korunmaya muhtaç çocuğun her alanda sağlıklı gelişimi için en iyi bakımın öz aile yanında yapılan bakım olduğu pek çok çalışma ile ortaya konmaktadır. Ancak çocuğun ailesinin yanında sağlıklı gelişiminin mümkün olmadığı durumlar yaşanabilmektedir. Çocuğun öz ailesi yanında kalmasının sorun oluşturacağı durumlarda devlet koruması söz konusu olmaktadır. Korunmaya muhtaç çocuk için devlet farklı bakım hizmetleri sunmaktadır. Bu bakım hizmetlerinden birini oluşturan Koruyucu Aile Hizmeti, çeşitli sebeplerle öz ailesi yanında bakılamayan ve evlat edindirme hizmetinden yararlanamayan korunmaya muhtaç çocuğun bakım ve korunmasının, devlet denetimi altında, uzun veya kısa süreliğine, ebeveyn rolü üstlenen kişi veya aile tarafından yerine getirildiği bir hizmet türüdür. Koruyucu Aile Yönetmeliği ile düzenlenen hizmetle, çocuğun sorunlu döneminin en az zararlı ve normal hayatını olağan biçimde geçirmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, koruyucu aile hizmetinden yararlanan koruyucu ailelerin yaşadıkları sorunları tespit etmek ve öneriler sunmaktır. Bu kapsamda derinlemesine bilgi edinmeyi mümkün kılan nitel araştırma yöntemi tercih edilerek, Denizli ilinde yaşayan 35 koruyucu aile ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda koruyucu aile hizmetinden yararlanan ailelerin, bürokratik, toplumsal, sosyal yardım ve sosyal hizmete yönelik sorunlar yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Korunmaya Muhtaç Çocuk, Koruyucu Aile Hizmeti, Koruyucu Aile, Sorunlar

Jel Kodları : I3, J1

* Bu çalışma Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Türkiye'de Çocuk Refahı Kapsamında Koruyucu Aile Hizmeti: Denizli İli Örneği" (2018) başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve End. İliş. Bölümü, ssac@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0171-5916

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve End.İliş. Bölümü, ozge.hiz@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8044-3175

PROBLEMS OF FOSTER FAMILIES: CASE OF DENİZLİ PROVINCE

Abstract

Many studies have demonstrated that the best care for healthy development of the child in need of protection in every field is the care taken by his own family. However, it is possible that healthy development of child is not possible besides their families. In cases where it is a problem for the child to stay with his / her own family, there is state protection. The state provides different care services for the child in need of protection. The Foster Family Service, which constitutes one of these care services, is a type of service in which the care and protection of a child in need of protection, who cannot be cared for and who cannot benefit from the adoption service for various reasons, is carried out by the person or family who takes the role of a parent under state control for a long or short term. With the service organized by the Foster Family Regulation, it is aimed to ensure that the child's problematic period is spent with the least harm and normal life. The purpose of this study is to identify the problems experienced by foster families benefiting from foster family service and to provide suggestions. In this context, qualitative research method, which makes it possible to obtain in-depth information, was preferred and interviews were conducted with 35 foster families living in Denizli. The data obtained from the interviews were evaluated by content analysis. As a result of the research, it was found that families benefiting from foster family service experience bureaucratic, social, social assistance and social service problems.

Keywords : Child In Need Of Protection, Family Foster Care Service, Foster Family, Problems

Jel Codes : I3, J1

GİRİŞ

Sağlıklı bir toplum oluşturmanın ilk şartı, sağlıklı çocuklar ve gençler yetiştirmektir. Çocuklar için en iyi gelişimin, öz aileleri ile yaşadıklarında elde edildiği bilinmektedir. Ancak çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarının öz aile tarafından sağlanamadığı, çocuğun gelişimi açısından yetersizlik ve sakıncanın olduğu durumlar yaşanabilmektedir. Bu durumda, yasal çerçeve içinde çocuk devlet tarafından korunma altına alınmaktadır. Türkiye’de korunmaya muhtaç çocuğun bakım ve korunması uzun yıllar çoğunlukla kurum bakımı bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar, kurum bakımının, devlete maddi bir külfet doğurduğunu, çocuk üzerinde de olumsuz etkiler bıraktığını, çocuk için en uygun yetişme ortamının aile yanında yaşam olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, korunmaya muhtaç çocuğa sunulan hizmetler arasında, çocuğun öz ailesinin yaşam şartları iyileşene kadar başka bir ailenin yanına yerleştirilmesine dayanan “Koruyucu Aile Hizmeti” nin önem kazanmasını sağlamıştır. Kurum bakımına ikame olarak ortaya çıkan koruyucu aile hizmetinin, gelişmiş ülkelerin en çok tercih ettiği bakım hizmeti haline geldiği gözlenmektedir. Türkiye’de kurum bakım sistemi hala kullanılmasına ve kurum altında bakımı sağlanan korunmaya muhtaç çocuk sayısı yüksek olmasına rağmen günümüzde öncelikle tercih edilen bir hizmet türü olarak görülmemektedir. Bu kapsamda Türkiye’de 2018 yılı verilerine göre Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı 1.366 kuruluşta³ 14.214, 2019 yıl sonu verilerine göre ise 1.369 kuruluşta 13. 867 korunmaya muhtaç çocuğa kurum bakımı sağlanmaktadır (ASPB, 2020a).

Koruyucu Aile Hizmeti, Türkiye’de Koruyucu Aile Yönetmeliği kapsamında çeşitli sebeplerle ailesi tarafından bakılamayan, evlat edinilmesi mümkün olmayan çocuğun yetkili kurumların denetimi ve gözetimi ile uygun aile yanına yerleştirilmesi sürecine dayanmaktadır. Çocuğun sorunlu döneminin en az zararlı ve normal hayatını olağan biçimde geçirmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Türkiye’de çocuk refahına yönelik önemli bir hizmet türü olan koruyucu aile hizmetinin, sorunsuz şekilde işlemesi hizmetin etkinliği ve devamlılığı için önem arz etmektedir. Bu sebeple hizmetin

³ Çocuk Evleri Sitesi, Çocuk Evleri, Çocuk Destek Merkezi

tarafının yaşadığı, karşılaştığı sorunların da bilinmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, çalışmada öncelikle Koruyucu Aile Hizmeti hakkında bilgi verilecek, çalışmanın uygulama kısmında ise Denizli ilinde yaşayan koruyucu ailelerin yaşadıkları sorunlara yer verilecektir.

I.KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUK VE KORUYUCU AİLE HİZMETİ

Tüm dünyada var olan ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlardan en çok çocuklar etkilenmektedir. Dünyada bazı bölgelerde çocuklar temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamakta ve çocukların sağlıklı birer birey olmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Giderek küçülen, geniş aile desteğinden mahrum kalan ve çocuğuna bakmakta zorluk çeken aileler bu engellerden birini oluşturmaktadır. Öz ailesi yanında ekonomik, sosyal ve psikolojik temel ihtiyaçları karşılanamayan çocuk, korunmaya muhtaç hale gelmektedir. Bir ülkenin ve toplumun geleceğini oluşturan çocuğun, refah ve huzur içinde yetişmesi, gelişmesi, eğitilmesi görevini üstlenen devlet, öncelikle aileyi güçlendirme ve desteklemeyi sağlayacak çalışmalar yürüterek, çocuğun ailesinin bakımı ve koruması altında olmasını amaçlamaktadır. Ancak, öz aile yanında bakımın mümkün olmadığı durumlarda, devlet korunmaya muhtaç hale gelen çocuğu yasal olarak koruma altına almaktadır (Karatay, 2007: 8).

Korunmaya muhtaç çocuk konusu her ülkenin sahip olduğu sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal özelliklerin de göz önünde tutularak değerlendirilmesi gereken bir olgudur (Yolcuoğlu, 2011: 44). Bu bağlamda korunmaya muhtaç çocuk kavramı iki şekilde ele alınmaktadır:

Geniş anlamıyla korunmaya muhtaç çocuk, sağlıklı gelişim için gerekli şartların hiçbirine sahip olamayan çocuk olarak ifade edilmektedir (Tuncer & Erdoğan, 2018: 516). Dar anlamda korunmaya muhtaç çocuk kavramı ise yasanın emrettiği ölçüde bakım ve gözetimin yapılmaması durumunda çocuğun fiziksel, zihinsel ve ruhsal anlamda güvenliğinin tehlikeye düşme durumudur (Akyüz, 2016: 454). Burada bahsedilen yasanın emrettiği düzenlemelerin amacı çocuğu korunmaya muhtaç olma durumuna karşı korumaktır. Tüm dünyada, devlet tarafından koruma altına ve bakım hizmeti kapsamına alınan çocukların önemli bir kısmının ebeveynleri tarafından terk edilme, istismara uğrama, ihmal edilme, madde kullanımı gibi sorunlar (Klee vd. 1997: 290-292) yaşadıkları görülmektedir. Bu kapsamda genel olarak çocuk haklarının sadece insan hakları düzenlemeleri ve ulusal hukuk içinde değil uluslararası hukukta ve ayrıca incelendiği bilinmektedir (Yazıcı, 2012: 501).

Çeşitli sebeplerle bir aileye sahip olamayan, ailesinden ayrılmak mecburiyetinde olan, öz aile ile bir arada yaşama imkanına sahip olmayan ve bakıma muhtaç hale gelen çocuğun, korunmaya alınarak topluma ve hayata kazandırılması önemlidir. Bu alanı düzenleyen Sosyal Hizmetler Kanunu'nun⁴ ana düşüncesi de "çocuğun bakım ve korunmasını öz ailesi yanında gerçekleştirmek ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda diğer bakım yollarına başvurmaktır". Korunmaya muhtaç çocuğa devlet gerekli korumayı sağlamakta ve belirli hizmetler sunmaktadır. Bu bakım hizmetleri; öz aile yanında aynı ve nakdi hizmetle bakım, evlat edinme, kurum bakımı ve koruyucu aile (Yazıcı, 2012: 503) şeklinde gerçekleşmektedir. Bakım alternatifleri arasında önce koruyucu aile hizmeti tercih edilmekte, koruyucu aile hizmetinin mümkün olmadığı ve bu hizmetten fayda sağlanmadığı durumlarda kurum bakımı tercih edilmektedir (Şenocak, 2010: 179).

Türkiye'de Koruyucu Aile Hizmeti kapsamında ilk koruyucu aile başvurusu 1961 yılında kabul edilmiş olsa da (Karatay, 2017: 410) koruyucu aile uygulaması günümüzde yeni gelişmekte olan bir bakım hizmetidir. Uygulama, değişik sebeplerle öz ailesi tarafından bakımı sağlanamayan çocuğun, kısa veya uzun süreli olarak bakım sorumluluğunu alan kişi veya ailenin yanında ve devlet denetiminde yaşamlarını sürdürmeleri (Üstüner vd. 2005: 131; Yıldırım, 2017: 100) amacını taşıyan

⁴ Bu kanunun adı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu" iken, 03.06.2011 tarihli ve 633 sayılı KHK'nın 35. Maddesiyle "Sosyal Hizmetler Kanunu" olarak değiştirilmiştir.

bir hizmet türüdür. Söz konusu hizmetin uygulayıcısı olan koruyucu aile ise Koruyucu Aile Yönetmeliği'ne (KAY) göre; yönetmelikte belirlenen esas ve usuller çerçevesinde korunmayı gerektiren duruma göre belirlenen sürede, ödeme karşılığı yahut karşılıksız olarak ve il müdürlüklerinin denetiminde çocuğun bakım ve yetiştirilmesi sorumluluğunu üstlenerek çocuğa aile ortamında yaşama imkânı sunan aile veya kişi olarak tanımlanmaktadır (KAY, 2012).

Koruyucu aile uygulaması, bir nevi çocuğun öz ailesi yerine geçerek anne-baba rollerinin tümünün üstlenildiği ve gönüllülüğe dayanan bir şekilde yürütülmektedir (Yazıcı, 2012: 504). Koruyucu Aile Hizmetinin asıl amacı, korunmaya muhtaç çocuğun olağan gelişimini sağlayabilmesi için gerekli şartları oluşturmak, çocuğun zarar görmemesini sağlamak ve sağlıklı çocukluk geçirmesi için gereken özveriyi sağlamaktır (Bilican Gökkaya, 2014: 251). Çocuğun sağlıklı gelişiminde aile kurumunun gerekliliği (Özbesler, 2009: 87) düşüncesine dayanan koruyucu aile hizmeti, öz ailenin şartlarının düzelmesi ile korunmaya muhtaç çocuğu öz ailesinin yanına döndürmeyi amaçlamaktadır.

Belirli zaman aralığında korunmaya muhtaç çocuğun bakımını üstlenen koruyucu ailenin, özenli ve titiz inceleme ile seçilmesi gerekmektedir (Görgülü, 2014: 46-47). Korunmaya muhtaç çocuk; yaş, gereksinimler, sağlık durumu, korunma nedeni ve süresi gibi faktörler çerçevesinde değerlendirildiğinden (Erdal, 2014: 178) koruyucu ailenin çeşitliliği ve seçimi önemlidir. Bu kapsamda koruyucu aile hizmetinin; gönüllü, para karşılığı ve çok sayıda çocuğa hizmet veren koruyucu aile şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca kısa/uzun süreli, uzman/profesyonel ve akraba yanında bakım gibi türlerinin olduğu da bilinmektedir. Bu belirtilenler haricinde KAY'da dört koruyucu aile modeli düzenlenmektedir. Bunlar; Akraba ve Yakın Çevre Koruyucu Aile Modeli, Geçici Koruyucu Aile Modeli, Süreli Koruyucu Aile Modeli ve Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modelidir (KAY, 2012).

Koruyucu Aile Yönetmeliği'nin 4. Maddesine göre; Akraba ve yakın çevre koruyucu aile modeli, *koruyucu aile yanına yerleştirilen korunmaya muhtaç çocuğun veli ya da vasi dışında kalan, kan bağı bulunan akrabalar ya da çocuğun iletişim içinde olduğu veya tanıdığı bakıcı, komşu gibi yakın çevresinde olan, seçmeleri durumunda asgari düzeyde ana-baba eğitimi almış kişi veya ailelerin uyguladığı hizmet modelidir* (KAY, 2012). Bu modelde dikkat edilmesi gereken husus, koruyucu aile olacak kişi veya ailenin çocukla arasının iyi olmasıdır. Modelin amacı çocuk için en doğru ve yararlı ortamın oluşturulmasıdır (Yurdakul, 2016: 41). Geçici koruyucu aile modeli, korunmaya muhtaç çocuk için acil koruma ihtiyacı olması veya çocuğa ilişkin hizmet planının oluşturulmadığı ve herhangi bir kuruma yerleştirilmediği ya da hazırlanan hizmet planlarından değişik sebeplerle henüz yararlanılmadığı durumlarda uygulanmaktadır. Geçici koruyucu aile modeli, temel ana-baba eğitimleri ve Koruyucu Aile Birinci ve İkinci Kademe Eğitimi almış profesyonel kişi ve ailelerin sağladığı bakım hizmetini ifade etmektedir. Model süreklilik arz etmez, birkaç gün ile en fazla bir ay arasında değişen bir süreyi kapsamaktadır (Kuş, 2014: 46; KAY, 2012). Süreli koruyucu aile modelinde, *öz ailesi yanına kısa zamanda geri dönme olanağı olmayan veya kalıcı bir şekilde aile yanına yerleştirilemeyen çocuğun, tercihen temel ana baba eğitimi veya koruyucu aile birinci kademe eğitimine sahip kişi veya ailelerin yanına yerleştirilmesi hedeflenmektedir*. Uzmanlaşmış koruyucu aile modeli ise *özel zorlukları ve ihtiyaçları olan çocuğa yardımcı olabilecek lisans eğitimine sahip veya eşlerden biri en az ilköğretim mezunu olmak üzere ana-baba eğitimleri, koruyucu aile birinci ve ikinci kademe eğitimlerine sahip kişi veya ailelerin sunduğu bakım* (KAY, 2012) türüdür. Bu modelin diğer koruyucu aile modellerinden farkını koruyucu aile olacak kişinin veya ailenin eğitim düzeyindeki farklılıklar göstermektedir (Yurdakul, 2016: 44).

Koruyucu Aile Yönetmeliği ile koruyucu aile olma şartları da düzenlenmektedir. Buna göre *koruyucu ailenin, Türk vatandaşı olması ve Türkiye'de sürekli ikamet etmesi, 25-65 yaş aralığında bulunması, En az ilköğretim düzeyinde eğitim almış olması, Düzenli gelire sahip olması* gerekmektedir. Yönetmelikte uzmanlaşmış koruyucu aileler ile geçici koruyucu aileler için *"Bakanlıkça belirlenen lisans eğitimi almış veya eşlerden biri en az ilköğretim düzeyinde olmak üzere temel ana-baba eğitimleri, koruyucu aile birinci ve ikinci kademe eğitimlerini almış olma"* şartları aranmaktadır.

Yönetmelikle "akraba veya yakın çevre koruyucu aile modeli hariç olmak üzere çocuk ile koruyucu aile olacak eşlerden yaşı küçük olan arasındaki yaş farkı 18 yaştan da az olamaması" düzenlenmektedir (KAY, md.8, 2012).

Korunmaya alınma durumunda "Öncelikle akrabalara ya da belli bir süredir devam eden ana-baba-çocuk ilişkisinin kurulduğu yakın çevre ailelerden uygun olanlara koruyucu aile olmaları yönünde teklifte bulunulur. Bu kişilerin koruyucu aile olmak istemesi durumunda, yapılacak sosyal inceleme sonucuna göre Komisyon tarafından uygun görülmesi halinde yaş ve eğitim şartı aranmaz" (KAY, md.8, 2012).

Başvuru yapan aile, koruyucu aile sözleşmesinin yapıldığı andan koruyucu aile ilişkisi sonlanıncaya kadar koruyucu aile hizmetinin bütün yükümlülüklerini kabul etmiş sayılmaktadır. Sosyal çalışma görevlisi tarafından Yönetmelikte belirtilen hususlar çerçevesinde koruyucu aile başvurusu kabul edilen kişi ve aile hakkında sosyal inceleme yapılmakta ve koruyucu aile dosyası komisyona sunulmaktadır (Kuş, 2014: 56-57). Yönetmeliğin 9. maddesine göre "Başvurusu kabul edilenler hakkında kişilik özellikleri, evlilik ve sosyal ilişkileri, tek başına yaşayıp yaşamadığı, yaşantısının genel kabul görmüş toplum kural ve değerlerine uygun olup olmadığı, çocuk yetiştirme konusundaki yeterliliği, yaşları, diğer aile üyelerinin bu konudaki düşünceleri, iş ve ekonomik koşulları gibi çocuk ile koruyucu aile ilişkileri açısından önem taşıyan temel mesleki değerlendirme hususları dikkate alınarak sosyal inceleme yapılır" (KAY, 2012). Koruyucu aile komisyonu, dosyalar üzerinde değerlendirme yaparak çocuğun hangi aileye yerleştirilmesi gerektiğine oy birliğiyle karar vermektedir (Yurdakul, 2016: 50).

Koruyucu aile yönetmeliğinin 15. maddesi 1. fıkrasında koruyucu aile ilişkisindeki bütün modelleri kapsayacak şekilde bütün görev ve yükümlülükler düzenlenmektedir. Buna göre başlıca sorumluluklar;

- Koruyucu aile yanına yerleştirilen çocuğun sağlıklı gelişimi için ihtiyaç duyulan koşulları sağlamak ve uygulanmasına yardımcı olmak, Sağlık Bakanlığı'nın belirlediği zamanlarda çocuğun izlenimini yaptırmak, tedavi planı ile ilgili yükümlülükler varsa yerine getirmek, uygulanmasında koruyucu aile birimiyle iş birliği içinde yer almak,
- Çocuğun yetenekleri ve becerileri dahilinde eğitim ve öğretimi veya meslek edindirme konusunda gerekli imkânı sağlamak, çocuğun bakımı, korunması ve eğitilmesi dışında hiçbir şekilde çalıştırmamak,
- Çocuğun karşılanabilir ihtiyaçları ile çocuğu ilgilendiren konularda çocuğun düşüncesini almak,
- İl veya ilçe müdürlüklerinin iznini almadan çocuğu başka birisinin yanına bırakarak yer değişikliği yapmamak,
- Çocuğun bakım koşullarının değişmesi durumunda il veya ilçe müdürlükleriyle iş birliği yaparak çocuğun ayrılık sürecine hazırlanmasında yardımcı olmak,
- Çocuk yerleştirme önerisini geçerli bir gerekçesi olmaması halinde kabul etmek (KAY, 2012) şeklinde ifade edilmektedir.

II.KORUYUCU AİLELERİN SORUNLARI: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Koruyucu Aile Hizmeti, Türkiye’de yıllar itibariyle sayısal artış göstermektedir. Araştırmanın yapıldığı 2018 yılı verilerine göre Türkiye’de 5.289 koruyucu aile yanında bakımı sağlanan 6.468; 2019 yılı verilerine göre ise 5.967 koruyucu aile yanında bakımı sağlanan 7.259 korunmaya muhtaç çocuk olduğu yayınlanmaktadır (ASPB, 2020a). Bu kapsamda illere göre değerlendirildiğinde ilk 3 sırada Türkiye’nin 3 büyük şehri yer almaktadır. Güncel verilere göre, birinci sıradaki İstanbul’da koruyucu aile sayısı 651, koruyucu aile yanına yerleştirilen korunmaya muhtaç çocuk sayısı ise 714’tür. İkinci sırada 391 koruyucu aile ve 446 koruyucu aile bakımında korunmaya muhtaç çocuk ile Ankara ili, üçüncü sırada ise 368 koruyucu aile, koruyucu aile yanında 412 korunmaya muhtaç çocuk ile İzmir bulunmaktadır. Araştırmanın gerçekleştirildiği 2018 yılında Denizli ilinde koruyucu aile uygulamasından yararlanan 116 koruyucu aile, koruyucu aile bakımında 150 korunmaya muhtaç çocuk bulunmaktayken 2020 verilerine göre sayılarda artış yaşandığı, koruyucu aile sayısının 137, koruyucu aile bakımında korunmaya muhtaç çocuk sayısının ise 174’e yükseldiği görülmektedir (ASPB, 2020b).

II.I. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Yöntemi

Sağlıklı bir toplum oluşturmanın ilk şartı toplumdaki bireylerin sağlıklı bir çocukluk geçirmeleridir. Belirli sebeplerle ailesinden ve anne ve/veya babasından ayrı yaşamak zorunda kalan korunmaya muhtaç çocuk için devlet tarafından önlemler alınmaktadır. Bu bağlamda çocuk koruma ve bakım hizmetlerinin rolü artmaktadır. Dünya’da ve Türkiye’de gelişen, sayısal olarak da artış gösteren koruyucu aile hizmetine ilişkin literatürde az sayıda çalışma olduğu, var olan çalışmaların da daha ziyade kurum bakımı ile koruyucu aile bakımı karşılaştırması ve korunmaya muhtaç çocuk üzerinde etkilere dayalı olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye’de koruyucu aileyi konu alan çalışmaların (Bilican, 2014; Tezel vd. 2018; Centel, 2019) yok denecek kadar az olduğu dikkat çekmektedir. Oysaki gerek koruyucu aile hizmetinin daha iyi anlaşılabilmesi gerekse hizmetin işleyişine yönelik değerlendirme yapılabilmesi için bu hizmetten yararlanan koruyucu ailelerin tecrübeleri ve görüşleri önem taşımaktadır. Öte yandan 2016 yılı Aile Yapısı Araştırması sonuçlarına göre Türkiye’de koruyucu aile olmak isteyen bireylerin oranı %30,4 iken koruyucu aile olmayı istemeyenlerin oranının %53,5 olduğu dikkat çekmektedir. %16,1’lik kesim ise koruyucu aile olmaya ilişkin bilgisi bulunmadığını ifade etmektedir. Aile Yapısı Araştırmasında, doğal yöntemlerle çocuğu olmayan çiftlerin çözüme ilişkin algı sonuçlarına bakıldığında ise Türkiye genelinde %81’lik bir kesim koruyucu aile olmaya olumlu yaklaşmaktadır (ASPB, 2019). Bu veriler de Türkiye’de Koruyucu Aile Hizmetine yönelik çalışmalarda koruyucu aileler üzerine yoğunlaşmanın, yaşanan tecrübelerden yola çıkarak hizmeti değerlendirmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu gerekçelerden hareketle koruyucu aile hizmetinden yararlanan ailelerin sorunlarının tespiti araştırılmaya değer görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Denizli ilinde yaşayan koruyucu ailelerin sorunlarını incelemek ve çözüm önerileri sunmaktır.

Belirtilen amaç kapsamında çalışmada nitel araştırma yöntemi ve olgubilim deseni kullanılmıştır. Zira olgubilim deseni, “*veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardan*” (Yıldırım & Şimşek, 2013: 71) oluşmaktadır. Koruyucu aile hizmetinin tüm aşamalarını deneyimleyen kişilerden derinlemesine bilgi almanın önemli olduğu saha araştırmasında, katılımcıların deneyimlerini, tutumlarını, görüşlerini, duygu ve inançlarını ortaya koymada güçlü bir yöntem (Yıldırım & Şimşek, 2013: 129) olan görüşme tercih edilmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen mülakatlarla toplanan veriler, içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Bir soruna ilişkin sistematik ve tarafsız bir biçimde sunumu hedefleyen (Krippendorff, 1980: 25) içerik analizi, metinlere ve kullanıldıkları bağlamlara yönelik

geçerli ve anlamlı çıkarımlar yapabilmeyi sağlayan bilimsel bir araştırma yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 242).

Denizli ilinde koruyucu aile hizmetinden yararlanan aileler çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda Denizli ilinde bulunan 116 koruyucu ailenin 35'i ile 2018 yılının Ocak-Mart ayları arasında yarı yapılandırılmış bir görüşme formu üzerinden yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, koruyucu aileler tarafından belirlenen adres ve tarihte gerçekleştirilmiştir. Sesli ve yazılı olarak kayıt altına alınan görüşmeler, içerik analizi uyarınca ilk olarak kodlanmış ve temalara ulaşılmış, bu aşamadan sonra ise bulgular tanımlanarak yorumlar gerçekleştirilmiştir.

II.II. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulguları, görüşme yapılan koruyucu ailelerin demografik bulguları ve koruyucu ailelerin karşılaştıkları sorunlara dair bulgular olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

a. Demografik bilgilere ilişkin bulgular

Bu bölümde görüşme yapılan katılımcının, cinsiyeti (koruyucu anne veya baba), yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, mesleki bilgisi, aylık toplam hane geliri ve korunma altındaki çocuk sayısı gibi demografik bilgiler incelenmiştir.

Tablo 1: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Kadın	33	94,29
Erkek	2	5,71
Toplam	35	100

Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde mülakat gerçekleştirilen 35 koruyucu aileden ikisi (%5,71) erkek, 33'ü (%94,29) ise kadındır. Bu durumu toplumda cinsiyetler arasındaki iş bölümüyle açıklamak mümkündür. Koruyucu aile olmak için bir ailedeki tüm bireylerin onayı gerekse de cinsiyetler arası iş bölümünün verdiği sorumluluklar nedeniyle koruyucu aile olmak için öncelikle annenin/kadının onayı gerekmektedir. Mülakatlara katılım ve gerek korunmaya muhtaç çocuğa gerekse koruyucu aile hizmetine yönelik soruları cevaplandırma isteğinde kadınların sayısal çokluğu, toplumsal cinsiyet algısıyla doğrudan ilişkili bir durumu ifade eden "çocuktan birinci derecede anne sorumludur" bakış açısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Öte yandan araştırmanın çalışma grubunu oluşturan koruyucu ailelerin, mesleki bilgisi incelendiğinde de görüşme gerçekleştirilen katılımcıların ağırlıklı olarak kadınlardan oluşması şartıcı değildir. Zira Tablo 5'te de gösterildiği üzere katılımcıların %42,86'sını ev hanımları, %31,43'ünü ise emekliler gibi halihazırda çalışmayanlar oluşturmaktadır. Koruyucu ailenin erkek ebeveyninin çalışıyor olması da görüşmelerin kadınlarla gerçekleştirilmesi nedeni olarak sayılabilir.

Tablo 2: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
25-30	1	2,86
31-40	7	20,0
41-50	16	45,71
51-60	10	28,57
61 ve Üzeri	1	2,86
Toplam	35	100

Tablo 2’de koruyucu aile ebeveynlerinin yaş dağılımı gösterilmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların 16’sını (%45,21) 41-50 yaş aralığındaki kişiler oluştururken 10’unu (%28,57) 51-60 yaş aralığı, 7’si (%20) 31-40 yaş arasındaki kişiler oluşturmaktadır. 61 yaş ve üzeri ile 25-30 yaş aralığında ise 1’er kişi (%2,86) mülakata katılmıştır.

Tablo 3: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
İlköğretimden Az	0	0
İlköğretim Mezunu	12	34,29
Ortaöğretim Mezunu	12	34,29
Ön Lisans Mezunu	2	5,71
Lisans Mezunu	8	22,85
Lisansüstü Mezunu	1	2,86
Toplam	35	100

Tablo 3’te Denizli’de gerçekleştirilen mülakatlara katılan koruyucu aile ebeveynlerinin eğitim düzeyi gösterilmektedir. Koruyucu aile olma şartlarından olan “en az ilköğretim mezunu olma” durumu sebebiyle katılımcılardan hiçbiri ilköğretimden az eğitim düzeyinde değildir. Katılımcıların 12’sherden 24’ü (%68,58) ortaöğretim yani lise ve ilköğretim mezunu, 8’i (%22,85) lisans mezunu, 2’si (%5,71) ön lisans mezunu ve 1’i (%2,86) lisansüstü (master/doktora) mezunudur. Koruyucu aile hizmetinin istenilen seviyeye ulaşmamasının sebebi olarak toplumun bilinç düzeyinin düşük olması gösterilirken tabloya göre koruyucu aile sorumluluğunu üstlenen kişilerin çoğunluğunun eğitim düzeyinin lise ve ilköğretim seviyesinde olması dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Medeni Durumu

Medeni Hal	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evli	33	94,28
Bekar	1	2,86
Dul	1	2,86
Toplam	35	100

Tablo 4’te görüşme yapılan katılımcıların medeni durumları verilmiştir. Koruyucu aile şartları arasında evlilik bir koşul olarak görülmemektedir. Buna rağmen görüşülen kişilerin büyük kısmının (%94,28) evli olduğu görülmektedir. Ancak yine de evlilik şartı olmadığına göstergesi olarak bir katılımcı bekar ve bir katılımcı dul olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Mesleki Bilgisi

Mesleki Bilgi	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Memur/Kamu Görevlisi	5	14,29
İşçi	2	5,71
Serbest Meslek	2	5,71
Emekli	11	31,43
Ev Hanımı	15	42,86
Toplam	35	100

Tablo 5’te görüşülen koruyucu aile üyelerinin mesleki bilgileri sunulmaktadır. Katılımcıların 15’i (%42,86) ev hanımı, 11’i (%31,43) herhangi bir işten emekli, 5’i (%14,29) memur/kamu görevlisi, 2’si (%5,71) işçi ve serbest çalışan (avukat, diş hekimi) kişilerdir. Koruyucu aile olmak için herhangi bir meslek şartı belirtilmediğinden çalışmaya katılan kişilerden eşi çalışıp kendi çalışmayan kadınlar ev hanımı statüsüyle koruyucu aile hizmetine katılmıştır.

Tablo 6: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Toplam Aylık Hane Geliri⁵

Toplam Gelir	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Asgari Ücret veya Altı	0	0
1500-2500	8	22,85
2501-3500	6	17,15
3501-4500	8	22,85
4501 ve Üstü	13	37,15
Toplam	35	100

Tablo 6'da çalışmaya katılan koruyucu ailelerin aylık toplam hane geliri görülmektedir. %37,15 oranla ilk sırayı 4501 ve üstü gelir düzeyine sahip koruyucu aileler almaktadır. Sonraki iki sırayı %22,85 oran ile 1500-2500 ve 3501-4500 aralığında gelir düzeyinden oluşmaktadır. Son sırayı ise %17,15 oran ile 2501-3500 aralığındaki gelir düzeyine sahip aileler almıştır. Tablodan da anlaşılacağı üzere çalışmada asgari ücret ve altında gelir düzeyine sahip aile bulunmamaktadır.

Tablo 7: Mülakata Katılan Ebeveynlerin Biyolojik Çocuk Sahibi Olma Durumu

Öz Çocuk	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Evet	29	82,86
Hayır	6	17,14
Toplam	35	100

Tablo 7'de katılımcıların öz çocuğa sahip olma bilgisine yer verilmiştir. Katılımcıların %82,86'sı öz çocuğu olduğu, %17,14'lik oranın ise biyolojik çocuğu bulunmadığı anlaşılmıştır. Katılımcılar arasında bazı koruyucu ailelerin evlatlık çocuk alamadıkları için koruyucu aile hizmetine başvurduğu öğrenilmiştir.

Tablo 8: Bakımı Üstlenilen Korunmaya Muhtaç Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
1	19	54,28
2	14	40
3 ve Üstü	2	5,72
Toplam	35	100

Tablo 8'de koruyucu ailelerin kaç korunmaya muhtaç çocuğun bakımını üstlendiği sunulmaktadır. Koruyucu ailelerin %54,28'i (19 aile) 1 çocuğun, %40'ı (14 aile) 2 çocuğun bakımını üstlenmiştir. Katılımcılardan yalnızca ikisi 3 veya daha fazla çocuğa bakım sağlamaktadır. Koruyucu aileler en fazla üç çocuğun bakımını üstlenebilmektedir. Ancak çocukların kardeş olması durumunda çocuk sayısı sınırlandırılmayabilmektedir (KAY, md.14). Üç ve daha fazla çocuğa bakan ailelerden biri, kardeşleri birbirinden ayırmamak için 3 kız çocuğun bakımını üstlenmiştir.

b. Koruyucu ailelerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin bulgular

Koruyucu ailelere, çalışmanın amacına uygun olarak koruyucu aile hizmetine yönelik değerlendirmeleri ve karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Bulgular incelendiğinde sorunlar; bürokratik, toplumsal ve sosyal hizmete ilişkin sorunlar olarak sınıflandırılmıştır.

⁵ Bu çalışma asgari ücretin henüz 1404 TL olduğu zamanlarda yapıldığı için gelir düzeyleri bu şekilde sıralanmıştır.

- Bürokratik Sorunlar

Bürokratik sorunlar kapsamında katılımcılar, koruyucu aile olma başvuru ve kabul sürecinin "süre" olarak uzunluğu ve çok sayıda evrak hazırlama gerekliliği gibi iki temel sorunu vurgulamaktadır. Hizmetin etkin uygulanmadığı, eksiklikleri bulunduğu, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın denetim sıklığının yetersizliği ve koruyucu ailenin çocuk üzerinde yeterli düzeyde karar alma/verme hakkına sahip olmadığı yönünde verilen cevaplar da bürokratik sorunlar kapsamında değerlendirilmiştir.

Katılımcılar, hizmetten yararlanma sürecinde, başvuru yapan ailelere yönelik detaylı araştırma prosedürünü yadırgamadıklarını ve hatta prosedürü doğru bulduklarını belirtmektedirler. Ancak hizmetten yararlanmaya başvurudan, sürecin tamamlanmasına kadar geçen sürenin çok uzun olduğu yönünde ifadelere yer vermişlerdir. Koruyucu aileler, çok bekletilmek ve zaman kaybı yaşamak gibi sıkıntılarla karşılaştıklarını ısrarla vurgulamışlardır.

"Biz çok bekledik, bizi çok beklettiler. Biz koruyucu aile olmak istediğimiz dönemde Denizli'de toplam da 15-20 tane koruyucu aile vardı. O zamanki sosyal hizmet uzmanları çok inceliyorlardı" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans),

şeklinde zaman kaybı yaşadıklarını ifade etmiştir.

Koruyucu ailelerin bir diğer bürokratik sorununun evraktan kaynaklandığı belirlenmiştir. Düzenlenecek evrak çokluğu ve evrak yenileme işlemi nedeniyle süreçte sıkıntılar yaşandığı hatta koruyucu aile olmak isteyenler için caydırıcı noktaya geldiği ifade edilmektedir. Bu konuda koruyucu ailelerden birinin ifadeleri şöyledir,

"Yaklaşık olarak 10 gün süren ailemizi araştırma işlemlerinde birçok prosedür vardı, aslında bu araştırmalar tabii ki gerekli ve ben bundan şikayetçi değilim, ama asıl sorun, bu evrakların 2 yılda bir yenileniyor olmasıdır. 2 yılda bir yenilenen evraklardan daha önce bir ücret talep edilmiyordu, ancak artık test başına hane içinde bulunan herkesten kişi başına 50 TL alınıyor, koruyucu ailelik gibi güzel bir şey yaparken ailelere destek olmak yerine maddi bir külfet yükleniyor. Özellikle bu hizmete yeni başvuranlara bu yeni sistemin caydırıcı bir etkiye bulunacağını düşünüyorum, 2 senede bir de olsa bu maddi külfet bence gereksiz bir durum" (M14, Kadın, 41 yaş, Ortaöğretim).

Evraka dair sorunların başta sağlık olmak üzere acil durumlarda da önemli engel oluşturduğu belirtilmektedir. Bir koruyucu anne, "Acil sağlık sorunuyla karşılaşıldığında, çocuğun öz ailesinden imzalı onay alınması gerekiyor, bu durumun düzenlenmesi gerekir" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim), şeklindeki düşüncesini belirtmiştir.

Ayrıca koruyucu aileler denetim konusunda da sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda İl Müdürlükleri tarafından yeterli derecede denetlenme yapılmaması hususu dile getirilmektedir. Koruyucu ailelerden 16'sı, kurum tarafından senede bir veya daha uzun zamanda ziyaret edildiklerini belirtmişlerdir. Koruyucu ailelerin kimisi rutin denetimlerin sürekli yapılmasını savunurken kimisi yüz yüze denetim yapılmasa dahi telefonla sürekli iletişim halinde olmanın önemine değinmişlerdir. Koruyucu ailelerin, denetimler konusunda herhangi çekince yaşamadıkları, tam aksine denetimin gerekliliğinin farkında oldukları görülmektedir.

"Normalde ne sıklıkla gelmeleri gerektiğini bilmiyorum ama biz telefonla iletişim kuruyoruz, en son 2 ay önce geldiler" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim).

Özel olarak denetim süreleri incelendiğinde, 3 koruyucu ailenin ayda bir, 9 koruyucu ailenin 3 ayda bir, 7 koruyucu ailenin 6 altı ayda bir denetlendiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Koruyucu ailelerin bir kısmı Kuruma belirli oranda güven vermeyi başarmış koruyucu ailelerin daha az denetlendiğini ve bu durumunda olağan olabileceğini ifade etmektedirler. Bu iyimser bakış açısına rağmen bazı koruyucu aileler yaşanan sorunlarla denetim sıklığı arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadırlar. Daha az sorun yaşayan koruyucu ailelere daha az gidildiği, daha fazla problem yaşayan koruyucu ailelereyse daha sık gidildiğini düşünmektedirler.

"Bize çok fazla gelmiyorlar, 6 ay olmuştur, çok sorunumuz olmadığı için ve telefonla sürekli diyalog halinde olduğumuz için gelmeye gerek görmüyorlar" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans).

"İlk zamanlar çok geliyorlardı, her ay geliyorlardı ama şimdi beni unuttunuz diye ben arıyorum, şimdi öyle geliyorlar, aradığım zaman sizde sorun yok diyorlar, herhalde o yüzden daha az geliyorlar" (M16, Kadın, 42 yaş, İlköğretim).

"Aramızda güven problemi olmadığı için yani bize güvendiklerinden dolayı gelmek için çok üstelemiyorlar" (M21, Kadın, 56 yaş, Ortaöğretim).

Koruyucu ailelerin dikkat çektiği bir diğer sorun alanı ise koruyucu aile hizmetinin yeterli seviyede uygulanmamasına yöneliktir. Zira katılımcıların önemli bir bölümü (27 kişi) Türkiye'de koruyucu aile hizmetinin yeterli derecede uygulanmadığını düşünmektedirler. Bu düşüncelerinin temelinde Türkiye'de hala kurum bakımının devam ediyor olması yer almaktadır.

"Koruyucu aile hizmeti yeteri kadar uygulanmıyor, eğer yeterli derece yaygın olsaydı şu an Denizli'de yuvada 150 çocuk olmazdı, Denizli zengin şehir ve bu uygulama bilinse zaten bunu yaparlar, ben 26 yaşın başında başvuru yaptım 27 yaşında çocuğum yanımdaydı, asgari ücretle geçiniyordum o zaman. Ben yapıyorsam herkes yapar" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim).

"Bu hizmet yeterince uygulanmıyor, canlı örnek anlatayım bu durum için, koruyucu aileler olarak valiliğin önünden Bayramyeri'ne doğru bisiklet turnuvası düzenledik. Çamlık'a kadar bisiklet sürdük, farkındalık yaratmak için yapılan bir düzenlemeydi. Bir nine, kültürlü-egitimli geldi, oğlum burada niye toplandınız dedi. İşte teyze koruyucu aile sistemini yaygınlaştırmak, tanıtmak için buradayız dedim, size de broşür vereyim dedim, sen bana bunu Türkçe anlatsana dedi, dedim daha nasıl anlatayım, yuvada yaşayan çocukları ailelere yerleştiriyorlar daha iyi bir hayat daha iyi bir bakım sağlamak için dedim, haa dedi, alemin doğurup bakmadığına siz bakıyorsunuz dedi, boş verin oğlum bunları dedi. Yani toplumun koruyucu aileliğe bakışı bu." (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans).

Genel kabul yeterli uygulama olmadığına yönelik olsa da hizmetin yeterli seviyede uygulandığını düşünen katılımcılar (4 kişi) da bulunmaktadır. Katılımcılara Türkiye'de hizmetin 1960'lardan beri uygulandığını ancak şu an sadece yaklaşık 6000 çocuğun koruyucu aile hizmetinden faydalandığı bilgisi sunulmuştur. Bu durumda katılımcılar, her uygulamanın istenilen, beklenen hızda kabul görmesinin zor olduğu yönündeki kanaatlerini sunmuşlardır. Bununla birlikte "hem derneğin⁶ hem de il müdürlüğündeki çalışanların yeterli derecede çalıştığını, ayrıca devletin basın aracılığıyla bu sistemi yeterince duyurduğunu ancak insanların sorumsuz ve ilgisiz olduğunu, koruyuculuğu üstlenilen çocuk sayısında bir artış olmuyorsa bu durumun devletin değil insanların sorumsuzluğundan kaynaklandığını" dile getirmişlerdir. Dolayısıyla 4 koruyucu aile, hizmetin yeterliliği konusunda devletin bir eksikliği olmadığını ancak bireylerin bakış açısında eksiklik olduğunu vurgulamaktadırlar.

"Bize göre Türkiye'de koruyucu aile uygulaması yeterli seviyede uygulanıyor ama insanlar bu konuda çok duyarlı davranmıyorlar" (M9, Kadın, 49 yaş, İlköğretim).

"İnsanlar bu sorumluluğu almak istemiyorlar bence, biliyorlar da bilmemezlikten geliyorlar sanki" (M16, Kadın, 42 yaş, İlköğretim).

"Kimse kendi rahatını bozmak istemiyor, bu iş tam anlamıyla elini taşın altına koymak, gece gündüz onların sorumluluğunu almak, bir insanla uğraşmak aşırı derecede ilgi ve fedakârlık isteyen bir şey, bugün herkes yaşlılar için huzurevi, çocuklar için de yuvaların arkasına sığınmış durumda. Hiçbir şey yapamıyorsun git yuvaya onlarla bir gün geçir, zaten o bir günü yuvada geçirirsen yuvadan çıkamıyorsun. Kimse o sorumluluğu almak istemiyor" (M8, Kadın, 58 yaş, Ortaöğretim).

Koruyucu ailelerin, çocuklar üzerinde yeterli derecede "karar alma/verme hakkına" sahip olmadıklarına yönelik ifadelerini de bürokratik sorunlar içerisinde değerlendirmek mümkündür. Zira bu konuda hukuki olarak ve haklar kapsamında yeterli düzenleme söz konusu değildir. Bu durum

⁶ DEKAD; Denizli Koruyucu Aile Derneği

koruyucu aileler nezdinde çocuk için net bir gelecek planının yapılamayışına ve korunmaya muhtaç çocuğun sistemden uzak kalmasına sebep olmaktadır. Bu konuda koruyucu ailelerin ifadeleri şöyledir;

"Bazı durumlarda koruyucu ailenin de çocuk üzerinde karar verme yetkisinin olması gerekir, örneğin en basitinden oğlumun sünnet olması gerekiyor ve biz bunun için öz annesinden imza almak zorundayız, ya da acil durum oldu ve ameliyat olması gerekiyor yine öz annesinden imza almam gerekiyor, o yüzden bu durum düzenlenmeli, aciliyet durumlarında bizim de belli oranda yetkimiz olmalı" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim),

"Korunmaya muhtaç çocuklar için gelecek planı yapılmalı, böylece o çocuklarda topluma kazandırılmış olurlar" (M33, Kadın, 60 yaş, Lisans),

"Türkiye'de koruyucu aile hakkı diye bir hak yok. Tamam sen koruyucu aile olurken imza atıp öz ailesi istediğinde çocuğu vereceğini söylüyorsun ama nasıl koruyucu aile olurken bir çok prosedür araniyorsa çocuk öz ailesine geri verilirken de çok daha fazla şartlar aranmalı, özel durumlar haricinde sen çocuğu başta istemeyip kuruma bırakacaksın oradan da bir koruyucu aile alacak sonra 3-5 yıl sonra çocuk büyüdükten sonra benim çocuğum vardı geri istiyorum dememelisiz çünkü o çocuğunda psikolojisi var, koruyucu aile çocuğu, çocuk koruyucu aileyi benimsiyor. Çocuk belli yaşam standardına kavuşacak sonra sen o çocuğu alıp öz ailesine vereceksin, çocuk bunu isteyecek mi, hangi şartlar içine gönderiliyor bu çocuk, bunları düşünüp sorgulayan yok" (M14, Kadın, 41 yaş, Ortaöğretim).

Koruyucu aileler tarafından dile getirilen bir diğer sorun ise koruyuculuğunu üstlendikleri çocuğun, koruyucu ailenin seyahat, hastalık gibi durumlarında geçici süre bakımının üstlenileceği herhangi bir düzenlemenin olmadığıdır. Ani gelişen şehir dışına çıkma ya da hastalık durumunda koruyucu aile çocukla birlikte hareket etmede kısıtlılık yaşamakta ve geçici süre çocuğun bakımını üstlenecek bir yapılanmanın eksikliğiyle karşılaşmaktadırlar. Bu durumlarda çocuğun öz ailesinden izin alma zorunluluğunun, koruyucu aileler için sorun oluşturduğu görülmektedir.

"Bir de bizdeki gibi algı yok orada, diyelim ki anne veya babadan biri hasta veya ameliyat olacak, hemen telefon ediyorsun sivil toplum örgütüne, gelip çocuğu alıyorlar bir ay bakıyorlar, bir ay sonra koruyucu aileye teslim ediyorlar, biz de öyle değil ki her şeyi devlet yapıyor" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans).

- Toplumsal Sorunlar

Toplumun, koruyucu aile hizmetinin bilinmemesinden kaynaklanan çekinceye sahip olduğunu düşünen katılımcılar, bilgi eksikliğinin kendileri ve korunmaya muhtaç çocuk için sorunlar doğurduğunu belirtmektedirler. Koruyucu aile hizmetinin tercih edilmemesi üzerine görüş bildiren katılımcılar, toplumdaki kaynaklı olduğunu düşündükleri sorunların çözümünde, koruyucu aile hizmetinin etkin uygulanması ve eksikliklerin giderilmesinin önemini vurgulamaktadırlar. Bu konudaki katılımcı görüşleri şöyledir;

"Bilinçlendirme yapılması gerekiyor televizyonlarda, bu tabu değil, bunun üzerini örtmeye gerek yok" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim),

"İnsanlar bilinçsiz, dernekler insanlara yeterli bilgiyi vermeye çalışıyorlar ama kurumun bunun için çok çaba sarf etmeye çalıştığını zannetmiyorum" (M14, Kadın, 41 yaş, Ortaöğretim).

Koruyucu aile hizmetinin tercih edilmemesine dair bir diğer görüş de toplumun bu hizmete korku ve önyargı ile yaklaşması olarak belirtilmiştir. Bu önyargı ve korkunun sebebi ise kişilerin bakım ve koruma amacıyla aldıkları çocukların "her an ellerinden alınma ihtimali" düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Koruyucu aileler düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir;

"İnsanların bilgisizliği, yetersizliği, bir de koruyucu aileye verilen çocuğun çok basit bir şekilde alınıp biyolojik aileye geri verilmesi, bu durum insanlara korkutucu geliyor" (M14, Kadın, 41 yaş, Ortaöğretim),

"Ayrıca insanların önyargıları da var o yüzden bundan uzak duruyorlar, önyargılardan biri kaybetme korkusu, eğer evlat edinirsen gitmez ama koruyucu aile olursan çocuk gidebilir" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim).

Koruyucu aileler gerek kendilerinin gerekse toplumun öz ailelere ilişkin bazı özel kaygılar taşıdıklarını da ifade etmektedirler. Kendilerinin ve çevrelerinde koruyucu aile olmak isteyen tanıdıklarının, öz aile ile sorun yaşama, öz aile tarafından takip edilme gibi endişeler taşıdıklarını belirtmektedirler. Bu kapsamda özellikle öz aile ile iletişimde olmak istemedikleri görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri şöyledir;

"Bazı aileler de korkuyor, bazı anneler çocukları koruyucu aileye verdikten sonra arkalarından takip ediyorlarmış, sonradan rahatsız ediyorlarmış, sanırım bunlardan korkanlarda var" (M15, Kadın, 50 yaş, İlköğretim),

"...biz kuruma belirtmiştik zaten çocuklarla uğraşırız ama çocukların öz ailesiyle uğraşmak istemiyoruz diye, çünkü diğer koruyucu ailelerden duymuştum, çocuklar öz aileleriyle görüşünce psikolojileri bozuluyormuş, düzeltmiyorlarmış" (M16, Kadın, 42 yaş, İlköğretim).

Toplumun, öz çocuğun ihmal edilmesi endişesiyle koruyucu aile hizmetine uzak duran bir kesiminin de olduğunu ifade eden koruyucu aileler, hizmetin yaygınlaşması önünde bu durumun engel oluşturduğunu da belirtmektedirler. Koruyucu aile hizmetinden yararlanma durumunda öz çocuklarının bakımı, eğitimi ve gelişimi yönünde ihmaller olabileceği kaygısını yaşayan insanlar, aile yapılarına zarar verme endişesi hissetmektedirler.

"Korku çok fazla ya kendi çocuğumuzu ihmal edersek ya aile yapımızda zarar görürsek ne olacak gibi korkular çok fazla" (M32, Kadın, 49 yaş, İlköğretim).

Çalışmaya katılan koruyucu ailelerin belirttiği bir başka toplumsal sorun, koruyucu aile hizmetinin toplumun genel dini düşünce yapısıyla örtüşmemesidir. Koruyucu aileler bu durumun genellikle toplumun edindiği yanlış dini bilgilerden meydana geldiğini belirtmektedirler. Bu konudaki görüşler şöyledir;

"Mesela bizim toplumumuzda şöyle bir şey var, bana diyorlar ki, erkek çocuğa bakıyorsun, sizin aynı evde olmanız günah mı diyorlar, ben günah olduğunu düşünmüyorum, herhalde bu dini durumlar etkiliyor insanları, ayrıca bizim insanımız ne kadar yardımsever görünse de biraz bencillikte söz konusu..." (M11, Kadın, 47 yaş, Lisans),

"Bir de bu duruma günah sevap olarak da bakıyorlar. Mesela biz şimdi kız çocuk aldık acaba bu çocuk benim eşime haram mı ya da erkek çocuk alsaydık o çocuk bana haram mı olur diye bakanlar var, çok acı ve yanlış bir bakış açısı bana göre." (M9, Kadın, 49 yaş, İlköğretim).

Toplumsal sorunlar başlığı altında değerlendirilebilecek bir başka sorun ise sivil toplum kuruluşlarının, korunmaya muhtaç çocuk ve koruyucu aileye destek konusunda Türkiye'de istenilen düzeyde olmamasıdır. Koruyucu aileler, Denizli ili özelinde faaliyet gösteren Denizli Koruyucu Aile Derneği'nin (DEKAD) verdiği destekten memnun olduklarını ifade etmekle birlikte Türkiye genelinde bu alanda faaliyet gösteren dernek sayısının ve faaliyetlerin eksik olduğunu düşünmektedir. STK'ların koruyucu aile hizmetinin gelişimi için gerek koruyucu aileye gerekse korunmaya muhtaç çocuğa destek konusunda daha fazla ve etkin çalışmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

"Dernek elinden geleni yapıyor, yurt dışlarına gidiyor, oradaki koruyucu ailelerle ve derneklerle görüşüyor, onları inceliyor, koruyucu ailelerin haklarını öğreniyor ama yine de eksik kalıyor" (M14, Kadın, 41 yaş, İlköğretim),

"Sivil toplum örgütleri Türkiye'de çok etkin değil. Yurt dışında yaşayan tanıdığımız var, profesyonel koruyucu aile (15-20 yıldır koruyucu aile) onun söylediğine göre orada bu işleri devlet değil sivil toplum örgütleri yapıyor" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans).

Katılımcı koruyucu ailelerin, koruyucu aile hizmetinin tercih edilmemesine dair belirttiği bir başka sebep ise toplumun böyle bir sorumluluğu almak istememesidir. Bürokratik sorunlar içinde de

ele aldığımız bu sorun, bürokratik alan içerisinde hizmetin yeterli derecede uygulanıp insanların sorumsuzluğu sebebiyle gelişmediğini iddia eden katılımcılar tarafından savunulurken, toplumsal sorun içinde ele alan katılımcılar ise hizmetin yeterince kullanılmamasının sebebini hem eksik bilgilendirmeye hem de toplumun sorumsuzluğuna bağlamaktadır. Katılımcılar düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir;

"Elini taşın altına sokmak lazım, birilerini kurtarmaya çalışıyorsanız bu çocuk olsun zaten, en başından çünkü dümdüz bir kumaş, bembeyaz, ben buraya siyah işlersem bu çocuk siyah olur ama kırmızı işlersem, gökkuşağı gibi işlersem rengarenk olur, herkesin yapması gereken bir şey bu ama Türkiye'de insanlar kendi çocuklarına bakamıyorlar, geçim-iş sıkıntısı hat safhada, bu durumda çocuklara kim bakacak..." (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim),

"Ben dindarım diye dini konular üzerinden hareket ediyorlar ama o bencillik bizim içimizde, dini konuyu düşünmeyenlerde o sıkıntıya girmek istemiyorlar, niye başka çocuk için o sıkıntıya girelim gibi düşünüyorlar sanırım" (M11, Kadın, 47 yaş, Lisans),

"İnsanlar bu konuda duyarlı davranmıyorlar, herkesin dünyaya geliş amacı kendini belirli bir yaşam standardına yükseltmek, kendi çocuklarını bir yere getirmek ve bunun için bir yaşam gayreti, ama bana göre sadece bu değil. Hepimiz birbirimizden sorumluyuz. Herkese söylüyorum bunu, kimse anlamak istemiyor, anlamakta zorlanıyor ama herkes evine bir iki çocuk alsa çocuk yuvası diye bir şey olmaz, yuva kalmaz. Herkesin evinde boş misafir odaları oluyor, sadece misafir için, o oda iki tane çocuğa bir yatak odası yapılabilir, ben belki duygusal düşünüyorum ama doğru düşündüğüme inanıyorum" (M8, Kadın, 58 yaş, İlköğretim).

Koruyucu ailelerden bazıları, toplumda koruyucu aile hizmetini suiistimal eden, etmeye yatkın olan koruyucu aileler bulunduğuna da dikkat çekerek, bu suiistimalleri sorun olarak belirtmişlerdir. Buna göre bazı koruyucu ailelerin, bakımını üstlendikleri çocukları "işlerini gördürebilecekleri" kişi olarak gördüğü, "yaşlandıklarında bakımını üstlendikleri çocukların kendilerine bakım sağlayabileceği" yönünde düşüncelere sahip olduğu ifade edilmektedir. Korunmaya muhtaç çocuğa yönelik bu bakış açısının sakıncalı ve suiistimal edici olduğu vurgulanmaktadır. "...bir de biraz büyük çocuk almak isteyen yaşı büyük insanlar var. Bunlar ayağımda dönsün, bakkalıma marketime gitsin, çayımı kahvemi getirsin diye de almak istiyorlar" (M14, Kadın, 41 yaş, İlköğretim).

- Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardıma İlişkin Sorunlar

Koruyucu aile hizmetinin önemli bir tarafını oluşturan sosyal çalışma görevlileri, hizmetin işleyişinde, gelişip yaygınlaşmasında kritik rol üstlenmektedir. Koruyucu aile hizmetinin; korunmaya muhtaç çocuk, koruyucu aile ve sosyal çalışma görevlisi olmak üzere üç temel ayaktan oluştuğu düşünülürse hizmetin kamu (devlet) tarafını temsil eden sosyal çalışma görevlilerinin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Koruyucu ailelerle yapılan mülakatlardan, sosyal çalışma görevlileri tarafından giderilebilecek birtakım sorunlar yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların ifadeleri dahilinde en çok rahatsız olunan durum, "korunma altına alınacak çocuk hakkında sosyal çalışma görevlileri tarafından koruyucu aileye yeterince bilgi verilmemesi" olmuştur. Bu konuda katılımcıların ifadeleri şöyledir;

"Koruyucu aile olma aşamasında çocuk hakkında çok fazla bilgilendirilmedik, belki bu konuda daha fazla bilgilendirme yapılabilir" (M22, Kadın, 46 yaş, İlköğretim),

"Sosyal hizmet uzman desteğinin daha fazla olması gerekir" (M27, Kadın, 52 yaş, Lisans),

"Korunmaya muhtaç çocuk hakkında fazla bilgi verilmiyor, bu durum düzeltilmeli" (M29, Erkek, 34 yaş, Lisans).

Koruyucu aileler tarafından hizmetin işleyişinde sorun yarattığı düşünülen bir başka durum ise "sosyal çalışma görevlilerinin yetkinliği ve sayısal azlığı" durumudur. Korunmaya muhtaç çocuğun bakım ve korumasını üstlenecek koruyucu ailenin seçiminde önemli rol üstlenen sosyal çalışma görevlilerinin yetkin ve donanımlı olması, hizmetin kalitesine önemli katkı sağlamaktadır. Ayrıca sosyal çalışma görevli sayısı, hizmetin yaygınlaşması ve sorunların çözümü aşamasında daha hızlı sonuçlar elde etmede etkilidir. Nitekim Karataş (2007) da sosyal hizmet uzmanı, psikolog gibi

nitelikli profesyonellerin çocuk koruma sistemi içindeki önemine vurgu yapmakta ve dünyanın her yerinde bu meslek çalışanlarının sayısının azlığına dikkat çekmektedir. Koruyucu ailelerin konuyla ilgili düşünceleri şöyledir;

"Bürokratik işlemlerin uzun olmasının sebebi yeterli sayıda sosyal çalışma görevlisi bulunmamasıdır, yeterli sayıda görevli olsa tüm işlemler bir ay gibi kısa sürede bitebilir" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans),

"Bizi çok beklettiler, çok araştırdılar ama bence doğrusu oydu, keşke denetimler çocuğu aldıktan sonra da aynı şekilde devam etse. Tabii görevlilerin işi zor, her şeye yetişecek sayıda görevli olması gerekli." (M12, Kadın, 43 yaş, Lisans).

Koruyucu aileler sistemin işleyişini ve sosyal çalışma görevlilerinin bu süreçteki yükümlülüklerini değerlendirdiklerinde, sosyal çalışma görevlilerinin koruyucu aile adaylarına karşı daha yapıcı tavır göstermesi gerektiğini dile getirmişlerdir;

"İlgili sosyal hizmet uzmanlarının tavır ve davranışları biraz daha iyi olabilir" (M23, Kadın, 41 yaş, Ortaöğretim),

"Sosyal hizmet çalışanlarının yaklaşımının daha iyi olmasını isterdim" (M24, Kadın, 48 yaş, İlköğretim).

Koruyucu aileler, çocuklara ilişkin yaşadıkları sorunlarda sosyal hizmet çalışanı olarak da ifade ettikleri sosyal çalışma görevlilerinin eksik bıraktıkları yerler olduğunu düşünmektedirler. Bu eksikliklerden ilkini çocukların geçmiş hayatlarında yaşadıkları travmatik olayların rehabilitasyonu oluşturmaktadır. Bu durum, çocukların koruyucu ailelere yerleştirilmeden önce sosyal hizmet uzmanlarınca rehabilite edilmeleri, psikolojik destek sürecinden geçmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde koruyucu aile ve çocuk arasında iletişim problemleri, çatışmalar yaşanabileceği görülmektedir.

Koruyucu aileler, korunmaya muhtaç çocukların öz aileleriyle görüşmeleri sırasında sosyal çalışma görevlilerinin daha dikkatli olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Korunmaya muhtaç çocukların psikolojik durumları sebebiyle bu hassasiyetin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca öz aile görüşmeleri sonrasında tutum ve davranış gibi psikolojik sorunlar yaşayan çocukların desteklenmesi hususunda da koruyucu aileler sosyal çalışma görevlilerinin desteğini beklemektedirler. Nitekim literatürde de korunmaya muhtaç çocuğun, öz ailesiyle görüşme sürecinde ve sonrasında yaşadığı duygusal, davranışsal zorluklar incelenerek, koruyucu aile hizmetinin iyi işleyebilmesi için görüşme süreçlerinin önemi vurgulanmaktadır (Leathers, 2003). Bu çalışmada da koruyucu aileler, çocukların öz aileleri ile görüştüğten sonra psikolojik sorunlar yaşadıkları yönünde bilgiler vermişlerdir. Bu bağlamda gerek ailelerle görüşme sürecinde gerekse görüşme sonrası süreçte çocuğa ve hatta koruyucu aileye rehabilitasyon sağlanması önemlidir. Bu konudaki katılımcı ifadeleri şöyledir;

"Çocukların biyolojik aileleriyle görüşmesi sırasında uzmanlar daha iyi gözlemlemeli böylece çocukların kafasının karıştırılmasına engel olmaları gerekir" (M30, Kadın, 62 yaş, Ortaöğretim),

"Annesiyle görüştüğten sonra kapatıyor kendini, bir hafta ne okul ne fizik tedaviye gidemiyorum, o durumda bende ulaşamıyorum. Hem o hem ben ayrı ayrı sıkıntı yaşıyoruz." (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim).

Bir diğer sorunun da çocukların okul, eğitim başarılarıyla ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Koruyucu aileler, çocukların eğitim süreçlerinde sorunlar yaşadıklarını belirtmektedirler. Okulların rehberlik hizmetleri ile sosyal çalışma görevlilerinin iş birliği ve iletişim içerisinde olmaları gerekliliğinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı ailelerin önemle üzerinde durduğu bir husus ise bağlanan ücrete ilişkindir. Koruyucu aileler, sosyal yardım kapsamında verilen ücretin yetersizliğini vurgulamaktadırlar.

"Devletin çocuğun bakımından dolayı verdiği ücret var, ama muhtemelen biz onun iki katını falan harcıyoruzdur. Korunmaya muhtaç çocuk için verilen ücret az, daha fazla olsa çocuk daha donanımlı hale getirilebilir, biz şimdi kızımız için 800 TL alıyoruz, belki daha fazla alsak biz çocuğu daha fazla doldururuz, belki müzikte belki resimde de yetenekleri var ama bilmiyoruz ki, zaten az olan ücreti alıp almak istemediğimizi bir de kurumda soruyorlar" (M12, Kadın, 43 yaş, Lisans),

"Bu işe maddiyat gözüyle girersen asla yetiremezsin" (M9, Kadın, 49 yaş, İlköğretim),

"Çocuk için yeterli mi dersiniz hayır ama en azından onun temel ihtiyaçlarını karşılayabiliyorsun" (M25, Kadın, 51 yaş, Ortaöğretim),

"Ekonomik açıdan baktığımızda eğer koruyucu ailenin maddi durumu iyiye, çocukta küçükse belli oranda yetebilir, ama sadece çocuktan gelecek paraya güvenen ailelerde kesinlikle yetmiyor" (M13, Erkek, 55 yaş, Lisans).

Sosyal yardım kapsamında koruyucu aileye, korunmaya muhtaç çocuğun yaşı ve eğitim düzeyine göre belirli oranda ücret verilmektedir. Koruyucu ailelerin bir kısmı verilen ücretlerin ancak korunmaya muhtaç çocuğun temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde olduğunu, çocukların gelişiminde önemli bir rol oynayan sanatsal ve sportif faaliyetler için yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, uygulanan sosyal yardımın yeterli düzeyde olmadığını ve özellikle korunmaya muhtaç engelli çocukların sağlık problemleri karşısında yetersiz kaldığını ifade etmektedirler.

"Benim bu çocuk için aldığım para 729 lira o da engelli olduğu için öyle, ama Denizli'de çocuk nöroloğu yok ve ben tedavi için İzmir'e gidiyorum, en son gittiğimde 1500-2000 TL para harcadım ve kredi çekip öyle gittim" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim).

Sosyal yardım konusunda koruyucu ailelerin karşılaştığı birtakım özel durumlar da mevcuttur. Bu özel durumlar, toplumun koruyucu aile hizmetine yönelik bakış açısına ışık tutar niteliktedir. Koruyucu aileler, bazı insanların koruyucu aile uygulamasını verilen/verilecek sosyal yardımlar üzerinden değerlendirdiğini şu ifadelerle aktarmışlardır;

"Bir komşum koruyucu aile olduğumu öğrenmiş, bana sorduğu soru şu, belediye sudan doğalgazdan ve elektrikten indirim yapıyor mu? İstiyor ki onlar karşılansın o da koruyucu aile olsun" (M6, Kadın, 28 yaş, Ortaöğretim),

"Çevremden aldığım tepkilerle konuşuyorum, insanlar ne güzel bir iş yapmışsınız değil de o ev nasıl dönüyor, devletten destek alıyorsunuzdur herhalde kısmıyla daha çok ilgileniyorlar" (M10, Kadın, 54 yaş, İlköğretim).

Katılımcıların ifadeleri, koruyucu aile hizmetinin sosyal yardım ayağının iyi planlanması ve bu hususta denetimlerin daha özenli, dikkatli gerçekleştirilmesinin önemini göstermektedir. Aksi takdirde hizmet, gelir kapısı olarak değerlendirilecek ve hem uygulamanın hem de çocukların suiistimaline sebebiyet verecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özel olarak korunması gereken gruplar arasında yer alan çocuklar içinde, korunmaya muhtaç çocuklar ayrıca değerlendirilmesi gereken kesimi oluşturmaktadır. Günümüzde korunmaya muhtaç hale gelen çocuk sayısı giderek artmakta ve bu çocuklar devlet korumasına alınmaktadır. Korunmaya muhtaç çocuğa sunulan "Koruyucu Aile Hizmeti", önerilen ve desteklenen hizmet türlerinden biri olarak yaygınlaşmaktadır. Hizmetten yararlanan koruyucu ailelerin sorunlarına yönelik gerçekleştirilen bu araştırmanın sonucunda, koruyucu ailelerin bürokratik, toplumsal, sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ilişkin sorunlar yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda, sorunların çözümü ve koruyucu aile hizmetinin işleyişi yönünde önerilerde bulunmak mümkündür.

Bürokratik sorunların giderilmesinde, gelişen teknolojiden faydalanarak işlemlerin daha hızlı yürütülmesini sağlayacak etkin bir sistemin oluşturulması, sosyal çalışma görevli sayısının artırılması ve işlemlerin süresi ile ilgili başvuru sahiplerine ön bilgi verilmesi gereklidir. Rutin aralıklarla ve yüz yüze yapılacak görüşmelerle, denetim mekanizmasına işlerlik kazandırılması sistemin işleyişine ve aksaklıkların giderilmesine katkı sağlayacaktır. Koruyucu aile hizmetine yaygınlık kazandırmak için koruyucu ailenin öz çocuğuna eğitim desteği sunulması gibi özendirici, teşvik edici uygulamaların oluşturulması da önemlidir. Hukuki açıdan, çocuğun öz ailesi kadar olmasa da koruyucu aileye de sağlık sorunu, acil seyahat etme gibi durumlarda kullanabilecekleri haklar tanınmalıdır.

Toplumsal sorunların giderilmesinde, kitle iletişim araçlarıyla toplumun bilinçlendirilmesi, evlat edinme hizmeti ile arasındaki farkın anlatılması önemlidir. Kamu spotları, dizi, film senaryoları gibi faaliyetler, koruyucu aile haberlerinin paylaşılması farkındalık sağlayacaktır. Bir zorunluluk olmadıkça koruyucu aile öz aile ile görüşmeye zorlanmamalı ve özel durumlarda çocuk, sosyal çalışma görevlisinin refakatinde öz aile ile görüşürülmelidir. Yanlış veya eksik dini bilgiden kaynaklı önyargıların, düşüncelerin ilgili devlet görevlilerince ortadan kaldırılması, STK'ların desteği ile korunmaya muhtaç çocuk ve koruyucu aileye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmesi de etkili olacaktır.

Sosyal hizmet ve sosyal yardımla ilgili sorunların çözümünde, sosyal çalışma görevlilerinin yanısıra koruyucu aile psikoloji ve pedagoji eğitimi almış uzmanlarca da desteklenmelidir. Ayrıca korunmaya muhtaç çocuğa, özel olarak eğitim kurumlarında rehberlik hizmeti verilerek, akademik başarının ve eğitim yaşamının takibi sağlanmalıdır. Koruyucu aileye sosyal yardım kapsamında verilen ücretlerin, korunmaya muhtaç çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde sosyal ve kültürel gelişimi de destekleyecek şekilde ayarlanması gerekmektedir.

Bu önerilerle beraber çocuk refahı ve bakım hizmetleri içinde koruyucu aile hizmetine ilişkin akademik çalışmaların artırılması önemli görülmektedir. Özellikle tarafların görüşlerine dayalı saha çalışmaları, sistemin eksikliklerini, sorunları tespiti katkı sağlayacaktır. Bu tarz çalışmalarla toplumun bilinçlenmesi, farkındalık yaşaması sağlanırken, bu konudaki akademik çalışma eksikliği de giderilerek bilime katkı sunulacaktır.

KAYNAKÇA

- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020a). *Kurumsal İstatistikler*. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/41553/kurumsal-istatistikler.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.04.2020).
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020b). *İllere Göre Koruyucu Aile İstatistikleri*. <https://koruyucu.ailevecalisma.gov.tr/illere-gore-koruyucu-aile-istatistikleri>, (Erişim Tarihi:10.04.2020).
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019). "Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2016". Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2020).
- Akyüz, E. (2016). *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bilican Gökkaya, V. (2014). Koruyucu Ailelerin, Yanlarına Yerleştirilen Çocuk Ya Da Çocuklarla Aile İçinde Yaşadıkları Sorunlar ve Başa Çıkma Yolları (Sivas İli Örneği). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25(1), 249-267.
- Centel, N. (2019). Koruyucu Aile Derneklerine Üye Olan Koruyucu Ailelerin Bu Modele İlişkin Deneyim ve Değerlendirmeleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 147-165.
- Erdal, L. (2014). Türkiye'de Sosyal Politika ve Koruyucu Aile Hizmet Modeli. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 22 (22), 171-192.

- Görgülü, Ü. (2014). Koruyucu Aile Uygulamasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23, 45-58.
- Karataş, K. (2007). Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 7-19.
- Karatay, A. (2017). Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 389-427
- Klee, L. Kronstadt, D. & Zlotnick, C. (1997). Foster Care's Youngest: A Preliminary Report, *American Journal of Orthopsychiatry*, 67, 290–299.
- Koruyucu Aile Yönetmeliği. (2012). Resmî Gazete (Sayı: 28497). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121214-2.htm>, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Sage. Beverly Hills.
- Leathers, S. J. (2003). Parental Visiting, Conflicting Allegiances and Emotional and Behavioral Problems Among Foster Children. *Family Relations*, 52(1), 53-63.
- Özbesler, C. (2009). Koruyucu Aile Hizmetlerinde Değerlendirme Süreci. *Aile ve Toplum Dergisi*, 4(16), 86-94.
- Şenocak, H. (2010). Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(51), 177-228.
- Tezel, Z., Demirel, B., Kaya Şahin, Z. (2018). Ailelerin Koruyucu Aile Olmaya Karar Vermelerinde Etkili Olan Etmenler ile Koruyucu Aile Olmanın Anlam ve Önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(43), 15-36.
- Tuncer, B. & Erdoğan, T. (2018). Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 515-527.
- Ünal, V. (2015). Düünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Turkish Studies*, 10(6), 875-900.
- Üstüner, S., Erol, N., Şimşek, Z. (2005). Koruyucu Aile Bakımı Altındaki Çocukların Davranış ve Duygusal Sorunları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12 (3), 130-140.
- Yazıcı, E. (2012). Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri, *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (18), 499-525.
- Yazıcı, E. (2014). Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Bakım Yönteminde Yeni Yaklaşımlar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 247-270.
- Yıldırım, Ş. (2017). 2000’li Yıllarda Çocuk Koruma Sistemi İçinde Bakım Hizmetlerinin Genel Görünümü, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 87-110.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2011). Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi, *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(18), 43-57.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 203-212.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 203-212.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.558466

Geliş Tarihi / Received: 29.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 13.01.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

İKTİSAT POLİTİKALARININ ÇİN VE HİNDİSTAN'IN KALKINMASINDAKİ ETKİLERİ*

Mehmetali KASIM¹
Fatih YÜCEL²

Öz

Soğuk Savaş döneminde az gelişmiş üçüncü dünya statüsünde olan Çin ve Hindistan 20 yüzyılın son çeyreğinde art arda ekonomik reform politikalarını hayata geçirmeye başlamış, hızlı büyüme gerçekleştirerek günümüzde dünya ekonomisi ve siyasetine yön verebilecek büyük güç statüsüne yükselmiştir. Oldukça hızlı büyümekte olan ekonomisi, gittikçe artmakta olan milyonlarca orta sınıfı, sanayi, bilgi ve teknolojiyle Amerika ve Avrupa gibi gelişmiş ülkelere rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, Çin ve Hindistan'ın takip ettiği farklı ekonomik model ve politikalarının ülkelerinin gelişmesini nasıl etkilediği incelenmiştir. Reform öncesi ve sonrasındaki gelişmeleri karşılaştırılarak iktisat politikaları ve takip ettiği stratejilerin ülkenin ekonomik kalkınmasındaki önemi tartışılmıştır. Son olarak iki ülke arasındaki farklı gelişme performansına sebep olan unsurlar hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Çin, Hindistan, Ekonomik gelişme, İktisat politikası.

Jel Kodları : F50, O10, O57, P30.

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Projesi Koordinasyon Birimince no: SOB 2018/02 HİDEP proje olarak desteklenmiştir.

¹Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Avrasya Araştırmalar Bölümü Mezuny, kashgar16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2697-4650.

²Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, fatihyucel@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4291-2764.

ROLE OF ECONOMIC POLICIES IN DEVELOPMENTS OF CHINA AND INDIA

Abstract

China and India began to implement economic reforms during the last quarter of the 20th century and their achieved fast economic developments and this made them one of the few influential powers in world politics and economics, while they were considered to be poor and undeveloped third world countries during the Cold War period. They has been emerged as rival powers to America and Europe by fast growing economies, increasing middle class by millions in number, industry, science and technological developments. In this paper, first of all analyzed how different economic policies and models played crucial role in developments of China and India. After that, it evaluated the effects of economic policies and strategies in developments of national economy by comparison pre and post reform experience of China and India. Last not but list, the factors which determined widening the gap of development performance between two countries were deliberated.

Keywords : China, India, Economic development, economic policy.

Jel Classification : F50, O10, O57, P30.

GİRİŞ

Çin ile Hindistan büyüme hızları oldukça yüksek seyreden ülkelerdir. Ekonominin gelişmesi ile gelişmeyi sağlayan önemli unsurların ne olduğu üzerinde farklı görüşler ve çalışmalar bulunmaktadır. Bazı düşünürlerin küreselleşmenin ekonomik büyümeye sebep olduğunu iddia etmesine karşılık, finansal açıdan ilerlemenin ekonomik gelişmeyi desteklediğini savunan görüşler de mevcuttur (Shahbaz vd., 2017: 2). Çin'deki gelişmişlik düzeyinin Hindistan'ın çok ilerisinde olduğu ifade edilebilir. Hindistan Çin'in gittikçe yaşlanmakta olduğu demografik yapısına karşılık oldukça genç ve dinamik nüfusu sahiptir. Bu yüzden Çin'in emek yoğun olan sanayi sektöründeki avantajının kaybolacağı, 2030 yılında Hindistan'ın Çin'in yerine geçeceği öngörülmüştür (Gordon, 2009: 56). Amerika ve Çin arasındaki ekonomik savaşların etkisi de yabancı yatırımların ve fabrikaların Çin'den Hindistan'a taşınmasında etkileyici olacağı düşünülebilir. Bu sebepler Çin'in aksine Hindistan ekonomik büyüme oranının hızlanmasına olumlu etki sağlayarak, Çin'in iktisadi büyüme oranını geçeceği ve iki ekonomi arasındaki uçurumların gelecekte kapatılmaya devam edeceği beklenmektedir.

Bu çalışmada, ilk olarak Çin ile Hindistan'ın İkinci Dünya Savaşından sonra başvurduğu kalkınma politikaların ekonomik gelişmelerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Sonra, Çin ile Hindistan'ın hayata geçirdiği ekonomik reform politikalarının iki ülke iktisadi kalkınmasına, dünya genelindeki ekonomik ve siyasi etkinliklerinin artmasına nasıl katkıda bulunduğu tartışılmıştır. Son olarak, ekonomik reform öncesinde gelişmişlik düzeyi, yaşam standardı ve teknolojik yapısı Çin ve Hindistan'ın birbirinden çok farklı değilken, Çin'in günümüzde Hindistan'dan daha gelişmiş, zengin, altyapı ve ulaşım, teknolojik vb. alanlarda nasıl oldukça başarılı olduğu tartışılmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki bu farkların ortaya çıkmasında takip ettiği ekonomik politikaların etkileri değerlendirilmiştir.

I.BAĞIMSIZLIK SONRASI ÇİN VE HİNDİSTAN'IN KALKINMA POLİTİKASI

Çin ile Hindistan günümüzde hızlı gelişmekte olan, kıtasal boyuta sahip ve dünyadaki en kalabalık ülkelerdir. Bu ülkeler binlerce yıl dünya ekonomisine yön veren büyük ekonomik güç konumunu sağlamıştır. Ama Batı Avrupa modern tarihte gerçekleştirdiği köklü ekonomik ve toplumsal reformların etkisiyle hızla gelişme yaşamıştır. Buna karşılık bu Asya devletleri eski geleneğe sıkı sarılarak duraklama ve gerileme yaşamıştır. Dünyadaki ekonomik ve siyasi etkinliğini kaybederek yeniden yükselmiş dünya güçleri tarafından sömürgeleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra her iki ülke kendi bağımsızlıklarını elde edebilme şansını yakalayabilmiştir. Bu ülkeler sahip olduğu kalabalık nüfusu, tarihi ve kültürüyle dünyadaki en büyük güç konumuna yükselebilecek doğal adaylardan olarak görülmektedir (Kishore, 2011: 221). Bağımsızlık sonrasında kendilerini hızlı geliştirmek ve yüksek yaşam standardına kavuşabilmek için çeşitli ekonomik politikalar izlemiş ve farklı ekonomik modellere başvurmuştur.

Tablo 1. Çin ve Hindistan'ın Bağımsızlık Sonrası Kalkınma Modeli

Sosyal planlama ekonomisi	1949-1978(Çin)
Karışık sosyal planlama ekonomisi	1947-1991(Hindistan)
Sosyal piyasa ekonomisi	1978-(Çin)
Piyasa ekonomisi	1991-(Hindistan)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çin bağımsızlık elde ettikten sonra Sovyet modeli planlama ekonomisini benimsemiştir. Özel mülkiyet ortadan kaldırılarak, tüm ekonomik faaliyetlerin devlet tekelinde olması amaçlanmıştır. Fiyatlar devlet tarafından belirlenmiştir. 1950 yılında tüm özel çiftlikler kolektif üretim yapmaya başlamış, 1978 yılında üçte dört civarındaki sanayi üretimi devletin kontrolündeki kamusal şirketler tarafından yapılmıştır (Morrison, 2018: 2). Hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek için hükümet planlamasına dayalı olarak ağır sanayiye öncülük vermiştir. Bu sermayenin yoğun olarak ağır sanayi ve savunma sektörüne aktarılmasını gerektirerek tarım, servis, hafif sanayi vb. sektörlerin ihmal edilmesine neden olmuştur. Bu alanlardaki gelişme geri planda bırakılmıştır.

Mao 1957 yılında 20 ile 30 yıl içinde ekonomik gelişmede Amerika'yı geçme planı yapmış, 1958 yılında planını güncelleştirerek 7 senede İngiltere'yi, diğer 7 ile 8 yıl içinde Amerika'yı yakalamayı hedeflemiştir (Mingfu, 2015: 17). Ama etkisiz ekonomik politikalar sebebiyle Mao amacına ulaşamamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Çin gelişmemiş, fakir üçüncü dünya ülkelerinden olduğundan sermaye ve teknolojik olarak avantajlı değildir. Onun karşılaştırma avantajı bol emek gücündedir. Sermaye ve ileri teknoloji yoğunluktaki sektörlerden ziyade emek yoğunluktaki ve düşük teknolojik sektörlerle yoğunlaşması Çin'in gerçek durumuna uygun kalkınma stratejisiydi. Ama Çin yöneticileri gerçekçi olmayan ekonomik stratejileri geliştirerek sermaye yoğunluktaki ağır sanayiye ve savunma sektörüne odaklanmıştır. Bu Çin'in bol ve ucuz emek gücünden istifade edebilmesine müsaade etmeyerek ekonominin gelişmesine olumsuz etki yaratmıştır. 1978 yılında ekonomik reformla Çin bol ve ucuz emek gücü avantajından istifade etmiş, uluslararası piyasadan ve batı teknolojilerinden yararlanmaya başlamıştır (Kasım, 2019: 910). Böylece Çin insanlık tarihindeki en hızla ekonomik büyümelerin birini gerçekleştirebilmiştir.

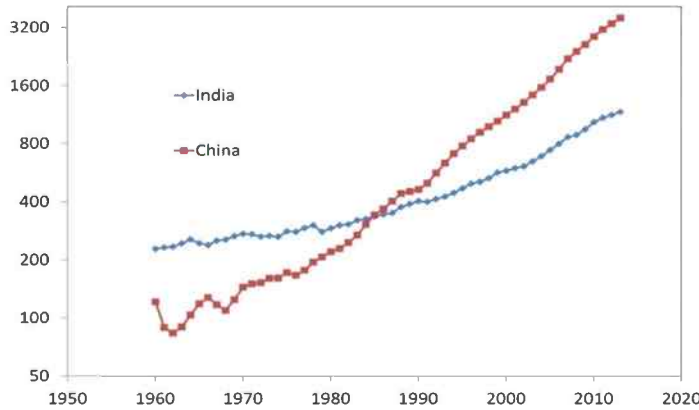
Hindistan Çin'den farklı bir şekilde bağımsızlığın önceki dönemlerinde siyasete öncelik vererek demokrasiyi pekiştirmeye, insanların siyasi haklarını garanti etmek için bağımsız yasayı muhafaza etmeye çabalamıştır. Başarılı bir şekilde İngiltere'den miras aldığı siyasi yapıyı koruyabilmiş ve günümüze kadar devam ettirmiştir. Bağımsızlıktan sonra (1947-1991) Hindistan karışık ekonomik model uygulamıştır. Bu modelde hem kapitalizmin hem sosyalizmin karakterleri bir araya gelmiş olup içe kapalı, devletin ekonomiye karışımı ve ithalatın desteklendiği politikalar uygulanmıştır (Shaikh ve Deshpande, 2014: 3).

Hindistan siyasi olarak batı demokrasisini benimsemesine rağmen ekonomik politikasında Sovyetlerin planlamaya dayalı kalkınma modelini kendine örnek olarak almıştır. Hindistan'ın hayata geçirdiği ekonomik politikası Sovyet ile Çin'in uyguladığı sosyal planlama kalkınma modeliyle benzerlikler taşımakla beraber bazı kendine özgü özelliklere de sahip olmuştur. Delhi, ne özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştır, ne küreselleşmeyi tüm boyutlarıyla kabul etmiştir (Mukherji, 2009: 81). Çin Sovyetleri örnek olarak özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştır. Hindistan önemli sektörlerin devlet tekelinde olmasını amaçlamışsa da özel mülkiyetin mevcut olmasına izin vermiş, kamu ve özel sektörlerin aynı anda mevcut olduğu karışık ekonomik model uygulamıştır.

Hükümetin ekonomik faaliyetlere yön vermesi ve hükümet müdahalesi özel sektörlerin serbest hareket yapabilmesini kısıtlamıştır. Kimin hangi ürünü üreteceği, ne kadar üreteceği, nerede ve hangi fiyattan pazarlanacağına kadar hükümet söz sahibi olmuştur. Bu da özel işletmecilerin üretim yapma şevkini ve kendini geliştirebilme imkânlarını kısıtlamıştır. Hükümet kalkınmada ağır sanayiye öncülük verdiğinden ve önemli sektörler kamu tekelinde olduğundan ülkenin sahip olduğu avantajlarından yararlanabilmesine olumlu ortam vermemiştir. Bol ve ucuz emek gücü Çin'de olduğu gibi Hindistan'ın da uluslararası piyasada karşılaştırma avantajı olarak görülmüştür. Ama devletin sermaye ve teknoloji talebi yoğun olan ağır sanayiye öncülük vermesi, yabancı yatırım ile yabancı teknolojilerin ülkeye girişinin kısıtlanması ülkenin sahip olduğu avantajlarından yararlanarak hızlı kalkınmayı başarabilmesine engel olmuştur. Hükümet düşük büyüme oranı ve düşük verimlikten dolayı insanların gittikçe artan ihtiyacını karşılayamamıştır (Mukherji, 2009: 83).

Ülke bağımsızlığını elde ettikten sonraki birkaç on sene bile uyguladığı olumsuz ekonomik politikaların etkisiyle gelişmede fazla bir ilerleme kaydedememiştir. Ekonomik büyümedeki başarısızlıklar nedeniyle nüfusun çoğu fakirlik, eğitimsizlik içerisinde zor bir yaşam sürmektedir. Oysa 1950'lerde hemen hemen aynı ekonomik gelişmişlik düzeyinde olan Tayvan, Hong Kong, Güney Kore ve Singapur gibi ülkeler ekonomik kalkınmada oldukça başarılı olmuştur (Basu, 2018: 3). Çin ve Hindistan ise 1980lerde bile fakir, gelişmemiş üçüncü dünya ülkeleri statüsünde kalmıştır. Çin ve Hindistan kıtasal boyutu, kalabalık nüfusu bakımından dünyanın süper gücü olmasına rağmen 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik açıdan çok zayıf kalmıştır. Ama 20. Yüzyılın son çeyreğinde her iki ülke kendilerinin takip ettiği ekonomik politikalarda büyük değişiklikler yaparak kendi değerlerine dayalı farklı kalkınma modellerini geliştirmiş ve uygulamaya başlamıştır. Çin ve Hindistan ekonomik reform uyguladıktan sonra hızlı ekonomik büyüme gerçekleştirmiş, bu dünya güç dengelerine bile etki yaratmıştır (Kasım, 2019: 908).

Şekil 1. Çin ile Hindistan'ın Kişi Başına GSYH: Ekonomik Reform Öncesi ve Sonrası Değişimler (Amerika Doları)

Kaynak: IGC, 2019.

Çin, 1978 yılında Mao dönemindeki idealist politikalar ve Sovyet örneği ekonomik modelinden vazgeçmiştir. Kendi değerlerine ve ülkenin gerçek durumuna uygun olan ekonomik politikalar izlemiş,

1978 yılında sosyal piyasa ekonomisini hayata geçirmeye başlamıştır. Hindistan ise yüzleştiği ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldığından dolayı 1991 yılında Nehru sosyalizminden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçiş yapmaya başlamıştır. 1980'lerden önce Hindistan'ın refah düzeyi Çin'den önde olsa da bu fark gittikçe kapanmaya devam etmiştir. 1980'lerden başlayarak Çin'in kişi başı gelir düzeyinde patlama tarzı hızla büyüme yaşanarak Hindistan'ı geride bırakmıştır. Bu da Hindistan ekonomisinin gerilediğinden ya da durakladığından değil, Çin ekonomisinin 1980'lerden sonra oldukça hızla büyümesinden kaynaklanmıştır.

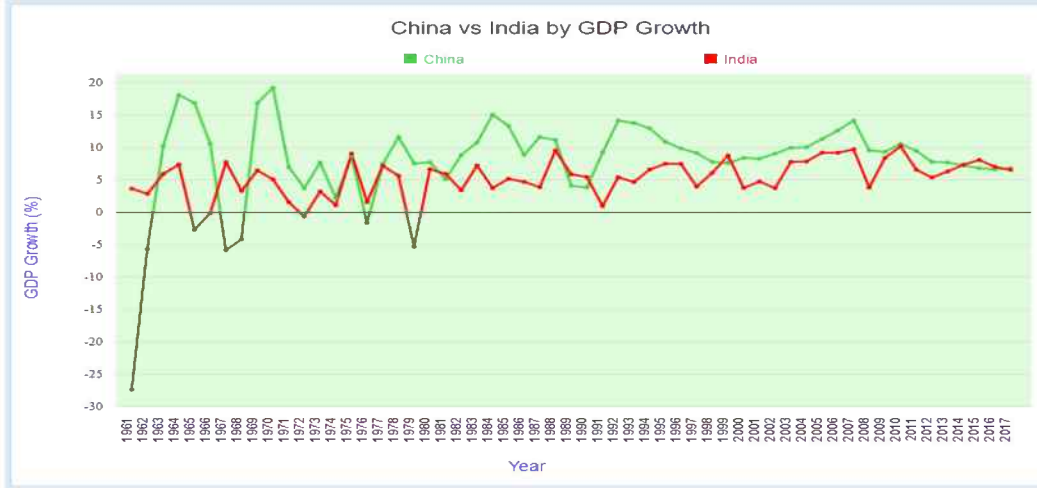
II. EKONOMİK REFORM POLİTİKASININ ÇİN VE HİNDİSTAN'IN KALKINMASINDAKİ ETKİLERİ

Ekonominin büyümesi mevcut kaynakların (insan, sermaye ve doğal kaynaklar) verimli bir biçimde kullanılmasını gerektirir. Bu ise üretim şeklinde yenilik yaratılmasına dayalıdır. Yenilik ise yeni mal ya da yeni kaliteli ürünlerin üretimi, yeni üretim şeklinin vücuda gelmesi, yeni piyasaların açılması, yeni kaynakların temin edilmesi ve yeni sanayilerin oluşturulması sayesinde ortaya çıkar (Kappel, 2010: 8). Reform öncesi Çin ve Hindistan'ın takip ettiği politikalar ülke kaynaklarının verimli kullanılması, yeni sektörlerin açılması ve yeniliklerin ortaya çıkmasına müsait ortam sağlamamıştır. Ancak 1978 yılında Çin, ekonomik reform politikasının hayata geçirilmesiyle yeni bir tarihi döneme girmiş ve uluslararası piyasaya açılmaya başlamıştır. Bunu 1991 yılında Hindistan da takip edecektir. Reform politikasıyla her iki ülke planlamaya dayalı, dış ticaret ve yabancı yatırımın kısıtlandığı içine kapalı politikalarından küresel dünyaya açılmaya geçiş yapmıştır.

Ekonomik reformla Çin özel işletmelere izin vermeye ve desteklemeye başlamıştır. Önemli sektörlerde devletin etkisi fazla olsa da yanı sıra özel sektörlerin oluşumu ve gelişimi teşvik edilmiştir. Toprak ıslahatı yaparak topraklar özelleştirilmiş ve bu tarım sektöründe büyük ilerlemelerin kaydedilmesine katkı sağlamıştır. Yabancı yatırım, teknolojilerinin ülkeye girmesine izin verilmiş ve bunlar yoğun olarak üretim sektörüne yönlendirilmiştir. Dış ticaret ve ihracata teşvik edilmiştir. Bunların etkisiyle iktisadin büyümesi oldukça hızlanmıştır. 1978 yılında Çin 214 milyar dolar GSYH'siyle dünyada dokuzuncu sıradayken 35 sene sonra, 2014 yılında GSYH'si 9,2 trilyon dolara yükselerek dünyada ikinci büyük ekonomi konumuna yükselmiştir (Naseem, 2017: 43). 2019 yılında Çin ekonomisinin %6 oranında büyüyeceği tahmin edilmiştir (IMF, 2019). Gelecekte de Çin iktisadi dünya ortalamasından yüksek oranda büyümeye devam edeceği ve 21. asrın ortalarında dünyadaki en büyük güç konumuna yükseleceği beklenmektedir.

Hindistan 1991 yılında Nehru yönetiminden başlayarak devam edegelen içine kapalı kendi kendine yetinmeyi amaçlayan karışık ekonomik modelden vazgeçmiştir. Küreselleşme, serbestleşme ve özelleştirmeyi ekonomik reform politikasının merkezine oturtularak piyasa ekonomisine dayalı gelişme modelini hayata geçirmeye başlamıştır. Hindistan, Çin'e benzer bir şekilde dış ticaret ile yabancı yatırıma izin vermiştir. Ekonomik reform politikasıyla ekonominin büyüme oranı oldukça hızlı olmuştur. Ekonominin hızla gelişmesi milyonlarca insanın fakirlikten kurtulmasına ve ülkenin uluslararasıdaki etkinliğinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika'yla beraber dünya politikası ve ekonomisinde yeniden yükselmekte olan ülkeler olarak tanımlanmaktadır (Kappel, 2010: 6). Bu ülkeler içerisinde Hindistan ile Çin farklı siyasi yapıya sahip olmasına rağmen, Asya'daki en büyük demografik yapıya sahip ve hızlı büyümeye devam etmekte olan ülkelerden olup, dünya ekonomik güç dengelerini değiştirebilme potansiyeli taşıyan güçlerden olarak benzerlikler taşımaktadır. Bu ülkelerin oldukça hızlı büyümesi ülke içinde yaşam standartlarının yükselmesine ve milyonlarca üçüncü dünya statüsündeki fakirlerin zenginlik kazanarak hem sayısal hem gelir bakımından Avrupa ve Amerika'ya rakip olabilecek orta sınıfın yaratılmasına neden olabileceği söz konusudur (Herd ve Dougherty, 2007: 65).

Şekil 2. Amerika, Çin, Japonya ve Hindistan GSYH'sinin Büyüme Oranı

Kaynak: statisticstimes.com, 2019.

Çin ekonomisi 1978 yılındaki ekonomik reform ve dışa açılma politikasının etkisiyle 2017 yılına kadar çift rakamlı büyüme oranına erişmiştir. Hindistan ekonomisi, reformdan sonra Çin'den biraz yavaş büyümüş olsa da ABD ve Japonya gibi diğer büyük ekonomilere göre oldukça hızlı gelişme yaşamıştır. Günümüzde GSYH'si döviz kuru üzerinden 3 trilyonu geçmiş, satın alma gücüyle Çin ve Amerika'dan sonra dünyada üçüncü sıradadır. 2014 -2019 yılları arasında ekonomi ortalama %7,7 oranında büyümeyi gerçekleştirmiş olup, 1990'lı ve 2000'li yıllarındaki ortalama 5,8 ile 7,3 büyüme oranından daha hızlı olmuştur (Chamber, 2019). Çin ile Hindistan'da reform politikasının uygulanması ve dünya piyasasına açılması bu ülkelerin dış ticaretinin gelişmesine oldukça olumlu katkı sağlamıştır.

Reform sonrası bu Asya devletleri dünyanın önemli sanayi güçlerinden birine dönüşerek dünya ticaretine yön veren güçler durumuna yükselmiştir. 1980 yılında Çin ile Hindistan'ın dünya GSYH'sindeki payı %4 olmuş ve oran 2012 yılında yükselerek %20'yı geçmiştir (Stracca, 2013: 3). Ekonomik reform ve dışa açılma politikasının ülkeye getirdiği olumlu etkilerinden biri ülke zenginliğinin hızla artmasıdır. Çin günümüzde 3 trilyondan fazla yabancı döviz rezerv bulundurarak dünyada ilk sıradadır. Bu 1978 yılındaki Çin GSYH'sinden on kat daha fazladır. Hindistan'ın yabancı döviz rezervi 1989-1990 yılında 3,9 milyar Amerika doları olup 2017-2018 yılında 405,8 milyar dolara yükselmiştir (Basu, 2018: 11). Hindistan Çine karşılık geride gözükmüşse de reform öncesindeki ülkenin mevcut sıkıntılı durumuyla karşılaştırıldığında oldukça olumlu mesafe kaydetmiştir.

Bu ülkeler reform sonrası ekonomik gelişmede büyük ilerlemeler kaydetmekle beraber yine aynı zamanda uluslararası siyasi, ticari, diplomatik vb. alanlardaki etkinliklerini de artırmaya devam etmektedir. Brezilya, Çin ve Hindistan teknik, ekonomik norm ve standartların gelişmesi, uluslararası güvenlik, çatışma bölgelerindeki misyonerlik, çevre ve enerji politikası, para ve dünya ekonomisiyle ilgili konularda aktif katılımcılardandır. Onlar aynı zamanda WTO, UN gibi uluslararası örgütlerde etkinliklerini artırmaktadır (Kappel, 2010: 6).

III. İKİ ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ AÇILIMLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Hindistan ile Çin İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlıklarını elde ettiğinde iki ülkenin ekonomik boyutları, gelişmişlik düzeyi birbirinden çok farklı değildir. Her iki ülke gelişmemiş, fakir üçüncü dünya ülkelerinden sayılmıştır. O dönemde Hindistan, İngiltere'den miras aldığı altyapı ve ulaşım bu konuda Çin'den avantaja sahiptir. 1990'lı yılların başlarında Hindistan km ve kişi başı km

yol olarak Çin'den ileri konumdadır. Ama günümüzde ise Hindistan'ın geride kalmış altyapı ve ulaşımına karşılık Çin bu açıdan hem oldukça başarılı hem de dünyada önder durumdadır (Naseem, 2017: 44).

Bağımsızlık sonrası Hindistan'ın kişi başına düşen ortalama GSYH'si da Çin'den biraz yüksektir. Çin reform sonrası 1980'lerde ancak Hindistan'ı yakalayabilmiş ve ondan sonra aralarındaki fark büyümeye devam etmiştir. 1952-1970'lerde iki ülke ekonomisinin büyüme oranı benzerlikler taşımış ve Çin ekonomisinin büyüme oranı reform sonrası hızlanmıştır (Ayyup, 2012: 35). Günümüzde Çin Hindistan'dan GSYH'si döviz kuru üzerinden dört kat, GSYH'si satın alma gücüyle iki kattan daha fazla zengindir. Çin 2020-2035 yılları arasında orta düzeyde gelişmiş ve 2035-2050 yılları arasında ise gelişmiş, zengin, güçlü sosyalist ülkeye ve önde gelen dünyevi güç konumunu elde etmeyi amaçlamaktadır (OECD, 2018: 63).

Birkaç on sene önce gelişmişlik ve refah düzeyinde benzerlikler taşıırken, Çin'in ekonomik kalkınmada Hindistan'dan daha başarılı olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Ekonomik reform yapılması Çin'de Hindistan'dan 13 sene önce hayata geçirilmesi önemli nedenlerden biridir. Çin 1978 yılında Mao yönetiminde uygulandığı içine kapalı, kendi kendine yetinmeyi amaçlayan Sovyet örneği sosyal planlama ekonomik modelinden sosyal piyasa ekonomik modeline geçiş yapmaya başlamıştır. Piyasanın, bilgi ve teknolojinin ekonomik kalkınmaya olan önemini gerçek anlamıyla kavramıştır. Ekonomik reform ve dışa açılma politikasıyla yabancı teknoloji ile dış sermayenin ülkeye girmesine izin vermiştir. İdeolojik politikalarından vaz geçerek daha gerçekçi, ekonomik gelişme ön planda olan, yabancı teknoloji, bilgi ve tecrübelerinden istifade etmeye elverişli ortam yaratmaya yönelik politikalar üreterek hayata geçirmiştir. Dünya genelinde ekonomik menfaatlerini ve siyasi etkisini arttırmaya devam etmiştir (Kasım, 2019: 907).

Hindistan, Nehru yönetimindeki içine kapalı, planlamaya dayalı karışık ekonomik modeli takip etmiştir. Dış ticaret ve yabancı yatırım kısıtlanmış, ithalatın desteklenmesine dayalı olan Sovyetlerden ilham aldığı kamu sektörünün önderliğinde kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedefleyen ekonomik politika 1991 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir (Jalan, 2004: 2). 1990 yılındaki ekonomik zorluklar, Sovyetlerin dağılması, uluslararasıdaki gelişmeler ve yönetim değişikliği gibi etkenler ülkeyi geçmişte izlediği politikalar hakkında tekrar düşünmeye, iktisadi sıkıntıları gidermek ve hızlı gelişmeyi gerçekleştirmek yönetimi çözüm üretmeye zorlamıştır. 1991 yılında Hindistan, ekonomik reform politikasını hayata geçirerek dış dünyaya açılmaya ve piyasa ekonomisine geçiş yapmaya başlamıştır. Reform sonrası Hindistan, Çin'den sonra en hızlı gelişmekte olan büyük ekonomilerden biri olmuştur (Mukherji, 2009: 82).

İki ülkenin sahip olduğu siyasi sistem de reformun uygulanma sürecindeki farklılıklara neden olarak ekonominin büyümesini çeşitli şekilde etkilemiştir. Çin'in tek parti yönetimindeki sosyalist sistem reform politikalarının fazla karşılıklarla yüz yüze kalmayarak etkili bir biçimde uygulanabilmesine ve geliştirildiği ekonomik stratejilerin sürdürülebilmesine imkân sağlamıştır. Hindistan çok partili, demokratik yapıya sahip olduğundan ve birde çeşitli eyaletler belli düzeyde merkezi yönetimden bağımsız hareket yapabilme yetkisine sahip olduğundan reformla ilgili bir kararın alınması, uygulanması ve devam etmesi o kadar kolay değildir. Bu zaman israfı, halkın tepkisi, eyaletler arasında farklı icraatlar ve hükümet değişikliğiyle iptal edilme tehlikesi vb. zorluklarla yüzleşmeyi zaruri kılmıştır. Ekonominin gelişmesi bunlardan olumsuz etkilenebilecektir. 1987 yılında Çin ile Hindistan GSYH eşit düzeyde olup, sonraki yıllarda aralarındaki fark Çin lehine genişleyecektir (Statisticetimes, 2019).

Tablo 2. Çin ve Hindistan Ekonomisinin Açıklık Derecesi

Yüzdellik Oranı	ÇİN		HİNDİSTAN	
	1995	2006	1995	2006
Mal ve hizmet ihracatı /GSYH	23	40	1	23
Mal ihracatı / GSYH	18	37	9	14
Hizmet ihracatı / GSYH	5	3	3	9
Sanayi ürünler ihracatı / sanayi ürünler katkı değer üzerinden	51	93	39	60
Hizmet ihracatı / hizmet katkı değer üzerinden	8	9	5	17
Yabancı yatırım girişi / HSYH	5	3	1	2
Yabancı yatırım çıkışı / GSYH	0	1	0	1

Kaynak: Bensidoun vd., 2009.

Çin reformla beraber sanayiye ve ihracata yönelik kalkınma stratejisi uygulamıştır. Yabancı teknoloji ve sermayelerini üretim sektörüne yönlendirerek bol ve ucuz emek gücü avantajından yararlanmıştır. Düşük teknolojik ve emek gücü yoğunluktaki sanayilerin inşa edilmesi milyonlarca insana istihdam sağlamış ve Çin fabrikalarının uluslararası piyasadaki rekabet gücünü artırmıştır. Çin kademeli olarak insan kalitesi ve teknolojik düzeyin gelişmesine paralel olarak düşük teknolojik ürünlerden ileri teknolojik ürünler, taklitten yenilik yaratmaya geçiş yapmaya yönelik sanayi politikası geliştirmiş ve oldukça başarılı olmuştur. 2019 yılında Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisi, Hindistan beşinci büyük ekonomi durumuna yükselmiştir. Çin, günümüzde Hindistan'dan 5 kat daha zengin konumdadır (Statistictimes, 2019).

Hindistan bol ve ucuz emek gücüne sahip olmasına rağmen İnternet Teknolojisi (İT) önderliğindeki yüksek teknolojik sektörlere öncülük vermiştir. Yabancı yatırım da hizmet sektörüne yoğunlaşmıştır. İhracata yönelik üretim sektörünün geliştirilmesi ve milyonlarca fakir kesime istihdam sağlayabilme konusunda Çin kadar başarılı olamamıştır. Dışa açıklık derecesi Çin'e karşılık çok düşük düzeyde seyretmiştir (Bensidoun, Lemoine ve Ünal, 2009). Dış ticaret ve yabancı yatırımda Çin ekonomisi, Hindistan'dan daha fazla istifade edebilmiştir. 2018 yılında Hindistan 38 milyar dolar yabancı yatırımla, aynı yılda Çin'in elde ettiği 32 milyar dolar yabancı yatırımı geçmiş durumdadır (The economic times, 2018). Bu durum dış dünyanın Hindistan ekonomisinin geleceğine olan güveninin arttığını ve gösterir.

Tablo 3. Hindistan GSYH Büyüme Oranı ve Tasarruf Oranı

Yıl	GSYH büyüme oranı	Yatırım oranı	Tasarruf oranı
1951-1961	3,91	11,82	-
1961-1971	3,68	14,71	9,03
1971-1981	3,09	17,86	12,96
1981-1991	5,38	21,04	17,32
1991-2001	5,71	24,14	24,27
2001-2011	7,68	32,44	31,42
2011-2018	6,61	35,78	31,17

Kaynak: Basu, 2018.

Çin ekonomisinin özelliklerinden biri Doğu Asya'daki başarılı ekonomilerde olduğu gibi yüksek tasarruf elde edebilmesidir. Bu da tıpkı eğitim ve altyapıdaki başarıların ülkedeki kaynakların kullanılmasına yardımcı olarak ekonominin gelişmesine yararlı olduğu gibi etken oluşturmuştur. Yüksek tasarruf çeşitli sektörlerde yatırım yapabilecek bol sermaye kaynağını garanti etmiştir. Bu da yeni fabrika, yeni iş alanlarının oluşumuna imkân vererek ekonominin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur.

Hindistan reform öncesi ithalatı destekleyen ve tüketime teşvik veren politikalar izlemiştir. Reform sonrası bile kökten dönüşüm yapamamış, onun etkisi devam etmişse de tasarruf oranı sürekli yükselme istikametinde ilerlemektedir. Reform sonrası Çin ekonomisinin büyüme oranı Hindistan ekonomisinin büyüme oranından hızlı olmuştur. Hindistan ekonomisi dışa açılmada erken

davranmaması ve Çin'e kıyasla biraz yavaş büyümesi nedeniyle Çin'in gerisinde kalmıştır. Günümüzde Çin, yüzleştiği siyasi bulanıklıklar, Amerika ile yaşanmakta olan ticaret savaşları vb. nedenlerden dolayı ekonomisinin büyümesi yavaşlama eğilimindedir. Bunun aksine Hindistan ekonomisi büyümede hızlanarak, büyüme oranı Çin'i geçmiştir. 2019 yılında Hindistan ekonomisi %7,5 ve 2020 yılında %7,7 oranında büyümesi beklenirken, bu Çin ekonomisi için %6,2 ve %6,2 oranındadır (Woon Nam, 2019: 45). Demografik avantajından yararlanarak ekonomide kurumsal reformu derinleştirebildiği ve sürdürmeye devam edebilirse Hindistan ekonomisinin, önümüzdeki uzun bir süreçte Çin'i yakalayabilmesi imkânsız değildir. Asya'daki büyük devler büyümeye devam ettikçe, onlar dünya ekonomik ve siyasi güç dengelerini değiştirecektir.

SONUÇ

Hindistan ile Çin 1980'li yıllarda ülkenin gelişmişlik düzeyi ve kişi başına düşen gelir oranı bakımından benzerlikler taşımaktadır. Çin 1978 yılında takip etmekte olduğu sosyal planlama ekonomik modelinden, sosyal piyasa ekonomik modeline geçiş yapmaya başlamıştır. Özel sektörlere, dış ticarete ve dış yatırımlara izin verilmeye başlamıştır. Bu Çin'de hızlı ekonomik büyümenin yaşanmasına neden olmuştur. Hindistan, 1990 yılına kadar planlamaya dayalı, özel ve kamu sektörlerin ortak mevcut olduğu karışık, içine kapalı Nehru sosyalizmi denilen ekonomik politika takip etmiştir. Ülkede ortaya çıktığı ekonomik kriz dolayısıyla, 1991 yılında ekonomik reform uygulamaya başlamıştır. Hindistan, reform politikasını geç hayata geçirdiği, ekonomik kalkınma stratejisindeki farklar, siyasi vb. sebeplerden dolayı Çin'in elde ettiği çift rakam büyümeyi yakalayamamış, gelişmişlik ve zenginlik düzeyinde Çin'in gerisinde kalmıştır. Çin'in tek parti yönetimi ekonomik stratejiler geliştirme, karar alma ve uygulamada Hindistan'dan daha da etkili olmuştur. Bu da iki ülke arasındaki uçurumların ortaya çıkmasında büyük rol üstlenmiştir.

Reform sonrası, Çin sanayi sektörüne öncülük veren kademeli ilerlemeyi amaçlayan kalkınma modelini tercih etmiş ve günümüzde dünyadaki en büyük sanayi ülkesinden birine dönüşmüştür. Hindistan ise hizmet sektörüne öncülük veren kalkınma modelini benimsemiş ve IT sektörü dünya genelinde saygı görmektedir. Çin emek yoğunluktaki düşük teknolojilerden ileri teknolojik üretime geçiş yapmaya başlaması, ekonomik, siyasi ve savunma alanlarında etkisini dünya genelinde genişletmeye yönelik eylemler yapmaya başlamıştır. Amerika başta olmak üzere gelişmiş ülkeler Çin'i kendilerine rakip olarak görmeye başlamış ve bu da ticaret savaşlarının yaşanmasının asıl sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Hindistan, batı ülkeleri ve sermaye sahipleri tarafından Çin'e alternatif olarak görülmeye başlamış, yatırımlar da Çin'den Hindistan'a kayma eğilimi yaşanmaktadır. Hindistan yönetiminin hizmet sektörüyle beraber sanayi ve tarım sektörlerinin de ekonomik büyümedeki önemli konumuna ağırlık vermeye başlaması, dinamik genç nüfusu ve olumlu uluslararası ortam geçtiğimiz yıllarda Hindistan ekonomisinin hızlı büyümesinde faydalı olduğu düşünülmektedir. Çin ekonomik büyümesinin yavaşlama sürecine girmesine karşılık, Hindistan ekonomisinin gelecekte hızlı büyümeye devam edeceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayyub, S. (2012). "Indo-China Trade Relations: Present Trends and Future Prospects", *IIM Journal*, Vol. 1, No. 1, P. 30-51.
- Basu, K. (2018). *A short history of India's economy*, United Nations University, WIDER Working Paper 2018/124.
- Bensidoun, I., Lemoine, F. and Ünal, D. (2009). "The integration of China and India into the world economy: a comparison", *The European Journal of Comparative Economics*, Vol. 6, No. 1, p. 131-155.
- Gordon, S. (2009). *Sino-Indian relations and the rise of China*, ANU Press. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt24hbzb.10>. Erişim Tarihi: Nisan, 2019.

- Guo Qiang, T. (2018). *Zhong Guo Jingji Zeng Zhang Xiahuo de Yuan Yin*, Shanghai Caijing Daxue, Shanghai.
- Herd, R. and Dougherty, S. (2007). "Growth Prospects in China and India Compared", *the European Journal of Comparative Economics*, Vol. 4, No. 1, P. 65-89.
- IGC, (2019), India: Chasing the dragon?, Erişim Adresi: <https://www.theigc.org/blog/india-chasing-the-dragon>. Erişim Tarihi: Aralık, 2019.
- IMF, (2019). World Economic Outlook 2019. Erişim: IMF.org, Erişim Tarihi: Aralık 2019.
- Jalan, B. (2004). "Economics, Politics, and Governance", *VİKALPA*, Vol. 29, No. 2, p. 1-7.
- Kappel, R. (2010). *On the Economics of Regional Powers: Comparing China, India, Brazil, and South Africa*, GIGA German Institute of Global and Area Studies, GIGA Working Papers, 145/2010.
- Kasim, M. (2019). "Engagement to Rivalry: American Relations With China Since the End of the Cold War". *Journal of Social and Political Sciences*, Vol.2, No.4, 906-916.
- Kishore, M. (2011). "The Not-So-Surprising Rise of China and India" *Journal of International Affairs*, Vol. 64, No. 2, p. 221-226.
- Mingfu, L. (2015). *The China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era*, Beijing Medical Books Co. LTD, China.
- Morrison, W. (2018). *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*, Congressional Research Service, America.
- Mukherji, R. (2009) "The State, Economic Growth, and Development in India", *India Review*, Vol.8, No.1, 81-106
- Naseem, S. (2017). "Economies of Two Asian Giants India and China: A Comparative Study", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 8, No. 9, p. 42-28.
- OECD. (2018). *Economic Outlook for Southeast Asia, China and India 2018: Fostering Growth Through Digitalisation*, OECD Publishing, Paris.
- PHD Chamber. (2019). *Indian Economy on the Eve of Union Budget 2019-20 (Interim)*, Phd Chamber Of Commerce And Industry, New Delhi.
- Shahbaz, M., Kandil, M., Kumar, M. and Nguyen, D. (2017). *The Drivers of Economic Growth in China and India: Globalization or Financial Development?* Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper, No. 77183.
- Shaikh, A. and Deshpande, S. (2014). "Economic Reforms And Foreign Investment In India", *ELK Asia Pacific Journal Of Finance And Risk Management*, Vol. 5, No. 2, P. 1-13.
- Statisticstimes, (2019). Comparing China and India by Economy, Erişim Adresi: <http://statisticstimes.com/>. Erişim Tarihi: Aralık 2019.
- Stracca, L. (2013). *The rise of China and India Blessing or curse for the advanced countries?* European Central Bank, Working Paper Series, No. 1620 / December 2013.
- The Economic Times, (2018). India pips China in FDI inflows for the first time in 20 years, Erişim Adresi: <https://economictimes.indiatimes.com/>. Erişim Tarihi: Şubat 2019.
- Woon Nam, C. (2019). "World Economic Outlook for 2019 and 2020", *CESifo Forum*, Vol. 19. P. 45.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 213-226.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year:2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 213-226.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI:10.25287/ohuiibf.581747

Geliş Tarihi / Received: 24.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.01.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GÜNEŞ, RÜZGAR VE JEOTERMALDE GÜNCEL İKTİSADİ GÖRÜNÜM

Gelengül KOÇASLAN¹

Öz

Güvenlik, toplumsal, iktisadi, siyasi ve çevresel boyutları dikkate alınarak, sürdürülebilir enerjiyi başarmak dünya genelinde ulusal ve uluslararası enerji politikalarının nihai amacı olmuştur. Bu amaca ulaşmak için politika belirleyiciler tüketim, üretim, ithalat, ihracat, yatırım, tasarruf, yasal düzenlemeler, ödemeler dengesi, gelecek tahminleri, inovasyon, araştırma&geliştirme ve beklentiler ile toplumsal/iktisadi/siyasal/çevresel konuları inceleyerek; enerji kaynaklarının gelecek senaryoları ve stratejik planlama içindeki paylarına odaklanmaktadır. Nasıl etkin, geçerli ve verimli bir dağılım yapılacağı son derece önemlidir. Rüzgar, güneş, jeotermal, hidroelektrik, gel-git, dalga ve biyokütke yenilenebilir enerji kaynakları olarak sınıflandırılırken; kömür, petrol, doğalgaz ve nükleer enerji yenilenemeyen enerji kaynakları ya da fosil yakıtlar olarak bilinmektedir. Önerilen enerji politikalarının yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının her ikisini de değerlendirirken 4A'yı; kullanılabilirlik, ulaşılabilirlik, karşılanabilirlik ve kabul edilebilirliği göz önünde bulundurması beklenir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının hızla artan enerji talebini karşılamakta fosil kaynaklara önemli birer alternatif olduklarına genellikle soru işareti ile yaklaşılsa da; dünyadaki son gelişmeler sorulara cevap olarak karşımızda durmaktadır. Son yıllarda teknolojik yenilikler ve araştırma geliştirme faaliyetleri artan enerji talebinin karşılanmasında yenilenebilir enerji kaynaklarının özellikle de güneş, rüzgar ve jeotermalin cazibesine dikkat çekmiştir. Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye'de güneş, rüzgar ve jeotermaldeki güncel durumu iktisadi göstergeler, uluslararası gelişmeler ve güncel verilerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Enerji, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Rüzgar Enerjisi, Güneş Enerjisi, Jeotermal Enerji.

Jel Kodları : Q40, Q20.

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, kocaslan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4902-2054.

CURRENT ECONOMIC VIEW IN SOLAR, WIND AND GEOTHERMAL IN THE WORLD AND IN TURKEY

Abstract

Achieving sustainable energy considering security, social, economic, political and environmental aspects has been the ultimate aim of the national and international energy policies worldwide. To reach this aim policy makers focus on the shares of the energy resources in future scenarios and strategic planning examining consumption, production, import, export, investment, savings, legislative regulations, balance of payment, future forecasts, innovation, research&development, expectations and social/economic/political/environmental issues. It is critical how to make an efficient, effective and productive allocation. While wind, solar, geothermal, hydropower, tidal-wave and biomass are classified as renewable energy resources; coal, oil, natural gas and nuclear energy are known as nonrenewable energy resources or fossil fuels. Suggested energy policies are expected to consider 4As; availability, accessibility, affordability and acceptability evaluating both renewable and nonrenewable energy resources.

Although it is often called into question that the renewable energy resources are important alternatives to fossil resources to meet the rapid growth in energy demand; recent developments all over the world are worth examining. In the recent years, technological innovations, research and development in the field draw attention to the attractiveness of renewable energy resources especially solar, wind and geothermal to meet the increasing energy demand. The aim of the study is to evaluate current situation in solar, wind and geothermal in the world and in Turkey considering economic indicators, international developments and recent data.

Keywords : Energy, Renewable Energy Resources, Wind Energy, Solar Energy, Geothermal Energy.

Jel Codes : Q40, Q20.

GİRİŞ

Enerjide artan dışa bağımlılık oranları ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi sağlayan teknolojilere ilgi göstermelerine ve bu alanda yatırım yapmalarına neden olmuştur. Güneş, rüzgâr, jeotermal, hidrolik, biyokütle, hidrojen, dalga ve gelgit yenilenebilir enerji kaynakları ve bu kaynaklardan elde edilen enerji de yenilenebilir enerjidir. Yenilenebilir enerji süreklilik arzeden enerji akışı anlamına gelmekte ve sözkonusu kaynaktan elde edilen enerji miktarına eşit veya kaynağın tükenme hızıyla mukayese edildiğinde kendisini çok daha hızlı bir biçimde yenileyebilme özelliğine sahip enerji kaynaklarını kapsamaktadır (YEGM, 2018). Tanımından ve adından da anlaşıldığı gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını cazip kılan en önemli etken yenilenebilir yani sürdürülebilir başka bir deyişle de tükenmez olmalarıdır. Son yıllarda ülkelerin enerji politikalarında önemli bir yere sahip olan enerjide artan oranlarda dışa bağımlılık, enerji arz güvenliği, enerjinin güvenli ve sürekli temini problemleri yerli ve tükenmez yenilenebilir kaynak kullanımının, bu kaynaklardan enerji teminini sağlayacak teknolojilerin geliştirilmesinin ve bu alana yatırım yapmanın, yapılan yatırımların desteklenmesinin ve teşvik edilmesinin önemini gözler önüne sermektedir.

Çevre dostu, temiz kaynaklar olan yenilenebilir enerji kaynakları sera gazı emisyonu yaratmamakta ve dolayısıyla bütün dünyayı tehdit eden iklim değişikliği sorununda çözüm sağlayacak iyileştirici ve engelleyici alternatifler olarak karşımızda durmaktadırlar. Paris İklim Zirvesi’ne katılan ülkeler en az gelişmiş olanlar da dahil; Paris Antlaşması ile karbon emisyonunu azaltmak üzere taahhütte bulunmuşlardır (France Diplomatie, 2019). Yenilenebilir enerji kaynakları enerji politikaları içerisinde iklim değişikliği ile mücadelede başlıca stratejiler olarak yer almaktadır (Zerrahn vd. , 2018). Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin CO₂ emisyonunu 2010 yılından 2050 yılına kadar % 90 oranında azaltacağı ifade edilmektedir (Pursiheimo vd. , 2018). Çeşitli enerji sistem modelleri yenilenebilir enerji kaynaklarının dünya elektrik

tüketimi içerisindeki payının, küresel ısı artışını 1.5 °C olarak sınırlandıracak şekilde artırılması gerektiğini öngörmektedir (Bosch vd. , 2018). Bu kapsamda ülkelerin halihazırda almış olduğu önlemler dikkat çekmektedir. 2015 Yılı'nın İngiliz hükümetinin düşük hava kalitesinin halk sağlığına en büyük çevresel risk olduğunu vurgulayarak, hava kirliliği ile mücadele etmek için 2040 itibarıyla bütün yeni arabaların etkin bir şekilde sıfır emisyon olacağını ve bu bağlamda dizel ve benzinli araçların yasaklanacağını açıklaması tartışmalara yol açmıştır (IEA, 2019a). İrlanda ise fosil enerji kaynaklarına yapılan yatırımların yasaklanması kararını almıştır (Green, 2018; Hopke & Hestres, 2017). Fransız hükümeti 2040 yılından sonra fosil yakıt kullanan araçların satışının tamamen yasaklanacağını, elektrikli ve hibrit otomobillerin satışının destekleneceğini, eski otomobillere çevre üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle ek vergiler getirileceğini açıklamıştır (Li vd. , 2019; Adeyanju vd. , 2018). Benzer biçimde Almanya'da sağlığa zararlı nitrik oksit emisyonu yarattığı gerekçesiyle Hamburg, Münih ve Stuttgart'ta dizel motorlu araçların trafiğe çıkmasına yasak getirilmiştir (Möhner, 2018).

Gündeme geldiği ilk dönemlerde sözkonusu kaynakların ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılamada asla fosil kaynaklara birer alternatif olarak düşünülmemeyeceği ve sözkonusu kaynakların ihtiyaç duyulan enerjiye sağlayacağı katkının oldukça düşük düzeylerde kalacağı, bu teknolojilerin oldukça pahalı olduğu ve böylece amacıyla tezat bir biçimde dış bağımlılık yarattığı eleştirileri sıklıkla dile getirilmiş olsa da; bugün dünyada birçok ülkenin enerji ihtiyaçlarını tamamen yenilenebilir kaynaklardan elde etmeye yönelik sistem ve politikalar geliştirdikleri ve başarıya ulaştıkları görülmektedir. Günümüzde artık elektrik enerjisinin evlerin çatılarında ya da bahçelerinde inşa edilebilen sistemlerle elde edilebileceği paketler üretilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ve özellikle rüzgar enerjisi alanındaki yatırımları ile öne çıkan ülkeler arasında yer alan İsveç 2020 itibarıyla toplam enerji kullanımının en az %50, 2040 itibarıyla ise %100'ünü yenilenebilir enerji üretiminden karşılamayı hedeflediklerini bildirmiştir (IEA, 2019b). Las Vegas'ta halihazırda enerji ihtiyacının %100'ü yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmaktadır (Las Vegas Nevada. Gov. , 2019). Ekonomik gelişme için yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanma hedefini benimseyen İskoç hükümeti yıllık enerji tüketiminin %100'ünü, karma yenilenebilir enerji teknolojilerini kullanarak üretmeyi amaçlamaktadır (Alldritt & Hopwood, 2017).

Bir yandan yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilirken diğer yandan yeni santraller ve istasyonların inşa çalışmaları da devam etmektedir. 1954 yılında tanıtılan ilk fotovoltaik pilden bu yana güneş enerjisi endüstrisi aygıtlarının etkinliği artırılmış, sektör maliyetleri düşürülmüş, güneş termal gücü gibi güneş teknolojilerinin de eklenmesiyle güneş enerjisi dünya enerji ekonomisinin hızla büyüyen, en karlı enerji yatırımı haline gelmiştir (Phillips, 2019). Yüksek nüfusu, hızlı nüfus artış oranları ve artan otomobil sayısı ile yüksek oranlardaki karbon emisyonları ile dikkati çeken Çin son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilmesi ve özellikle güneş enerjisi konusundaki yatırımları ile güneş fotovoltaik güç imalatının yeni ve rekabetçi bir merkezi olmuştur (Wang vd. , 2010, Hopkins & Li, 2016). Yine güneş enerjisi konusundaki uygulamaları ile öne çıkan ve hükümetinin 2022 yılı itibarıyla 1,00,000MW'ını güneş gücünün meydana getireceği 1,75,000 MW yenilenebilir güç üretim kapasitesi hedefleyen bir diğer ülke Hindistan güneş gücü donanım kapasitelerine göre belirlemiş olduğu akıllı şehirlerde uygulamalara başlamış; Hindistan demiryolları tarafından Güney Hindistan'da yoğun olarak kullanılan 3 hat üzerinde faaliyet gösteren üzerine güneş fotovoltaik modüllerin yerleştirildiği trenlerin her birinin günde en az 18kWh elektrik üreteceği ve bunun yılda 1700 litre dizel tasarrufu sağlayacağı açıklanmıştır (Vidyanagar vd. , 2016; Shrivanth vd. , 2017, Shrivanth vd. , 2018). Faal durumda olan mevcut santral 7 MW kurulu gücü ile hizmet vermekte olan Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan Kayseri OSB Güneş Enerjisi Santralinin ortalama 8.760.000 kilovatsaat elektrik üretimi ile 2.647 kişinin konut, sanayi, metro ulaşımı, resmi daire, çevre aydınlatması gibi günlük hayatta ihtiyaç duyulan alanlarda elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabileceği ifade edilmektedir (Kayseri OSB, 2019).

Küresel rüzgar enerjisi endüstrisi incelendiğinde iki önemli aktör dünya piyasasındaki %38-47 düzeyindeki payı ile Çin ve % 41- 50 düzeyine erişen payı ile Avrupa Birliği olarak karşımızda durmaktadır (Arantegui, 2019). Finlandiya, İsveç, İngiltere, Litvanya, Norveç ve rüzgar gücünden

başlıca enerji kaynağı olarak faydalan Hollanda için kıyı ve açık deniz rüzgar potansiyelinin 2030 yılı elektrik talebini 2’den 7 kata kadar aşması beklenmektedir (Eerens & Visser, 2008; Shaddiq, 2013). Elektrikli trenlerin tümünün %100 rüzgar gücüyle faaliyet gösterdiği ülkede, hava yolu taşımacılığının önde gelen isimlerinden Schiphol Grubu 2018 yılından bu yana havalimanlarında %100 rüzgar gücü kullanıldığını açıklamış ve Hollanda bu alandaki politika hedefini 2020 yılında iç talebin 18–24 TWh’a karşılık gelen %17’sini yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamak olarak belirlemiştir (Junginger vd. , 2004; Schiphol, 2019). Vestas Wind Systems ve Mitsubishi Heavy Industries ortaklığıyla Danimarka Oestrild’de denize kurulan 220 m yüksekliğindeki rüzgar türbini ile günde 216.000 kWh olarak gerçekleşen enerji üretimi, ticari olarak bir rekor kabul edilmektedir (Patel, 2014). 2020 itibariyle %21 yenilenebilir elektrik hedefinin çoğunlukla rüzgar gücünden karşılanması beklenen İngiltere’de büyük ölçekli rüzgar çiftliklerinden biri olan ve DONG, E.ON and Masdar tarafından geliştirilen London Array 630 MW güce sahiptir (Higgins & Foley, 2013; Higgins & Foley, 2014). Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında ilk sıralarda yer alan, kırsal ve sapa bölgelerde kıyı ve kıyıdan uzak açık denizlerde değerlendirilmeye elverişli önemli miktarda rüzgar potansiyeli barındıran İskoçya faal durumda dünyanın ilk yüzen offshore rüzgar çiftliğini de içeren 304 MW gücünde offshore rüzgar kurulu gücüne sahiptir (Munro, 2018; Offshorewind Scotland, 2019). Amerika’da ise bu alanda bir ilk yaşanmış, Enerji Ekonomisi ve Finansal Analiz Enstitüsü ilk kez Nisan 2019’da hidro, biyokütle, rüzgar, güneş ve jeotermalden oluşan yenilenebilir enerji sektöründe üretilen elektriğin, kömür santrallerinde üretilenden fazla kaydedildiği ve Enerji Bilgi İdaresi (EIA) kısa dönem enerji görünümü tarafından yine bu ay açıklanan dataya göre Mayıs 2019’da da aynı durumun sözkonusu olabileceği ifade edilmiştir (Institute for Energy Economics and Financial Analysis, 2019).

“Dünyada ve Türkiye’de Güneş, Rüzgar Ve Jeotermalde Güncel İktisadi Görünüm” başlıklı makale dünyada ve Türkiye’de güncel iktisadi göstergelerin yer aldığı ilk bölüm ve son yıllarda ön plana çıkan güneş, rüzgar ve jeotermal kaynak kullanımında Türkiye ve dünya verilerine yer verilen ikinci bölümün ardından değerlendirmenin yer aldığı sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

I.DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GÜNCEL İKTİSADİ GÖSTERGELER

Fosil enerji kaynakları olarak da isimlendirilen yenilenemeyen enerji kaynak rezervlerinin hızla tükenmekte oluşu, enerji güvenliği problemleri, çevre üzerinde giderek artan olumsuz etkiler, enerjide dışa bağımlılığın getirdiği cari açık problemi politika belirleyicilerin dikkatlerini yenilenebilir enerji kaynakları üzerine çekmiştir (Bulut & Muratoğlu, 2018). Aydın ve çalışma arkadaşları 26 OECD ülkesi için 1980-2015 yılları arasında yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklardan elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yenilenebilir-yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit ederek; politika belirleyicilerin yenilenebilir enerji kaynaklı elektrik tüketimini enerji güvenliğini sağlayacak, enerji bağımlılığını azaltacak ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek şekilde desteklemelerini önermişlerdir (Aydın, 2019). Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde yenilenemeyen kaynaklara alternatif olarak kullanılabilirliği, mikroekonomik fayda-maliyet analizlerinin yanısıra ortaya çıkacak makroekonomik etkilerle özellikle de orta vadede ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkiler ile değerlendirilmektedir (Andini vd. , 2019). Elektrik üretimi maliyetlerindeki artışla artan elektrik fiyatı yenilenebilir enerji kaynaklarını daha rekabetçi hale getirirken bu durum sözkonusu kaynak teknolojilerinde inovasyon arayışını ortaya çıkarmaktadır (Lin & Chen, 2019).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji kaynağı olarak kullanılıp benimsenmesinde toplumsal tercihler ve alışkanlıklar da önem arz etmektedir. Kim ve çalışma arkadaşları yaptıkları araştırmada enerji kaynaklarının insan yaşamı ile doğrudan ilişkisi nedeniyle toplumun enerji kaynakları bileşimindeki değişiklikleri ne kadar kabul edip ne kadar benimseyeceklerini belirlemenin önemine dikkat çekmiş; Korelilerin enerji politikalarında yenilenebilir enerji kaynaklarını kabul etme oranlarını yüksek düzeyde hesaplamış ve bu tercihte eğitim seviyesinin etkili olduğunu bulmuşlardır (Kim vd. , 2018). Neves ve çalışma arkadaşları yaptıkları araştırmada

demokratik ülkelerin yenilenebilir enerjiye yatırım yapma eğilimlerinin yüksek olduğunu; gelir, enerji bağımlılığı, çevresel etkiler ve emisyonlar gibi konuları da dikkate aldıklarını göstermişlerdir (Neves vd. , 2018).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının dünya genelinde kullanımındaki yükselişleri ve bu kaynakların her geçen gün yenilenen teknolojileri ile artan cazibelerine rağmen sözkonusu kaynakların sürdürülebilirlik, uyumsuzluk, siyasi etkiler gibi nedenlerle problemlili ve tartışmalı olduğuna da dikkat çekilmektedir (Harjanne & Korhonen, 2019). Yenilenebilir enerji kaynaklarının artan payı enerji pazarındaki değer zincirinde yer alan piyasa katılımcıları için başta risk unsuru olmak üzere, yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir (Hain vd. , 2018). Her ne kadar elektrik şebekeleri sektörler arasındaki sinerjiden faydalanırken bağlantılar nihai enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarından temin edilen enerjinin payını artırmakta olsa da (Pfeifer, 2018); depolama yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında bir diğer zorluk olarak dile getirilmektedir (Trainer, 2017). Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar her ne kadar her iki kaynak çeşidinin de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif olarak saptamışsa da; yenilenemeyen enerji kaynaklarının artırıcı etkisini yenilenebilir kaynaklarla mukayese edildiğinde daha yüksek olarak tespit etmişlerdir (Adams vd. , 2018). Bununla birlikte %100 yenilenebilir enerji sistemlerine geçiş teknik ve kurumsal soruları da beraberinde getirmekte; akıllı enerji sistemleri, farklı enerji sistemleri ve farklı yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunun maliyetlerde yaratacağı değişikliklerin yanısıra; %100 yenilenebilir kaynaklardan meydana getirilen simülasyonlar mevcut elektrik pazarının böyle bir dönüşümü finansal olarak destekleyebilir durumda olmadığını, gerek elektrik üretim maliyetlerinin gerekse toplam sistem maliyetlerinin yenilebilir kaynaklar için yenilenemeyen kaynaklardan daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Jakob vd. , 2018). Her ne kadar yenilenebilir enerji kaynak kullanımının milli gelir üzerinde olumlu etki yaratacağı düşünülse de Türkiye için yapılan araştırmalarda yenilenebilir kaynaklar enerji tüketimi ve milli gelir arasında bir nedensellik tespit edilememiş; bu durum toplam enerji tüketimi içerisinde yenilebilir enerji kaynaklarının payının düşüklüğü ile ilişkilendirilmiştir (Bulut & Muratoğlu, 2018). Yenilenebilir enerji kaynakları piyasasında beklenen ve istenilen başarının yakalanmasında bir diğer engel olarak açıklanan kalifiye insan kaynağının yetersizliğinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde belirginleştiği, eğitim sistemi çıktıları ve sanayi talebi arasında uyumsuzluk olduğu ortaya konmuştur (Lucas vd. , 2018). Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimine geçişin bölgesel ekonomik etkilerini açıklamak için teknoloji gibi temel konuların, bölgesel etki değerlemesinin, istihdam oranları, tedarik zinciri analizleri, girdi-çıkı modelleri ve hesaplanabilir genel denge modelleri gibi uygulamalı etki değerlendirme metodlarının belirlenmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Jenniches, 2018).

Dünya genelindeki hızlı nüfus artışına ve iktisadi büyümeye bağlı olarak enerji talebi de hızla artmaktadır. Enerji talebinin hızla arttığı alanlara dikkat edildiğinde özellikle üç alanın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu alanlar elektrik, ısınma ve ulaşımdır. IEA elektrik ile ısınmada yenilenebilir kaynakların ve ulaşımda biyoyakıtların payını 2015 yılında sırasıyla %23, %9 ve %4 olarak tespit etmiş iken 2022 yılı için yaptığı projeksiyonlarda sözkonusu oranları sırasıyla %30, %11 ve %5 olarak güncellemiştir (IEA, 2018). Yenilenebilir bir kaynak olan biyokütlenin üretimi için toprak, su ve besinler gerekmekte böylece biyolojik kaynakların sürdürülebilir üretimi sağlanarak biyoenerji gibi katma değerli ürünlere dönüşüm mümkün olabilmektedir (Sanchez vd. , 2019). Biyokütle dönüşümü yakıt pillerinde kullanılmak üzere oksijensiz çürüme, metabolik işlemler, fermantasyon ve gazlaşma süreçlerini içeren tarım, orman, bazı konut ve sanayi çöplerinden yararlanan biyoyakıt ve biyolojik olarak üretilmiş gazların ayrıştırılmasını içermektedir (Archer & Wilckens, 2018).

2017 verileri ışığında dünya genelinde ülkelerin milyon ton eşdeğer petrol birimi (Mtoe) ile tüketim miktarları Çin 3105 Mtoe, ABD 2201 Mtoe, Hindistan 934 Mtoe, Rusya 744 Mtoe, Japonya 429 Mtoe, Almanya 314 Mtoe, Güney Kore 296 Mtoe, Brezilya 291 Mtoe, Kanada 287 Mtoe, İran 253 Mtoe, Fransa 243 Mtoe, Endonezya 240 Mtoe olarak gerçekleşirken aynı yıl üretim miktarları Çin 2499 Mtoe, ABD 2018 Mtoe, Rusya 1418 Mtoe, Suudi Arabistan 652 Mtoe, Hindistan 596 Mtoe, Kanada 504 Mtoe, Endonezya 429 Mtoe, İran 401 Mtoe, Avustralya 386

Mtoe, Brezilya 293 Mtoe, Nijerya 250 Mtoe, Birleşik Arap Emirlikleri 229 Mtoe olarak açıklanmıştır. Bu bilgiler ışığında dünya genelinde en yüksek enerji tüketimi 3105 Mtoe ile Çin'de gerçekleşmektedir. Çin'i 2201 Mtoe ile ABD izlemektedir. Çin ve ABD'yi ise 934 Mtoe ile Hindistan izlemektedir. Üretim değerleri incelendiğinde ise Çin ve ABD'nin yüksek üretim düzeyleri ile tüketimdeki gibi ilk iki sıradaki yerlerini korudukları görülmektedir. Bununla birlikte enerji tüketiminde Çin ve ABD'nin ardından üçüncü sırada yer alan Hindistan, üretimde beşinci sıraya yerleşmiştir (Enerdata, 2018, 2018b).

Yüksek hacimde enerji ticareti yapan ülkeler ise aşağıdaki tabloda sıralanmaktadır. Buna göre yüksek hacimde enerji ticareti yapan ilk üç ülke Çin, Japonya ve Hindistan'dır. ABD bu tabloda 6. sırada yer almaktadır. Türkiye ise 115 Mtoe ile 9. Sıradadır.

Tablo 1. Enerji Ticaret Hacminin Ülkelere Göre Dağılımı (Mtoe) (2017)

Çin	621	İtalya	125
Japonya	405	Fransa	120
Hindistan	336	Türkiye	115
Güney Kore	255	Tayvan	106
Almanya	211	İspanya	102
ABD	165	Tayland	74

Kaynak: Enerdata, 2018c.

Türkiye son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde etmeye yönelik yatırımlarını artırmış ve sahip olduğu potansiyeli değerlendirmeye yönelik altyapı, araştırma-geliştirme ve teknoloji yatırımlarına hız vermiştir. Türkiye'de özellikle rüzgar, güneş, jeotermal ve biyokütleden elektrik enerjisi elde edilmesine yönelik ciddi adımlar atılmış ve önemli kazanımlar elde edilmiştir. 2018 Haziran verileriyle Türkiye'nin 87.138,7 MW olarak hesaplanan elektrik enerjisi kurulu gücü içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının payı giderek artmaktadır (EMO, 2018). 2018 Haziran sonu açıklanan veriler incelendiğinde yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üreten tesislerin kurulu güç gelişimi 2015-2016-2017 yılları itibariyle sırasıyla güneşte 248.8 MW, 832.5 MW, 3420 MW, biyokütleden 362.4 MW, 488.7 MW, 634.2 MW, jeotermalde 623.9 MW, 820.9 MW, 1063.7 MW, rüzgarda 4503.2 MW, 5751.3 MW ve 6516.2 MW olarak gerçekleşmiş olup, bunlar içerisinde güneş enerjisi kurulu gücünde yıllar itibariyle dikkat çekici bir artış gözlenmektedir (YEGM, 2018). Türkiye'de 14.07.2018 Cumartesi günü tüketilen enerji miktarı 914.665 MWh, aynı gün gerçekleştirilen elektrik üretimi ise 937.626.020 kWh olup; sözkonusu elektrik üretiminin hangi enerji kaynaklarından ne miktarlarda elde edildiği ve aynı zamanda bu enerji kaynaklarının ithal ve yerli olarak dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Enerji Atlası, 2018a, 2018b):

Tablo 2. 14. 07. 2018 Türkiye Elektrik Üretimi (Kwh)

İthal	Fosil	Doğalgaz	301.572.220	%32.16
Yerli	Yenilenebilir	Hidrolik	176.824.860	%18.86
İthal	Fosil	İthal Kömür	166.116.230	%17.72
Yerli	Fosil	Taş Kömürü ve Linyit	145.410.170	%15.51
Yerli	Yenilenebilir	Rüzgar	95.635.450	%10.20
Yerli	Yenilenebilir	Güneş*	24.558.770	%2.62
Yerli	Yenilenebilir	Jeotermal	16.498.810	%1.76
Yerli	Yenilenebilir	Biyogaz	6.392.810	%0.68
İthal	Fosil	Fuel-Oil ve Nafta	4.616.700	%0.49

*Güneş enerjisi ile günlük elektrik üretimine, kurulu güç ve mevsimsel tahmin verileri dikkate alınarak lisanssız santrallerde ihtiyaç fazlası olarak üretildiği tahmin edilen 24.430.000 kWh ilave edilmiştir.

Kaynak: Enerji Atlası, 2018a.

Tablo 3. 14. 07. 2018 Elektrik Üretiminde Yerlilik Oranı

Yerli kaynaktan üretim	465.320.870	%49,63
İthal kaynaktan üretim	472.305.150	%50,37

Kaynak: Enerji Atlası, 2018a.

14 Temmuz 2018 tarihinde üretilen elektriğin %49.63'ü yerli, %50.37'ise ithal kaynaktan üretimle elde edilmiştir.

II.GÜNEŞ, RÜZGAR VE JEOTERMAL KAYNAK KULLANIMINDA TÜRKİYE VE DÜNYA VERİLERİ

Ülkemizde 2017 yılı Ekim ayı ve öncesi 24 aylık dönemde lisanslı ve lisanssız güneş enerjisi santralleri ile gerçekleştirilen elektrik üretimi 119 GWh Ekim değerinin öncesinde Kasım ayından başlamak kaydıyla takip eden aylarda sırasıyla 26 GWh, 21 GWh, 20 GWh, 36 GWh, 55 GWh, 73 GWh, 82 GWh, 97 GWh, 127 GWh, 122 GWh, 123 GWh olarak gerçekleşirken, Ekim ayının ardından sırasıyla 100 GWh, 66 GWh, 75 GWh, 128 GWh, 159 GWh, 258 GWh, 230 GWh, 277 GWh, 326 GWh, 325 GWh, 332 GWh ve bir sonraki Ekim ayında ise 320 GWh olarak gerçekleşmiştir (Enerji Atlası, 2018b). 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında güneşten elde edilen yıllık enerji miktarları ise sırasıyla 17, 194, 1020, 2429 GWh olarak açıklanmıştır (Enerji Atlası, 2018b).

Ülkemizin güneş enerjisi potansiyeli yüksek olup son yıllarda güneşten elde edilen elektriğin toplam üretim içerisindeki payı artmaya başlamışsa da; güneşten elde edilen elektriğin toplam tüketim içerisindeki oranını gerek şebeke bağlantısının olmaması gerekse öz tüketiminin büyük bölümünü lisanssız üretimle karşılayan tesis sayısının fazla olması nedeniyle tam olarak hesaplamak zordur (Enerji Atlası, 2018b).

Dünyada güneş enerjisi kurulu gücüne ilişkin resmi istatistikler incelendiğinde ise hemen hemen bütün ülkelerde güneş enerjisinden elektrik elde edildiği görülmekle birlikte iki grup üretim özellikle dikkati çekmektedir (Enerji Atlası, 2018c):

- enterkonnekte sistemine bağlı olmayan of-grid santraller
- şebeke bağlantılı on-grid sistemler.

Dünya genelinde en fazla güneş enerji santraline sahip ülkeler (on-grid) ve kişi başına düşen güneş enerjisi santrali kurulu gücü incelendiğinde Çin 102.470 MW kurulu gücü ile dünya sıralamasında birinci olurken, kişi başına düşen güneş enerji santrali kurulu gücünde Almanya ilk sıraya yerleşmektedir. Dünyada güneş enerji santrali kurulu gücü Çin 102.470 MW (2017 Haziran güncellemesiyle), Japonya 42.750 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Almanya 42.710 MW (2017 Ekim güncellemesiyle), ABD 40.300 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İtalya 19.279 MW(2016 Aralık güncellemesiyle), Birleşik Krallık 11.630 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Hindistan 9010 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Fransa 7130 MW(2016 Aralık güncellemesiyle), İspanya 6730 MW (2017 Temmuz güncellemesiyle), Avustralya 5900 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Güney Kore 4350 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Belçika 3422 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kanada 2715 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Yunanistan 2610 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Türkiye 2246 MW (2017 Kasım güncellemesiyle), Tayland 2150 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Hollanda 2100 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Çekya 2080 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Şili 2053 MW(2017 Ağustos güncellemesiyle), Güney Afrika 1779 MW (2017 Eylül güncellemesiyle), İsviçre 1640 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Romanya 1330 MW (2016 Aralık güncellemesiyle),Avusturya 1077 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Bulgaristan 1043 MW (2016 Aralık güncellemesiyle),

Tayvan 1010 MW (güncelleme belirtilmemiş), Pakistan 1000 MW (güncelleme belirtilmemiş), İsrail 910 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Danimarka 900 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Filipinler 900 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Slovakya 545 MW (2017 Aralık güncellemesiyle), Portekiz 513 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Honduras 389 MW (güncelleme belirtilmemiş), Meksika 320 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Cezayir 300 MW (güncelleme belirtilmemiş), Macaristan 288 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Malezya 286 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Slovakya 259 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Polonya 196 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İsveç 175 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Lüksemburg 123 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Malta 82 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Litvanya 80 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kıbrıs Rum Kesimi 55 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Hırvatistan 50 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Norveç 27 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Makedonya 17 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Finlandiya 15 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Estonya 10 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İrlanda 5 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Letonya 2 MW (2016 Aralık güncellemesiyle) olarak ölçülmüş olup kişi başına düşen kurulu güç ise Almanya 516 W, Japonya 337 W, İtalya 318 W, Belçika 301 W, Yunanistan 242 W, Avusturalya 240 W, Lüksemburg 208 W, Çekya 197 W, İsviçre 195 W, Malta 191 W, Birleşik Krallık 177 W, Danimarka 156 W, Bulgaristan 147 W, İspanya 145 W, Slovenya 125 W, ABD 124 W, Avusturya 122 W, Hollanda 122 W, Şili 112 W, Fransa 106 W, İsrail 104 W, Slovakya 100 W, Güney Kore 85 W, Kanada 74 W, Çin 74 W, Romanya 67 W, Kıbrıs Rum Kesimi 65 W, Portekiz 50 W, Honduras 44 W, Tayvan 43 W, Güney Afrika 31 W, Tayland 31 W, Macaristan 29 W, Litvanya 28 W, Türkiye 28 W, İsveç 17 W, Hırvatistan 12 W, Malezya 9 W, Filipinler 9 W, Makedonya 8 W, Estonya 8 W, Cezayir 7 W, Hindistan 7 W, Norveç 5 W, Polonya 5 W, Pakistan 5 W, Finlandiya 3 W, Meksika 3 W, İrlanda 1 W, Letonya 1 W olarak hesaplanmıştır (Enerji Atlası, 2018c).

Üç tarafı denizlerle çevrili olması itibarıyla açık deniz rüzgar çiftlikleri için oldukça elverişli bir konuma sahip olan Türkiye'nin enerji politikalarında bu konuya pek fazla yer verilmemiş olsa da Argın ve çalışma arkadaşları Bozcaada, Bandırma, Gökçeada, İnebolu ve Samandağ kıyı şeridini açık deniz rüzgar çiftlikleri kurulumu için uygun lokasyonlar olarak tesbit etmiş ve elde edilecek rüzgar gücü kapasitesini de 1,629 MW olarak tahmin etmişlerdir (Argın vd. , 2019). Derin sularda açık deniz rüzgar enerjisi tarlalarının kurulmasında izlenecek yol haritalarında inovasyon, inovasyonun idaresi ve geçerliliği, bilgi üretme, tecrübe, uzmanlaşma gibi konular üzerinde durularak daha gerçekçi beklentiler üzerine kurulmuş bir politika üretmek mümkün görünmektedir (Bento vd. , 2019). Rüzgar enerjisinde ticari anlamda elde edilen ilerlemeler rüzgarın yoğunluğu ve hızının yanısıra; çevresel risk ve maliyet unsurları ile de yakından ilişkilidir (Zheng vd. , 2019). Rüzgar enerjisinde yeni yaklaşımlar çerçevesinde geleneksel metodlara alternatif olarak önerilen yapay nöral ağlar öngörü ve tahmin, dizayn optimizasyonu, hata tespiti ve tanı ve optimal kontrol olmak üzere dört grupta incelenmektedir (Marugan vd. , 2018). 2000 yılında bu yana 17 adet rüzgar türbini ile elektrik üreten Bozcaada Rüzgar Enerjisi Santralinden sonra Türkiye'nin rüzgar hızının elektrik üretimine imkan verdiği bölgelerinde çok sayıda rüzgar enerjisi santrali faaliyete geçmiştir. Rüzgar enerjisinden faydalanmak ilk yıllarda türbin, kanat teknolojileri gibi unsurlar nedeniyle yüksek maliyet oluştursa da günümüzde geleneksel noktada teknolojik imkanlar sözkonusu maliyetleri makul düzeylere düşürmüştür ayrıca bu alanlarda yerli üretime de geçilmiştir.

2017 yılı Kasım Ayı (1112 Gwh) ve önceki 24 ayda yine kasım ayından başlamak suretiyle (995 Gwh) takip eden aylarda sırasıyla 1054 Gwh, 1259 Gwh, 1137 Gwh, 1248 Gwh, 816 Gwh, 923 Gwh, 1107 Gwh, 1797 Gwh, 1699 Gwh, 1314 Gwh, 1115 Gwh, 1339 Gwh, 1614 Gwh, 1632 Gwh, 1550 Gwh, 1359 Gwh, 983 Gwh, 1302 Gwh, 971 Gwh, 1977 Gwh, 2249 Gwh, 1060 Gwh, 1329 Gwh olarak elde edilen kayıtların yanısıra; 1998-2017 yılları arasında rüzgar enerjisinden üretilen elektrik ve rüzgar santrallerinden elde edilen elektriğin toplam tüketimi karşılama oranları sırasıyla 6GWh/0.005, 21GWh/0.02, 23GWh/0.03, 62GWh/0.05, 48GWh/0.04, 61GWh/0.04, 58GWh/0.04, 59GWh/0.04, 127GWh/0.07, 355GWh/0.19, 847GWh/0.43, 1495GWh/0.77, 2916GWh/1.39, 4724GWh/2.05, 5861GWh/2.42, 7558GWh/3.04, 8367GWh/3.25, 11652GWh/4.39, 15370GWh/5.59, 17716GWh/6.12 ve 14.07.2018 tarihi ile de 6.41 Gwh olarak ölçülmüş ve yıllar itibarıyla artan seyir izlemiştir (Enerji Atlası, 2018d).

Dünyada rüzgardan elektrik elde eden çok sayıda ülke vardır. Rüzgar enerjisinden elektrik elde eden başlıca ülkeler Çin 168.732 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), ABD 82.184 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Almanya 55.340 MW (2017 Ekim güncellemesiyle), Hindistan 28.700 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İspanya 22.841 MW (2017 Temmuz güncellemesiyle), Birleşik Krallık 14.543 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Fransa 12.066 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kanada 11.900 (2016 Aralık güncellemesiyle), Brezilya 10.740 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İtalya 9.257 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İsveç 6.520 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Türkiye 6.504 MW (2017 Kasım güncellemesiyle), Polonya 5.782 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Portekiz 5.316 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Danimarka 5.228 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Hollanda 4.328 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Avusturalya 4.327 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Meksika 3.527 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Japonya 3.234 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Romanya 3.028 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İrlanda 2.830 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Avusturya 2.632 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Belçika 2.386 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Yunanistan 2.374 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Güney Afrika 1.583 MW (2017 Eylül güncellemesiyle), Finlandiya 1.539 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Şili 1.421 MW (2017 Ağustos güncellemesiyle), Uruguay 1.210 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Güney Kore 1.031 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Norveç 838 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Mısır 810 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Fas 787 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Tayvan 682 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Yeni Zelanda 623 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Pakistan 591 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Ukrayna 526 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Litvanya 493 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Hırvatistan 422 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Macaristan 329 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Etiyopya 324 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Estonya 310 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kosta Rika 298 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Çekya 281 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Arjantin 279 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Panama 270 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Tunus 245 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Peru 241 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Tayland 223 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Filipinler 216 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Honduras 176 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Karayipler Bölgesi 164 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kıbrıs Rum Kesimi 158 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Dominik Cumhuriyeti 135 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Ürdün 119 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İsviçre 75 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Letonya 63 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Lüksemburg 58 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Makedonya 37 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Faroe Adaları 18 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Rusya 15 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Pasifik Adaları 13 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Sırbistan 10 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Belarus 3 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İzlanda 3 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Slovakya 3 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Slovenya 3 MW (2016 Aralık güncellemesiyle) olarak ölçülmüş olup; kişi başına düşen kurulu güç ise Danimarka 908 W, Almanya 668 W, İsveç 647 W, İrlanda 595 W, Portekiz 516 W, İspanya 491 W, Faroe Adaları 358 W, Uruguay 346 W, Kanada 325 W, Avusturya 299 W, Finlandiya 279 W, ABD 252 W, Hollanda 252 W, Estonya 236 W, Birleşik Krallık 222 W, Yunanistan 220 W, Belçika 210 W, Kıbrıs Rum Kesimi 186 W, Fransa 180 W, Avusturalya 176 W, Litvanya 175 W, Norveç 159 W, Romanya 153 W, İtalya 153 W, Polonya 150 W, Yeni Zelanda 130 W, Çin 122 W, Hırvatistan 102 W, Lüksemburg 98 W, Türkiye 80 W, Şili 77 W, Panama 71 W, Kosta Rika 60 W, Brezilya 52 W, Macaristan 34 W, Letonya 33 W, Tayvan 29 W, Meksika 29 W, Güney Afrika 28 W, Çekya 27 W, Japonya 26 W, Fas 23 W, Hindistan 22 W, Tunus 22 W, Güney Kore 20 W, Honduras 20 W, Makedonya 18 W, Dominik Cumhuriyeti 13 W, Ukrayna 12 W, Ürdün 12 W, İsviçre 9 W, İzlanda 9 W, Mısır 9 W, Peru 8 W, Arjantin 6 W, Etiyopya 3 W, Tayland 3 W, Pakistan 3 W, Filipinler 2 W, Slovenya 1 W, Sırbistan 1 W, Slovakya 1 W, Belarus 0 W, Rusya 0 W olarak hesaplanmıştır (Enerji Atlası, 2018e).

Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde dünya genelinde popülaritesi artan jeotermal kaynakların suyunun sıcaklığı 50 derece ve üzerinde olanlar konut ve seraların ısıtılmasında, kaplıçalarda ve sıcak su hamamlarında, 60-180 derece arasında değişenler ise elektrik üretiminde kullanılmakta olduğu gözönünde bulundurulduğunda ülkemiz açısından önemli bir sonuç ortaya çıkmaktadır; elektrik ihtiyacının fazla olduğu Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da yüksek

sıcaklıklı elektrik üretimine elverişli kaynaklar ve Orta ve Doğu Anadolu’da ise ısıtma amacıyla kullanıma elverişli düşük sıcaklıklı kaynaklar bulunmaktadır (Koçaslan, 2006:63, 64).

2017 Kasım 535 GWh ve önceki 24 aylık dönemde gerçekleşen aylık jeotermal elektrik üretimi istatistikleri kasım ayından başlamak suretiyle sırasıyla 370 GWh, 346 GWh, 397 GWh, 354 GWh, 419 GWh, 387 GWh, 398 GWh, 312 GWh, 334 GWh, 341 GWh, 348 GWh, 357 GWh, 386 GWh, 419 GWh, 452 GWh, 394 GWh, 435 GWh, 391 GWh, 399 GWh, 383 GWh, 364 GWh, 403 GWh, 455 GWh, 520 GWh olarak kaydedilmiş olup yıllık üretim değerleri ise 2009:436 GWh, 2010:668 GWh, 2011:694 GWh, 2012:899 GWh, 2013:1364 GWh, 2014:2252 GWh, 2015:3318 GWh, 2016:4214 GWh, 2017:3568 GWh olarak hesaplanmış jeotermal kaynaklardan elde edilen elektrik üretiminin toplam tüketimi karşılama oranları ise 2009/0.225 GWh, 2010/0.318 GWh, 2011/0.301 GWh, 2012/0.371 GWh, 2013/0.549 GWh, 2014/0.875 GWh, 2015/1.25 GWh, 2016/1.53 GWh, 14.07.2018 tarihi itibarıyla de 2.31 GWh olarak açıklanmıştır (Enerji Atlası, 2018f).

Dünyada çeşitli coğrafyalara dağılmış jeotermal kaynaklardan elektrik elde eden başlıca ülkeler ABD 3567 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Filipinler 1868 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Endonezya 1699 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Türkiye 1028 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Yeni Zelanda 980 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İtalya 944 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Meksika 926 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kenya 676 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), İzlanda 665 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Japonya 542 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), El Salvador 205 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Kosta Rika 204 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Nikaragua 109 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Rusya 97 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Papua Yeni Gine 56 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Guatemala 42 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Almanya 38 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Portekiz 29 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Çin 27 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Şili 24 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Etiyopya 8 MW (2016 Aralık güncellemesiyle), Avusturya 1 MW (2016 Aralık güncellemesiyle) olarak ölçülmüş olup kişi başına düşen kurulu güç ise İzlanda 1.933 W, Yeni zelanda 204 W, Kosta rika 41 W, El slvador 31 W, Filipinler 18 W, Nakiragua 17 W, İtalya 16 W, Kenya 14 W, Türkiye 13 W, ABD 11 W, Meksika 8 W, Papua yeni Gine 7 W, Endonezya 6 W, Japonya 4 W, Portekiz 3 W, Guatemala 3 W, Şili 1 W, Rusya 1 W, Almanya 0 W, Avusturya 0 W, Etiyopya 0 W, Çin 0 W olarak hesaplanmıştır (Enerji Atlası, 2018g).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tüm dünyada ve Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimi ve tüketimi içerisindeki payı her geçen gün artmaktadır. Sanayileşme, büyüme ve hızla artan nüfus için gereken enerji talebini temiz, yerli ve güvenli şekilde temin etmek tüm hükümetlerin enerji politikalarının temel amacıdır. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan enerjinin yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesine yönelik düzenlemelere öncelik verilmiştir.

Fosil kaynaklar halihazırda enerji tüketiminde büyük paya sahiptir. Ancak bu kaynakların dünyadaki rezervleri sınırlıdır. Ayrıca sözkonusu kaynakların çevre üzerinde son derece olumsuz etkileri sözkonusudur. Bu etkileri azaltmak amacıyla uluslararası toplantılar düzenlenmekte, sera gazı emisyonlarının sınırlandırılmasına yönelik uluslararası anlaşmalar imzalanmakta ve karbon emisyonunda ilk sırada yer alan ülkeler bu miktarları makul düzeylere çekme hususunda çeşitli taahhütlerde bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra fosil kaynaklar dünya genelinde homojen bir coğrafi dağılım göstermemekle birlikte önemli rezervler genellikle siyasi istikrarsızlık gösteren bölgelerde yer almaktadır. Dolayısıyla bu kaynakların temininde enerji güvenliği ve arz güvenliği hususları önemli birer problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözkonusu istikrarsızlıklar bu kaynakların fiyatlarına da yansımakta; kaynak fiyatlarındaki dengesizlikler ithalatçı ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir.

İlk yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklardan enerji temini pahalı olmakla eleştirilmişse de günümüzde bu sorunun üstesinden büyük ölçüde gelinmiştir. Teknolojik gelişmeler yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji temini alanında da destek sağlamış; bu kaynaklardan enerji temini fiyatlaması makul düzeylere çekilmiş, bu yapı adeta kendi piyasasını oluşturmuş; sözkonusu sistemlere ait üretim artmış, parça maliyetleri düşmüş, amortisman süresi kısalmıştır. Günümüzde bu teknolojiler hanelerde kullanılabilir şekilde tasarlanmaktadır.

Ortaya atıldığı ilk yıllarda hibrid otomobiller uygulanamaz bulunmuş ise de günümüzde dünyanın önde gelen otomobil üreticilerinin piyasaya sürdüğü hibrid otomobillere artan ilgi trafikteki sayılarını artırmıştır. Bu sektördeki çalışmalar bir sonraki hedef olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yoğunlaşmıştır. Güneş enerjisinden ve biyokütle enerjisinden faydalanan otomobil ve otobüslerin üretilmesine yönelik çalışmalar başlamıştır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının rekabet gücünün artması için gerek üretim gerekse tüketimde devlet desteği ve teşviklerif gerekmektedir. Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye’de ihtiyaç duyulan enerjinin yenilenebilir enerji kaynaklarından teminine ilişkin artan ilgiyi; yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilmesi alanında yasal düzenlemeler, devlet dairelerinde ilgili uygulamalar, fosil kaynak kullanımında farklı sektörlerde uygulanacak dünyada örnekleri de bulunan çeşitli kısıtlamalar ve teşvik ve sübvansiyonlar ile desteklemek sözkonusu kaynakların cazibesini artırmak anlamında faydalı olacaktır. Bütün bunlara ek olarak bu alanda bilgilendirme toplantılarının düzenlenmesi, kamu spotlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması, eğitim kurumlarında yenilenebilir kaynaklar ve bu kaynakların değerlendirilmesi hususunun vurgulandığı seminerler düzenlenmesi varolan bilincin gelişmesine ve yeni teknolojik gelişmelerin bu yollarla duyurulması da farkındalığın artmasına imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, S. ,Klobodu, E. K. M. & Apio, A. (2018). Renewable and Non-Renewable Energy, Regime Type and Economic Growth. *Renewable Energy*, 125, 755-767.
- Adeyanju, A. A. , Manohar, K. & Ramnath, A. (2018). Statistical Analysis of Electric Vehicle Adoption in Trinidad and Tobago. *Innov Ener Res*, 7(3), 1-23.
- Alldritt, D. & Hopwood, D. (2010). Renewable Energy In Scotland. *Renewable Energy Focus*, 11(3), 28-33.
- Andini, C. , Cabral, R. & Santos, J. E. (2019). The Macroeconomic Impact Of Renewable Electricity Power Generation Projects. *Renewable Energy*, 131, 1047-1059.
- Arantegui, R. L. (2019). Globalization In The Wind Energy Industry: Contribution and Economic Impact Of European Companies. *Renewable Energy*, 134, 612-628.
- Archer, S. A. & Wilckens, R. S. (2018). Systematic Analysis Of Biomass Derived Fuels For Fuel Cells. *International Journal of Hydrogen Energy*, 43(52), 23178-23192.
- Argin, M. , Yerci, V. , Erdoğan, N. , Küçüksarı, S. & Cali, U. (2019). Exploring The Offshore Wind Energy Potential Of Turkey Based On Multi-Criteria Site Selection. *Energy Strategy Reviews*, 23, 33-46.
- At Vallabh Vidyanagar, A. V. , Joshi, S. & Joshi, F. M. (2016). Role Of Solar Energy Applications In Developing Smartcities Of India. Conference Paper, Conference: Recent Advances in Computer Science & Technology.
- Aydın, M. (2019). Renewable and Non-Renewable Electricity Consumption–Economic Growth Nexus: Evidence From OECD Countries. *Renewable Energy*, In Press, Accepted Manuscript.
- Bento, N. & Fontes, M. (2019). Emergence Of Floating Offshore Wind Energy: Technology and Industry. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* , 99, 66-82.
- Bosch, J. , Staffell, I. & Hawkes, A. D. (2018). Temporally Explicit and Spatially Resolved Global Offshore Wind Energy Potentials. *Energy*, 163, 766-781.

- Bulut, U. & Muratoğlu, G. (2018). Renewable Energy In Turkey: Great Potential, Low But Increasing Utilization, and An Empirical Analysis On Renewable Energy-Growth Nexus. *Energy Policy*, 123, 240-250.
- Eerens, H. & de Visser, E. (2008). Wind-energy potential in Europe 2020-2030. The European Topic Centre On Air and Climate Change (ETC/ACC) Technical Paper.
- Green, F. (2018). Anti-fossil Fuel Norm. *Climatic Change*, 150(1-2), 103-116.
- Hain, M., Schermeyer, H., Homburg, M. U. & Fichtner, W. (2018). Managing Renewable Energy Production Risk. *Journal of Banking & Finance*, 97, 1-19.
- Harjanne, A. & Korhonen, J. M. (2019). Abandoning The Concept Of Renewable Energy. *Energy Policy*, 127, 330-340.
- Higgins, P. & Foley, A. M. (2013). Review Of Offshore Wind Power Development In The United Kingdom. Conference Paper. Conference: Environment and Electrical Engineering (EEEIC).
- Higgins, P. & Foley, A. (2014) The Evolution Of Offshore Windpower In The United Kingdom. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 37, 599-612.
- Hopke, J. & Hestres, L. E. (2017) Fossil Fuel Divestment and Climate Change Communication. Research presented at the 67th Annual Conference of the International Communication Association (ICA), San Diego, California.
- Hopkins, M. Li, Y. (2016). In Y. Zhou, W. Lazonick, Y. Sun (Eds.) The Rise of The Chinese Solar Photovoltaic Industry: Firms, Governments, and Global Competition. *China As an Innovation Nation* (pp.306-332). Oxford University Press.
- Jakob, S. D., Thellufsen, Z. & Sorknaes, P. (2018). The Electricity Market In A Renewable Energy System. *Energy*, 162, 148-157.
- Jenniches, S. (2018). Assessing The Regional Economic Impacts Of Renewable Energy Sources – A Literature Review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 93, 35-51.
- Junginger, M., Agterbosch, S., Faaij, A. & Turkenburg, W. C. (2004). Renewable Electricity In The Netherlands. *Energy Policy*, 32(9):1053-1073.
- Kim, J., Park, S. Y. & Lee, J. (2018). Do People Really Want Renewable Energy? Who Wants Renewable Energy?: Discrete Choice Model Of Reference-Dependent Preference In South Korea. *Energy Policy*, 120, 761-770.
- Li, C., Negnevitsky, M., Wang, X., Yue, W. L. & Zou, X. (2019). Multi-Criteria Analysis Of Policies For Implementing Clean Energy Vehicles. *China Energy Policy*, 129, 826-840.
- Lin, B. & Chen, Y. (2019). Does Electricity Price Matter For Innovation In Renewable Energy Technologies In China? *Energy Economics*, 78, 259-266.
- Lucas, H., Pinnington, S. & Cabeza, L. F. (2018). Education and Training Gaps In The Renewable Energy Sector. *Solar Energy*, 173, 449-455.
- Maambo, H. (2017). Renewable Energy Electricity Generation In Scotland Using Energy PLAN, Technical Report, Heriot-Watt University.
- Marugan, A. P., Pedro, F., Marquez, P. G., Perez, J. M. P. & Hernandez, D. R. (2018). A Survey Of Artificial Neural Network In Wind Energy Systems. *Applied Energy*, 228, 1822-1836.
- Möhner, M. (2018). Driving Ban For Diesel-Powered Vehicles In Major Cities: An Appropriate Penalty For Exceeding The Limit Value For Nitrogen Dioxide? *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 91(4), 373-376.
- Munro, F. R. (2018). Renewable Energy and Transition-Periphery Dynamics In Scotland. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, In Press, Corrected Proof.
- Neves, T., Marcelo, S. & Santos, S. (2018). Renewable Energy and Politics: A Systematic Review and New Evidence. *Journal of Cleaner Production*, 192, 2018, 553-568.
- Patel, S. (2014). *Generation Of Vestas 8-MW Offshore Wind Prototype Begins*.
- Patel, S. (2017). Big Winds For Big Offshore Wind Turbines From Siemens, MHI Vestas. *Power*, 161(3).

- Pfeifer, A. ,Dobracev, V. , Pavlinek, L. , Krajacic, G. &Duic, N. , (2018). Integration Of Renewable Energy and Demand Response Technologies In Interconnected Energy Systems. *Energy*, 161, 447-455.
- Phillips, L. (2019). Solar Energy. In T. M. Letcher (Eds.) *Managing Global Warming. An Interface of Technology and Human Issues*(pp. 317-332). London, Academic Press.
- Pursiheimo, E. ,Holtinen, H. &Koljonen, T. (2018). Inter-Sectoral Effects Of High Renewable Energy Share In Global Energy System. *Renewable Energy*, In Press, Corrected Proof.
- Sanchez, J. , Curt, M. D. , Robert, N. &Fernandez, J. (2019). Chapter Two–Biomass Resources. In C. Lago, N. Caldés, Y. Lechón (Eds.) *The Role of Bioenergy in the Bioeconomy Resources, Technologies, Sustainability and Policy*(pp. 25-111). London, Academic Press.
- Shaddiq, S. (2013). Wind Turbin Energy As An Alternative Resource and Environmentally Friendly. Renewable Energy Conference Paper.
- Shravanth V. M. ,Vashista, G. A. , Jayaraman, S. &Ramasesha, S. (2017). Rail Coaches With Rooftop Solar Photovoltaic Systems: A Feasibility Study. *Energy*, 118:684-691.
- Shravanth, V. , Aravindan, M. , Balaji, V. &Arumugam, M. (2018). Status Of Solar Photovoltaic Systems In India. Conference Paper.
- Trainer, T. (2017). Some Problems In Storing Renewable Energy. *Energy Policy*, 110, 2017, 386-393.
- Wang, F. ,Yin, H. , &Li, S. (2010). China's Renewable Energy Policy: Commitments and Challenges. *Energy Policy*, 38(4),1872-1878.
- Zerrahn, A. , Schill, W. P. &Kempf, C. (2018). On The Economics Of Electrical Storage For Variable Renewable Energy Sources. *European Economic Review*, 108, 259-279.
- Zheng, C. , Xiao, Z. , Peng, Z. X. , Li, C. &Du, Z. (2018). Rezoning Global Offshore Wind Energy Resources. *Renewable Energy*, 129, Part A, 1-11.
- Enerdata (2018a). *Total Energy*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: worldconsumption.<https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-consumption-statistics.html>
- Enerdata. (2018b). *Total Energy, World Energy Production*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-production.html>
- Enerdata. (2018c). *Total Energy, World Import Export Statistics*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-import-export-statistics.html>
- EMO. (2018). *Ekler*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: http://www.emo.org.tr/ekler/89bb9e665db0b5a_ek.pdf
- Enerji Atlası. (2018a). *Elektrik Tüketimi*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: www.enerjiatlası.com/elektrik-tuketimi/
- Enerji Atlası. (2018b). *Elektrik Üretimi*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/elektrik-uretimi/>
- Enerji Atlası. (2018c). *Elektrik Üretimi, Güneş*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/elektrik-uretimi/gunes>
- Enerji Atlası. (2018d). *Ülkelere Göre Güneş*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-gunes-enerjisi.html>
- Enerji Atlası. (2018e). *Elektrik Üretimi, Rüzgar*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/elektrik-uretimi/ruzgar>
- Enerji Atlası. (2018f). *Ülkelere Göre Rüzgar Enerjisi*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-ruzgar-enerjisi.html>
- Enerji Atlası. (2018g). *Elektrik Üretimi, Jeotermal*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/elektrik-uretimi/jeotermal>
- Enerji Atlası. (2018h). *Ülkelere Göre Jeotermal Enerji*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi)

- from the World Wide Web: <http://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-jeotermal-enerji.html>
- France Diplomatie. (2019). *French Foreign Policy, Climate, 2015 Paris Climate Conference*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/climate/2015-paris-climate-conference-cop21/>
- IEA. (2018). *Renewables*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://www.iea.org/topics/renewables/>
- IEA. (2019a). *Banning Diesel Petrol Cars Will Impose Vast Costs On Drivers*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://iea.org.uk/media/banning-diesel-petrol-cars-will-impose-vast-costs-on-drivers/>
- IEA. (2019b). *Member Activities, Sweeden*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://community.ieawind.org/about/member-activities/sweden>
- Institute for Energy Economics and Financial Analysis (2019). *April Is Shaping Up To Be Momentous In Transition From Coal To Renewables*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: ieefa.org/ieefa-u-s-april-is-shaping-up-to-be-momentous-in-transition-from-coal-to-renewables/
- Kayseri OSB. (2019). *Kayseri OSB*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://www.kayseriosb.org>
- Lasvegas Nevada. Gov. (2019). *Government Initiatives, Sustainability Resources*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://lasvegasnevada.gov/Government/Initiatives/Sustainability/Sustainability-Resources?tab=0>
- Offshorewind Scotland. (2019). *Offshorewind Scotland*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://www.offshorewindscotland.org.uk/>
- Schiphol. (2019). *Dutch Windpower*. Retrieved April 12, 2019 (de indirildi) from the World Wide Web: <https://www.schiphol.nl/en/schiphol-group/page/100-procent-dutch-wind-power/>
- YEGM. (2018). *Yenilenebilir*. Retrieved January 1, 2018 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.yegm.gov.tr/yenilenebilir.aspx>

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 227-241.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 227-241.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.589519

Geliş Tarihi / Received: 09.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10.04.2020

Araştırma Makalesi
Research Article

THE ROLE OF INTERNAL CONTROL IN HOTEL BUSINESS: A RESEARCH ON FIVE-STAR HOTELS

Halil AKMEŞE¹
Hilal GÜNDOĞAN²

Abstract

Today, the growth of enterprises and the more complexity of their activities bring up the need for an internal control system. Therefore, an effective internal control system must be established in hotel enterprises in order to minimize the risks that may arise. Based on this fact, the main purpose of this study is to determine the perceptions of hotel managers towards the internal control system and to examine the effects of dependent variable of "internal control system" on the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions". Additionally, the sub-objective of this study is to research the relationships between managers' perceptions of the internal control system and demographic characteristics. The research was carried out with the participation of 120 managers in five-star hotel enterprises operating in Alanya. The research data was collected through questionnaire technique. As a result of the research, there was no significant difference between the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" and the internal control system perceptions of the managers. However, it was also concluded that managers' perceptions of the internal control system differed statistically according to their educational status.

Keywords : Internal Control, COSO Framework, Five-Star Hotels

Jel Codes : L83, M41, M42

¹ Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Administration, hakmese@konya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4694-2215.

²Lecturer, İstanbul Kültür University, Department of Tourism and Hotel Management, h.gundogan@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5395-7912.

İÇ KONTROLÜN OTEL İŞLETMELERİNDEKİ ROLÜ: BEŞ YILDIZLI OTELLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Günümüzde işletmelerin büyümesi ve faaliyetlerinin daha karmaşık hale gelmesi sonucunda ortaya çıkan bilgi edinme zorunluluğu gibi nedenler iç kontrol sistemine olan ihtiyacı gündeme getirmektedir. Dolayısıyla oluşabilecek risklerin en aza indirebilmesi için otel işletmelerinde etkin iç kontrol sisteminin kurulması gerekmektedir. Bu noktada araştırmanın temel amacı, otel yöneticilerinin iç kontrol sistemine yönelik algularını belirlemek ve "görev ayrımı", "varlıkların korunması" ve "işlemlerin doğrulanması" bağımsız değişkenlerinin, "iç kontrol sistemi" bağımlı değişkeni üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca araştırmada yöneticilerin iç kontrol sistemi alguları ile çeşitli demografik özellikleri arasındaki ilişkileri incelemek alt amaç olarak belirlenmiştir. Araştırma, Alanya Bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde görevli olan 120 yöneticinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler anket tekniği aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonucunda; "görevlerin ayrımı", "varlıkların korunması" ve "işlemlerin doğrulanması" bağımsız değişkenleri ile yöneticilerin iç kontrol sistemi alguları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yöneticilerin iç kontrol sistem algularının eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaştığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : İç kontrol, COSO Çerçevesi, Beş Yıldızlı Oteller

Jel Kodları : L83, M41, M42

INTRODUCTION

Internal control systems are among the trending topics frequently discussed in the audit world. It is stated that internal control is related to risk management, especially in helping the business escape from bankruptcy. Furthermore, the internal control system is also important for the enterprises to continue to increase their profit and to help reduce the negative occasions (Kurniadi & Zio, 2011: 1). In this respect, internal control refers to controls and balances used to prevent losses of a company and provide accurate financial reporting (Biegelman & Bartow, 2006: 108). The well-designed and effective internal control helps to prevent and deter errors and irregularities (Davis et al., 2017: 60). Moreover, the internal control system in enterprises constitutes a basis for an effective accounting system. Hence, there is an increased interest in the internal control method (Ademola et al., 2015: 1094).

Enterprises are facing some problems that arise when they try to identify their strengths and assess their risks (Politis et al., 2009: 463). It is clearly known that hotel enterprises basically have a labor-intensive structure. It is also indicated that a certain amount of capital invested in this industry provides more jobs than the same amount of investment in other sectors (Kusluvan, 2003: 5). Since hotel enterprises are categorized under the services industry, the products offered in this industry are more specific than in other industries. Therefore, the management should be more careful about the implementation of internal control procedures in daily operations. Any incorrect operation in the hotel enterprise can directly affect the quality of the service offered to guests (Kurniadi & Zio, 2011: 4). For this reason, it is an important task for hotel enterprises to provide a good service to their guests and to ensure its continuity.

In addition, high turnover rates and a lot of personnel working closely to the inventory items can cause the increased possibility of errors and cheating, because the operations in such enterprises are conducted by small units independent of each other. In this respect, hotel managers need to be well

aware of the nature of internal control difficulties and the types of procedures that can be applied to manage these difficulties (Guilding, 2014: 91), since they are generally responsible for the establishment of an internal control system in enterprises.

It can be suggested that establishing an effective internal control is very important in hotel enterprises. Hence, the main objective of this study is to determine the perceptions of hotel managers towards the internal control system. Additionally, the sub-objective of this study is to research the relationships between managers' perceptions of the internal control system and demographic characteristics. In this research, the concept of the internal control system was firstly analyzed and the studies in the relevant literature were reviewed. Then, the research application in the five-star hotels operating in Alanya was conducted in order to determine the managers' perceptions of the internal control system, and the findings obtained from the analyzes were discussed.

I.CONCEPTUAL FRAMEWORK

Based on the literature review, there are many definitions about the internal control concept. Verschoor (1999: 408) defines internal control is a term used to describe how an entity provides its financial and other objectives. According to another definition internal control is as a process designed to provide reasonable assurance about the effectiveness of an entity's board of directors, management, and other employees' operations regarding keeping up with the goals about reporting and compliance (COSO, 2013: 2). Internal control help to rapid reporting and to prepare an efficient flow of documents and data (Frazer, 2016: 153). Therefore, it can be claimed that the internal control system includes all the controls within the enterprise (Daniela & Atilla, 2013: 696).

Internal control also includes measures initiated to improve the reliability of the entity's accounting systems (Abdullahi & Muturi, 2016: 764). According to Chong et al. (2018: 181), the basic principle of internal control is to control safety in an enterprise. For this reason, it can be suggested that there is a set of policies for internal control to ensure that an entity is properly processed to prevent waste and misuse of resources (Ejoh & Ejom, 2014: 133). Internal control system ensures the enterprises to act more compatible with the laws and regulations. In addition to this, it plays a preventive role against losses caused by mistakes or fraud by monitoring and developing financial reporting processes (Rae & Subramaniam, 2008: 105).

Internal control system is a necessity for enterprises. For instance, when preparing a financial report in an enterprise, an internal control system should be set up in order to comply with the law. In this way, the internal control system for enterprises can be considered as both a risk management system and a basic management system (Takahiro & Jia, 2012: 66).

According to Marley and Pedersen (2009: 116), the general objectives of internal control are to protect the assets of the entity, control the accuracy of the accounting data and encourage adherence to the proposed management policies. The purpose of internal control is to prevent errors from occurring or to identify them. Otherwise, inconsistencies can lead to the destruction of the good reputation of the hotel business and to major financial problems. Sometimes problems can occur even in hotels with a well-established internal control system (Annaraud et al., 2014: 2017). A poorly-designed internal control system can lead to inefficiency, power abuse, and fraud which creates an environment of more potential (Peterson, 2018: 192).

Internal control has an important role in ensuring the continuity of the business objectives. In this sense, different models have been suggested for the proper implementation of internal control. One of the international internal control models used in the regulations on internal control and supervision in the literature is COSO (Dănescu et al., 2011: 340). Accordingly, the main objective of the Internal Control-Integrated Framework Report is to provide a framework for internal control among interested parties (Aldridge & Colbert, 1994: 21). The COSO definition and model covering all elements of internal control system guide the other regulations (Owusu-Boateng et al., 2017: 3). The

elements of internal control systems in the COSO framework include five components related to each other, including control environment, risk assessment, control activities, information and communication, and monitoring (Yang & Guan, 2004: 551; Wardiwiyono, 2012: 344; Ayagre et al., 2014: 380). These components are as follows:

Control Environment: It forms the basis of all internal control system. It is the set of processes that constitute the basis for conducting internal control system across the organization. The establishment of the right control environment in the enterprise and the good coordination of the organization mean raising awareness of the managers and employees in the enterprise about the significance of the control (Yurniwatia & Rizaldi, 2015: 846).

Risk Assessment: It is the basis for determining how to manage all risk levels. The precondition for risk assessment is the establishment of objectives related to risks. However, due to the nature and type of risks an enterprise will face, management determines the risk objectives of the organization in order to identify and analyze the possible risks to these objectives (Moeller, 2013: 60). Management is completely responsible for risk assessment. Therefore, management must ensure that risk management processes are in place and functional in order to achieve the specified business objectives (Ravaş, 2011: 218).

Control Activities: This component includes a set of activities such as "approval, authorization, reconciliations, business performance reviews, security of assets, and segregation of duties". Control activities, although the most visible element of internal control, are considered significant in preventing false actions (Abiola & Oyewole, 2013: 43). Control activities are taken into consideration for management procedures designed to ensure the implementation and enforcement of policies and procedures. It also helps the management achieve its objectives and minimize risks (Trenerry, 1999: 14).

Information and Communication: Information systems enable the identification and timely communication of the appropriate information that allows the employees in the enterprise to fulfill their responsibilities and reach the business objectives (Choudhury & Mitchell, 2013: 6). Therefore, it is necessary to ensure that this information is reliable and verifiable. Effective communication should be disseminated in the organization. The reason is that management and employees must have an effective internal communication system in both directions (Khosrowpour, 2001: 1048).

Monitoring: It refers to the activities designed to evaluate the effectiveness of internal control system in achieving the financial reporting targets of the entity (Aldridge & Colbert, 1994: 22). Monitoring activities are carried out with the help of external auditors or internal audit unit. The execution of monitoring activities is continuously supervised. Deficiencies identified in the management report should also be communicated to the relevant units and individuals (Victor & Linda, 2016: 41).

All components of internal control identified in the COSO report are required to establish and maintain a safe internal control system. Control activities of the system play an active role in strengthening the overall system. The weakness of any of the components will cause the entire internal control system to be adversely affected. Linking the chains together will enable the creation of an efficient control system of these components (Turner & Weickgenannt, 2008: 100).

In many organizations, management must design an effective internal control system (Wahdan, 2018: 1). In addition, an appropriate accounting registry as well as an appropriate management control system is required in order to have a successful business (Sanusia et al., 2015: 158). According to the guidelines published on internal control by the Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW), the management controls included among the internal control elements are periodically carried out by the senior management and include reviews of management accounts and comparisons with budgets (Monday et al., 2014: 241-242). Internal control improve the quality of information that helps managers make better decisions. In this respect, the reliability of information is very important for managers to make the right decisions.

Like all businesses, hotel businesses are also affected by changes and developments. It is stated that hotel enterprises are at greater risk than those in other sectors because of their labor intensive structure. For this reason, an effective and well-designed internal control system that is regularly used will support the sustainability of management and prevent errors from occurring (Erkan et al., 2017: 136). When applying internal control system in such enterprises, the risks that will prevent the business from achieving its objectives should be handled both on the basis of divisions and in terms of the parties concerned. Hence, administrative controls and accounting controls deemed necessary to minimize these risks should be created (Aktürk, 2015: 112).

In the literature, there are previous studies conducted about the investigation of internal control system in the banking field (Tuan Vu, 2016; Owusu-Boateng et al., 2017) in public institutions (Ademola, 2015; Aziz et al., 2015) and restaurant enterprises (Frazer, 2011; Kopotienko, 2015). In addition, studies carried out within the scope of internal control system in the hotel businesses (Mihaela & Mairan, 2013; Annaraud et al., 2014) are also available. Karagiorgos et al. (2011: 28-29) aimed to measure the effectiveness of internal supervision in Greek hotel enterprises. According to the results of the study, all dimensions of internal control systems were determined to be high, while the control environment component was rated to the highest. Kurniadi and Zio (2011: 62-63) examined the role of internal control system in the operations of international and local hotel businesses in Sweden and Indonesia. The study shows that the implementation of internal control system helps to ensure the effectiveness of the operations. It is also emphasized that the internal control system is a guide for the protection of assets, prevention of losses and the ability of enterprises to produce accurate and reliable financial reports. In the research conducted by Addey (2012: 68-69) about the evaluation and comparisons of internal control systems of two hotels located in Koforidua, it was concluded that control activities occurred at all levels and functions of the enterprises. In the study conducted by Mndzebele (2013: 1-2) in hotel enterprises in the Zulwini valley, it was examined whether the use of Accounting Information Systems (AIS) improved the internal control systems in hotels. It was found out that there is a relationship between accounting information systems and internal control systems. It is additionally expressed that hotel management uses accounting information systems in internal control to provide more cost-effective and up-to-date information. Juen and Mustapha (2015: 409) also studied the effects of internal control practices on the performances of cheap hotels in Kuala Lumpur and Selangor in Malaysia. The findings of the study revealed that the control environment, information and communication and risk assessment elements are significantly related to the performance of the hotels. In the study carried out by Yemer and Chekol (2017: 29-31) in hotel enterprises in the cities of Bahir Dar and Gondar, Ethiopia, the relationship and effect of all components of internal control on hotel revenues were investigated. As a result of the study, it was determined that the components of internal control had a positive effect on the increase in hotel revenues. In particular, the components of control activities and information and communication were found to guide the estimation of hotel revenue.

As stated earlier, the objective of this study is to determine the perceptions of hotel managers regarding internal control and to examine the impact of independent variables such as "segregation of duties," "protection of assets," and "verification of transactions" on the dependent variable "internal control system". In addition, the sub-objective of this research is to examine relationships between managers' perceptions of the internal control system and demographic characteristics. The reason for focusing on the internal control system and choosing the management departments in the hotel businesses in this research is that the establishment of an internal control system can minimize the negative effects of errors and deficiencies in hotel enterprises and the establishment and control of an effective internal control system belongs to the senior management. In addition, when the literature on the subject is examined, any study aimed at determining the internal control system perceptions of managers in hotel enterprises has not been accessed. Therefore, this is thought to reflect the authentic aspect of the study. In this respect, the hypotheses presented in the study are shown in Table 1.

Table 1: Research Hypotheses

H1	Hotel managers' perception of segregation of duties has a significant effect on their internal control system perceptions.
H2	Hotel managers' perception of protection of assets has a significant effect on their internal control system perceptions.
H3	Hotel managers' perception of verification of transactions has a significant effect on their internal control system perceptions.
H4	The demographic characteristics of hotel managers differ significantly according to internal control system perceptions.

II. METHODOLOGY

The research universe consists of five star hotels in Alanya town of Antalya province. In order to determine the universe of the research, the number of five star hotel enterprises operating in the Alanya town was reached through the Antalya Directorate of Culture and Tourism. According to the latest statistical information accessed from the institution in, it was determined that a total of 73 five-star hotel was active in Alanya. The number of individuals in the position of general manager and accounting manager in all these hotels, which also constitutes the research universe, has been found as 146. According to Altunışık et al. (2007: 127), the sample which can represent a homogeneous universe consisting of 146 individuals should involve at least 108 individuals. Thus, a total of 200 questionnaires were distributed to 73 five-star hotels which allowed to conduct research in the relevant season, however only 120 questionnaires from 66 hotels were returned. The research data was analyzed with SPSS 20.0 package software.

In this study, "homogeneous sampling" method was used. The homogeneous sampling method is the selection of individuals with defined qualifications to be included in the research (Ekiz, 2015: 105). The research data was collected by the questionnaire technique. As a data collection tool, the "demographic characteristics and personal characteristics form (item 5)", which aims to gather information about the demographic characteristics of the managers, and the Internal Control Survey Questionnaire (ICSQ) adapted by the researchers were used. The measurement of the 39-item scale was established in the Five-Point Likert system.

The scale used in this study was adapted from the PhD thesis prepared by Frazer (2011). The scale was tested for reliability and validity in terms of profit standards consistent with the COSO (1992) internal control integrated framework. It was observed that the items in the scale were categorized under one dimension of the scale as the dependent variable and the other three dimensions as independent variables, equaling to 4 dimensions in total. While "internal control" was determined as the dependent variable, the dimensions of "segregation of duties", "protection of assets", and "verification of transactions" were listed as independent variables.

III. FINDINGS

III. I. Findings of Research Scale

In this part of the study, findings related to the scale used in the research are discussed. The validity and reliability studies of the scale were conducted by the researchers. The items used in the study were analyzed by Cronbach Alpha reliability coefficient which is the most common reliability index. Cronbach Alpha is the average correlation between all items defined to measure the same items (Newman ve McNeil, 1998: 39). The overall reliability coefficient of the scale was determined to be 0.754. As a result of the item analysis performed after the reliability analysis, no question was deduced from the scale as there was not any value that would significantly affect the reliability of the scale. After the reliability analysis, the scale was subjected to explanatory factor analysis. Accordingly,

firstly KMO Bartlett's test was applied and the scale was tested whether or not it was suitable for factor analysis. As a result, it was indicated that the scale was suitable for factor analysis (KMO: ,525, Bartlett's test: 1863,646, $p=.000$, $p<.05$) and therefore it was subjected to Varimax rotation explanatory factor analysis. Based on the factor analysis, it was seen that some items in the scale were included in a meaningless whole except for the dimensions they were included in the original scale. At this point, the items (19 items) causing this occasion were removed from the scale and the factor analysis was repeated by placing four factor constraints. In this direction, the total variance explained as a result of the renewed analysis was determined as %52,504. Moreover, it was observed that the expressions for measuring the same size of all items were combined with the highest values under the same dimension. Additionally, all items remaining in the scale as a result of factor analysis were subjected to reliability analysis again. According to the result of this new analysis, Cronbach's Alpha coefficient was determined to be 0.67, and thus the remaining items were still very reliable. The results of the factor analysis and the reliability analysis applied to the overall scale are presented in Table 2.

Table 2: Factor Analysis and Reliability Analysis Results Based on the Scale Developed in the Application

ICSQ	The Matrix of Rotated Items (Varimax)	Dimensions			
	Items	1	2	3	4
Internal Control	Financial statements reflect the exact financial position of the hospitality facility.	,847			
	A financial audit is conducted on a yearly basis.	,822			
	Manuals and guidelines covering the up-to-date policies and procedures are published.	,403			
Segregation of Duties	Transactions regarding the counting of cash are controlled by more than one person.		,881		
	Cash transactions such as payments and bank reconciliations are prepared by different employees other than those who keep the accounting records and perform the cashier functions.		,880		
	Monthly bank reconciliations and checks are prepared by a different employee than the one who prepares and approves them during the period.		,869		
	The people responsible for the cash control are rotated. (Constantly changing their positions and preventing the same people from dealing with cash flow processes).		,797		
	Cash checks and checks that provide value flow are signed by more than one person.		,789		
Protection of Assets	All blank checks and check stocks are accounted for and stored securely.			,790	
	All staff members (especially those handling cash and payments) are required to take one full week of continuous vacation time annually to keep them out of the system and whether cash flow processes or other processes are interrupted or if there are discrepancies in accounts are identified.			,759	
	All checks (including voided checks) are accounted for.			,693	
	The enterprise uses the Point of Sale System to monitor and control the sales, purchases and inventory levels.			,611	
	Real assets related to inventories are shown in the balance sheet (Inventory on hand reflects the inventory on balance sheet.)			,547	
	The enterprise has a Point of Sale System.			,374	
Verification of Transactions	Cash receipts are continuously recorded in the accounting system and they are reconciled to the general ledger monthly.				,691
	Invoices from unfamiliar or unusual vendors are reviewed and approved for payment by authorized personnel who are independent of the invoice processing function.				,661
	Necessary approvals are obtained from seniors before the purchase process.				,624
	Requests for reimbursement and refund invoices are checked for mathematical accuracy and reasonableness are checked before approval.				,538
	All purchases and requisitions of goods and services are reconciled to the monthly general ledger.				,510

	Unusual trends or discrepancies in enterprise accounts are identified and reconciled monthly (weekly or every two weeks).				,504
	Total Variance Explained	52.504			
	Total Reliability Coefficient (C. Alpha)	.670			

Dimensions from the scale after factor analysis and the mean and standard deviation values of these dimensions are presented in Table 3.

Table 3. The Mean and Standard Deviation Values of the Dimensions of the Scale

Dimensions of Scale	N	$\bar{X}$	ss
Internal Control	120	4,07	2,73
Segregation of Duties	120	4,09	2,79
Protection of Assets	120	4,09	1,90
Verification of Transactions	120	4,10	2,06
Overall Average of the Scale	120	4,09	1,26

The items obtained for each dimension after the explanatory factor analysis with varimax rotation were named according to the intensity of the meanings they carry. The semantic content of each dimension presented in Table 3 is briefly explained.

As found as a result of the scale that;

Internal control: Ensures the reliability of financial reporting and regulations as well as the efficiency of enterprise.

Segregation of duties: Is related to assigning responsibilities to individuals to address issues such as authorization, keeping records and auditing.

Protection of assets: These activities protect the assets of the enterprise and ensure the reliability of accounting records. These activities also include the recording of transactions, physical controls, documents and records.

Verification of transactions: This verification facilitates the preparation of financial statements and accountability of assets.

As shown in Table 3, it was found out that mean of internal control scale was found to be $\bar{X}=4.09$ (ss= 1.26). The dimension of verification of transaction had the highest mean by $\bar{X}=4.10$ (ss= 2.06), while the dimension of internal control had the lowest mean by $\bar{X}=4.07$ (ss= 2.73).

III. II. Demographic Characteristics of Participants

In this part of the study, demographic characteristics of the participants were presented. The frequency and percentages for the findings are given in Table 4.

Table 4: Demographic Characteristics of Participants

Gender	f	%
Female	8	6,7
Male	112	93,3

Age		
29-37	3	2,5
38-46	50	41,7
47-55	53	44,2
56 and over	14	11,7
Education		
High School	10	8,3
Associate	29	24,2
Undergraduate	79	65,8
Graduate	2	1,7
Position		
General Manager	54	45,0
Accounting Manager	66	55,0
Job Experience		
Less than 1 year	7	5,8
1-5 years	57	47,5
6-10 years	44	36,7
11-15 years	10	8,3
16 years and over	2	1,7

When the demographic characteristics of the participants were examined, it is seen that 6.7 percent of them were female and 93.3 percent were male. The majority of the participants were in the 47-55 age group by 44.2% and the second majority was in the 38-46 age group by 41.7% and the remaining 29-37 age group was in the lowest group by 2.5%. Regarding the educational status, 65.8% of them have an undergraduate level of education. In this respect, it can be said that the educational status of the participants is generally high. 55% of the participants were accounting managers and 45% of them were general managers and 46.7% of them had more than 5 years of experience in the company.

III. III. Findings of Research Hypotheses

Multiple regression analysis was applied to determine how the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" of the H1, H2, and H3 hypotheses of the study predict the internal control system perceptions of the managers. The analysis results are presented in Table 5.

Table 5: ICSQ Model Summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Standard Error of Estimate
1	,145 ^a	,021	-,004	,27453

a. Predictors: (Constant), segregation of duties, protection of assets and verification of transactions

Multiple regression analysis can be expressed as an analysis to reveal the relationship between a dependent variable and a number of independent variables associated with it (Can, 2013: 247). As can be seen in Table 5, the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" explain the variance of internal control perception at a rate of %2.1 (R Square= 021). In other words, the perception of internal control was described by these variables by % 2.1.

Table 6: ICSQ ANOVA Findings

Model		Sum of Squares	Sd	Mean Square	F	p
1	Regression	0,187	3	,062	,827	,482 ^b
	Residual	8,743	116	,075		
	Total	8,93	119			
a. Dependent Variable: internal control						
b. Predictors: (Constant), segregation of duties, protection of assets and verification of transactions						

According to ANOVA results presented in Table 6, it was found that there was no statistically significant relationship between the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" and the perception of internal control ($p > .05$).

Table 7: ICSQ Coefficient Table

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	p	
	B	Standard Error	Beta			
1	(Constant)	3,262	,773		4,222	,000
	Segregation of duties	,025	,091	0,025	0,272	,786
	Protection of assets	-,029	,123	-0,022	-0,24	,811
	Verification of transactions	,202	,134	0,141	1,513	,133
a. Dependent Variable: internal control						

When the regression coefficients presented in Table 7 and the values of these coefficients at the $p < .05$ significance level are examined, the level of relationship between the independent variables of the "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" and the internal control system perceptions of the managers is insignificant ($p > .05$). In other words, it was inferred that the independent variables of "segregation of duties", "protection of assets" and "verification of transactions" are not a significant predictor of managers' perceptions of the internal control system. The results obtained in this direction indicate that H1, H2 and H3 hypotheses are not supported.

The research data was subjected to normal distribution analysis with Kolmogorov-Smirnov method and it was understood that the data set did not show normal distribution. For this reason, non-parametric test methods were used to test hypotheses. To test the H4 hypothesis, Mann Whitney-U test was used for the comparison of the two groups and Kruskal-Wallis H test was used for the comparison of more than two groups. Only statistically significant results were presented in the analysis. The results of the Kruskal-Wallis T test are presented in Table 8 which was conducted to examine the relationship between internal control system perceptions and educational status of managers.

Table 8: Kruskal-Wallis H Test Results by Educational Status Variable

ICSQ	Educational Status	N	Mean Rank	Sd	X ²	p
Internal Control	High School	10	67,7			
	Associate	29	66,83	3	3,381	,337
	Undergraduate	79	57,46			

	Graduate	2	53			
Segregation of Duties	High School	10	57,4			
	Associate	29	64,93	3	2,041	,564
	Undergraduate	79	58,85			
	Graduate	2	77			
Protection of Assets	High School	10	77,8			
	Associate	29	53,69	3	10,881	,012
	Undergraduate	79	59,37			
	Graduate	2	117,25			
Verification of Transactions	High School	10	58,95			
	Associate	29	64,66	3	6,094	,107
	Undergraduate	79	57,93			
	Graduate	2	109,5			

*The difference is significant at $p < .05$ level.

As seen in Table 8, there was a significant difference between the educational status of the managers and the protection of the assets as a result of the Kruskal-Wallis H test analysis [$X^2(3)=10,881$; $p=.012$; $p<.05$]. After the multiple comparisons with the Mann-Whitney U test, this difference was determined between high school-associate degree groups, high school-graduate groups and undergraduate-graduate groups. However, there was no statistically significant difference between the education status of the managers and the dimensions of internal control [$X^2(3)=3,381$, $p>.05$], segregation of duties [$X^2(3)=2,041$, $p>.05$], and verification of transactions [$X^2(3)=6,094$, $p>.05$].

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In this study, empirical information was presented on the determination of internal control perceptions of managers in five-star hotels in Alanya. When the mean scores of the managers on the internal control survey form were examined, it was observed that the total mean score was high. However, it was determined that the dimension of verification of transactions had the highest mean score, while the dimension of internal control had the lowest mean score. This result indicates that the managers are highly skilled in the preparation of financial statements, but they are not equally successful in ensuring the reliability of financial reporting and improving the efficiency of the business. In addition, the fact that all mean scores are close to one another and the total mean score is high implies that managers' perceptions of internal control are at a high level. The study conducted by Karagiorgos et al. (2011: 28-29) in Greek hotel enterprises supports this finding of this research with regards to the determination of all elements of the internal control system are in higher orders. However, when the different studies carried out in hotel enterprises in the literature (Kurniadi & Zio, 2011; Addey, 2012; Mndzebele, 2013; Yemer & Chekol, 2017) were examined, it was determined that the internet control system had a positive effect on the realization of their targets and also on increasing their revenues.

As a result of the analysis of the hypotheses of the study, it was found that the level of relationship between the perceptions of segregation of duties and internal control system of hotel managers is meaningless. Marley and Pedersen (2009: 116) states that the assignment of responsibilities such as authorization and supervision to managers on the segregation of duties is decisive on the internal control system. Furthermore, it was found out that there was no statistically significant relationship between hotel managers' perceptions of the protection of assets and the internal control system. In the literature (Frazer, 2011; Frazer, 2016), it is suggested that the protection of assets of the business and ensuring the reliability of the accounting records are beneficial in terms of internal control. Finally, it was concluded that the perception of hotel managers' verification of

transactions did not have a significant effect on their perceptions of the internal control system. However, the verification of transactions is considered significant for establishing effective internal control in the business as it ensures the preparation of financial statements. When the relationships between the demographic characteristics of the managers and the internal control system perceptions were examined, it was determined that there was a significant difference between the educational status and internal control system perceptions. After the multiple comparisons with the Mann-Whitney U test, this difference was identified between high school-associate degree groups, high school-graduate groups and undergraduate-graduate groups. In addition, there was no statistically significant difference between the managers' gender, age, position/title, job experience and their perceptions of the internal control system ($p > .05$). It can be stated considering the gender factor that this is due to the limited number of female managers that can influence statistical analysis at a misleading level. In addition, in terms of the scope of the study, the similar nature of the information of the managers in the relevant department suggests that there is no significant difference. The fact that the job experience in the business is primarily concentrated in five years and less suggests that the experience of the managers in the business is not decisive in the relationship between the perceptions of the internal control system.

Some limitations were placed regarding carrying out this research in hotel businesses. The main reason for this is to ensure that data is obtained more quickly and correctly. Therefore, the objective of the research was limited to identifying the managers' perceptions of the internal control system of hotel enterprises operating in Alanya. It was also assumed that the managers who participated in the research correctly perceived the expressions in the scale.

In accordance with the results obtained, it is understood that the internal control dimension on the scale used to collect data in the study has a lower level of mean compared to other dimensions. In this case, it can be said that an organization chart should be created which clearly describes the areas of business authority and responsibility. This is especially important in terms of the job descriptions of the employees, because the opinions of the employees about the procedures in the organizational chart can lead to the emergence of innovative ideas related to the internal control system. With the use of new technology systems, the internal control system could be updated. The elimination of bureaucracy in the enterprise, the more efficient use of computerized systems, accounting procedures and policies in accordance with a well-defined organizational structure can also be created. It can also be said that rotation applications are important in terms of increasing the effectiveness of the internal control system. It is important to establish monitoring processes in order to minimize the negative impacts of errors and fraud in the enterprise. Thus, the efficiency of the internal control system can be further increased by recording and monitoring all operations in the organization. Moreover, it is a must that more attention should be paid to internal control issues to ensure efficiency of the activities in the enterprise. The fact that the hotel management prepares detailed and up-to-date documentation about the company's policies and procedures suggests that it will help solve some of the internal control systems in the enterprise. This research was carried out only in five-star hotels in Alanya, therefore it is estimated that the studies to be conducted in different areas of the industry will reveal different findings.

REFERENCES

- Abdullahi, M.H. & Muturi, W. (2016). Effect of Internal Control Systems on Financial Performance of Higher Education Institutions in Puntland, *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom*, IV(12), 762-780.

- Abiola, I. & Oyewole, A.T. (2013). Internal Control System on Fraud Detection: Nigeria Experience, *Journal of Accounting and Finance*, 13(5),141-152.
- Addey, J.N.A. (2012). *An Assessment of Internal Control System on the Image of the Hospitality Industries in Royal Mac-Dic Hotel and Capital View Hotels*. Unpublished Master's Thesis. Kwame Nkrumah University of Science and Technology, Kumasi, Ghana.
- Ademola, I.S., Adedoyin, A.O. & Alade, O.R. (2015). Effect of Internal Control System in Nigeria Public Sectors: A Case Study Of Nigeria National Petroleum Corporation, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, III(6), 1093-1105.
- Aktürk, A. (2015). Konaklama İşletmelerinde Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin Tesisi Bağlamında Muhasebe Sistem Organizasyonu: Bir Vaka Analizi, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(4), 108-127.
- Aldridge, R. & Colbert, J. (1994). Management's Report on Internal Control, and the Accountant's Response, *Managerial Auditing Journal*, 9(7), 21-28.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. İstanbul: Sakarya Publishing.
- Annaraud, K., Singh, D. & Lively, H. (2014). Assessing and Analyzing Internal Control Practices in the Lodging Industry. *The Journal of Hospitality Financial Management*, 22, 26-31.
- Ayagre, P., Appiah-Gyamerah, I. & Nartey, J. (2014). The effectiveness of Internal Control Systems of Banks: The case of Ghanaian banks. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4(2), 377-389.
- Aziz, M.A.A., Said, J. & Alam, M.M. (2015). Assessment of the Practices of Internal Control System in the Public Sectors of Malaysia. *Asia-Pacific Management Accounting Journal*, 10(1), 43-62.
- Biegelman, M.T. & Bartow, J.T. (2006). *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control: Creating a Culture of Compliance*. New Jersey: Wiley.
- Can, A. (2013). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Publishing.
- Chong, H.C., Ramayah, T. & Subramaniam, C. (2018), The Relationship Between Critical Success Factors, Internal Control and Safety Performance in the Malaysian Manufacturing Sector. *Safety Science*, 104, 179–188.
- Choudhury, F. & Mitchell, P. (2013). *COSO in the Worlbank*, Margaret E. Van Biene-Hershey, Leon A.M. Strous (Eds.), Integrity and Internal Control in Information Systems, in Strategic Views on the Need for Control, Amsterdam: Springer Science Business Media LLC.
- COSO. The 2013 COSO Framework & SOX Compliance, June.
- Dănescu, T., Prozan, M. & Dănescu, A.C. (2011). Internal Control Activities: Cause and Effect of a Good Governance of Accounting Reportings and Fiscal Declarations. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 13(2), 339-349.
- Daniela, P. & Atilla, T. (2013). Internal Audit Versus Internal Control and Coaching. *Procedia Economics and Finance*, 6, 694-702.
- Davis, J.T., Ramamoorti,S. & Krull, G.W. (2017). Monitoring Internal Control Systems: A Case and Spreadsheet Based Pedagogical Approach. *Educator Journal*, 12(1), 59-68.
- Ejoh, N. & Ejom, P. (2014). The Impact of Internal Control Activities on Financial Performance of Tertiary Institutions in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(16),133-143.
- Ekiz, D. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (4. Edition). Ankara: Anı Publishing.
- Erkan, M., Okutmuş E. & Ergül A. (2017). *The Internal Control System in the Prevention of Mistakes and Fraud: An Application in Hospitality Management*. Kıymet Çalıyurt & Ülkü Yüksel (Eds.), in Sustainability and Management: An International Perspective, New York: Routledge.
- Frazer, L. (2011). *The Effect of Internal Control on the Operating Activities of Small Restaurants*. Unpublished PhD Theses. Walden University College of Management and Technology, Minneapolis, USA.
- Frazer, L. (2016). Internal Control: Is it a Benefit or Fad to Small Companies? A Literature Dependency Perspective. *Journal of Accounting and Finance*, 16(4),149-161.
- Guilting, C. (2014). *Accounting Essentials for Hospitality Managers*. (Third Edition). New York: Routledge.

- Akmeşe, H. & Gündoğan, H. (2020), "The Role of Internal Control in Hotel Business: A Research on Five-Star Hotels", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 227-241.
- Juen, C.S. & Mustapha, M. (2015). *An Assessment of Internal Controls in Budget Hotels in Malaysia, Proceedings of the International Conference on Natural Resources*. Tourism and Services Management 2015, Sabah, Malaysia, 14-16 April.
- Karagiorgos, T., Drogalas, G. & Giovanis, N. (2011). Evaluation of the Effectiveness of Internal Audit in Greek Hotel Business. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 4(1), 19-34.
- Khosrowpour, M. (2001). *Managing Information Technology in a Global Economy*. London: Idea Group Publishing.
- Kopotiienko, T. (2015). Internal Audit of the Operating Costs of Restaurant Enterprises. *Herald Of Knute*, 6, 127-136.
- Kuslivan, S. (2003). *Characteristics of Employment and Human Resource Management in the Tourism and Hospitality Industry*, S. Kuslivan (Ed.). In *Managing Employee Attitudes and Behaviors in the Tourism and Hospitality Industry*, New York: Nova Science Publishers.
- Kurniadi, L. & Zio, L. (2011). *The Role of Internal Control in the Operation of Hotels*, BUSP03 Degree Project, 15 ECTS Master Thesis in Accounting and Auditing, Lund, Sweden, 31 May.
- Marley, S. & Pedersen, J. (2009). *Accounting for Business: An Introduction*. (Second Edition). Australia: Pearson Education.
- Mihaela, D. & Mairan, T. (2013). Internal Control Organization in Accommodation Units. *Lucrări Științifice Facultatea de Management Agricol*, 1(4), 86-92.
- Mndzebele, N. (2013). The Usage of Accounting Information Systems for Effective Internal Controls in the Hotels, *International Journal of Advanced Computer Technology*, 2(5), 1-3.
- Moeller, R.R. (2013). *Executive's Guide to COSO Internal Controls: Understanding and Implementing the New Framework*. New Jersey: WILEY.
- Monday, J.U., Inneh, G.E. & Ojo, V.O. (2014). Internal Controls and Operating Performance of Small Businesses in Lagos Metropolis, *International Conference on Accounting, Finance and Management*, 9(11), 237-256.
- Newman, N. & McNeil, K. (1998). *Conducting Survey Research in the Social Sciences*. New York: University Press of America.
- Owusu-Boateng, W., Amofa, R. & Owusu, I.O. (2017). The Internal Control Systems of GN Bank Ghana. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 17(1), 1-17.
- Peterson, A.N. (2018). Differences in Internal Control Weaknesses Among Varying Municipal Election Policies. *Journal of Accounting and Public Policy*, 37(3), 191-206.
- Politis, Y., Litos, C., Grigoroudis, E. & Moustakis, V.S. (2009). A Business Excellence Model for the Hotel Sector: Implementation to High-Class Greek Hotels. *Benchmarking: An International Journal*, 16(4): 462-483.
- Rae, K. & Subramaniam, N. (2008). Quality of Internal Control Procedures Antecedents and Moderating Effect on Organisational Justice and Employee Fraud. *Managerial Auditing Journal*, 23(2), 104-124.
- Ravaş, B. (2011). The Role of the Internal Audit in the Tourism Unit's Risk Management Process. *Annals of the University of Petroșani. Economics*, 11(1): 215-222.
- Sanusia, Z.M., Joharib, R.J Saida, J. & Iskandara, T. (2015). The Effects of Internal Control System, Financial Management and Accountability of NPOs: The Perspective of Mosques in Malaysia. *Procedia Economics and Finance*, 28, 156-162.
- Takahiro, S. & Jia, P. (2012), Comparison of Internal Control Systems in Japan and China. *International Journal of Business Administration*, 3(1), 66-75.
- Trenerry, A. (1999). *Principles of Internal Control*. Hong Kong: UNSW Press.
- Tuan Vu, H. (2016). The Research of Factors Affecting the Effectiveness of Internal Control Systems in Commercial Banks-Empirical Evidence in Viet Nam. *International Business Research*, 9(7), 144-153.
- Turner, L. & Weickgenannt, A.B. (2008). *Accounting Information Systems: Controls and Processes*. New Jersey: Wiley.
- Verschoor, C.C. (1999). Corporate Performance Is Closely Linked to a Strong Ethical Commitment, *Business and Society Review*, 104(4), 407-415.

- Victor, D.I & Linda, E.N. (2016). Internal Control Techniques and Fraud Mitigation in Nigerian Banks. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(5), 37-46.
- Wahdan, M.A. (2018). Impact of a Practical Flowcharts Approach on Educating the Control Risk Assessment, *Accounting and Finance Research*, 7(2), 1-18.
- Wardiwiyo, S. (2012). Internal Control System for Islamic Micro Financing: An Exploratory Study of Baitul Maal Wat Tamwil in the City of Yogyakarta Indonesia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(4), 340-352.
- Yang, D.C. & Guan, L. (2004). The Evolution of IT Auditing and Internal Control Standards in Financial Statement Audits The case of the United States. *Managerial Auditing Journal*, 19(4), 544-555.
- Yemer M. & Chekol F. (2017). The Effect of Internal Controls Systems on Hotels Revenue. A Case of Hotels in Bahir Dar and Gondar Cities. *Arabian Journal of Business and Management Review*, 6(6), 19-37.
- Yurniwatia & Rizaldi, A. (2015). Control Environment Analysis at Government Internal Control System: Indonesia Case. *Social and Behavioral Sciences*, 211, 844-850.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 242-259.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 242-259.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.592982

Geliş Tarihi / Received: 17.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 26.03.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

MARKA KONUMLANDIRMA VE ALGILAMA HARİTALARI: TELEVİZYON KANALLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Rafet BEYAZ¹

Öz

Teknolojinin çok hızlı bir şekilde geliştiği günümüz dünyasında ürünler, hizmetler ve markalar arasındaki fonksiyonel farklılıklar giderek azalmaya başlamıştır. Bu durum, firmaların farklılaşmak amacıyla markalaşmaya yönelimini hızlandırmıştır. Markalaşma, ürün ve hizmetlere fonksiyonel özelliklerin yanı sıra duygu, değer, his ve sembol gibi yeni anlamlar yükleyerek onların daha görünür, bilinir ve kalıcı olmasına yardımcı olur. Konumlandırma da, markanın hedef kitle zihninde önemli bir yer edinmesini sağlayan bir farklılaştırma aracıdır. Algılama haritaları ise markaların rakipleri karşısındaki mevcut konumunu görsel olarak sunan araçlardır.

Televizyon, ürün, hizmet ve markaların tanıtım ve konumlandırılması, toplumsal olayların şekillendirilmesi ve gündelik hayatın işleyişi gibi pek çok alanda yaygın bir şekilde kullanılan önemli bir kitle iletişim aracıdır. Bu çalışmada günlük hayat içerisinde önemli bir yer edinen televizyon kanallarının marka konumları karşılaştırılacaktır. Bu amaç doğrultusunda 2019 yılı itibarıyla ülkemizde yayın yapan 10 televizyon kanalı belirlenmiştir. Belirlenen televizyon kanallarının marka konumları algılama haritaları ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda farklı boyutlar itibarıyla televizyon kanallarının algılanan marka konumlarının farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Televizyon Kanalları, Algılama Haritaları, Marka Konumlandırma

Jel Kodları : M30, M39

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, rafet.beyaz@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0026-5346.

BRAND POSITIONING AND PERCEPTION MAPS: AN APPLICATION ON TELEVISION CHANNELS

Abstract

In today's world where technology is developing very rapidly, functional differences between products, services and brands have begun to diminish. This situation accelerated the companies' tendency towards branding in order to differentiate. Branding helps products and services to make more visible, known and permanent by adding new meanings such as emotion, value, feeling and symbol as well as functional features. Positioning is also a differentiation tool that enables the brand to gain an important place in the minds of the target audience.. Perception maps are tools that visually present the current position of brands against competitors.

Television is an important mass communication tool that is widely used in many fields such as promotion and positioning of products, services and brands, shaping social events and the functioning of daily life. In this study, will be compared the brand positions of television channels which have an important place in daily life. For this purpose, have been determined 10 television channels, broadcasting in our country as of 2019. Brand positions of the identified television channels were analyzed with detection maps. As a result of the analysis, it was found that perceived brand positions of television channels differed in different dimensions.

Keywords : Television Channels, Perception Maps, Brand Positioning

Jel Codes : M30, M39

GİRİŞ

Küreselleşme ve çok hızlı bir şekilde gelişen teknoloji, tüketici, pazar ve pazarlama faaliyetlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ürün alternatifleri ve bu alternatifler arasındaki işlevsel benzerliklerin artması, markaların tercih edilme durumunu zora sokmuştur. Bu nedenle markalar rakiplerinin önüne geçmek ve tercih edilmek amacıyla farklılık yaratma ve bu farklılıkları tüketicilere benimsetme çabası içine girmişlerdir. Böylece fonksiyonel özelliklerin yanı sıra duygu, değer, his, imaj ve çeşitli semboller ürün ve hizmetlerin özellikleri arasında yer almaya başlamıştır.

Marka konumlandırma farklılaşmanın çıkış noktası olarak değerlendirilmektedir. Konumlandırma, ürün ve hizmetlerin rakip ürün ve hizmetlere karşı üstünlük sağlayacak şekilde farklılaştırılması ve bu farklılığın tüketicilerin zihnine yerleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Booksbank, 1994: 10). Başka bir deyişle konumlandırma, "kurum ya da kuruluşun, hedef kitle tarafından nasıl görülme istendiği, pazarda hedeflediği konumun neresi olduğu, rekabetin hangi noktalarda ayrıştığı ve çalışanlardan beklentilerin neler olduğuyla ilgili faaliyetlerdir" (Ar, 2004: 142). Tanımlamalar değerlendirildiğinde, konumlandırmada tüketicilere neyin sunulduğu veya nasıl sunulduğundan ziyade sunulan şeylerden ne algılandığının önemsendiği görülmektedir. Konumlandırma, alternatiflerin bolluğu ve her şeyin hızlı bir şekilde birbirine benzediği günümüz dünyasında markalar için önemli bir farklılaşma aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle konumlandırma, pazarlama yönetiminin en temel unsurları arasında gösterilmektedir. Son dönemlerde yaygın bir şekilde kullanılan algılama haritaları ise, markaların mevcut konumunu ve çeşitli alternatif konumları görsel olarak sunan önemli bir araçtır.

Alexsander Grasham Bell 1876 yılında insanlık tarihinin en önemli buluşlarından birini gerçekleştirmiştir. Bu tarihten itibaren televizyon, toplumları ekonomik, sosyal, kültürel ve enformasyon açısından önemli oranda şekillendirmektedir. Toplumsal yaşamın tüm alanlarında olduğu

gibi pazarlama faaliyetlerinin şekillendirilmesi ve uygulanmasında da televizyondan yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Ancak bu yönde yapılan çalışmaların yetersizliği göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda televizyon kanallarının marka konumlandırması ile alakalı çalışmaya rastlanmamıştır. Her biri farklı bir amaç ve ideoloji ile kurulan ve hareket eden televizyon kanallarından beklenen özelliklerin neler olduğu, bu özelliklerin hedef izleyici tarafından nasıl değerlendirildiği, markaların belirlenen özellikler açısından nasıl algılandığı, hangi markaların birbirleri ile rekabet ettiği ve rekabetin şiddetinin nasıl olduğuna yönelik çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışmada, pazarlama dünyasında oldukça önemli bir yeri olan, özellikle ürün ve hizmetlerin tanıtımı, konumlandırılması ve satışında oldukça yaygın bir şekilde kullanılan televizyon kanallarının marka konumları karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma faaliyeti ise, yine bu alanda yaygın bir şekilde kullanılan algılama haritaları ile gerçekleştirilecektir. Bu çalışma ile alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

I. TELEVİZYON ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Televizyon, günümüz dünyasında toplumsal olayların şekillendirilmesi, gündelik hayatın belirlenmesi ve işleyişinde yaygın bir şekilde kullanılan önemli bir kitle iletişim aracıdır. Televizyon programları, haberler ve kişisel sohbetlerden, gazete, sanat ve edebiyat dergilerinde yer alan polemik yazılarına kadar pek çok alanda toplum eleştirisinin temel referans kaynağı haline gelmiştir. Televizyona göz atmadan güne başlamayan günümüz insanı, ekonomik, siyasi ve toplumsal hayatla ilgili neredeyse tüm konuları televizyondan öğrenmektedir (Koçer vd., 2016: 141).

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatımızın merkezine yerleşen televizyon, her zaman diğer iletişim araçlarına göre daha önemli bir konumda olmuştur. Mevcut konumunu her geçen gün geliştirerek sürdüren televizyon, kendinden önceki iletişim yöntemlerini kullanmanın yanında, kendinden sonraki gelişmeleri de bünyesinde toplamayı başarmıştır. Bu kapsamda kendinden önce var olan radyonun müziği ve sinemanın filmi kullandığı gibi, kendinden sonra gelişen internet ve multimedya ağlarını da kullanmaya başlamıştır (Kaya, 2001: 203). Ancak bu süreçte televizyonun topluma fayda sağlayan, onları eğlendiren ve eğiten bir araç mı, yoksa toplumsal değerleri yozlaştıran, aileyi ve iletişimi yok eden ve çocukları ve gençleri olumsuz etkileyen bir araç mı olduğu sürekli tartışılmıştır. Bu kapsamda bazı çalışmalarda, televizyonun birey, toplum, kültür ve çocukları yozlaştırdığı, insanları pasifleştirdiği, duyarsızlaştırdığı, metalaştırdığı, değerlerinden ve çevresinden uzaklaştırdığı ve gerçek yaşamdan kopardığı gibi olumsuz özellikler üzerinde durulmaktadır (Postman, 2014: 7-8; Boudrillard, 1991: 20; Adaklı, 2006: 21; Mutlu, 2008: 23). Bazı çalışmalarda ise, televizyonun zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırarak insan yaşamını çeşitli yönlerden zenginleştirdiği ifade edilmektedir (Şeker, 2016: 35; Koçak, 2001: 27; Bağardı, 1999: 103).

Hem görüntü hem de sesi aynı anda ileterek geniş bir izleyici kitlesine ulaşan, yaşam sürecini yeniden kurgulayan ve bunun sonucunda ortaya çıkan ürünü hiçbir sosyal sınıf ayrımı gözetmeden tüm insanlığa sunan kitle iletişim aracı olarak televizyonun işlevleri her geçen gün değer kazanmaktadır (Karahan Uslu, 2000: 27). Bu çerçevede televizyonun işlevleri, sosyal, siyasi, ekonomik ve enformasyon olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır (Koçak, 2001: 27).

Sosyal işlev içerisinde sosyalleşme, eğitim ve eğlence gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır. Evrensel bir araç olan televizyon, toplumsal standardı yükselterek birikimli bir izleyici oluşturmaya ve toplumsal tabakaların birbirlerine yaklaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Televizyon aracılığı ile değişik sınıf, ırk, inanç ve kültürlerin farkına varılarak, sosyal ve eğitsel bir görev ifa edilmektedir (Şeker, 2016: 35). Ayrıca müzik, tiyatro, mizah ve yarışma programları ile izleyiciler eğlendirilmektedir. Böylece izleyiciler yaşamsal sorunlardan uzaklaşarak, kendisi ve çevresi ile barışık, olayları iyimser bir bakış açısı ile çözen bir kişiliğe kavuşabilmektedir (Bağardı, 1999: 103). Televizyonun siyasi işlevinde, siyasi kampanyalar, seçmenler, siyasi olaylar ve politikacılar üzerindeki

durulmaktadır. Sınıf ayrımı gözetmeksizin tüm hedef kitleye ulaşma imkânı sağlayan televizyon vasıtasıyla siyasi etkinlik, olay ve konular hakkında bilgi verilmekte ve böylece politikacıların hedefleri geniş kitlelere yayılmaktadır (Balcı & Bor, 2015: 49). Özellikle seçim süreçlerinde siyasetçiler tarafından ikna etme ve bilgilendirme aracı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Televizyonun ekonomik işlevinde, üretilen mal ve hizmetlerin hedef kitleye tanıtılması amaçlanmaktadır. Reklamcılar, televizyonlardan yer ve zaman satın alarak ürün ve hizmetleri cazibeli ve akılda kalıcı bir şekilde hedef kitleye aktarmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca gelişen teknoloji ile birlikte televizyonlardan doğrudan pazarlama ve satış faaliyetleri de gerçekleştirilebilmektedir (Koçer vd., 2016: 141). Enformasyon işlevi, televizyon izleyicilerinin bilgisini artıran ve bilgisizliğini azaltan bir değer olarak görülmektedir (Gökçe, 1998: 182). Halk, televizyonlar ile yerel, ulusal ve uluslararası çevrede gerçekleşen olay ve gelişmeler hakkında bilgi edinmektedir. Enformasyon işlevi, diğer işlevleri de içine alarak toplumsal, sosyal, ekonomik ve siyasal olaylar arasında bağlantılar kurarak hedef kitleye aktarmaktadır. Bu nedenle enformasyon işlevinin diğer işlevler ile birlikte değerlendirilmesi uygun görülmektedir (Bağardı, 1999: 101).

Yukarıda belirtildiği üzere televizyon günlük hayatın merkezi konumundadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de televizyonun toplumsal hayatın şekillendirilmesinde önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. 31 Ocak 1968 de TRT ile başlayan yayım süreci 1990'lı yıllara kadar genellikle devlet tekelinde gelişimini sürdürmüştür. Bu süreçte TRT 2, TRT 3, TRT GAP, TRT-Int ve TRT 4 kanalları yayım hayatına başlamıştır. 1990'lı yılların başlarında yayım hayatına başlayan özel televizyonlar ile başlangıçta genellikle haber ağırlıklı olan yayınlar çeşitlenmeye başlamıştır. Geline nokta haberlerden kültür sanat programlarına, dini programlardan eğlence ve yarışma programlarına ve dizilerden eğitim programlarına kadar oldukça zengin bir içeriğe ulaşmıştır (Şeker, 2016:36-42). Bu gelişim ve dönüşümle beraber Türk toplumunun televizyona bağımlılığı artmıştır. Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 2018 tarafından yapılan araştırmada Türk insanının yaklaşık %87'sinin televizyon izlediği ve bu kitlenin günlük ortalama üç buçuk saat televizyon karşısında zaman geçirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma sonucunda en çok izlenen program türlerinin haberler ve diziler olduğu, geleneksel medyanın internet ve sosyal medyadan daha güvenilir görüldüğü, televizyon izleme alışkanlığının eğitim seviyesi arttıkça düşerken yaş ilerledikçe arttığı belirtilmiştir. Elde edilen bu oranların gelişmiş ülkelerdeki (Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve Hindistan) oranlarla benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir (Rtük, 2018: 13-29).

II. MARKA KONUMLANDIRMA VE ALGILAMA HARİTALARI

Genel olarak konumlandırma, söz konusu marka hakkında tüketici zihninde uyanan tüm çağrışımlar olarak tanımlanmaktadır (Batu, 2018: 54). Başka bir deyişle, bir ürün ve onun bileşeni olan markaların hedef kitle tarafından tanımlanması ve rakipler karşısında hedef kitle zihninde belli bir yer edinmesine yönelik uygulamalar olarak ifade edilmektedir. Marka konumlandırma, modern pazarlamanın en önemli unsurlarından biridir. Bu önem, firma performansı ve iyi bir şekilde kurgulanmış ve belirlenmiş konumlandırma faaliyetleri arasındaki pozitif yönlü ilişkiden gelmektedir (Erdem vd., 2010: 353). Konumlandırma ile ürün ve markalar belirlenen pazar bölümlerinde rekabet koşulları bakımından en iyi yere yerleşirken, bu süreçte tüketicilerin algı, tutum ve davranışları da analiz edilmektedir (Bir, 1998: 35).

Ries ve Trout'a göre konumlandırma kavramı oldukça basit ancak çok güçlü bir kavramdır. Konumlandırma her ne kadar ürün ve hizmetle başlasa da, bu süreçte ürün ve hizmete müdahale edilmez. Ancak isim, fiyat ve ambalaj gibi ürünün asıl niteliğini oluşturmayan bazı unsurları üzerinde değişiklikler yapılabilmektedir. Bu değişiklikler, hedef kitle zihnindeki konumu garanti altına almak için yapılan kozmetik değişikliklerdir. Konumlandırma faaliyeti hedef kitlenin zihnine yapılan şeylerle alakalıdır. Yani mevcut ürün ve hizmetler hedef kitlenin zihnine yerleştirilmeye çalışılmaktadır (Ries & Trout, 2013: 21-25).

Konumlandırmanın ilk olma, tek olma ve duygulara hitap etme olmak üzere üç temel yaklaşımı bulunmaktadır. İlk olma yaklaşımında, belli bir konumu ilk kez oluşturarak onu sürdürme esası üzerine hareket edilmektedir. Tek olma yaklaşımında, ürünün benzersiz özelliklerle tüketiciye tanıtılması amaçlanmaktadır. Duygulara hitap etme yaklaşımında ise, ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından anlamlı olarak algılanmasını sağlayacak ve onların duygularına hitap edecek şekilde konumlandırılması üzerine durulmaktadır (Baş vd., 2006: 105). Ancak bazı durumlarda ilk olmak oldukça zor hatta imkânsız olabilmektedir. Bu durumda en iyi ikinci olma konumu da birincinin imajından yararlanma fırsatı sağlaması nedeniyle oldukça faydalı sonuçlar oluşturabilmektedir (Aaker, 2009:149-150).

Günümüzde çok sayıda farklı marka bulunmakta ve bu markaların her biri kendilerinin rakiplerden farklı ve çok daha iyi olduğunu iddia etmektedir. Bu markalar biz daha güvenliyiz, biz daha kaliteliyiz, biz daha ucuzuz, biz daha hızlıyız, biz daha sağlamız, biz daha samimiyiz ve biz değerliyiz gibi çeşitli mesajlar vermektedirler (Kotler, 2009: 68). İşte bu mesaj bombardımanı altında yaşanan çağda konumlandırma, kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu kapsamda bazı markalar tek bir değer üzerine yoğunlaşırken, bazıları birden çok değer üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak yoğun mesaj trafiğinde markaya yönelik güçlü bir çağrışım ve konum oluşturabilmek için marka kimliğinin ve sunduğu değer önerisinin tek bir değere odaklanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir (Batı, 2018: 54). Stratejik olarak müşteri yararı esasına göre kurgulanmış bir konumlandırma, hem markanın tüketicilerce iyi algılanmasını hem de akılda kalmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca hedef kitle zihnindeki boşlukların belirlenmesi ve marka değerinin bu noktalarda oluşturulması ile uzun dönemli ve başarılı bir konum oluşturulabilmektedir (Erciş & Çelebi, 2016: 756).

Bilindiği üzere konumlandırma, mevcut veya pazara yeni sürülecek ürün ve hizmetlerle ilgili hedef kitle zihninde belli bir yer edinme ve bu yeri korumaya yönelik faaliyetler toplamı olarak değerlendirilmektedir. Algılama haritaları da tüketicilerin zihnindeki boşlukların belirlenmesinde ve etkin bir şekilde doldurulmasında kullanılan önemli bir araçtır (Üner & Alkibay, 2001:82). Algılama haritaları ile firmalar, rakiplerini ve onların ürün ve hizmetlerini daha iyi tanıyabilmekte ve yeni stratejiler oluşturabilmektedirler. Ayrıca bu sayede etkin bir pazar bölümlendirmenin nasıl yapılabileceği, satışların nasıl artırılabilceği, mevcut konumun nasıl iyileştirilebileceği ve tüketicilerin markaya ve rakip markalara yönelik bakış açılarının nasıl olduğu gibi çalışmalar yapılabilmektedir (Aydinol, 2010: 101-103). Harita üzerinde her marka bir nokta ile temsil edilmektedir. Birbirine yakın olan markalar benzer, birbirinden uzak olan markalar ise farklı olarak değerlendirilmektedir (Ghose, 1994: 6).

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, soruları, anakütlesi, örnekleme, örnekleme süreci, veri toplama aracı ve sınırlılıklarına yönelik değerlendirme yapılmaktadır.

III. I. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de yayın yapan ve 2018 yılı itibariyle en çok izlenen ilk 10 televizyon kanalının (FOX TV, ATV, TV8, STAR TV, SHOW TV, TRT 1, KANAL D, KANAL 7, CNN TÜRK, A HABER) hedef kitle zihnindeki marka konumlarını, algılama haritaları aracılığıyla görsel olarak sunmaktır.

III. II. Araştırma Soruları

Araştırma, tanımlayıcı ve keşfedici özellik taşımasından dolayı hipotezlere değil, araştırma sorularına dayanmaktadır. Bu kapsamda belirlenen araştırma soruları aşağıdaki gibidir.

- Televizyon kanallarının marka konumları boyutsal olarak farklılaşmakta mıdır?
- Farklılaşma varsa buna etki eden faktörler neler olabilir?
- Televizyon kanallarını ön plana çıkaran unsurlar nelerdir?
- Hangi kanallar arasında rekabet yoğunluğu vardır?

III. III. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özellikleri ve televizyon izleyicilerinin televizyonla alakalı görüşlerini belirlemeye yönelik 6'sı kapalı, 2'si açık uçlu olmak üzere toplam 8 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde RTÜK verilerine göre ne çok izlenen 10 televizyon kanalının marka özelliklerinin değerlendirilmesine yönelik 12 ifadeden oluşan ve her bir markanın ayrı ayrı değerlendirildiği ölçek bulunmaktadır. Belirtilen 10 televizyon kanalı, (FOX TV, ATV, TV8, STAR TV, SHOW TV, TRT 1, KANAL D, KANAL 7, CNN TÜRK, A HABER) TİAK'ın (Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi) 2018 yılı AB yayın gurubu için yayınladığı rapordan faydalanılarak seçilmiştir (www.tiak.com.tr). Televizyon kanallarının marka konumlarının değerlendirildiği bu ifadeler (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum, (3) Ne Katılıyor Ne Katılmıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere beşli Likert tipi ölçekle ifade edilmiştir. Ölçek ifadeleri, Koçak'ın (2001) çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

III. IV. Araştırmanın Anakütlesi ve Örnekleme

Çalışmanın ana kütlesi Tokat Merkez ve Pazar ilçesinde ikamet eden 15 yaş ve üzeri televizyon izleyicilerinden oluşmaktadır. 2018 verilerine göre Tokat merkez ve Pazar ilçelerinin toplam nüfusu 215.629 kişi olarak tespit edilmiştir (www.nufusu.com). Bu nüfusun yaklaşık 170 000'inin 15 yaş ve üzerinde olduğu düşünülmektedir. Bu sayı araştırmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. %95 güven aralığı ve %5 hata payı göze alındığında 383 kişilik örnek hacmine ulaşılmaktadır (Gegez, 2019: 204). Bu kapsamda kullanılabilir 384 anket toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS 20 paket programı ile analiz edilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

III. V. Araştırmanın Analiz Yöntemi

Yukarıda belirtilen TV kanallarının marka konumları Çok Boyutlu Ölçkleme (ÇBÖ) tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çok Boyutlu Ölçkleme hem keşfedici hem de çok değişkenli bir analiz yöntemidir. Bu analiz sonucunda öklidyen uzaklıklar kullanılarak uzaysal haritalar oluşturulmaktadır. Bu haritada markalar noktalar şeklinde gösterilmektedir. Noktalar arasındaki uzaklık ve yakınlık, markaların birbirlerine olan benzerliklerini veya farklılıklarını ortaya koymaktadır. Yakın noktalarla temsil edilen markalar benzerliği, uzak noktalar ile temsil edilen markalar ise farklılığı ifade etmektedir (Gürçaylılar Yenidoğan, 2008: 145; Nakip; 2003: 623-625). ÇBÖ analizinde algısal haritalar genellikle iki boyutlu oluşturulmaktadır. Genel olarak kullanılan iki boyutlu yöntem ile en anlamlı sonuçların elde edileceği düşünülmektedir. Boyut sayısı artırıldığında gerginlik (stress) artarak uygunluğun azaldığı gözlenmiştir (Gündüz, 2011: 59-60).

Stres değeri ÇBÖ analizinde uyum ölçütü olarak kullanılmaktadır. Yani stress değeri gerçek şekil ile elde edilen şeklin hangi boyut sayısında uygunluk gösterdiğini tespit etmeye çalışmaktadır. Stress değeri ile uygunluk ters orantılı işlemektedir. Uygunluk arttıkça stress değeri düşmekte, uygunluk azalınca stress değeri artmaktadır. 1964 yılında Kruskal tarafından oluşturulan rehber, stress

değerinin yorumlanmasında en çok kullanılan ölçütlerden bir kabul edilmektedir. Belirtilen bu çalışma sonucu önerilen değerler aşağıdaki tabloda verilmektedir (Kruskal, 1964: 3).

<u>Gerginlik</u>	<u>Uygunluk</u>
>%20	Yetersiz
%10	Vasat
%05	İyi
%025	Çok İyi
%00	Mükemmel

ÇBÖ analizinde modelin girdi verilerini ne derece temsil ettiğini tespit etmek için R² olarak bilinen korelasyon matrisinin de hesaplanması gerekmektedir. Stress değerinin aksine Korelasyon matrisin yüksek olması beklenmektedir. Kabul edilebilir en düşük oran %60'tır (Nakip; 2003: 624).

III. VI. Araştırmanın Sınırlılıkları

Zaman, maliyet ve erişim sorunu çoğu çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da önemli kısıtları arasında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda gönüllülük esasına göre seçimin yapıldığı kolayda örnekleme metodu seçilmiştir. Bu nedenle sonuçların evrene genellenememesi araştırmanın diğer önemli kısıttır.

IV. BULGULAR VE TARTIŞMA

IV. I. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine yönelik bulgular, katılımcılara sorulan "Bir TV kanalından beklediğiniz en önemli şey nedir?" ve " Bir TV kanalında sizi en fazla rahatsız eden şey nedir?" şeklindeki iki açık uçlu soruya yönelik cevaplar ve ölçek ifadelerine yönelik tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

D. Özellikler		F	%	D. Özellikler		F	%
Cinsiyet	Kadın	225	58,6	e s l e k	İşsiz	36	9,4
	Erkek	159	41,4		Ev Hanımı	53	3,8
	Toplam	384	100		İşçi	33	8,6
Yaş	18-25	151	39,3		Memur	70	18,2
	26-35	96	24,9		Serbest Meslek	7	1,8
	36-45	72	18,8		Esnaf	12	3,1
	46-55	36	9,4		Öğrenci	90	23,4
	56-65	18	4,7		Çiftçi	9	2,3
	66 ve üstü	11	2,9		Emekli	8	2,1
	Toplam	384	100		Sanayici/Tüccar	4	1,2
Medeni Durum	Evlü	159	41,4		Özel Sektör	25	6,3
	Bekâr	214	55,7		Asker	9	2,3
	Dul/Boşanmış	11	2,9		Akademisyen	16	4,6
	Toplam	384	100		Diğer	12	3,1
Eğitim Durumu	Okur-Yazar	24	6,2		Toplam	384	100
	İlkokul	33	8,6	1000 TL den az	112	29,1	
	Ortaokul	40	10,4	1000-2000 TL	65	16,9	
	Lise	94	24,4	2001-3000TL	68	17,7	

	Ön lisans	88	22,9	i r S e v i y e s i	3001-4000TL	52	13,5
	Lisans	83	21,6		4001-5000TL	28	7,3
	Lisansüstü	22	5,8		5001-6000TL	33	8,6
	Toplam	384	100		6001 ve Üstü	26	6,8
					Toplam	384	100

Araştırmaya katılanların yaklaşık %59'u kadın %41'i erkektir. Yaş değişkeni açısından 18-25 yaş aralığında (%39,3) önemli bir katılım görülmektedir. Medeni durum açısından %55,7 ile bekârların ağırlığı bulunmaktadır. Eğitim durumu açısından lise, önlisans ve lisans eğitim seviyesinde bulunan katılımcıların yakın ve yüksek bir katılımı görülmektedir. Meslek değişkeni açısından öğrenci, memur ve ev hanımlarının yüksek bir katılımı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık %30'unun 1000 TL den daha az bir gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada katılımcılara "bir TV kanalından beklediğiniz en önemli şey nedir?" ve "bir TV kanalında sizi en fazla rahatsız eden şey nedir?" şeklinde iki açık uçlu soru sorulmuştur. Elde edilen bulgular nitel değerlendirme ölçütü kapsamında analiz edilmiştir. Analiz sonucunda bir TV kanalından beklenen özellikler tekrar etme sıklığına göre tarafsızlık, programların kalite ve nitelikli olması, yayın akışı ve senaryo içeriğinin uygunluğu, doğru bilgi ve haber vermesi, eğlenceli olması, ilgi çekici olması, dizi ve filmlerinin iyi olması, gerçekçi olması, güvenilir olması, aileye uygun programlar yapması, özgün olması, eğitici olması, büyük bir kitle tarafından benimsenmesi, az reklam yayınlaması, yenilikleri takip eden, korkusuz, cesur, inandırıcı, erişilebilir ve vatansever olması şeklinde sıralanmıştır. Sorulan diğer açık uçlu soruda izleyicilerin en fazla rahatsızlık duyduğu programlar arasında genellikle evlilik, kadın, yemek, magazin gibi gündüz kuşağı programları, reklamlar, aile ve gençliğe zarar veren programlar, dövüş, kavga ve cinayet gibi şiddet içerikli programlar ve spor programları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra eğlence, yarışma, yabancı diziler, satış programları, siyaset, ekonomi, tartışma ve haber programları da katılımcılar tarafından rahatsız edici programlar arasında değerlendirilmiştir.

Araştırmada değerlendirilen TV kanallarının marka konumlarının değerlendirilmesi aşamasında marka isimleri yerine A, B, C, D, E, F, G, H, I ve J rumuzları kullanılmıştır.

Tablo 2: TV Kanallarının Özelliklerini Gösteren Tanımlayıcı İstatistikler

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Bilgilendirici	2,60	3,22	2,64	3,03	3,09	3,83	2,96	2,63	3,22	3,19
Eğitici-Öğretici	2,53	3,15	2,64	2,98	3,01	3,87	2,89	2,62	3,19	3,28
Eğlenceli	2,82	3,14	3,45	3,09	3,25	3,55	3,11	2,51	3,00	2,77
Güvenilir	2,61	3,32	2,89	3,03	3,06	3,77	3,00	2,72	3,00	3,00
Modern	2,93	3,18	3,35	3,19	3,15	3,56	3,01	2,48	3,12	3,02
Kendi Kültürünü yansıtan	2,46	3,03	2,71	2,97	2,97	3,85	2,92	2,71	2,87	3,07
Programları Kaliteli	2,72	3,20	3,19	3,17	3,09	3,79	2,92	2,49	3,08	2,99
Tarafsız	2,30	2,89	3,22	2,95	3,04	3,41	2,72	2,59	2,92	2,76
Şeffaf	2,41	2,82	3,08	2,92	2,97	3,45	2,76	2,61	2,96	2,93
Renkli-Canlı	2,84	3,10	3,43	3,17	3,21	3,56	2,96	2,51	2,94	2,97
Ailecek İzlenir	2,65	3,15	2,82	3,04	3,04	3,71	2,90	2,70	3,04	2,99
Gerçek Gündemi Yansıtan	2,67	2,98	2,75	3,06	3,00	3,65	2,80	2,68	3,07	2,98
Genel Ortalama	2,63	3,10	3,01	3,05	3,07	3,67	2,91	2,61	3,03	2,99

Tablo 2'de TV kanallarının marka konumlarını karşılaştırmada kullanılan ifadelerin tanımlayıcı istatistikleri verilmektedir. Bu veriler ışığında bilgilendiricilik unsuru açısından en olumlu algılanan kanallar F, B ve E; en olumsuz algılanan kanallar A, H ve C olarak belirlenmiştir. Eğitici ve öğretici boyutu açısından F, J ve I kanalları olumlu; A, H ve C kanalları olumsuz algılanmıştır. Eğlence boyutu açısından F, C ve E kanalları olumlu; H, J ve A kanalları olumsuz algılanmıştır.

Güvenilirlik boyutu açısından F, B ve E olumlu; A, H ve C olumsuz algılanmıştır. Modernlik boyutu açısından F, C ve E kanalları olumlu; H, A ve J kanalları olumsuz algılanmıştır. Kendi kültürünü yansıtmaya boyutu açısından F, B ve J kanalları olumlu; A, C ve H kanalları olumsuz algılanmıştır. Program kalitesi boyutu açısından F, B ve C kanalları olumlu; H, A ve G kanalları olumsuz algılanmıştır. Tarafsızlık boyutu açısından F, C ve E kanalları olumlu; A, H ve G kanalları olumsuz algılanmıştır. Şeffaflık boyutu açısından F, C ve E kanalları olumlu; A, H ve G kanalları olumsuz algılanmıştır. Renklilik ve canlılık boyutu açısından F, C ve B kanalları olumlu; H, A ve I kanalları olumsuz algılanmıştır. Ailecek izlenebilecek boyutu açısından F, B ve D kanalları olumlu; A, C ve H kanalları olumsuz algılanmıştır. Son olarak gerçek gündemi yansıtmaya boyutu açısından F, I ve D kanalları olumlu; A, H ve C kanalları olumsuz algılanmıştır. Genel ortalama açısından değerlendirildiğinde ise boyutsal ortalamalara benzer bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda genel olarak en olumlu algılanan kanallar F, B, E olurken, en olumsuz algılanan kanallar H, A, G olmuştur.

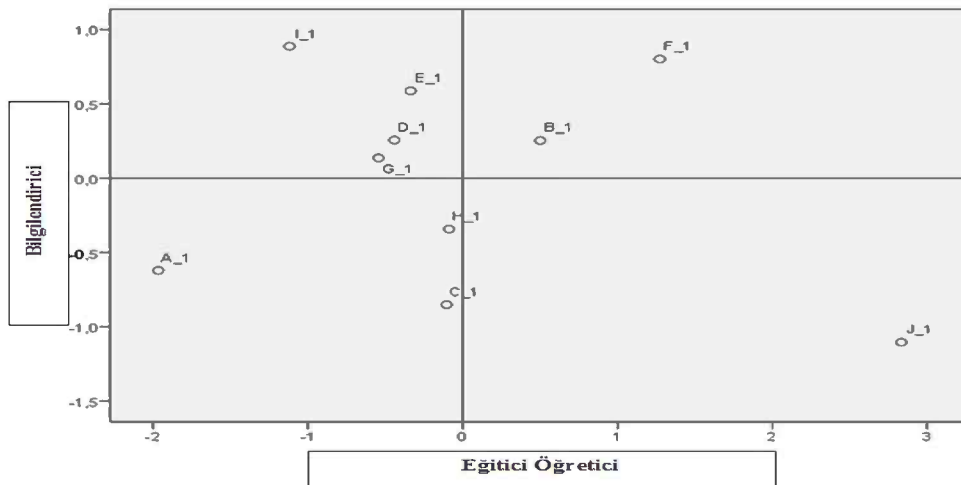
IV. II. Eğitici-Öğretici ve Bilgilendirici Boyutlara Yönelik Çok Boyutlu Matris

TV markaları öncelikle eğiticilik, öğreticilik ve bilgilendiricilik boyutları itibarıyla karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,09081, RSG değerini 0,96889 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini iyi derecede temsil etmektedir.

Tablo 3: Eğitici-Öğretici ve Bilgilendirici Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	3,576	,000								
B	,903	2,545	,000							
C	2,545	1,931	1,532	,000						
D	1,532	1,532	,849	,903	,000					
E	1,532	1,931	,849	,903	,347	,000				
G	1,931	1,532	,903	,903	,159	,497	,000			
H	1,931	1,931	,849	1,532	,849	1,070	,903	,000		
I	1,931	1,931	1,532	1,931	1,070	1,532	1,070	1,532	,000	
J	2,545	4,823	2,545	4,424	3,544	3,576	3,576	2,983	2,983	,000

Gerginlik (Stress) = ,09081   RSQ = ,96889

Şekil 1: Eğitici-Öğretici ve Bilgilendirici - Boyutları Uzay Haritası

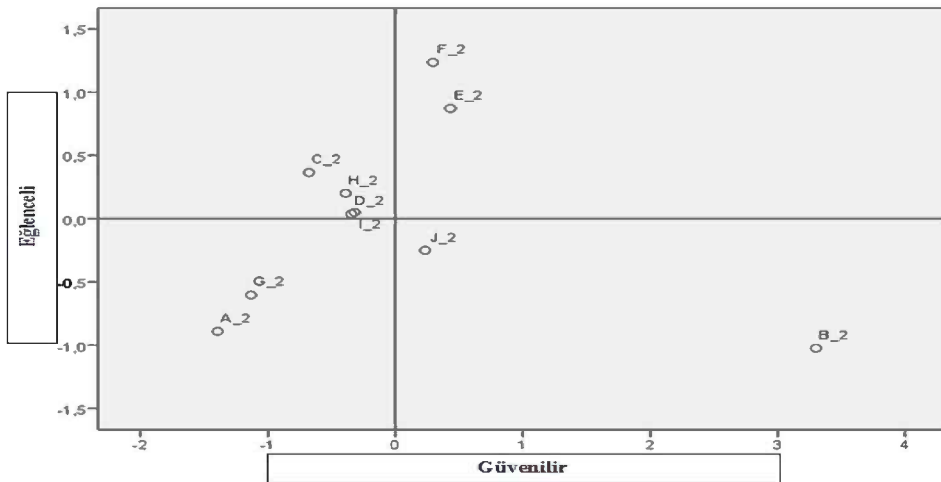
Şekil 1’de TV markalarının iki boyutlu uzayda öklityan uzaklıkları verilmektedir. Tablo 3’te ise bu harita üzerinde bulunan noktaların yakınlık ve uzaklıkları gösterilmektedir. Algısal haritalar yardımı ile gerçekleştirilen karşılaştırma analizinde bilgilendirici ve eğitici-öğretici boyutları açısından F ve B markaları en iyi konumu elde etmişlerdir. Bu markalar yakın konumları nedeni ile rekabet etmektedirler. Her iki kanalın benzer ideoloji ve yayın politikası benimsemesi bu sonucun göstergesi olarak kabul edilebilir. Rakipleri karşısında olumsuz bir konum elde eden A, H ve C kanalları da aynı segmentte olmalarına rağmen uzak bir şekilde konumlanmışlardır. Bu üç kanal birbirinden oldukça farklı yayın politikası izlemektedirler. Bu durum, her üç kanalın katılımcılar nazarında olumlu bir imajı olmasa da kendilerine has, özgün bir politika izledikleri kanısı uyandırmaktadır. Habercilik alanında faaliyet gösteren I ve J kanalları da özgün bir konum edinmişlerdir. I kanalı bilgilendiricilik açısından ön plana çıkarken, J kanalı eğitici-öğreticilik açısından ön plana çıkmıştır. Bilgilendiricilik yönünün daha iyi olduğu düşünülen E, D ve C kanalları ise daha ortada ve birbirlerine yakın bir noktada konumlanmışlardır.

IV. III. Güvenilirlik ve Eğlence Boyutlarına Yönelik Çok Boyutlu Matris

TV markaları ikinci aşamada güvenilirlik ve eğlenceli olma boyutları itibarıyla karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,16693, RSG değerini 0,92494 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini vasat derecede temsil etmektedir.

Tablo 4: Güvenilirlik ve Eğlence Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	2,947	,000								
B	3,758	4,694	,000							
C	1,185	1,185	4,212	,000						
D	1,185	1,185	3,785	,587	,000					
E	,932	1,185	2,947	,932	,587	,000				
G	2,240	1,185	4,451	1,185	1,185	1,185	,000			
H	1,185	1,185	3,887	1,185	,932	,957	1,185	,000		
I	1,185	1,185	3,785	1,185	,750	,587	1,185	,932	,000	
J	1,185	2,537	3,438	1,185	1,185	1,139	2,240	,750	,957	,000
Gerginlik (Stress) = ,16693					RSQ = ,92494					

Şekil 2: Güvenilirlik ve Eğlence Boyutları Uzak Haritası

Şekil 2 ve Tablo 4'deki veriler değerlendirildiğinde kanalların güvenilir ve eğlenceli olma özellikleri itibarıyla önemli oranda farklılaştığı görülmektedir. F ve E markalı TV kanalları her iki boyut itibarıyla iyi bir konumda yer edinmişken, B ve J markalı kanallar güvenilir, C, H, D, I markalı kanallar ise eğlenceli olması itibarıyla ön plana çıkmışlardır. A ve G markalı kanallar ise her iki boyut itibarıyla rakiplerinden daha olumsuz bir konumda yer edinmişlerdir. Bu veriler kapsamında H, D, I ve J kanallarının farklı segmentlerde konumlamalarına rağmen nötr konuma ve birbirlerine oldukça yaklaştıkları görülmektedir. Bu durum, markaların birbirleri yerine kolaylıkla tercih edilebileceğini göstermektedir. Aynı şekilde F ve E markaları ile A ve G markalarının da birbirleri yerine rahatlıkla tercih edilebileceği düşünülmektedir.

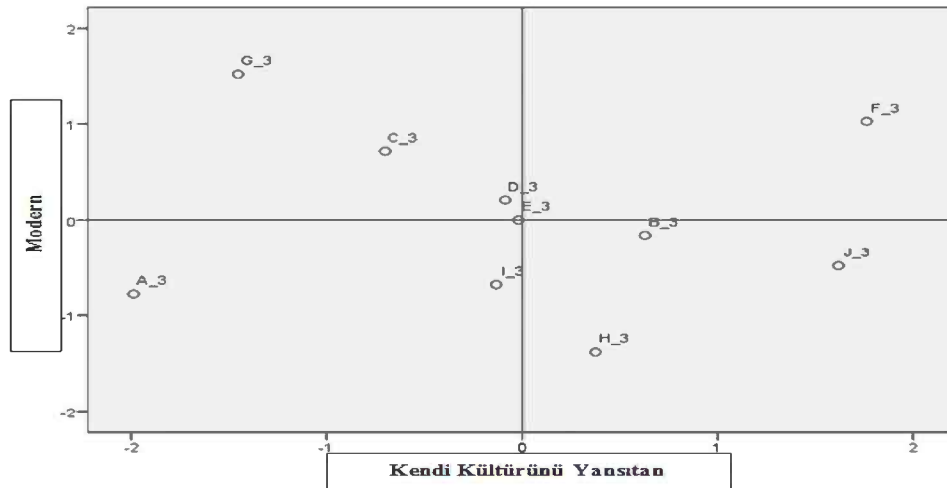
IV. IV. Kendi Kültürünü Yansıtma ve Modernlik Boyutlarına Yönelik Çok Boyutlu Matris

Üçüncü aşamada TV kanalları kendi kültürünü yansıtan ve modern boyutları itibarıyla karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,08981, RSG değerini 0,95376 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini iyi derecede temsil etmektedir.

Tablo 5: Kendi Kültürünü Yansıtma ve Modernlik Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	4,160	,000								
B	1,729	2,733	,000							
C	2,508	1,833	1,729	,000						
D	1,765	1,833	,739	,796	,000					
E	1,729	1,833	,739	,978	,219	,000				
G	3,345	2,508	2,508	1,833	1,833	2,093	,000			
H	2,733	2,508	,978	2,508	1,729	1,186	3,345	,000		
I	2,508	1,833	,978	1,729	,978	,978	2,508	1,186	,000	
J	1,833	3,643	,978	2,508	1,729	1,765	3,643	1,765	1,729	,000

Gerginlik (Stress) = ,08981   RSQ = ,95376

Şekil 3: Kendi Kültürünü Yansıtma ve Modernlik Boyutları Uzak Haritası

Şekil 3 ve Tablo 5 değerlendirildiğinde kendi kültürünü yansıtmaya ve modernlik boyutları itibarıyla F kanalı her iki boyut açısından rakiplerine oranla oldukça iyi bir konum elde etmiştir.

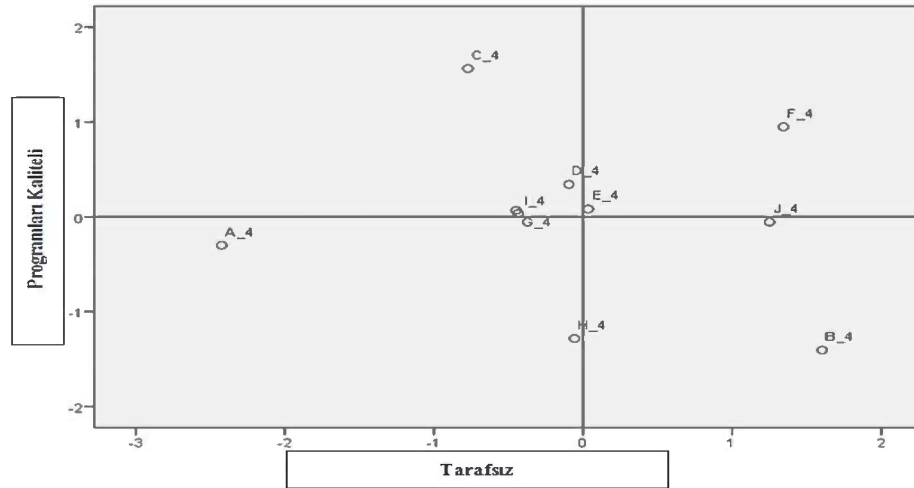
Boyutsal açıdan değerlendirildiğinde modernlik boyutu açısından G ve C kanalları, kendi kültürünü yansıtmaya boyutu açısından J, B ve H kanalları birbirlerine yakın ve olumlu bir konum elde etmişlerdir. Belirtilen kanalların benimsemiş olduğu yayın politikaları bu sonucu destekler niteliktedir. A ve I kanalları ise her iki boyut açısından rakipleri karşısında daha olumsuz bir konumda yer edinmişlerdir. F ve A kanalları belirtilen noktalar arasında birbirine en uzak konumlanan markalar olarak görülmektedir. Her iki kanalın yayın politikası değerlendirildiğinde, diğer unsurlarla beraber tarihi ve kültürel değerlere daha fazla önem veren markanın ön plana çıktığı görülmektedir.

IV. V. Tarafsızlık ve Kaliteli Programlar Boyutlarına Yönelik Çok Boyutlu Matris

Dördüncü aşamada kanallar tarafsız ve programları kaliteli boyutları itibarıyla karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,08592, RSG değerini 0,96239 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini iyi derecede temsil etmektedir.

Tablo 6: Tarafsızlık ve Programları Kaliteli Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	3,968	,000								
B	2,408	4,175	,000							
C	2,408	2,555	3,742	,000						
D	1,512	2,408	2,408	1,470	,000					
E	1,450	2,408	1,869	1,470	,290	,000				
G	1,794	1,662	2,408	1,450	,381	,381	,000			
H	2,555	2,555	1,869	2,935	1,662	1,470	1,470	,000		
I	1,869	1,869	2,555	1,794	,465	,465	,381	1,512	,000	
J	1,662	3,742	1,869	2,555	1,512	1,450	1,662	1,662	1,512	,000
Gerginlik (Stress) = ,08592					RSQ = ,96239					

Şekil 4: Tarafsızlık ve Programları Kaliteli Boyutları Uzak Haritası

Şekil 4 ve Tablo 6'daki veriler değerlendirildiğinde kaliteli program yapma ve tarafsızlık açısından F kanalının rakiplerine karşı oldukça iyi bir konum elde ettiği görülmektedir. Boyutsal açıdan, C kanalı kaliteli program yapma açısından, B ve J kanalları ise tarafsızlık açısından ön plana çıkmıştır. C kanalı kaliteli programlar yapmasına rağmen tarafsızlık açısından olumsuz konumlanırken, B ve J kanalları ise tarafsız bir kanal olarak algılanmasına rağmen program kalitesi açısından olumsuz algılanmıştır. A ve H kanalları ise her iki boyut açısından rakiplerine oranla daha olumsuz bir konum elde etmişlerdir. H kanalı her ne kadar her iki boyut açısından olumsuz

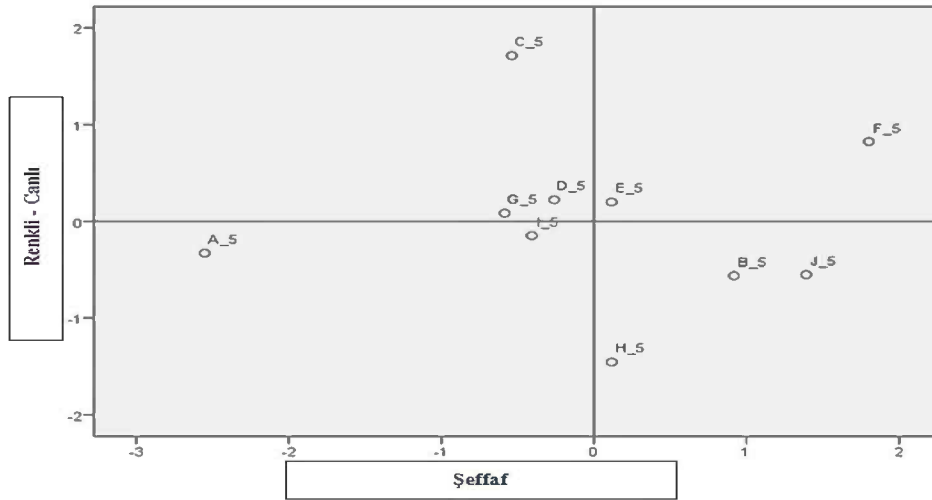
konumlanmışsa da tarafsızlık açısından nötr bir konumda olduğu değerlendirilmektedir. Daha ortada bir değer alan D, E, I ve G kanalları ise birbirlerine oldukça yakın bir şekilde konumlanmışlardır. Farklı segmentlerde olmasına rağmen yakın konumları nedeniyle bu kanalların birbirleri yerine tercih edilebileceği düşünülmektedir.

IV. VI. Şeffaflık ve Renklilik-Canlılık Boyutlarına Yönelik Çok Boyutlu Matris

Beşinci aşamada kanallar şeffaflık ve renklilik-canlılık açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,07531, RSG değerini 0,97164 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini iyi bir şekilde temsil etmektedir.

Tablo 7: Şeffaflık ve Renklilik-Canlılık Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	4,503	,000								
B	1,598	3,477	,000							
C	2,642	2,893	2,642	,000						
D	2,126	2,424	1,598	1,598	,000					
E	1,598	2,642	,766	1,598	,365	,000				
G	2,424	1,901	1,598	1,598	,365	,711	,000			
H	2,893	2,893	,766	3,234	1,598	1,598	1,598	,000		
I	2,424	2,126	1,598	1,901	,766	,766	,766	1,598	,000	
J	1,598	3,949	,766	2,893	1,901	1,598	2,126	1,598	1,598	,000
Gerginlik (Stress) = ,07531					RSQ = ,97164					

Şekil 5: Şeffaflık ve Renklilik-Canlılık Boyutları Uzay Haritası

Şekil 5 ve Tablo 7'deki verilere göre F ve E kanalları hem şeffaf hem de renkli-canlı bir şekilde algılanmaktadır. Ancak E kanalı her iki boyut açısından pozitif segmentte görülmesine rağmen F markasından oldukça uzak ve nötr alana yakın konumlanmıştır. Boyutlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde C kanalı renkli ve canlı bir kanal olarak görülürken, J, B ve H kanalları daha şeffaf kanallar olarak değerlendirilmiştir. Yayın politikaları incelendiğinde C kanalının daha fazla eğlence içerikli J ve H kanalları ise haber içerikli yayınlar yaptıkları tespit edilmiştir. A kanalı ise hem şeffaflık hem de canlılık açısından rakiplerine oranla daha olumsuz bir konumda yer edinmiştir. Daha ortada ve farklı

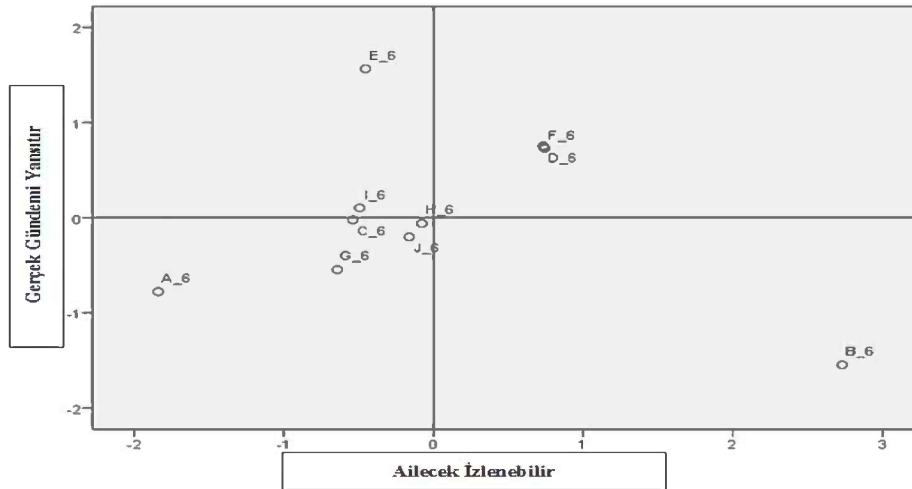
segmentlerde konumlanan D, E, G ve I kanallarının da yakın konumları nedeniyle sıkı rekabet ettiği düşünülmektedir.

IV. VII: Ailecek İzlenebilir ve Gerçek Gündemi Yansıtma Boyutlarına Yönelik Çok Boyutlu Matris

Altıncı aşamada kanallar ailecek izlenebilir ve gerçek gündemi yansıtma boyutları itibariyle karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda SPSS 20 analiz programı boyut için ideal stres değerini 0,12595, RSG değerini 0,94780 olarak hesaplamıştır. Elde edilen bu sonuca göre model girdi verilerini vasat derecede temsil etmektedir.

Tablo 8: Ailecek İzlenebilir ve Gerçek Gündemi Yansıtma Boyutları Çok Boyutlu Ölçek Matrisi

	F	A	B	C	D	E	G	H	I	J
F	,000									
A	3,070	,000								
B	3,070	4,633	,000							
C	1,517	1,503	3,582	,000						
D	1,298	1,413	3,070	,610	,000					
E	,610	1,413	3,070	,463	,165	,,000				
G	1,716	1,517	3,582	1,413	,861	,861	,000			
H	1,716	2,720	4,452	1,716	1,517	1,517	2,119	,000		
I	1,413	1,413	3,582	,610	,448	,448	1,413	1,517	,000	
J	,610	3,070	3,070	1,517	1,349	,861	1,716	1,517	1,349	,000
Gerginlik (Stress) = ,12595 RSQ = ,94780										

Şekil 6: Ailecek İzlenebilir ve Gerçek Gündemi Yansıtma Boyutları Uzay Haritası

Şekil 6 ve Tablo 8'deki veriler incelendiğinde F ve B kanalları hem ailecek izlenebilir hem de gerçek gündemi yansıtan kanallar olarak görülmektedir. Bu iki kanalın yakın konumları nedeniyle sıkı rekabet içerisinde oldukları düşünülmektedir. Boyutlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde B kanalı ailecek izlenebilir bir kanal olarak değerlendirilirken, gerçek gündemi yansıtma açısından oldukça kötü bir noktada konumlanmıştır. E kanalı ise gerçek gündemi yansıtan bir kanal olarak görülürken ailecek izlenebilir bir kanal olarak görülmemektedir. A kanalı da her iki boyut açısından rakiplerine oranla daha olumsuz bir konumda yer edinmiştir. Farklı segmentlerde ve birbirine oldukça yakın konumlanan I, H, C, J ve G kanallarının yakın konumları nedeniyle birbirlerinin yerine tercih edilebileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Tokat'taki televizyon izleyicisinin 2018 yılı itibariyle en çok izlenen 10 televizyon kanalının marka konumunu nasıl algıladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber marka imajı açısından benzer ve farklı olan markaların tespiti, televizyon kanalından beklentilerinin neler olduğu ve kanalların hangi program türlerinden kaçınması gerektiği gibi değerlendirmeler de yapılmaktadır. Bu kapsamda elde edilen sonuçlar aşağıda değerlendirilmektedir.

Katılımcıların bir televizyon kanalından beklediği en önemli özellikler arasında tarafsızlık, kaliteli programlar, yayın akışı ve seneryo içeriğinin uygunluğu, doğru bilgi ve haber, eğlenceli, ilgi çekici, gerçekçi, güvenilir, özgün, aile yapısına uygun ve eğitici olma gibi unsurlar gösterilmektedir. Katılımcıların en fazla rahatsızlık duyduğu program türleri ise, evlilik, kadın, yemek ve magazin gibi gündüz kuşağı programları, aile ve gençliğe zarar veren programlar, reklamlar, spor programları, şiddet içerikli dizi ve film gibi programlardır. Belirtilen bu özellikler kapsamında katılımcılar televizyon kanalından hem eğlenceli olmalarını hem de doğru ve tarafsız bilgi sunmalarını beklemektedir. Bunu yaparken de gelenek ve göreneklerine saygı duyulmasını, aile, kültür ve gençliğin korunmasını beklemektedir.

TV kanallarının özelliklerini gösteren tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde tüm özellikler açısından en olumlu algılanan kanalın F kanalı olduğu tespit edilmiştir. Bu kanalı sırasıyla B, E ve D kanalları takip etmektedir. Bu kanalların ön plana çıkmasında tarihi ve kültürel değerlere daha fazla önem vermelerinin, içerik ve görsellik açısından nitelikli yapıtlar ortaya koymalarının ve eğlenceli ve bilgilendirici programlar yapmalarının önemli katkısının olduğu düşünülmektedir. Buna karşın tüm boyutlar dikkate alındığında en olumsuz algılanan kanalın H olduğu ve bu kanalı sırasıyla A, G ve J kanallarının takip ettiği tespit edilmiştir. Dini ve geleneksel yapıya oldukça bağlı olan H kanalı modern dünyanın gerekli kıldığı bir takım yenilikleri takip etmemesi olumsuz algılanmanın temel sebebi olarak görülmektedir. Özellikle son dönemlerin moda kavramı olan eğlence anlayışına yönelik çalışmaların yetersiz kalması, kanalın genç ve orta yaş kitle ile bağlarının kopmasına sebep olmuştur. A ve G kanallarının olumsuz algılanmasının sebebi ise, geleneksel yapı ve kökleşmiş tarihi ve kültürel özelliklere karşı eleştirel bakış açısı gösterilmektedir.

Kanalların bilgilendiricilik ve eğitici-öğretici boyutları itibariyle karşılaştırıldığı haritada 4 segmentli bir yapı oluşmuştur. 1. segmentte F ve B markaları, 2. segmentte I, E, D ve G markaları, 3. segmentte J markası ve 4. segmentte A, H ve C markalarının konumlandığı görülmektedir. 1. Segmentte yer alan F ve B markaları her iki boyutta da pozitif alanda yer edinmişlerdir. Bu markalar her iki boyut itibariyle rakiplerinden daha iyi konumdadırlar. 2. Segmentte yer alan I, E, D markaları bilgilendiricilik açısından olumlu algılanmalarına rağmen eğitici ve öğretici açısından olumsuz algılanmaktadırlar. 3. segmentte tek başına kalan J markası eğitici ve öğretici açısından oldukça olumlu algılanmasına rağmen, bilgilendiricilik açısından olumsuz algılanmıştır. A, H ve C markaları ise her iki boyut açısından da olumsuz algılanmışlardır.

Güvenilir ve eğlence boyutları itibariyle 4 segment oluşmuştur. F ve E markalarının bulunduğu 1. segmentte markalar hem güvenilir hem de eğlenceli olarak algılanmıştır. 2. segmentte bulunan C, H, D ve I markaları ise eğlenceli olarak görülmelerine rağmen güvenilirlik açısından olumsuz algılanmışlardır. Aynı şekilde 3. segmentte bulunan B ve J markaları ise güvenilirlik açısından olumlu olmasına rağmen eğlenceli markalar olarak görülmemektedirler. 4. segmentte yer alan A ve G markaları ise hem güvenilirlik hem de eğlence açısından olumsuz algılanmışlardır.

Kendi kültürünü yansıtmaya ve modernlik boyutlarının değerlendirildiği haritada 4 segment oluşmuştur. 1. segmentte tek başına konumlanan F markasının hem modernlik hem de kendi kültürünü yansıtmaya açısından oldukça olumlu algılandığı görülmektedir. G, C ve D markalarının bulunduğu 2. segmentte bulunan markalar modernlik açısından olumlu, kendi kültürünü yansıtmaya açısından olumsuz konumlanmıştır. 3. segmentte bulunan J, B ve H markaları kendi kültürünü yansıtmaya açısından olumlu, modernlik açısından olumsuz konumlanmıştır. 4. segmentte yer alan A ve I markaları ise hem

modernlik hem de kendi kültürünü yansıtmaya açısından olumsuz konumlanmıştır. E markası ise tüm boyutların tam ortasında nötr alanda kendine yer edinmiştir.

Kaliteli programlar yapma ve tarafsızlık boyutları açısından çizilen haritada 4 segment oluşmuştur. Her iki boyutunda olumlu algılandığı 1. segmentte F ve E markaları bulunmaktadır. Ancak E markası nötr olan noktaya daha yakın konumlanmıştır. Dolayısıyla F markasının bu haritada da tek başına önemli bir konum elde ettiği düşünülmektedir. 2. segmentte bulunan C, D, G ve I markaları kaliteli programları ile ön plana çıkmasına rağmen tarafsızlık açısından olumsuz algılanmışlardır. Markaların tarafsızlığının değerlendirildiği 3. segmentte ise B ve J markaları konumlanmıştır. Her iki boyut açısından da olumsuz algılanan A ve H markaları ise 4. segmentte konumlanmıştır.

Şeffaflık ve canlılık-renklilik boyutlarının değerlendirildiği haritada 4 segment oluşmuştur. F ve E markalarının konumlandığı 1. segmentte markalar hem şeffaflık hem de renklilik-canlılık açısından olumlu bir şekilde konumlanmıştır. Ancak E markasının daha ortada bir konum elde eden G ve D markaları ile daha yakın konumlandığı görülmektedir. 2. segmentte C, D ve G markaları konumlanmıştır. Ancak C markasının bu boyut itibarıyla oldukça özgün bir konuma sahip olduğu görülmektedir. 3. segmentte bulunan J, B ve H markaları renklilik ve canlılık açısından olumsuz algılanmasına rağmen, şeffaflık açısından ön plana çıkmışlardır. 4. segmentte yer alan A ve I markaları ise hem şeffaflık hem de renklilik-canlılık açısından olumsuz konumlanmıştır.

Markaların gerçek gündemi yansıtmaya ve ailecek izlenebilir olma boyutları itibarıyla elde edilen harita da 4 segment oluşmuştur. F ve D markalarının konumlandığı 1. segmentte bulunan markalar her iki boyut itibarıyla olumlu algılanmıştır. 2. segmentte yer alan E ve I markaları ailecek izlenebilirlik açısından olumsuz algılanırsa da gerçek gündemi yansıtmaya açısından olumlu algılanmışlardır. Bu segmentte özellikle E markasının oldukça özgün bir konum elde ettiği görülmektedir. Ailecek izlenebilirlik açısından oldukça pozitif algılanan B markası 3. segmentte tek başına konumlanmıştır. Son olarak 4. segmentte konumlanan A, G, C, H ve J markalarının hem gerçek gündemi yansıtmaya hem de ailecek izlenebilir olma açısından olumsuz algılandıkları görülmektedir. Ancak bu segmentte yer alan H markasının nötr konuma oldukça yakın konumlandığı görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde katılımcılar bazı televizyon kanallarını pozitif noktada konumlandırırken, bazılarını negatif noktada konumlandırmıştır. İzlenme oranları ile paralellik göstermeyen bu konumlar, televizyon kanallarının yayın politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Postmodern çağın empoze ettiği karşıtların birlikteliği kavramı ile, birlikte bulunması zor olan zıt kavramlar birlikte değerlendirilmeye başlamıştır. Bu dönemde tüketiciler modern ve teknolojik yenilikleri takip ederek çağın gerektirdiği hayatı yaşamaya özen gösterirken, tarihi, kültürel ve geleneksel değerleri sürdürmeyi de ihmal etmemektedirler. Bu nedenle satın alınacak ürün ve hizmetlerde fonksiyonel özelliklerin yanı sıra duygusal deneyim oluşturan bu unsurların tamamını bulmaya çalışmaktadırlar. F markalı televizyon kanalının tüm boyutlar itibarıyla ön plana çıkmasının sebebi olarak bu durum gösterilmektedir. Sahip olunan zengin kültürel geçmişi modern imkanlar kapsamında zenginleştirerek seyirciye sunan bu kanalın pek çok boyut itibarıyla ön plana çıkması tesadüfi olarak değerlendirilmemektedir. Aynı şekilde H ve A markalı televizyon kanallarının olumsuz algılanmasının sebebi olarak tek taraflı bakış açısı ve tek yönlü (fonksiyonel veya duygusal) gelişim gösterilmektedir. Ayrıca katılımcılar tarafından çok fazla kabul görmese de ve pek çok boyut itibarıyla olumsuz bir noktada konumlanmış olsa da H ve A markalarının da kendine has bir yapısının olduğu, ve farklı hedef kitleler tarafından benimsenebilme potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir. Bu iki marka farklı yayın politikası benimsemiş olmalarına rağmen oldukça benzer konumlar elde etmişlerdir. Bu durumun, her iki kanalın da daha spesifik bir hedef kitleye odaklanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlar kapsamında şu önerilerde bulunulabilir:

Araştırmanın yapıldığı ilin demografik yapısı incelendiğinde muhafazakar bir yapının yoğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle farklı demografik çevrelerde yapılacak yeni çalışmaların faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada katılımcılar bir televizyon kanalından tarafsız, kaliteli, doğru, eğlenceli, ilgi çekici güvenilir ve aile yapısına uygun programlar beklemektedir. Buna karşın evlilik, kadın, yemek, magazin ve şiddet içerikli programlardan da uzak durmasını önermektedir. Yani markalardan hem fiziki hem de duygusal açıdan yeterli olması beklenmektedir. Bu kapsamda kanallar hem dinlendirici ve eğlenceli hem de kültürel ve geleneksel değerlere saygı duyan, tarafsız, doğru ve kaliteli bilgiler veren bir mecra olmalıdır. Marka konumları açısından öneriler ise şu şekildedir:

F markası, tüm boyutlar açısından pozitif bir konumda yer edinmiştir. Bu durum markaya hem avantaj hem de dezavantaj sağlamaktadır. Marka konumlandırma kişilik özelliklerinden bir yada iki tanesi belirlenenrek o özellikler üzerine odaklanması daha makul görülmektedir. Bu durumda F markası hangi özellikleri öne çıkarması gerektiği konusunda sorun yaşayabilmektedir. Avantajı ise hizmet edilecek pazarın beklentileri belirlendikten sonra strateji belirleme ve etkin karar verme imkanı tanınmasıdır. Buna karşın tüm boyutlarda negatif noktada konumlanan A markasının ise yürüttüğü tüm stratejileri gözden geçirmesi ve belirlediği hedef kitleye yönelik yeniden konumlandırma faaliyetine ağırlık vermesi uygun görülmektedir. Özellikle duygusal özellikler (güven, şeffaflık, tarafsızlık, kendi kültürünü yansıtmaya) açısından oluşturulacak yeni stratejilerle mevcut konumun iyileşebileceği düşünülmektedir.

Bu iki kanal dışında kalan diğer markalar ise farklı boyutlar itibarıyla farklı segmentlerde konumlanmışlardır. Bu kapsamda B kanalının eğlence faaliyetleri açısından; C kanalının tarafsızlık, şeffaflık ve kültürel faaliyetler açısından; D kanalının eğitici, öğretici ve güvenilirlik faaliyetleri açısından; E kanalının eğitici, öğretici ve aile yapısına uygun yayınlar açısından; G kanalının kültürel değerlere önem, eğlence ve güvenilirlik açısından; H kanalının program kalitesi, renklilik, canlılık ve eğlence faaliyetleri açısından; I kanalının tarafsızlık, öğreticilik ve şeffaflık açısından; J kanalının ise bilgilendiricilik, renklilik ve canlılık açısından kendilerini iyileştirmeleri önerilmektedir. Böylece kanalların yetersiz algılandığı alanlar itibarıyla ön plana çıkarak daha olumlu konumlar elde edebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D.A. (2009). *Marka değeri yönetimi*. (Çev. E. Orfanlı). (1. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları
- Adaklı, G. (2006). *Türkiye’de medya endüstrisi*. (1. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ar, A.A. (2004). *Marka ve marka stratejileri*. (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydınol, P. (2010). *Marka konumlandırma tüketici algılama haritaları: Bir uygulama*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bağardı, S. (1999). Kitle iletişim aracı olarak yerel televizyonun işlevleri. *Kurgu Dergisi*, 16, 91-109.
- Balcı, Ş., & Bor, T. (2015). Siyasal bilgilendirmede televizyonun önem düzeyi: Üniversite öğrencileri üzerine bir inceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 5 (10), 47-70.
- Baş, M., Tolon, M., Koçak, A., & Kalyoncuoğlu, S. (2006). Ürün konumlandırma görsel bir araç: Algılama haritaları ve çikolatalı gofret sektöründe bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 103-115.
- Batı, U. (2018). *Marka yönetimi vazgeçme çağında yüksek sadakat markaları yaratmak*. (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz yığınların gölgesinde ya da toplumsalın sonu*. (Çev. O. Adanır). (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bir, A.A. (1998). Bir mamul nasıl konumlandırılır. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 2(7), 35-37.
- Brooksbank, R. (1994). The anatomy of marketing positioning strategy. *Marketing Intelligence and Planning*, 12(4), 10-14.
- Erciş, A., & Çelebi, Y. (2016). Marka konumlandırma ve tüketicilerin marka kişiliği algılamaları: Erzurum’da beyaz eşya sektörü üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 753-767.

- Erdem, Ş., Karsu, S., Memiş, E., & Yıldız, O. (2010). Denim pazarında marka konumlandırmalarının karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(1), 351-384.
- Gegez, A. E. (2019). *Pazarlama araştırmaları*. (6. Baskı). İstanbul: BETA Yayınları.
- Ghose, S. (1994). Visually representing consumer perceptions: Issues and managerial insights. *European Journal of Marketing*, 28(10), 5-18.
- Gökçe, O. (1998). *İletişim Bilimine Giriş*. (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gündüz, S. (2011). *Uzaklık fonksiyonlarının çok boyutlu ölçekleme algoritmalarındaki etkinliğinin incelenmesi ve uygulamalar*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Gürçaylılar Yenidoğan, T. (2008). Pazarlama araştırmalarında çok boyutlu ölçekleme analizi: üniversite öğrencilerinin marka algısı üzerine bir araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 138-169.
- Karahan uslu, Z. (2000). *Televizyon ve kadın*. (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kaya, R. (2001). *Televizyon: Medyanın amiral gemisi ya da globalleşmenin taşıyıcısı*. (1. Baskı) Ankara: A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.
- Koçak, A. (2001). *Televizyon izleyici davranışları televizyon izleyicilerinin tercihleri ve doyumları üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Koçer, M., Koçer Leblebici, L., & Yoldaş, M.A. (2016). Televizyon izleme alışkanlıkları ve nedenleri üzerine bir analiz: Celalabat ve Kayseri illeri örneği. *Humanities Sciences*, 11(2), 140-151.
- Kotler, P. (2009). *A'dan z'ye pazarlama, pazarlama ile ilgili herkesin bilmesi gereken 80 kavram*, (Çev. A. K. Bakkal). (2. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Kruskal, J.B. (1964). Multidimensional scaling by optimizing goodness of fit to a nonmetric hypothesis. *Psychometrika*, 29(1), 1-27.
- Mutlu, E. (2008). *Televizyonu anlamak*. (1. Baskı). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama araştırmaları: Teknikler ve SPSS destekli uygulamalar*. (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nüfus İstatistikleri, (2019). <https://www.nufusu.com/il/tokat-nufusu#yas-grubleri> Erişim Tarihi: 11. 06.2019.
- Postman, N. (2014). *Televizyon öldüren eğlence*. (Çev. O. Akinhay). (5. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ries, A., & Trout, J. (2013). *Konumlandırma tüketici zihnini fethetme savaşı*. (1. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Rtük. (2018). 2018 televizyon izleme eğilimleri araştırması. <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf> Erişim Tarihi: 07.05.2019.
- Şeker, T.N. (2016). Türkiye'de televizyon yayıncılığında eğlencenin egemenliği. *TRT Akademi*, 1(1), 32-49.
- TİAK (Televizyon İzleme ve Araştırmaları Merkezi), (2019). Yıllık ölçüm raporları. <http://tiak.com.tr/tablolari> Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Üner, M.M., & Alkibay, S. (2001). Algılama haritaları: Departmanlı mağazalar üzerine ampirik bir araştırma. *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 3, 79-110.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 260-276.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 260-276.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.593258

Geliş Tarihi / Received: 17.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11.04.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

ÇEVREYE DUYARLI VE YEŞİL TÜKETİCİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Aynur ACER¹

İ. Bihter KARAGÖZ TAŞKIN²

Öz

Çevre sorunları, günümüzün en önemli sorunlarından biridir ve günümüz tedarik zinciri yönetiminin her aşamasında çevrenin dikkate alınması gerekliliği doğmuştur. Bu gereklilik ile beraber, tedarik zinciri içinde yer alan tüm üyeler yeşil prensibini gerek isteyerek gerekse zorunluluklar ile benimsemeye başlamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacını üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerinin çevreye duyarlı tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini incelemek oluşturmaktadır. Bu nedenle, İstanbul'da vakıf üniversitelerinde öğrenim gören 427 öğrenciye anket uygulanarak veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler SPSS programı ile analiz edilerek, üniversite öğrencilerinin yeşil satın alma konusunda tutum ve davranışları ile ilgili değişimler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Yeşil Tüketici, Yeşil Satın Alma, Faktör Analizi, İki Yönlü MANOVA

Jel Kodları : M30

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, aynuracer@arel.edu.tr, ORCID adresi: <https://orcid.org/0000-0002-7315-7020>

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, bihterkaragoz@arel.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3966-1901>

ECOFRIENDLY AND GREEN CONSUMER: A SURVEY ON UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

Environmental problems are one of the most important problems of today, and taking into account the environment at every stage of today's supply chain management has become a requirement now. In line with this requirement, all members of the supply chain have started to adopt the principle of green principle with both willingly and necessity. In this context, the aim of the study is to determine whether demographic characteristics of university students have an effect on their environmentally-conscious attitudes and behaviors. Accordingly, data were collected from 427 students studying at private universities in Istanbul with the survey method. Collected data were analyzed with the help of SPSS software and changes in attitudes and behaviors of university students about green purchasing were determined.

Keywords : Green Customer, Green Purchasing, Factor Analysis, Two Way MANOVA

Jel Codes : M30

GİRİŞ

Günümüz dünya nüfusu büyük ölçüde artış göstermekle beraber, özellikle son yıllarda yaşanan önemli çevresel felaketler ve ekolojik değişiklikler sistem üzerinde ciddi oranda baskı yaratmaktadır. Üretim artışı doğal kaynakların kontrolsüzce tüketimi, nüfus artışı, savaşlar ve bilinçsiz teknolojik gelişmeler ile kirletilen hava, su, toprak ve ormanların yok edilmesiyle birlikte her geçen gün çeşitli hastalıklar ve ölümler meydana gelmektedir ve bunun sonucunda dünyamız insan sağlığını tehdit eden özellikler kazanmaktadır (Batak, 1997: 28'den aktaran; Çabuk & Karacaoğlu, 2003: 190). Son yıllarda daha fazla tüketici tarafından artan çevresel faaliyetler ve ciddileşen çevresel zararlar çevre bilincinin gelişmesine neden olmuş ve böylece tüketici çevreciliği önem kazanmıştır (McIntosh, 1991'den aktaran; Huang, 2014: 140). Bunların yanı sıra "çevresel duyarlılık çağı" olarak adlandırılan günümüzde kurumların hem endüstriyel gelişimlerini tamamlamaları sağlanmakta hem de çevreye zarar vermemeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır (İnce, 2013: 1).

Yeşil tedarik zinciri hem müşterilerin hem de tedarikçilerin üretim ya da hizmet sürecindeki malzemelerin geri dönüşümü, yeniden kullanıma girmesi ve çevreye duyarlıklarının test edilmesi sonucu satın alma kararının verilmesi ile oluşmaktadır (Polat, 2014: 22). Yeşil satın alma, esasen yeşil tedarik zinciri yönetimi etkililiğinin bir göstergesi niteliğindedir (Alvarenga vd., 2015: 6). Çevresel nitelikleri nedeniyle çeşitli ürün türlerini satın almayı gerektiren veya teşvik eden çok sayıda çeşitli tüzükler, yönetmelikler, yürütme emirleri ve politika belgeleri yer almaktadır (Song vd., 2004'ten aktaran; Keskin, 2017: 15).

Tüketim alışkanlıklarına çevresel sorumluluk bilincinin artarak yansması ile birlikte "çevreci/yeşil tüketici" kavramı ortaya çıkmıştır (Kükürer, 2012: 4508). Yeşil tüketici ya da çevreye duyarlı tüketici, "satın alma davranışlarının her adımında, çevreye karşı etkileri irdeleyen ve çevre bilinciyle hareket eden; çevresel şartların sürdürülebilir olması için satın alma gücünü ve tüm tüketici haklarını kullanan, aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun ve gelecek nesillerin yaşam ortamına karşı kendisini sorumlu hisseden bireyler" olarak tanımlanmaktadır (Nakıboğlu, 2003: 55'ten aktaran; Kükürer, 2012: 4508). Yeşil tüketici, diğer tüketicilere göre satın alma ve tüketimlerine çevreci endişeleri daha fazla yansıtan tüketicilerdir (Çabuk vd., 2008: 87).

Yeşil tüketiciler, satın alma kararları ile çevreyi etkileyebilen tüketiciler olmakla beraber; üretim, kullanım ve kullanım sonrasında çevreye zarar veren, üretim sürecinde gereğinden fazla kaynak kullanılmasına sebep olan, gereksiz ve fazla ambalaja sahip olan ürünleri tercih etmezler (Biner, 2014: 70-71). Yeşil tüketici, şu özellikleri taşıyan ürünleri satın almama eğilimi göstermektedir (Keleş, 2007: 18): (1) İnsan sağlığını ve diğer canlıların sağlığını tehdit eden, (2) Üretimi, kullanımı ve ortadan kaldırılması esnasında çevreye olumsuz etkileri olan, (3) Büyük miktarlarda ve bilinçsizce kaynak tüketimine neden olan, (4) Çok fazla paketleme gerektiren ve aşırı özellikleri nedeni ile gereksiz atığa sebep olan, (5) Tehlikeli alanlardan çıkarılan malzemeler, (6) Hayvanların işkence görmesine yol açan, (7) Diğer ülkelerin aleyhinde etkiye sahip olan. Buradan da anlaşılacağı üzere yeşil tüketim yalnızca doğal çevreye zarar vermeden ürün tüketmek anlamına gelmemekte olup, aynı zamanda çevre dostu ürünler satın almak ve geri dönüşüm ile ilgilenmektedir (Eti, 2017: 96). Dolayısıyla sosyal pazarlama literatürü, yeşil tüketici davranışını sadece tüketicilerin kendi kişisel ihtiyaçları ile değil aynı zamanda genel olarak toplumun refahı için endişeleriyle motive edilen etik odaklı bir tüketici davranışı olarak da görmektedir (Cheah & Phau, 2011: 453).

Bireylerin satın alma ve tüketim süreçlerinde çevreye duyarlı ve bilinçli bireyler olarak adlandırılması için kurum ve kuruluşları çevreci olmaları konusunda teşvik etmeleri ve çevreyle ilgili yapılması gereken görev ve sorumlulukları yerine getirmeleri gerekmektedir (Kükreler, 2012: 4507). Sosyal sorumluluğa sahip yeşil tüketicilerin tüketim kararlarını belirlemede satın aldıkları ürünlerin üreticileri, üretim faaliyetleri ve uygulamaları, üründe kullanılan hammaddelerin, ürünlerin kullanımı sırasında ve atıldıktan sonra çevreye olan etkilerine dair bilgiler önemli rol oynamaktadır (Karaca, 2013: 100). Yeşil tüketiciler, yoğun rekabetin yaşandığı günümüz koşullarında önemli bir pazar bölümü haline gelmiştir. Yeşil satın alma davranışı ve genç tüketicilerin satın alma davranışları günümüzün önemli araştırma konuları olarak yazındaki yerini almakta ve pazarlama araştırmaları, etkin pazar bölümü stratejilerini uygulayabilmek için tüketicilerin satın alma kararını etkileyen unsurların neler olduğunu belirlemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, ilgili yazın çalışmaları ve araştırmalar genç tüketicileri sürekli farklı yönleri ile ele alınmaktadır (Dülgeroğlu vd., 2016: 3).

Ayrıca, pazarlama literatüründe, yeşil piyasanın önemli olduğu ve şirketlerin çevresel performansını artırarak ve yeşil ürünler geliştirerek kar edebileceği konusunda artan bir fikir birliği vardır (Ottman, 1993'ten aktaran; Wiser, 1998: 107).

I. ÇEVREYE DUYARLI TUTUM ve DAVRANIŞLARA YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Dünyada ve Türkiye'de üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı tutum ve davranışları ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Straughan ve Roberts (1999)'ın Amerika'da üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmada, demografik özelliklerin yeşil tüketiciyi tanımlamakta çok önemli bir yeri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre; genç tüketicilerin çevresel kaygılarının olduğunu, kadınların erkeklere göre daha ilgili olduklarını, eğitim seviyesinin çevresel tutum ve davranışlarla pozitif ilişkili olduğunu ve şehirlerde yaşayanların taşrada yaşayanlara göre daha fazla çevresel kaygılarının bulunduğunu tespit etmişlerdir (Straughan & Roberts, 1999'dan aktaran; Koçoğlu & Koçoğlu, 2017: 419).

Autio ve Heinonen (2004) tarafından Finlandiya'da yapılan araştırmanın konusunu yüksek gelir grubuna mensup genç tüketiciler oluşturmaktadır. Çalışmaya göre belirtilen gruba mensup tüketiciler geri dönüşüm, atık yönetimi ve çevreye duyarlı ürünler satın alma konularında bilinçli olmalarına karşın davranışlarında bu bilinci yansıtamamakta ve kontrolsüz tüketim alışkanlıkları sergilemektedirler (Karaca, 2013: 101).

Ay ve Ecevit (2005) üniversite öğrencilerinin demografik ve psikografik özellikleri ile çevre bilinçli tüketici davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmasında

yaş, eğitim ve gelir düzeyi ile çevre bilinçli tüketici davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışmalarında üniversite öğrencilerinin çevresel problemlere ve çevresel risklere karşı ne kadar hassas olduklarını belirlemeyi amaçlayan Sam vd. (2010), kız öğrencilerin çevreye karşı duyarlılıklarının erkek öğrencilere göre daha fazla olduğunu, öğrencilerin okumakta olduğu sınıf düzeyi yükseldikçe duyarlılığın da yükseldiğini, özellikle anne eğitim düzeyinin öğrencilerin çevre duyarlılığını anlamlı bir şekilde etkilediğini elde etmişlerdir.

Bir Amerikan Üniversitesinde Yan ve Xu (2010) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yeşil ürün satın alma davranışları üstünde aile, okul ve arkadaşlarının etkisi olduğu belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada ailenin çocuklarıyla, yeşil ürün satın alma ve geri dönüşüm gibi özel yeşil davranışlar konusunda daha fazla iletişim kurmasının çocuğun bu davranışları gerçekleştirme oranını arttırdığı sonucu saptanmıştır (Cesur & Memiş, 2016: 666-667).

Cheah ve Phau (2011) Avustralya'da çok uluslu bir üniversitede işletme öğrencilerinin çevre dostu ürünleri satın alma istekliliğini etkileyen kilit faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın sonucunda tüketicilerin çevresel kirliliğinin yayılması ile çevreye olan olumsuz etkileri hakkında bilgi sahibi olması durumunda farkındalık seviyelerinin artacağı belirtilmiş ve yeşil ürünlere yönelik olumlu bir tavır sergileneceği dile getirilmiştir.

Parker vd. (2014) Vietnamlı genç tüketiciler üzerine yaptıkları çalışmada ise, Vietnamlı genç tüketicilerin, tüketimlerinde çevre duyarlılığının bulunduğu tespit edilmiştir (Dülgeroğlu vd., 2016: 3).

Yılmaz ve Arslan (2011)'in öğrencilerin çevresel duyarlılıkları, çevreyi koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarını cinsiyet, ailelerinin yaşadığı yer ve anne-baba eğitim düzeyine göre çalıştığı çalışma sonuçlarına göre; öğrencilerin cinsiyetlerinin, ailelerinin yaşadığı yerin ve özellikle anne eğitim düzeyinin çevresel duyarlılıkları ve davranışları etkilediği tespit edilmiştir.

Duru ve Şua (2013)'nin genç tüketicilerin çevre duyarlılığı, çevreye dost ürün duyarlılığı, yeşil ürünlere yönelik tutumları, maliyet artışına katılımları ile yeşil ürünlerin çevreye uyumu konusundaki inançlarını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada; çevreye duyarlı ürün bilinci ile sınıf düzeyi, ailenin meslek türü, anne ve babanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi arasında bir ilişki bulunurken, çevre bilinci ile cinsiyet arasında da bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kanbak (2015) üniversite öğrencilerinin çevresel tutum ve davranışlarını ölçmeyi hedeflemiş ve çevre dersi, yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, yerleşim yeri, anne-baba eğitimi ve anne-baba mesleği gibi değişkenlere göre öğrenciler arasında önemli farklar olup olmadığını incelemiştir. Araştırma sonucunda cinsiyet, çevre dersi, ailenin oturduğu yer, annenin eğitim düzeyi ve annenin mesleğinin tutum belirlemede farklılık yaratmadığı buna karşılık yaş, baba mesleği, baba eğitim düzeyi ve öğrencilerin sınıf düzeyinin farklılık yarattığı bulgusu elde edilmiştir.

Dülgeroğlu vd. (2016)'nin elli iki Türk ve elli altı Avrupa Birliği (AB) vatandaşı olan toplam yüz sekiz öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada; AB vatandaşı öğrenciler ile Türk öğrencilerin çevrenin kirletilmesinde bireysel sorumluluk, yeşil ürün ya da hizmet tüketme eğilimi ve yeşil ürün ya da hizmet satın alma davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu durum farklı ülkelerdeki genç tüketicilerin birbirlerine yakın yapılarını ortaya koymaktadır.

Karahan vd. (2017)'nin üniversite öğrencilerinin yeşil pazarlama ve çevresel farkındalık ve bilgi düzeylerinin belirlenmesini amaçladıkları çalışmalarında; üniversite öğrencilerinden çoğunlukla kadınların çevre farkındalıklarının erkeklere göre daha yüksek olduğu, öğrencilerin yaşları ile çevresel farkındalık düzeyi arasında da anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Korkmaz vd. (2017)'nin lisans eğitimi alan iki yüz altmış dört öğrenciye uyguladıkları anket çalışmasında, kişilerarası etkilenme eğilimi ve sosyal etki ile öğrencilerin yeşil ürün satın alma davranışları arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada, öğrencilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının eğitim görülen sınıf düzeyine göre de anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir (Korkmaz vd., 2017).

Koçoğlu ve Koçoğlu (2017)'nin turizm eğitimi alan öğrencilerin, çevreye duyarlı ürünleri satın alma eğilimlerini belirlemek ve öğrencilerin demografik özellikleri ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma eğilimleri arasında bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada; turizm eğitimi alan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda buldukları, öğrencilerin yarıdan fazlasının ise çevre dostu ürünlere daha fazla fiyat ödeyecekleri ve ürün satın alırken, üretici firmanın çevre dostu olmasını önemsedikleri belirlenmiştir.

Çetinkaya ve Özceylan (2017) üniversite öğrencilerinin yeşil ürün satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında; tüketicilerin yeşil satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasında anlamlı ilişki olduğunu istatistiksel olarak tespit etmişlerdir.

Ünüvar vd. (2018)'nin üniversite öğrencilerinin yeşil ürün satın alma niyetini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışma sonuçlarında, cinsiyet ile ilgili bulgulara göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla yeşil ürünün boyutları olan tutum, davranış, çevresel kaygı ve çevresel bilgilerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

II. METODOLOJİ

II.I. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Günümüzde çevresel değerlerin ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak yok olması, ülkelerin küresel problemlere çözüm getirememeleri gibi nedenlerle çevre ile ilgili konular kullanıcılar tarafından giderek önem kazanmıştır. Rekabet koşullarının zorluğu, teknolojik gelişmeler, küreselleşme, işletmelerin tedarik zinciri ağının karmaşıklığı ve ürün yaşam eğrisinin azalması gibi nedenlerden dolayı organizasyonlar tedarik zinciri stratejilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır (Beamon, 1999). Organizasyonların yeşil tedarik zinciri faaliyetlerin içinde en önemli faaliyetlerden birisi yeşil satın alma faaliyetidir.

Genç tüketicilerin demografik özelliklerinin çevreye duyarlı tutum ve davranışları üzerinde etkisinin olup olmadığını analiz etmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma, İstanbul'da lisans düzeyinde faaliyet gösteren 40 vakıf üniversitesinin farklı fakültelerde öğrenim gören lisans öğrencileriyle sınırlanmıştır. Araştırmada ön lisans ve lisansüstü öğrencileri çalışma dışı bırakılarak bölüm veya fakülte ayırımına gidilmeksizin üniversitelerin merkez kampüslerde öğrenim gören lisans öğrencileri ele alınmıştır.

II.II. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın ana kümesini 2017-2018 bahar dönemi İstanbul'da eğitim-öğretim faaliyeti veren 40 vakıf üniversitesi lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Ana kümenin belirlenmesinde Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)'nin web sayfasındaki öğrenci sayıları ile ilgili verilerden yararlanılmıştır. Bu istatistiklere göre 2017-2018 yılı eğitim ve öğretim faaliyetinden yararlanan 132.147 öğrenci yer almaktadır (YÖK, 2018).

%95 güven düzeyi ve $\pm\%5$ hata payı ile örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır. Vakıf üniversitelerindeki öğretim üyelerinin yardımı ve sosyal alanlar dolaşarak öğrencilerin anket sorularını yanıtlamaları sağlanmıştır. Birincil kaynak veriler ile toplamda 427 anket elde edilmiştir.

II.III. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında anket formlarından yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan anket soruları iki kısımdan oluşmaktadır. Öncelikli olarak öğrencilerin demografik özellikleri

(cinsiyet, yaş, not ortalaması, aile gelir düzeyi, bireysel aylık gider, baba eğitim düzeyi, baba iş durumu, anne eğitim düzeyi, anne iş durumu) ile ilgili bilgilere anket sorularında yer verilmiştir. İkinci kısımda ise Straughan ve Roberts (1999)'in çalışmasından derlenen ve öğrencilerin yeşil tüketici tutum ve davranışlarını analiz etmede kullanılan 19 ifade yer almaktadır. Bu ifadeler 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır: Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4), Kesinlikle Katılıyorum (5).

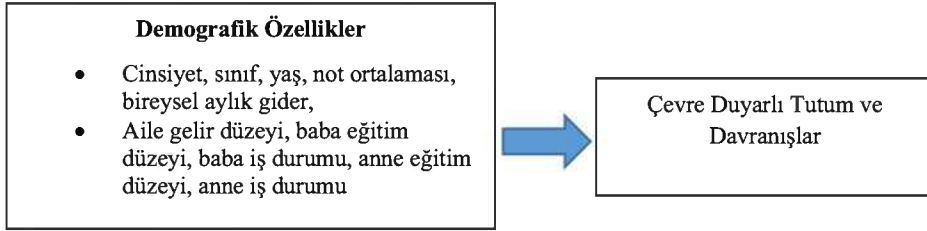
Alfa katsayısının $0,60 < \alpha < 0,80$ aralığında yer alması durumunda ölçeğin güvenilir kabul edildiği bilinmektedir (Kalaycı, 2010: 405). Bu çalışmada kullanılan ifadeler Cronbach's Alpha ile güvenilirlik analizine tabi tutulduğunda Alfa katsayısı $\alpha = 0.682$ olarak elde edilmiştir ve kullanılan ölçek oldukça güvenilir kabul edilmektedir. Son bölümde ise demografik özelliklerin yeşil tüketici tutum ve davranışları ile ilgili ifadeler üzerinde etkili olup olmadığı analiz edilmektedir.

III. ANALİZ ve BULGULAR

Literatür taraması sonucu oluşturulan modelin genel hipotezi aşağıda yer almaktadır.

$H_1 =$ Öğrencilerin demografik özellikleri çevreye duyarlı tutum ve davranışlarını etkilemektedir.

Yukarıda hipotezi verilen demografik özelliklerin çevreye duyarlı tutum ve davranışlarını etkileyip etkilemediğini belirlemeye çalışan bu çalışmanın modeli aşağıda Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Şekil 1'de demografik özellikler bireysel demografik özellikler ve ailevi demografik özellikler olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Öğrencilerin demografik özelliklerinin çevresel tutum ve davranışlarını etkileyip etkilemediğini ölçmek için kullanılan eksik veya hatalı doldurulan anketlerin analiz dışı tutulmasıyla elde edilen 427 anket cevapları SPSS-21 paket programında analiz edilmiştir. Anket sonucu elde edilen bilgiler üç başlık altında değerlendirilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

III.I. Demografik Özellikler

Araştırmaya dahil olan genç tüketicilerin bireysel demografik özellikleri ile ilgili bilgiler aşağıda değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin Bireysel Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	188	44
Erkek	239	56
Toplam	427	100
Yaş	Frekans	%
18 yaş ve altı	10	2.3
18-21	218	51.1
21-24	174	40.7
24 yaş ve üstü	25	5.9
Toplam	427	100,0
Sınıf	Frekans	%

1.Sınıf	50	11.7
2.Sınıf	140	32.8
3.Sınıf	98	23
4.Sınıf	122	28.6
5.Sınıf ve üstü	17	4
Toplam	427	100
Ortalama	Frekans	%
1-1.50	8	1.9
1.51-2	51	11.9
2,01-2,50	144	33.7
2,51-3	129	30.2
3,01-üstü	95	22.2
Toplam	427	100
Aylık Bireysel Gider (TL)	Frekans	%
<500	124	29
501 – 750	103	24.1
751 – 1000	75	17.6
1001 – 1250	43	10.1
1251 – üstü	82	19.2
Toplam	427	100

Demografik özellikleri konu alan Tablo 1.'den, öğrencilerin %44'ünün kız öğrencilerden %56'sının ise erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Yaş demografik özelliğine bakıldığında; öğrencilerin %51'inin 18- 21 yaş grubu, %41'inin 21-24 yaş grubu, %6'sının 24 ve üstü yaş grubu ve %2'sinin ise 18 yaş ve altı yaş grubu aralığında dağıldığı elde edilmiştir. Öğrencilerin %33'ü ikinci sınıf, %29'u dördüncü Sınıf, %23'ü üçüncü sınıf, %12 'si birinci sınıftan oluşmaktadır. Oransal olarak %4 ile çok düşük bir değere sahip olan 5. Sınıf ve üstü öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılım gösteren öğrencilerin ortalamaları ele alındığında %34'ü 2.01-2.50, %30'u 2.51-3.00, %22'si 3.01 ve üstü, %12'si 1.51-2.00 ve %2'si 1.00-1.50 aralığında yer almaktadır. Bir başka özellik olan bireysel aylık giderlerine bakıldığında; %29'u 500 TL'nin altında, %24'ü 501 – 750, %19'u 1251'den fazla, %18'i 751-1000 ve %10'u 1001-1250 aralığında yer almaktadır. Diğer taraftan Tablo 2.'de öğrencilerin ailevi demografik bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin Ailevi Özellikleri

Aile Aylık Geliri	Frekans	%
<2000	40	9.4
2001-3000	100	23.4
3001-4000	84	19.7
4001-5000	72	16.9
5001 ve üstü	131	30.7
Toplam	427	100
Baba Eğitim Durumu	Frekans	%
Okuryazar	12	2.8
İlköğretim	176	41.2
Lise	157	36.8
Üniversite	77	18.0
Lisansüstü	5	1.2
Toplam	427	100
Baba İş Durumu	Frekans	%
Kendi işyeri	16	3.7
Çalışmıyor	141	33.0
Kamu	36	8.4
Özel	129	30.2
Emekli	105	24.6
Toplam	427	100
Anne Eğitim Durumu	Frekans	%
Okuryazar	26	6.1
İlköğretim	217	50.8
Lise	142	33.3
Üniversite	39	9.1
Lisansüstü	3	.7

Toplam	427	100
Anne İş Durumu	Frekans	%
Kendi işyeri	18	4.2
Çalışmıyor	277	64.9
Kamu	12	2.8
Özel	65	15.2
Emekli	55	12.9
Toplam	427	100

Ailelerinin demografik özelliklerine göz attığımızda: öğrencilerinin %31'inin 5001 ve üstü, %23'ünün 2001-3000, %20'sinin 3001-4000, %17'sinin 4001-5000 ve %9'unun 2000 TL'den az aylık gelire sahip olduğu elde edilmiştir. Ailevi özelliklerden babanın eğitim durumuna bakıldığında; %41'inin ilköğretim, %37'sinin lise, %18'inin üniversite, %3'ünün okuryazar ve %1'inin lisansüstü eğitime sahip olduğu gözlenmektedir. Babanın iş durumunu ele aldığımızda %4'ünün çalışmadığı, %30'unun özel sektörde çalıştığı, %25'inin emekli olduğu, %33'ünün kendi iş yerinde çalıştığı ve %8'inin kamu sektöründe görev aldığı görülmektedir.

Annenin eğitim durumu ele alındığında; %51'inin ilköğretim, %33'ünün lise, %9'unun üniversite, %6'sının okuryazar ve %1'inin lisansüstü eğitime sahip olduğu belirtilmiştir. Annenin iş durumuna göz attığımızda ise %65'inin çalışmadığı, %15'inin özel sektörde çalıştığı, %13'ünün emekli olduğu, %4'ünün kendi iş yerinde çalıştığı ve %3'ünün kamu sektöründe görev aldığı görülmektedir.

III.II. Çevreye Duyarlı Tutum ve Davranışlarla İlgili Faktörlerin Analiz Edilmesi

Bu bölümde Straughan ve Roberts (1999)'in çalışmasından derlenen ve öğrencilerin yeşil tüketici tutum ve davranışlarını analiz etmede kullanılan 19 ifade yer almaktadır. Bu ifadeler 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır: Kesinlikle Katılmıyorum (1) ...Kesinlikle Katılıyorum (5). Öğrencilerin yeşil satın alma kapsamında çevreye duyarlı tutum ve davranışlarını analiz etmede kullanılacak olan ifadelerin ortalamaları, standart sapmaları ve frekans dağılımları aşağıda Tablo 3.'de verilmiştir. Çevreye duyarlı tutum ve davranışları analiz etmede kullanılacak olan bu ifadeler bir sonraki adımda faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada ifadeler arasındaki yapıyı ortaya çıkarmak amacıyla faktör analizi tekniklerinden biri olan "Temel Bileşenler Analizi" uygulanmıştır.

Tablo 3: Çevreye Duyarlı Tutum ve Davranışlarla İlgili İfadelerin Frekans Dağılımları

İfadeler	1,00		2,00		3,00		4,00		5,00		Ort	Std. Sap
	F	%F	F	%F	F	%F	F	%F	F	%F		
1.Bazı ürünlerin neden olabileceği çevreye olası zararı anladığımda, bu ürünleri satın almam.	12	2,8	47	11,00	97	22,70	176	41,20	95	22,20	3,69	1,03
2.Ailemi ve arkadaşlarımı çevreye zararlı ürünler almayacak şekilde ikna etmeye çalışırım.	29	6,8	68	15,90	108	25,30	170	39,80	52	12,20	3,35	1,10
3.İki eşit ürün arasından seçim yaparken, her zaman başkalarına ve çevreye zararsız olanı satın alırım.	21	4,9	54	12,60	112	26,20	177	41,50	63	14,80	3,48	1,05
4.Kıt kaynaklardan yapılmış veya	14	3,3	51	11,90	96	22,50	214	50,10	51	11,90	3,56	0,96

bunları kullanan ürünlerin kullanımını azaltmak için bir çapa gösteririm.													
5.Mümkün olduğunca, tekrar kullanılabilir malzemelerle paketlenmiş ürünleri satın alırım.	21	4,9	62	14,50	141	33,00	157	36,80	46	10,80	3,34	1,01	
6.Aşırı ambalaja sahip ürünleri satın almam.	36	8,4	123	28,80	152	35,60	89	20,80	27	6,30	2,88	1,04	
7.Bir seçim söz konusu olduğunda, her zaman en az çevre kirliliğine sebep olan ürünü seçerim.	28	6,6	33	7,70	109	25,50	174	40,70	82	19,20	3,65	1,79	
8.İnsanoğlu doğanın geri kalanını yönetmek üzere yaratılmıştır.	130	30,4	94	22,00	106	24,80	61	14,30	36	8,40	2,48	1,29	
9.İnsanlar doğal çevreye uyum sağlamaya ihtiyaç duymazlar, çünkü çevreyi ihtiyaçlarına göre yeniden dönüştürebilir	88	20,6	109	25,50	106	24,80	90	21,10	34	8,00	2,70	1,24	
10.Diğer canlılar öncelikle insanlar tarafından kullanılmak içindir.	215	50,4	109	25,50	57	13,30	25	5,90	21	4,90	1,89	1,14	
11.İnsanlar doğal çevreyi kendi ihtiyaçlarına göre değiştirme hakkına sahiptir.	189	44,3	98	23,00	56	13,10	50	11,70	34	8,00	2,16	1,32	
12.Doğanın dengesi çok hassastır, kolayca bozulabilir.	8	1,9	26	6,10	51	11,90	183	42,90	159	37,20	4,07	0,95	
13.İnsanlar doğaya müdahale edince sıklıkla felaket sonuçları ortaya çıkar	12	2,8	19	4,40	63	14,80	182	42,60	151	35,40	4,03	0,97	
14.İnsanlar ayakta kalabilmek için doğayla uyum içinde yaşamak zorundadır.	7	1,6	16	3,70	41	9,60	167	39,10	196	45,90	4,24	0,89	
15.İnsanoğlu çevreyi şiddetle istismar ediyor.	8	1,9	15	3,50	38	8,90	152	35,60	214	50,10	4,29	0,91	
16.Ürünleri satın alırken, birey ve çevre üzerindeki etkilerini	17	4,0	51	11,90	140	32,80	172	40,30	47	11,00	3,42	0,97	

düşünmeye çalışırım.												
17.Dünya, sınırlı bir alan ve kaynaklara sahip bir uzay gemisi gibidir.	13	3,0	34	8,00	99	23,20	166	38,90	115	26,90	3,79	1,03
18.Dünyanın destekleyebileceği insan sayısının sınırına yaklaşıyoruz	24	5,6	38	8,90	134	31,40	138	32,30	93	21,80	3,56	1,10
19.Sağlıklı bir ekonomiyi sürdürmek için, endüstriyel büyümenin kontrol edildiği istikrarlı bir ekonomi geliştirmeliyiz	15	3,5	19	4,40	68	15,90	182	42,60	143	33,50	3,98	0,10

Tablo 3 temel bileşenler analizine göre araştırmaya katılan öğrencilerin, “insanoğlu çevreyi şiddetle istismar ediyor”, “insanlar ayakta kalabilmek için doğayla uyum içinde yaşamak zorundadır”, “doğanın dengesi çok hassastır, kolayca bozulabilir”, “insanlar doğaya müdahale edince sıklıkla felaket sonuçları ortaya çıkar” ve “sağlıklı bir ekonomiyi sürdürmek için, endüstriyel büyümenin kontrol edildiği istikrarlı bir ekonomi geliştirmeliyiz” ifadelerine büyük oranda katıldıkları görülmüştür.

Çevreye duyarlı tutum ve davranışları analiz etmede kullanılacak olan bu ifadeler bir sonraki adımda faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada ifadeler arasındaki yapıyı ortaya çıkarmak amacıyla faktör analizi tekniklerinden biri olan “Temel Bileşenler Analizi” uygulanmıştır. Uygulamada veri setine faktör analizi yapabilmek için KMO değerlerinin 0.50’nin üstünde olması gerekmektedir: KMO değerleri 0.90’dan fazla ise veri seti mükemmel, 0.80-0.90 ise çok iyi, 0.70-0.80 ise iyi, 0.60-0.70 ise orta, 0.50-0.60 ise zayıf ve 0.50’de küçük ise kabul edilemez olduğunu göstermektedir (Sharma, 1996: 116). Buna göre verilen ifadeler KMO= 0.823 değeri ile faktörleşmeye uygundur.

Bir diğer şart olan Bartlett test değerine bakıldığında da p değeri (0,000) <0,05 olduğu için analizin uygun olduğu görülmektedir. Tablo 3’te verilen ifadeler, faktör analizine tabi tutulmuş ve dört faktöre ayrılmıştır. Dört faktör toplam varyansın %47’sini açıklamakta olup, Tablo 4’te faktörler ve faktör yükleri yer almaktadır.

Tablo 4: Faktör Matrisi

Faktörler	1	2	3	4
Faktör İsimleri	Çevresel Bilinç ve Yeşil Ürün Kullanımı	Algılanan Tüketici Etkinliği	Çevresel Kaygı	Kıt Kaynak Kullanımına İlişkin Tutumlar
Tüm İfadelerin Güvenilirlik Değeri		0.682		
Faktörlerin Güvenilirlik Değeri	0.742	0.659	0.698	0.613
İfade 1	0.713			
İfade 2	0.700			
İfade 3	0.684			
İfade 4	0.645			
İfade 5	0.606			
İfade 6	0.577			
İfade 7	0.518			
İfade 8		0.717		

İfade 9	0.689
İfade 10	0.655
İfade 11	0.629
İfade 12	0.665
İfade 13	0.642
İfade 14	0.595
İfade 15	0.588
İfade 16	0.573
İfade 17	0.717
İfade 18	0.659
İfade 19	0.545

Birinci faktörde yer alan ifadeler “Çevresel Bilinç ve Yeşil Ürün Kullanımı”, ikinci faktör “Algılanan Tüketici Etkinliği”, üçüncü faktör “Çevresel Kaygı” ve dördüncü faktör “Kıt Kaynakların Kullanımına İlişkin Tutumları” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

III.III. Demografik Özelliklerin Çevreye Duyarlı Tutum ve Davranışlara Etkileri

Üçüncü bölümde katılımcıların demografik özellikleri ile faktör analizi sonucu elde edilen dört faktöre ait alt hipotezleri burada ayrıntılı belirtilmeden oluşturulan ana hipotezleri aşağıda yer almaktadır. Demografik özellikler de bireysel demografik özellikler (cinsiyet, yaş, sınıf, ortalama ve aylık gider) ve ailevi demografik özellikler (Aile aylık geliri, anne iş durumu, anne eğitim durumu, baba iş durumu, baba eğitim durumu) olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir:

Katılımcıların bireysel demografik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, sınıf, ortalama ve aylık gider) ve ailevi demografik özelliklerinin (Aile aylık geliri, anne iş durumu, anne eğitim durumu, baba iş durumu, baba eğitim durumu), çevreye duyarlı bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilediği hipotez öne sürülerek “İki Yönlü MANOVA” yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Yöntemin varsayımlarından biri olan Kovaryans eşitliğinin test edilmesinde Box’s M tablosundaki p değeri > 0.05 olduğu için kovaryans matrislerinin eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir varsayım olan varyansların eşitliği de sağlanmıştır.

H1A: Katılımcıların bireysel demografik bilgileri, çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilemektedir.

H1B: Katılımcıların ailevi demografik bilgileri, çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilemektedir.

Tablo 5: Demografik Özellikler ile Çevresel Bilinç ve Yeşil Ürün Kullanımı Arasındaki İlişkinin Testi

Etki			Değer	F	Hipotez df.	Hata df.	Anlamlılık Sig.	Sonuç
Bireysel Demografik Özellikler	Kesme		0.092	297.912b	7.000	212.000	0.000	
	Cinsiyet		0.981	.577b	7.000	212.000	0.774	H ₀ Kabul
	Yaş	Wilks' Lambda	0.924	0.812	21.000	609.300	0.707	H ₀ Kabul
	Sınıf		0.908	0.745	28.000	765.799	0.828	H ₀ Kabul
	Ortalama		0.850	1.264	28.000	765.799	0.165	H ₀ Kabul
	Aylık Gider		0.852	1.239	28.000	765.799	0.185	H ₀ Kabul

Ailevi Demografik Özellikler	Kesme	Wilks' Lambda	0.096	262.519b	7.000	196.000	0.000	
	Aile Aylık Gelir		0.555	4.490	28.000	708.110	0.000	H ₀ Red
	Baba Eğitim Düzeyi		0.906	0.703	28.000	708.110	0.872	H ₀ Kabul
	Baba İş Durumu		0.784	1.764	28.000	708.110	0.009	H ₀ Red
	Anne Eğitim Düzeyi		0.875	0.951	28.000	708.110	0.539	H ₀ Kabul
	Anne İş Durumu		0.747	2.136	28.000	708.110	0.001	H ₀ Red

Tablo 5.'de verilen bilgiler incelendiğinde H_{0A} hipotezi kabul edilmiş ve öğrencilerin bireysel demografik özelliklerinin çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını %5 anlamlılık düzeyinde etkilemediği gözlemlenmiştir. Bir diğer hipotez incelendiğinde öğrencilerin Ailevi demografik özelliklerini oluşturan tüm değişkenlerin birlikte çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilemediği ancak aile aylık geliri, baba iş durumu ve anne iş durumu değişkenlerinin tek başına %5 anlamlılık düzeyinde çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilediği görülmektedir.

Bir diğer hipotez katılımcıların demografik özelliklerinin algılanan tüketici etkinliğini etkileyip etkilemediği üzerine kurulmuş ve analiz sonuçları Tablo 6.'de verilmiştir.

H_{1C}: Katılımcıların bireysel demografik bilgileri, algılanan tüketici etkinliği bilgilerini etkilemektedir.

H_{1D}: Katılımcıların ailevi demografik bilgileri, algılanan tüketici etkinliği bilgilerini etkilemektedir.

Tablo 6: Demografik Özellikler ile Algılanan Tüketici Etkinliği Bilgileri Arasındaki İlişkinin Testi

Etki		Değer	F	Hipotez df.	Hata df.	Sig.	Sonuç
Bireysel Demografik Özellikler	Kesme	0.261	153.075	4.000	216.000	0.000	
	Cinsiyet	0.955	2.548	4.000	216.000	0.040	H ₀ Red
	Yaş	0.929	1.344	12.000	571.774	0.189	H ₀ Kabul
	Sınıf	0.947	0.746	16.000	660.529	0.748	H ₀ Kabul
	Ortalama	0.876	1.821	16.000	660.529	0.025	H ₀ Red
	Aylık Gider	0.911	1.286	16.000	660.529	0.200	H ₀ Kabul
Ailevi Demografik Özellikler	Kesme	0.264	139.484	4.000	200.000	0.000	
	Aile Aylık Gelir	0.848	2.121	16.000	611.648	0.007	H ₀ Red
	Baba Eğitim Düzeyi	0.936	0.836	16.000	611.648	0.644	H ₀ Kabul
	Baba İş Durumu	0.901	1.321	16.000	611.648	0.178	H ₀ Kabul

Anne Eğitim Düzeyi	0.940	0.778	16.000	611.648	0.711	H ₀ Kabul
Anne İş Durumu	0.813	2.682	16.000	611.648	0.000	H ₀ Red

Tablo 6.'da verilen bilgiler incelendiğinde Hoc hipotezi incelendiğinde öğrencilerin bireysel demografik özelliklerinin hepsinin birlikte algılanan tüketici etkinliğini %5 anlamlılık düzeyinde etkilemediği gözlemlenmiştir. Fakat değişkenler tek tek gözlemlendiğinde ve alt hipotezler oluşturulması gerektiğinde cinsiyet ve ortalama değişkeninin %5 düzeyinde anlamlı olduğu ve tek başına algılanan tüketici etkinliklerini etkilediği görülmektedir.

Bir diğer hipotez ele alındığında öğrencilerin ailevi demografik özelliklerini oluşturan tüm değişkenlerin birlikte algılanan tüketici etkinliğini etkilemediği ve H_{0D} hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Alt değişkenlere ait hipotezler tek tek incelendiğinde aile aylık geliri ile anne iş durumu değişkenlerinin tek başına %5 anlamlılık düzeyinde algılanan tüketici etkinliğini etkilediği görülmektedir.

Üçüncü faktör olan Çevresel kaygının demografik özellikler tarafından etkilenip etkilenmediği analiz edilmiş ve hipotezleri ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

H1E: Katılımcıların bireysel demografik bilgileri, çevresel kaygıyı etkilemektedir.

H1F: Katılımcıların ailevi demografik bilgileri, çevresel kaygıyı etkilemektedir.

Tablo 7: Katılımcıların Demografik Bilgileri ile Çevresel Kaygı Arasındaki İlişkinin Testi

Etki		Değer	F	Hipotez df.	Hata df.	Sig.	Sonuç
Bireysel Demografik Özellikler	Kesme	0.051	807.367	5.000	215.000	0.000	
	Cinsiyet	0.991	0.387	5.000	215.000	0.857	H ₀ Kabul
	Yaş	0.870	2.047	15.000	593.922	0.011	H ₀ Red
	Sınıf	0.797	2.522	20.000	714.024	0.000	H ₀ Red
	Ortalama	0.853	1.749	20.000	714.024	0.023	H ₀ Red
	Aylıkgider	0.887	1.313	20.000	714.024	0.162	H ₀ Kabul
Ailevi Demografik Özellikler	Kesme	0.065	570.889	5.000	199.000	0.000	
	Aile Aylık Gelir	0.926	0.772	20.000	660.958	0.749	H ₀ Kabul
	Baba Eğitim Düzeyi	0.806	2.214	20.000	660.958	0.002	H ₀ Red
	Baba İş Durumu	0.885	1.241	20.000	660.958	0.214	H ₀ Kabul
	Anne Eğitim Düzeyi	0.807	2.201	20.000	660.958	0.002	H ₀ Red
	Anne İş Durumu	0.829	1.920	20.000	660.958	0.009	H ₀ Red

Tablo 7. incelendiğinde bireysel demografik özelliklerden yaş, sınıf ve ortalama değişkenlerinin; ailevi demografik özelliklerden de baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi ve anne iş durumunun çevresel kaygı düzeyi üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde etkili olduğu görülmüştür.

Son faktör olan kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlara yer veren ifadelerin demografik özellikler tarafından etkilenip etkilenmediği ile ilgili hipotezler geliştirilmiş ve analiz aşağıda verilmiştir.

H1G: Katılımcıların bireysel demografik bilgileri, kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlarını etkilemektedir.

H1H: Katılımcıların ailevi demografik bilgileri, kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlarını etkilemektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Demografik Bilgileri ile Kıt Kaynakların Kullanımına İlişkin Tutumları Arasındaki İlişkinin Testi

Etki		Değer	F	Hipotez df.	Hata df.	Sig.	Sonuç
Bireysel Demografik Özellikler	Kesme	0.096	681.864	3.000	217.000	0.000	
	Cinsiyet	0.999	0.053	3.000	217.000	0.984	H ₀ Kabul
	Yaş	0.949	1.284	9.000	528.272	0.243	H ₀ Kabul
	Sınıf	0.926	1.418	12.000	574.420	0.153	H ₀ Kabul
	Ortalama	0.945	1.028	12.000	574.420	0.421	H ₀ Kabul
	Aylık gider	0.901	1.919	12.000	574.420	0.030	H ₀ Red
Ailevi Demografik Özellikler	Kesme	0.093	649.967	3.000	201.000	0.000	
	Aile Aylık Gelir	0.960	0.695	12.000	532.088	0.757	H ₀ Kabul
	Baba Eğitim Düzeyi	0.935	1.132	12.000	532.088	0.331	H ₀ Kabul
	Baba İş Durumu	0.937	1.113	12.000	532.088	0.347	H ₀ Kabul
	Anne Eğitim Düzeyi	0.954	0.797	12.000	532.088	0.654	H ₀ Kabul
	Anne İş Durumu	0.940	1.052	12.000	532.088	0.399	H ₀ Kabul

Tablo 8. incelendiğinde katılımcıların bireysel demografik özelliklerinden aylık giderin kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlarına etkilediği %5 anlamlılık düzeyinde görülmüştür. Diğer taraftan ailevi demografik özelliklerin kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlarını etkilemediği gözlemlenmiş ve H_{0H} hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çevresel kirliliğin de yoğun olduğu, kentleşmenin hızla arttığı bu dönemde kıt kaynakların bilinçsizce kullanımı çevre ile ilgili problemleri ortaya çıkarmakta ve insan sağlığını tehdit etmektedir. Özellikle gelişmiş olan ülkeler ve örgütler bu problemle başa çıkabilmek adına tüm çevreci faaliyetlere destek vermekte ve doğal çevreye en az etki edecek tedbirler almaya gayret göstermektedirler. Çevre ile ilgili kanunların da artmasıyla birlikte tüketicilerin yeşil satın alma konusunda tutum ve davranışlarıyla ilgili değişimler de gözlemlenmiştir. Doğal çevrenin korunması, geri dönüşümlü ürünlerin üretimi ve kullanımı, doğal kaynakların etkin kullanımı, çevre kirliliğinin azaltılması, yenilenebilir ambalajların kullanımı, enerji tasarruflu ürünlerin üretimi ve kullanımı gibi konulara önem verilmeğe başlanmıştır.

İstanbul'da vakıf üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerin demografik özelliklerinin çevreye duyarlı tutum ve davranışlarını etkileyip etkilemediği bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Demografik özellikler bireysel (cinsiyet, yaş, sınıf, ortalama, aylık gider) ve ailevi demografik özellikler (aile aylık gelir, baba eğitim durumu, baba iş durumu, anne eğitim durumu, anne iş durumu) başlığı altında ele alınmıştır. Çalışmada katılımcıların çevreci tutum ve davranışlarını ölçmede kullanılan ifadeler faktör analizi ile dört faktör altında toplanmıştır. Demografik özellikler ile birinci faktör olan çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımı arasındaki ilişki varsayımların da sağlandığı İki Yönlü MANOVA ile analiz edilmiştir. Ailevi demografik özelliklerden aile aylık geliri, baba iş durumu ve anne iş durumu değişkenlerinin katılımcıların çevresel bilinç ve yeşil ürün kullanımını etkilediği görülmektedir. Demografik özelliklerin ikinci faktör olan algılanan tüketici etkinliğini etkileyip etkilemediği İki yönlü MANOVA ile incelenmiş ve bireysel demografik özelliklerden cinsiyet ve ortalama; ailevi demografik özelliklerden ise aile aylık geliri ile anne iş durumu değişkenlerinin algılanan tüketici etkinliği ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demografik özelliklerin üçüncü faktörü oluşturan çevresel kaygıya etki edip etmediği araştırılmıştır. Bireysel demografik özelliklerden yaş, sınıf ve ortalama değişkenlerinin; ailevi demografik özelliklerden ise baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi ve anne iş durumunun çevresel kaygı düzeyini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonuçları Ay & Ecevit (2005), Duru & Şua (2013) ve Kanbak (2015) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Son olarak demografik özelliklerin dördüncü faktör olan kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumları etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Katılımcıların bireysel demografik özelliklerinden sadece aylık giderin kıt kaynakların kullanımına ilişkin tutumlarına etki ettiği sonucu elde edilmiştir. Bir sonraki çalışmalarda devlet üniversitesinde okuyan öğrenciler ile vakıf üniversitesinde okuyan öğrencilerin çevreye duyarlı tutum ve davranışları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Alvarenga, T.H. Assumpção, J.J., Sartori, S., De Souza Campos, L.M., Maldonado, M.U. & Veforcellini, F.A. (2015). Green Supply Chain Management and Business Process Management: A Union for Sustainable Process in a Furniture Factory. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 4 (2), 1-13.
- Andiç, E., Yurt, Ö. & Baltacıoğlu, T. (2012). Green Supply Chains: Efforts and Potential Applications For the Turkish Market. *Resources, Conservation and Recycling*, 58, 50-68.
- Atrek, B. & Özdağoğlu A. (2016). Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları: Alüminyum Doğrama Sektörü İzmir Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-25.
- Ay, C. & Ecevit, Z. (2005). Çevre Bilinçli Tüketiciler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10, 238-263.
- Beamon, B.M. (1999). Designing The Green Supply Chain. *Logistics Information Management*, 12 (4), 332-342.
- Biner, N. (2014). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne, Turkey.
- Büyükoçkan, G. & Vardarlı, Z. (2008). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. *Lojistik Dergisi*, 8, 66-73.
- Cesur Z. & Memiş S. (2016). Yeşil Ürünlere İlişkin Öğrencilerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 664-673.

- Cheah, I. & Phau, I. (2011). Attitudes Towards Environmentally Friendly Products. *Marketing Intelligence & Planning*, 29 (5), 452-472.
- Çabuk, B. & Karacaoğlu, C. (2003). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36 1-2), 189-198.
- Çabuk S., Nakıboğlu B. & Keleş C. (2008). Tüketicilerin Yeşil (Ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 85-102.
- Çetinkaya C. & Özceylan E. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Satın Alma Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Gaziantep Üniversitesi Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GAUN JSS)*, 16, 289-302.
- Duru, N. & Şua E. (2013). Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri. *Ormanlık Dergisi*, 9 (2), 126-136.
- Dülgeroğlu İ., Başol O., & Öztürk Başol R. (2016). Genç Tüketicilerin Yeşil Tüketim Davranışı: Uluslararası Algı Farklılıkları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 1-16.
- Emek, M.L. & Doğan, B. (2014). Yeşil Yayılım Tedarik Zinciri Yönetimi Yeşil Ters Lojistik Sürecinin Algılanan Kalitesi Üzerine Bir Çalışma. *Mukaddime*, 5 (2), 141-159.
- Erol, İ., Nurtanış Velioğlu M. & Sivrikaya Şerifoğlu F. (2006). AB Uyum Yasaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Tersine Tedarik Zinciri Yönetimi: Türkiye'ye Yönelik Araştırma Fırsatları ve Önerileri, *İktisat İşletme ve Finans*, 21(244), 86-106.
- Eti H.S. (2017). Yeşil Tüketim: Tekirdağ İlinde Yeşil Tüketim Alışkanlığı ve Yeşil Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerine Bir İnceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 95-98.
- İnce, M. E. (2013). *Yeşil Tedarik Zinciri Yaklaşımı ve Örnekleri*, Konya Ticaret Odası Araştırma ve Bilgi Raporları, Konya.
- Huang H. C., Lin T.H., Lai M.C., & Lin T.L. (2014). Environmental Consciousness and Green Customer Behavior: An Examination of Motivation Crowding Effect. *International Journal of Hospitality Management*, 40, 139-149.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- Kanbak, A. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Davranışları: Farklı Değişkenler Açısından Kocaeli Üniversitesi Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, KOSBED, 30, 77-90.
- Karaca Ş. (2013). Tüketicilerin Yeşil Ürünlerle İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ege Bakış*, 13 (1), 99-111.
- Karahan, M., Görgün, B. & Oktay A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Pazarlama ve Çevre Farkındalık Düzeyleri: Fırat Üniversitesi Örnekleme, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 57-76.
- Keleş, C. (2007). Yeşil Pazarlama Tüketicilerin Yeşil Ürünleri Tüketme Davranışları ve Yeşil Ürünlerin Tüketiminde Kültürün Etkisi İle İlgili Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Turkey.
- Keskin, S. (2017). *Yeşil Lojistik Uygulamaları: DHL Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
- Koçoğlu, C. M. & Koçoğlu Y. (2017). Yeşil Pazarlama Kapsamında Çevreye Duyarlı Ürünlerin Satın Alma Eğilimleri: Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı*, 417-427.
- Korkmaz M., Atay L., & Yıldırım H.M. (2017). Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı, Kişilerarası Etkilenme Eğilimi ve Sosyal Etki Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management*, 14 (3), 40-52.
- Kuduz, N. (2011). *Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Turkey.
- Kükreci, Ö. (2012). Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği. *Journal of Yasar University*, 26 (7), 4505-4525.
- Niemann, W., Kotze, T. & Adamo F. (2016). Drivers and Barriers of Green Supply Chain Management Implementation in The Mozambican Manufacturing Industry. *Journal of Contemporary Management*, 13, 977-1013.
- Polat, L. Ö. (2014). *Yeşil Tedarik Zinciri Ağı Tasarımı İçin Müşteri Beklentilerini Esas Alan Bir Model Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli, Turkey.
- Sam, N., Gürsakal, S. & Sam R. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Risk Algısı ve Çevresel Tutumlarının Belirlenmesi. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 20, 1-16.
- Sharma, S. & Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*. New York, John Wiley&Sons Inc.

- Tunç Hussein, A. & Cankül, D. (2010). Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Kapsamında Üniversite Öğrencilerinin, Çevreye İlişkin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 50-67.
- Ünüvar Ş., Kılınç C., Sarı Gök H. & Şalvarcı S. (2018). Turizm Öğrencilerinin Yeşil Ürün Tercihinin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 20-40.
- Wiser R. H. (1998). Green Power Marketing: Increasing Customer Demand For Renewable Energy. *Utilities Policy*, 7, 107-119.
- Yılmaz, V. & Arslan, T. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Koruma Vaatleri ve Çevre Dostu Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 1-10.
- Yüksek Öğretim Kurulu (2018). *Öğrenci İstatistikleri*. [Web: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. internet erişim adresi (Erişim Tarihi: 10.05.2018).

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 277-290.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 277-290.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.605690

Geliş Tarihi / Received: 16.08.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 14.01.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

ÇALIŞANLARIN MAKYAVELİST TUTUMLARI, İŞKOLİKLİKLERİ VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

Hüsnü Serdar ÖĞE¹
Zehranur SANİOĞLU TANIŞ²

Özet

Makyavelizm bir kişilik özelliği olarak; bireyin kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek adına ahlaki olmayan yollara dahi başvurarak diğer bireyleri yönlendirme çabasıdır. İşkoliklik ise, kişinin içinden gelen bir zorlama ile aşırı çalışma isteği, bir bağımlılıktır. Kişinin, kendini işiyle ilgili tatmin etme isteği, daha çok para kazanma ve başarıma arzusu gibi faktörler de işkolikliğin oluşmasında etkili olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çalışanların makyavelist tutumları ile işkoliklikleri ve kişilik özelliklerinin aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla, Konya'da faaliyet gösteren alışveriş merkezlerinde çalışan 170 kişiye yapılan anket çalışması yoluyla elde edilen bulgular SPSS 15.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların makyavelist tutumları ve işkoliklik düzeyleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Buna benzer şekilde katılımcıların makyavelist tutumları ve kişilik özellikleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca, bu sonuçlara ilaveten, katılımcıların işkoliklik düzeyleri ve kişilik özellikleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Makyavelizm, işkolizm, Kişilik özellikleri, Konya.

Jel Kodları : M00, M12, M19.

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, soge@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-8621-9083

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Akşehir İ.İ.B.F., zsanioglu@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0003-1241-7463

EXAMINING THE RELATION BETWEEN MACHIAVELIST ATTITUDES, WORKAHOLICISMS AND PERSONALITY TRAITS OF EMPLOYEES

Abstract

Machiavellism as a personality trait; it is an attempt to guide the other individuals by applying even non-moral means in order to realize the personal goals of the individual. Ischolism is an addiction, a desire to work overloaded with a compulsion. Factors such as the desire to satisfy oneself about his work, to earn more money and to achieve success are also effective in the formation of workaholicism. The aim of this study is to demonstrate the relationship between the Machiavellian attitudes of employees and their workaholicisms and personality traits. For this purpose, the findings of a survey conducted by 170 people working in shopping centers in Konya were analyzed with SPSS 22.0 statistical program. As a result of the study, it was observed that there was no statistically significant relationship between the mechanic attitudes and the occupational levels of the participants. Similarly, there was no statistically significant relationship between the mechanic attitudes and personality traits of the participants. In addition to these results, a statistically significant and positive relationship was found between the occupational levels and personality traits of the participants.

Keywords : Mechanicism, workcholicism, Personality characteristics, Konya.

JEL Codes : M00, M12, M19.

GİRİŞ

Makyavelcilik kavramının temelini amaçlara ulaşmada politika, güç ve etkili davranışların ne pahasına olursa olsun kullanılması görüşü ve amaca giden her yolun meşru olması ile genellikle güvenilmez veya şüpheli etik anlayışa yönelik davranışlar oluşturmaktadır (Machiavelli, 2000). Makyavelist kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin diğer bireyleri kontrol altına almaları ve yönlendirmeleriyle ilgili dört alt boyutun bulunmaktadır (Christie ve Geis, 1970). Makyavelist tutumlara sahip kişiler; soğukkanlı, pazarlık gücüne sahip, başka bireyleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere etkili bir şekilde kullanabilme becerisine sahip, liderlik gücü olan, otoriter, kolaylıkla etki altına alınamayan, güvenilir olmayan, işleri kolaylıkla idare edebilen, başarı ve güç odaklı olmaları sebebiyle işlerini bitirme konusunda istekli, daha fazla iş yapabilme kapasitesine sahip olması sebebiyle işkoliklik tutumları sergileyebilmektedirler. İşkoliklik kavramı ise, kişinin içten gelen bir zorlama ile aşırı çalışma isteği şeklinde tanımlanan bir bağımlılık olarak ifade edilmektedir (Zincirkıran ve Mete, 2014). Bireyin başarıma arzusu, kendini işiyle ilgili tatmin etme isteği, daha çok para kazanma arzusu ve asosyal bir kişilik özelliğine sahip olması gibi faktörler de işkolikliğin oluşmasında etkili olmaktadır (Arslantaş vd., 2016).

Uluslararası ve Türkçe alan-yazın incelendiğinde makyavelizm, işkoliklik ve kişilik özellikleri değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın, alan-yazının zenginlik kazanmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, çalışma, çalışanların makyavelist tutumları ile işkoliklikleri ve kişilik özelliklerinin aralarındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışma, Konya'da faaliyet gösteren alışveriş merkezlerinde çalışan 170 kişilik örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma toplamda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Makyavelizm ve iş tatmini kavramları ve bu kavramların dayandırıldığı kuramlar açıklanmıştır. İkinci bölümde ise, Konya'da faaliyet gösteren alışveriş merkezlerinde çalışan 170 personelin üzerinde yapılan görgül araştırmanın sonuç ve bulguları ele alınmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Makyavelizm

Makyavelizm kavramı, ilk olarak İtalyan politikacı Niccolo Machiavelli tarafından “De Principatibus-Prenslikler Hakkında” isimli eserinde yer alan temeller üzerine kurulmuş bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Machiavelli “amaca ulaşmak için her yolun mubahtır” temeline dayanan savını bu eserinde ileri sürmüştür (Demirtaş ve Biçkes, 2014: 101). Siyaset bilimi yazarı Machiavelli’nin 1532 yılında yayınlanmış bu kitabında “Bir hükümdarın sevgisini kazanmak isteyenler, çoğu kez ona en değerli eşyalarını, ya da en çok hoşlanacağını sandıkları şeylerini sunarak kendilerini tanıtır. Bu sebeple çoğu kez, atlar, silahlar, sırma kumaşlar, değerli taşlar ve onun büyüklüğüne yaraşır buna benzer süslü eşyalar verirler. Ben de yüce efendimize olan bağlılığımı tanımlık edecek bazı şeylerle kendimi tanıtmak istedim. Büyük adamların yaptıkları işler konusundaki bilgilerden başka, eşyalarım içinde size sunacak daha değerli bir şey bulamadım” ifadesiyle başlamakta ve görüşler genel anlamda bir hükümdarın iktidarını devam ettirmek, güçlendirmek ve bunları yaparken ahlaki olsun olmasın her şeyin gerçekleştirilebileceği vurgusu yapılmaktadır (İyem, 2015: 2; Machiavelli, 2000).

Machiavelli’ye göre siyasal birlik, doğadaki düzenden farklı olan, insanların oluşturduğu bir örgütlenme olarak tanımlanmaktadır. Bu siyasal birlik, iktidarın en üstün bir ifade şekli olarak; geleneksel anlamdaki bir ahlâk yasasıyla ilişkili olmayan, kendi amaçlarını kendisi tanımlayan ve kendi hukukunu kendisi oluşturan bir örgütlenme olmaktadır. Bunun sebebi olarak da, geleneksel anlayışın, mevcut siyasî durumu açıklayabilecek derinliği olmadığı ve de bu anlayışın edindiği amaç ile ilgili mevcut durumdan gerçekçi bir sonuç elde edilebileceğinin olmaması gösterilmektedir (Kesgin, 2015: 108). Machiavelli ahlâkı ve siyaset ilişkisi arasında özellikle Katolik ilahiyatı bağlamında Hıristiyan ahlâk anlayışından farklı bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yenilik yaptığının farkında olan Machiavelli, kendisinden önce bu konu hakkında değerlendirmelerin olduğunu, fakat, kendisine kadar ki olan yolun dışına çıkacağını ifade etmektedir (İyem, 2015: 2; Machiavelli, 2000). Machiavelli, ülke yönetiminde, ülkenin ihtişama ve zenginliğe ulaşmasının amaçlanmasını, farklı iktidar şekillerini inceleyerek, yeni bir bakış açısı ortaya koymaktadır (Mandacı, 2008: 35). Temel olarak Makyavelizm, siyasetin ahlaktan bağımsız olarak yapılmasını, normsuz ve kanunsuz bir siyasetten ziyade kendine özgü ve özerk bir anlayışa sahip olmasını kapsamaktadır (Tekin, 2008: 38).

Machiavelli’nin yazına kazandırdığı Makyavelizm kavramı, 1970 yılından itibaren günümüze kadar özellikle sosyal bilimlerde ve alt disiplinlerinde ele alınmakta ve farklı bakış açısı kazandırılmaktadır (Bitlisli ve Dinç, 2015: 922). Niccolo Machiavelli’nin “The Prince and The Discourses” başlığı altında ele aldığı düşüncelerini destekleyen ve onunla benzer olan makyavelizmi, Teven (2007) ve Christie ve Geist (1970)’in çalışmaları da kavramın yeni bir bakış açısı kazanmasına katkı sağlamaktadır (Christie ve Geis, 1970; Teven, 2007: 342). Christie ve Geist (1970)’e göre makyavelizm bir kişilik özelliği olarak; bireyin kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek adına diğer bireyleri ahlaki olmayan yollara dahi başvurduğu yönlendirme çabası şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca yazarlar, makyavelist kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin diğer bireyleri kontrol altına almaları ve yönlendirmeleriyle ilgili dört alt boyutun bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, insanlarla ilişki ve iletişim kurmada tam manasıyla mantığa dayalı hareket eden, ideolojik bağlılığı olmayan, ahlaksal açıdan ilgi ve duygu/şefkat eksikliği yaşayan bireylerin makyavelist kişilik özelliğine sahip olduğunu ifade etmektedirler (Christie ve Geis, 1970: 3-4).

Makyavelizm yaklaşımı, Dahling ve arkadaşları (2009)’nın ele aldıkları çalışmada ise dört alt boyut altında incelenerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Dahling ve arkadaşları (2009) bu dört alt bileşeni, “diğer kişilere güvenmeme”, “kontrol arzusu”, “statü arzusu”, “ahlaki olmayan yönlendirme” olarak saymaktadırlar. Diğer kişilere güvenmeme, kişilerin sahip olduğu olumsuz kaygılarından dolayı diğer bireylerin niyetleri ile ilgili şüpheli olmaları; kontrol arzusu, bireyin, kendisi dışındakilerin olası güç derecesini azaltmak adına ilişki kurdukları çevrede baskınlık

denemelerine olan ihtiyacını; statü arzusu bileşeni ise, bu kişilik özelliğine sahip kişilerin zenginlik, güç ve statü gibi dışsal başarı göstergelerine ulaşma istekliliğini; son olarak ahlaki olmayan yönlendirme boyutu, geleneksel anlamdaki ahlaki değerleri göz ardı ederek, diğer bireylerin zarar görmesini umursamadan bireyin kendisine çıkar elde edeceği davranışlara karşı olan istekliliği şeklinde ifade edilmektedir (Dahling vd., 2009: 227-228).

Makyavelizm'e göre, kişilerin birtakım erdemleri bulunuyormuş gibi görünmesi ve hatta gerekli olduğunda, aslında olduğundan farklı bir şekilde görünme ve aldatıcı bir izlenim verme becerisine sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir (Mandacı, 2008: 36). Machiavelli'e göre bireyin davranışlarını belirleyen bazı makyavelist yargılar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde sayılabilmektedir (Machiavelli, 1998, 2000);

- İnsanları kazanmanın en iyi yolu, duymak istediklerini söylemektir,
- Birisinden bir şey istediğinizde, gerçeği söylemek yerine, isteme nedeniniz için ağır bir sebep söylemek daha iyidir,
- Kendisinden başkasına tam manasıyla güvenen biri muhakkak sorunla karşılaşır,
- Köşeleri tutmadan ilerlemek çok zordur,
- Dürüst olmak her zaman en iyi politika anlamına gelmemektedir,
- Tüm insanlar kötü olduğu bilinmelidir ve fırsat bulunduğu anda bu kötülüğü ortaya çıkarılacağını düşünmek en güvenilir yoldur,
- Eğer bir faydası yoksa, yaptıklarınızın sebeplerini asla söylemeyin,
- Davranışlarınızın ahlaki olarak doğruluğunu düşünmeyin,
- Önemli insanların övülmesi akıllılıktır,
- Mütevazılık ve dürüstlük yanlıştır,
- Tedavisi olmayan hastalığı olanlar, acısız ölümü tercih edebilmelidir,
- Her açıdan iyi olmak mümkün değildir.
- Erkekler ancak teşvik edilirse çalışırlar,
- Suçlu insanların yakalanacak kadar aptal olması, suçlu olmayanlarla aralarındaki farkı oluşturmaktadır.

Makyavelist kişilik özelliklerine sahip olan kişilerin genel anlamda, olaylara karşısında objektif bakabilen ve duygusal olarak etkilenmeyen, amaçlara odaklanan, amaçları doğrultusunda her türlü hileyi yapabilen, soğukkanlı, pazarlık gücüne sahip, başka bireyleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere etkili bir şekilde kullanabilme becerisine sahip, liderlik gücü olan, otoriter, kolaylıkla etki altına alınamayan, güvenilir olmayan, işleri kolaylıkla idare edebilen, başarı ve güç odaklı, fırsatçı, şüpheli, saldırgan, bencil, yargılayan, her şartlarda sınırları zorlayan, adaletsiz, verimlilik odaklı özelliklere sahipken; daha düşük Makyavelist özelliklere sahip kişilerin ise olaylar karşısında duygusal davranan, başkaları tarafından kolaylıkla idare edilebilen, düşünceli, güvensiz, empati yeteneği olan, hassas, kendinden ödün verebilen, sıcakkanlı, işbirliği yapabilen ve etik yönü güçlü olan özellikler sergilemektedir (Christie ve Geis, 1970).

I.II. İşkoliklik

İşkoliklik kavramı, ilk olarak literatüre Wayne Oates (1971)'in "Confessions of a Workaholic" isimli kitabıyla kazandırılmış olup; kavram, kişinin içinden gelen ve karşı koyamadığı sürekli çalışma arzusu yaşamaları olarak ifade edilmiştir (Gorgievski, Bakker ve Schaufeli, 2010). İşkoliklik, kişilerin çalışma hayatına atıldıklarında gelişen bir durum ortaya çıkmaktadır. İş hayatı ile ilgili kişinin herhangi bir konuda sergilediği aşırı çalışma arzusu olarak ifade edilebilen işkoliklik, kişinin işine yüksek derecede bağlı olması, iş hayatı dışındaki özel hayatıyla ilgili faaliyetlerden zevk alamayan, iş odaklı, eve iş götüren özelliklere sahip olması şeklinde tanımlanabilmektedir (Zincirkeçan, 2014: 447). Sözlük anlamına göre ise işkolik sıfatı "işine düşkün, iş sever" olarak olumlu ifadelerle tanımlanmaktadır (TDK, 2016).

Genel olarak, işkoliklik, bireyin sürekli olarak işi ile meşgul olması, işi için çok uzun saatler harcaması, önleyemediği bir biçimde işe karşı bir bağımlılık duyması durumu olarak bilinmektedir (Serçeoğlu, 2014: 5). İşkoliklik, kimi bilim adamları tarafından hem örgütsel açıdan hem de bireysel

anlamda olumlu bir davranış olarak ifade edilirken kimi bilim adamları da psikolojik bir rahatsızlık olarak nitelendirilmektedir (Zincirkıran ve Mete, 2014: 104). Bireyin başarıma arzusu, kendini işiyle ilgili tatmin etme isteği, daha çok para kazanma arzusu ve asosyal bir kişilik özelliğine sahip olması gibi faktörler işkolikliğin oluşmasında etkili olmaktadır (Arslantaş vd., 2016: 12). Ayrıca işkoliklik kavramı konusunda, araştırmacılar aralarında bir uzlaşma sağlayamamış olup, bazıları çalışmalarında işkolikliği davranışsal açıdan ele almış, bazıları ise araştırmalarında uzun çalışma süreleri üzerinde yoğunlaşmıştır (İnce vd., 2015: 42). Bununla birlikte, işkolikliği çalışma süreleri bağlamında ele alan yazarların ortak görüşü ise, bireylerin işleri için olağanüstü zaman ayırdığı, çalışmak için kendilerini zorunlu hissettikleri, ekonomik ve örgütsel zorunlulukların ötesinde çalışma arzularını engelleyemedikleri şeklinde ifade edilmektedir (Taris vd., 2010).

İşkolikliğin tanımlanmasında birtakım ölçütlerin kullanılması önerilmektedir. Bunlar aşağıdaki şekilde sayılabilmektedir (T. Doğan ve Tel, 2011: 62-63):

- Bireyin çalışmadığı zamanlarda dahi işle ilgili aşırı zihinsel uğraşı,
- Finansal anlamda ihtiyaç olmasa bile işe aşırı zaman ayırma,
- Çalışmadığı ve iş ile ilgilenmediği zamanlarda umutsuzluk, gerginlik, huzursuzluk, suçluluk, farklı şeylere odaklanamama gibi yoksunluk belirtileri,
- Çalışması için sürekli içten gelen bir zorlanma hissetme,
- Özel hayatında ve insanlarla ilişkilerinde fazla çalışma yüzünden sorunlar yaşama,
- Çalışmaya ayırdığı zamanı azaltmak için çaba harcama fakat başarısız olma,
- Çalışabilmek adına ailesine, arkadaşlarına, çevresindeki insanlara sürekli yalan söyleme,
- İnsanlardan çalıştığını saklama ihtiyacı duyma,
- Çalışmak için sosyal faaliyetlere zaman ayıramama,
- Sosyal etkinliklere, eğlenmeye ve uykuya ayrılan zamanın boşa geçtiğini düşünme ve bundan rahatsız olma.

Çalışanları işkolikliğe iten, onların tüm zamanlarını işleriyle ilgili faaliyetlere ayırmasına neden olan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Yoğun rekabet ortamında faaliyetlerini sürdüren örgütler, rekabette üstünlük sağlayabilmek adına çalışanlarını daha çok çalışmaya sevk etmektedir. Ayrıca bu bağlamda, gelişen teknoloji sayesinde, çalışanlar kullandıkları internet ve cep telefonları ile işleriyle alakalı bütün belge ve dokümanlara günün her saatinde ve her yerde rahatlıkla ulaşabilmektedir. İşkoliklerin, iş saatleri dışında bile işi düşünmesi, sürekli işiyle meşgul olması isteği bu araçlarla istenirse bile gerçekleştirilmiş olmaktadır (Zincirkıran, 2013: 65). İşkoliklik davranışı, çalışanın aile yapısı sağlıklı değilse ya da ailevi problemler yaşıyorsa, bunlardan kaçmak için işine sığınması rahatlamasını sağladığı hissi ile ortaya çıkabilmektedir. Aile ortamında ya da özel hayatında mutlu olmayan birey kendini işinde başarılar elde ettiğinde daha huzurlu ve mutlu hissediyorsa çalışmaya daha fazla eğilimli olmaya başlamaktadır. Ayrıca bulunduğu örgütte yerini, statüsünü korumak isteyen, hatta terfi etmek, yetki sahibi olmak isteyen çalışanlar farkına varmadan bu sistem içerisinde birer işkolik olmaktadır (Özdemir, 2013: 20).

Genel olarak işkoliklik, kişinin yaşadığı kişisel, ailevi sorunlarından kaynaklanan sosyo-psikolojik nedenler, işyerinde karşılaştığı sosyal problemleri de kapsayan örgütsel nedenler ve son olarak kişinin yaşadığı finansal zorluklardan kaynaklanan ekonomik nedenler olmak üzere üç temel başlık altında toplanabilmektedir. Kişinin yaşadığı tüm bu nedenler düzensiz, dengesiz ve aşırı bir şekilde çalışmasına sebep olmaktadır (Kulaklıkaya, 2013: 9). Bu bağlamda, günümüz koşullarında bu problemlerle karşılaşılması olağan bir çevrede çalışan her bir bireyin işkoliklik riski altında olduğu ve bu riskin iş, aile ve sosyal çevresindeki yaşadıkları olaylarla birlikte meydana geldiği vurgulanmaktadır (Harpaz ve Snir, 2003).

İşkoliklik özellikle bazı yöneticiler için olumlu bir davranış olarak algılanmakta olup, aslında kişilerin hayatlarında farklı birçok sonuç doğurabilmektedir. Bireyin sosyal hayatını olumsuz şekilde etkileyen sonuçlar ile fiziksel ve psikolojik sağlığını negatif yönde etkileyen ilgili birtakım rahatsızlıklar olarak ortaya çıkmaktadır (Zincirkıran, 2013: 68). Tükenmişlik, fiziksel yorgunluk, uyku problemleri, baş ağrısı, soğuk algınlığı, gastrointestinal sistem hastalıkları gibi rahatsızlıklar işkolikliğin fiziksel etkileri olarak sayılmaktadır (Erdoğan, 2013: 29). Bireyin iş ile ilgili zihninin

sürekli meşgul olmasına neden olan işkolikliğin psikolojik belirtileri ise, duygusal olarak yıpranma, sinirlilik, depresyon, anksiyete, suçluluk duyma, yüksek düzeyde stres, yardımsız kaldığını hissetme olarak ifade edilmektedir (Serçeoğlu, 2014: 96).

II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Makyevelist kişilik, çevresindeki insanlarla ilişki ve iletişim kurmada mantığa dayalı hareket eden, ideolojik bağlılığı olmayan, ahlaksal açıdan ilgi ve duygu eksikliği yaşayan kişilerin özellikleri olarak sayılmaktadır (Christie ve Geis, 1970: 3-4). Kişinin amaçlarına ulaşmak için objektif bir şekilde davranması, amacı uğrunda her türlü ahlaki olmayan yollara dahi başvurabilmesi, başarı odaklı olması ve sonucunda amaçlarına ulaşması (Dahling vd., 2009: 227); örgütsel anlamda böyle çalışanların daha fazla çalışma eğiliminde olmaları, hedefe odaklı olmaları, hırslı ve üretken olmaları açısından arzulanan davranışlar olabileceği gibi, böyle kişilerin agresif tutumları örgütte çalışanlar arasında iletişimsizliğe, uyumsuzlukların, işbirliklerinin azalmasına ve çatışmaların çıkmasına neden olabileceği için de bir taraflıyla dikkat edilmesi gereken davranışlar olarak da kabul edilmektedir (E. Doğan, 1997: 68-70).

Kişinin işine yüksek derecede bağlı olması, iş hayatı dışındaki özel hayatıyla ilgili faaliyetlerden zevk alamaması, sürekli çalışmak istemesi ve iş odaklı olması işkoliklik davranışlar sergilediği anlamında gelmektedir (Zincirkiran, 2014: 447). Çalıştığı kurumda yerini, statüsünü korumak isteyen, hatta terfi etmek, daha fazla yetki sahibi olmak isteyen çalışanlar farkına varmadan bu sistem içerisinde birer işkolik olmaktadır (Özdemir, 2013: 20). Bu bağlamda çalışma, çalışanların makyavelist tutumları ve işkoliklik gibi davranışları sergilemesine neden olan birtakım kişilik özelliklerinin olduğu ve bu davranışların bireysel ve örgütsel açıdan dikkat edilmesi, kontrol altında tutulması açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, çalışanların makyavelist tutumları, işkoliklik ve kişilik özellikleri araştırmanın konusunu oluşturmakla birlikte bu değişkenler arasındaki ilişkilerin tespiti araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Bitlisli ve Dinç (2015) "Makyavelist Kişilik Eğilimleri ve Etiksel Karar Verme Davranışı İlişkisi Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma" isimli çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarının makyavelist kişilik özellikleri ile etiksel karar verme davranışları arasında ilişki olup olmadığını incelemektedir. Söz konusu kavramlar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Isparta ve Burdur illerinde faaliyet gösteren 555 muhasebe meslek mensubuna anket uygulamışlardır. Çalışmanın en önemli sonucu olarak, muhasebe meslek mensuplarının bazı makyavelist kişilik eğilimleri düzeyi ile etiksel karar verme davranışları arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda muhasebecilerin yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe şeklinde ifade edilen demografik özellikleri ile etiksel karar verme davranışı arasında önemli düzeyde farklılıklar tespit edilememiştir (Bitlisli ve Dinç, 2015).

Yıldız (2013), "Yöneticilerin Algılanan Sahte ve Gerçek Dönüşümcü Liderlik Davranışlarını Ayırt Etmede Makyavelizm İle Kişisel Açılım ve Geri Bildirimin Etkileri" isimli doktora tezinde yöneticilerin sahte ve gerçek dönüşümcü liderlik davranışlarını ayırt etmede, makyavelizm düzeyleri ile kişisel açılım ve geri bildirim seviyeleri incelenmiştir. Bu bağlamda, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla, dönüşüm sürecindeki kamu kurumları ile okulların yöneticileri ve bu yöneticilere bağlı olarak görev yapan 396 çalışana anket yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, söz konusu olan her iki liderlik tarzı da dönüşümcü liderlik türü altında olmasına rağmen, sahte dönüşümcü liderlerin, gerçek dönüşümcü liderlere oranda daha düşük oranda bireysel ilgi ve idealleştirilmiş etki davranışına sahip olduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 2013).

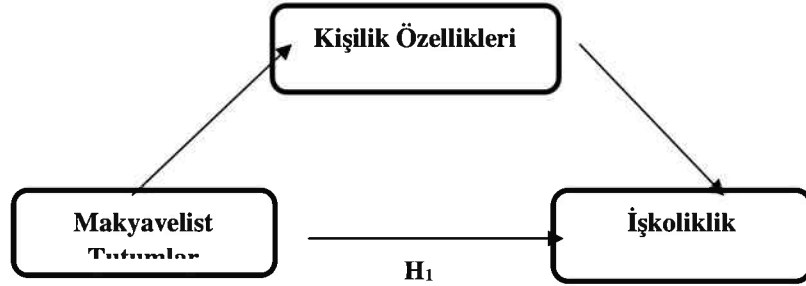
Mandacı (2008)'in, "Makyavelist Tutumların Etik Algısı ve Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinde Makyavelizm ve etik algısı kavramları bir eksenin iki ucu gibi düşünülerek bu iki değişken arasındaki ilişkiyi demografik faktörler açısından incelemiştir. Bu amaçla, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel ve kamu bankalarının pazarlama ve satış kadrolarında çalışan 350 personele anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bazı demografik faktörler ile gerek Makyavelizm gerekse etik algısı

arasında bir ilişki bulunamaz iken (yaş, sektör deneyimi, özel-kamu sektörü ayrımı, medeni durum), bazı demografik faktörler ile hem Makyavelizm hem de etik algısı düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Mandacı, 2008).

Şencan (2016)’ın “Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle İşkoliklik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Kamu Sektöründe Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma” isimli makalesinde İşkoliklik ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi kamu çalışanları üzerinde incelemiştir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla, Isparta ilinde çeşitli meslek gruplarından 157 kamu çalışanına anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda kişilik özelliklerinden sorumluluk ile aşırı çalışma ve kompulsif çalışma ve dolayısıyla İşkoliklik arasında pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal denge ile aşırı çalışma arasında da negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur (Şencan, 2016).

Akın ve Oğuz (2010), “Öğretmenlerin İşkoliklik ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” adlı çalışmalarında öğretmenlerin işkoliklik ve tükenmişlik düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını incelemiştir. Bu amaçla, Ankara ili merkez ilçelerinde görev yapan 227 öğretme anket yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin işkoliklik ve tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete ve öğrenim durumuna göre farklılaşmadığını, yaş değişkeninin ise fark oluşturan bir etken olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğretmenlerin işkoliklik ve tükenmişlik düzeyleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Akın ve Oğuz, 2010).

Konuyla ilgili yapılan bu araştırmalarda gerek makyavelizmin gerek işkolikliğin gerekse de bu iki değişkenin ayrı ayrı kişilik özellikleri açısından çeşitli değişkenlerle olan ilişkileri incelenmiştir. Fakat bu çalışmalar arasında makyavelizm, işkoliklik ve kişilik özellikleri değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu çalışmada, “çalışanların makyavelist tutumları ve İşkoliklik ilişkisinde kişilik özelliklerinin rolü var mıdır?” araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışanların makyavelist tutumları ve İşkoliklik ilişkisinde kişilik özelliklerinin rolünün olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle araştırmada aşağıdaki teorik model ileri sürülmüştür.

Şekil 1: Teorik Model

“Amaca ulaşmak için her yol mubahtır” temeline dayanan Makyavelizm, örgütlerde çalışanların özellikle kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek, kendini gerçekleştirmek ve yükselmek adına diğer bireyleri ahlaki olmayan yollarla etkileri altına almalarını sağlayan kişilik özelliklerinden meydana gelmektedir (Christie ve Geis, 1970: 3-4; Demirtaş ve Biçkes, 2014: 101). Makyavelist tutumlar sergileyen çalışanlar genel anlamda, objektif, amaçlara odaklanan, başka bireyleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere etkili bir şekilde kullanabilme becerisine sahip, liderlik gücü olan, otoriter, başarı ve güç odaklı, fırsatçı, işleri kolaylıkla idare edebilen, verimlilik odaklı vb. kişilik özelliklerine sahip olmaktadır (Dahling vd., 2009: 227-228). Bireyin başarıma arzusu, kendini işiyle ilgili tatmin etme isteği, daha çok para kazanma arzusu ve asosyal bir kişilik özelliğine sahip olması gibi faktörler de işkolikliğin oluşmasında etkili olmaktadır (Arslantaş vd., 2016: 12). Bu bağlamda, buradan hareketle çalışmada aşağıdaki hipotezler ileri sürülmüştür:

H₁: Çalışanların makyavelist tutumlarının işkoliklik üzerine etkisi vardır.

H₂: Çalışanların kişilik özelliklerinin işkoliklik üzerine etkisi vardır.

H₃: Çalışanların makyavelist tutumlar kişilik özelliklerine etkisi vardır.

H₄: Çalışanların makyavelist tutumları, işkoliklik düzeyleri ve kişilik özellikleri bazı demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.

Çalışanların makyavelist tutumlarının, işkoliklik ve kişilik özellikleri düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik oluşturulan 4 nolu hipotez, alt hipotezlere ayrılarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda aşağıdaki 15 alt hipotez oluşturulmuştur.

H_{4a}: Çalışanların makyavelist tutumları, çalışanın cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4b}: Çalışanların makyavelist tutumları, çalışanın mesleki deneyimine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4c}: Çalışanların makyavelist tutumları, çalışanın yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4d}: Çalışanların makyavelist tutumları, çalışanın gelirine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4e}: Çalışanların makyavelist tutumları, çalışanın eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4f}: Çalışanların işkoliklik düzeyi, çalışanın cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4g}: Çalışanların işkoliklik düzeyi, çalışanın mesleki deneyimine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4h}: Çalışanların işkoliklik düzeyi, çalışanın yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4i}: Çalışanların işkoliklik düzeyi, çalışanın gelirine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4j}: Çalışanların işkoliklik düzeyi, çalışanın eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4k}: Çalışanların kişilik özellikleri, çalışanın cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4l}: Çalışanların kişilik özellikleri, çalışanın mesleki deneyimine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4m}: Çalışanların kişilik özellikleri, çalışanın yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4n}: Çalışanların kişilik özellikleri, çalışanın gelirine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H_{4o}: Çalışanların kişilik özellikleri, çalışanın eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

II.I. Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Bu çalışma ampirik bir araştırma niteliğindedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü çalışanlarla ve çalıştıkları örgütle ilgili demografik bilgileri elde etmeye yönelik soruları içermektedir. İkinci bölümde, çalışanların makyavelist tutumları ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, çalışanların işkoliklik düzeyini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiş olup; son olarak dördüncü bölümde ise çalışanların kişilik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırmada, makyavelizm ölçeği olarak Christie ve Geis (1970)'in Niccolo Machiavelli'nin öne sürdüğü görüşlerden yararlanarak geliştirdikleri Mach-IV ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe ait

ifadeler Özcihan (2014) yüksek lisans tezinden alınmıştır. 20 ifadeden oluşan makyavelizm ölçeğinin, “Makyavelist” ve “Makyavelist Olmayan” olmak üzere 2 alt boyutu bulunmaktadır.

İşkoliklik ölçeği olarak, Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) tarafından geliştirilen Dutch Work Addiction Scale (DUWAS) ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe ait ifadeler T. Doğan ve Tel (2011)’in ölçeği Türkçeleştirdiği çalışmasından alınmıştır. Ölçekte işkolikliği ölçmeye yönelik 14 madde bulunmakta olup; bu maddeler “aşırı çalışma” ve “kompulsif çalışma” olmak üzere iki alt boyut altında toplanmaktadır.

Kişilik özellikleri ölçeği olarak, Benet-Martinez ve John (1998) tarafından geliştirilen “Beş Faktör Kişilik Envanteri” kullanılmıştır. Ölçeğe ait ifadeler Yeni (2015)’un yüksek lisans tezinden alınmıştır. 44 ifadeden oluşan ölçeğin, “nevrotiklik”, “dışa dönüklük”, “gelişime açıklık”, “uyumluluk” ve “öz disiplin (sorumluluk)” olmak üzere 5 alt boyutu bulunmaktadır. Her üç ölçek içinde “1. Kesinlikle katılmıyorum” ... “ 5. Kesinlikle katılıyorum” aralığında değişen 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır.

II.II. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Konya ilinde faaliyet gösteren alışveriş merkezlerinin çalışanları oluşturmaktadır. Fakat, evrenin bütününi örneklem olarak almak koşullar bakımından imkânsız olacağından, örnekleme oluşturmak amacıyla basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu manada, araştırma örnekleme, evreni temsil edecek güce sahip, söz konusu alışveriş merkezlerindeki firmalardaki çalışanlar arasından rastlantısal bir şekilde seçilen katılımcılardan oluşmaktadır.

Araştırmanın evreni, Konya’da faaliyet gösteren alışveriş merkezi çalışanlarıdır. Evrenin tamamı hakkında net bir bilgiye ulaşmak mümkün olmadığı için, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle 170 çalışandan oluşan örneklem kitlesine ulaşılarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmış olup; dağıtılan anketlerin 164’ü geri alınmış, bu manada, geri dönüş oranı %96,5’tir. Analizler öncesi kayıp veri ve temel değişkenler üzerinden yapılan incelemeler doğrultusunda, ankette fazla sayıda soruyu yanıtlamayan 2 kişiye ait veriler çıkarılmış, analizler 162 kişilik bir örneklemden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan örneklemin demografik özelliklerine bakıldığında (Tablo 1), katılımcıların yarısından fazlasının erkeklerden oluştuğu, büyük çoğunluğunun bekâr olduğu, yine birçoğunun 18-29 yaş aralığında olduğu, genelde lise ve üstü düzeyde eğitime sahip kişiler olduğu, büyük çoğunluğunun açlık ve yoksulluk sınırının altında bir geliri olduğu, yarısından fazlasının 3 yıldan az çalışma tecrübesine olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Demografik Değişkenlere Göre Frekans Dağılımları (n = 162)

Demografik Değişken		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	87	53,7
	Kadın	75	46,3
Medeni Durum	Evli	42	25,9
	Bekâr	114	70,4
	Boşanmış	6	3,7
Yaş	18-29 arası	113	69,8
	30-49 arası	42	25,9
	50-65 arası	6	3,7
	66 ve üzeri	1	0,6
Eğitim Durumu	Ortaöğretim	11	6,8
	Lise	68	42,0
	Önlisans	32	19,8
	Lisans	46	28,4
	Yüksek Lisans	5	3,1
Gelir Durumu	1400 TL ve altı	124	81,0
	1401 - 3990 TL arası	29	18,9
	3991 - 6990 TL arası	5	3,1

	6991 TL ve üzeri	4	2,5
Deneyim	1 yıldan az	31	19,1
	1-3 yıl	57	35,2
	4-7 yıl	38	23,5
	8-11 yıl	25	15,4
	12 yıl ve üzeri	11	6,8

III. BULGULAR

Ankette bulunan ölçeklerin güvenilirliğini incelemek amacıyla Cronbach's Alfa değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen değerler, kabul edilebilir seviye olan $\alpha=0,60$ değerinden yüksek olarak belirlenmiş ve Tablo 2'de (parantez içerisinde) gösterilmiştir. Ayrıca tablo da, ölçeklerin ortalama ve standart sapma değerlerine de yer verilmiştir. Buna göre ise çalışanların Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri göstermek amacıyla, Pearson korelasyon analizi uygulanmış ve korelasyon bulguları Tablo 2'de gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların makyavelist tutumları ve işkoliklik düzeyleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir ($r= -0,134$; $p=0,146$). Buna benzer şekilde katılımcıların makyavelist tutumları ve kişilik özellikleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir ($r=-0,026$; $p=0,797$). Fakat bu sonuçlara ilaveten, katılımcıların işkoliklik düzeyleri ve kişilik özellikleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,446$; $p=0,000$).

Tablo 2: Değişkenlerin Ortalama, Standart Sapma, Cronbach Alfa ve Korelasyon Bulguları

ÖLÇEKLER	Ort.	S.S.	Makyavelizm	İşkoliklik	Kişilik Envanteri
Makyavelizm	3,105	0,486	(0,625)		
İşkoliklik	3,483	0,584	-0,134**	(0,761)	
Kişilik Envanteri	3,460	0,441	0,026**	0,446*	(0,850)

NOT: Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları parantez içinde verilmiştir.

* $p<0,001$ ** $p>0,001$

Araştırmada, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen ve Tablo 3'te gösterilen bulgular incelendiğinde, katılımcıların işkoliklik düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, çalışanların kişilik özelliklerinin işkoliklik düzeyleri üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Elde edilen sonuçlara göre, çalışanların kişilik özelliklerinin, işkoliklik düzeylerine ait varyansı %20 oranında açıkladığı, başka bir deyişle çalışanların işkoliklik düzeylerinin %20 oranında kişilik özelliklerine bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki formüle edilecek olursa; $F(6,787)=23,382$; $p<0,05$ denklemi oluşturulabilir.

Tablo 3: İşkoliklik ile Kişilik Envanteri Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	R ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	P	F
İşkoliklik	0,200	Kişilik Envanteri	0,446	0,123	4,836	0,000	23,382

Çalışmada ayrıca Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda demografik değişkenler olarak; çalışanların cinsiyeti, medeni durumu, eğitim durumu, yaşı, geliri ve deneyimi esas alınmış ve istatistiksel analizler yapılmıştır.

Tablo 4’de, katılımcıların cinsiyetlerine göre Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin farklılaşmasına yönelik bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, çalışanların Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin, kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 4: Katılımcıların Makyavelizm, İşkoliklik ve Kişilik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	T	p
Makyavelizm	Erkek	69	3,144	0,450	0,951	0,343*
	Kadın	68	3,065	0,520		
İşkoliklik	Erkek	81	3,473	0,577	-0,233	0,816*
	Kadın	56	3,497	0,599		
Kişilik Envanteri	Erkek	65	3,489	0,360	0,791	0,431*
	Kadın	49	3,420	0,532		

* $p>0,05$

Katılımcıların mesleki deneyimlerine Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin farklılaşmasını incelemek için ANOVA testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre (Tablo 5), çalışanların Makyavelizm düzeylerinin sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ($F=0,485$, $p=0,746$) belirlenmiştir. Çalışanların işkoliklik düzeylerinin de sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ($F=0,674$, $p=0,611$) tespit edilmiştir. Aynı şekilde katılımcıların kişilik özelliklerinin sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ($F=0,109$, $p=0,979$) bulgulanmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların Makyavelizm, İşkoliklik ve Kişilik Özelliklerinin Sektördeki Deneyime Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

Değişkenler	F	p	r
Makyavelizm	0,485	0,746*	0,11
İşkoliklik	0,674	0,611*	0,23
Kişilik Envanteri	0,109	0,979*	0,02

* $p>0,05$

Katılımcıların bazı demografik değişkenlere göre çalışanların Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik olarak cinsiyet ve mesleki deneyim değişkenlerinin yanı sıra, diğer bazı değişkenlere göre de farklılaşma analizleri yapılmıştır. Makyavelizm düzeyinin eğitim ($F=1,029$, $p=0,395$), yaş ($F=0,381$, $p=0,766$) ve gelir ($F=2,297$, $p=0,080$) değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Çalışanların işkoliklik düzeyinin eğitim ($F=3,074$, $p=0,019$), yaş ($F=0,592$, $p=0,621$) ve gelir

($F=1,977$, $p=0,121$) değişkenlerine göre eğitim değişkeni hariç istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür. Ayrıca çalışanların kişilik özellikleri düzeyinin eğitim ($F=0,116$, $p=0,977$), yaş ($F=1,952$, $p=0,125$) ve gelir ($F=6,569$, $p=0,0$) değişkenlerine göre gelir değişkeni dışında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Örgütlerin, teknoloji ve diğer birçok alanda karşılaştığı sürekli değişim ve yenilikler hem yönetim tekniklerini hem de çalışanlarının yapısını etkilemektedir. Özellikle çalışanların kendilerini bu yaşanan değişimlere adapte etmeleri, işlerini kaybetmemeleri ve hatta buldukları pozisyonlardan daha üst mevkilere yükselebilmeleri yeni davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Bu bağlamda, çalışanlar amaçlarına ulaşmada ahlaki olmayan yollara dahi başvurabilmekte ve her türlü yolu deneyebilmektedirler. Çalışanların sergilediği bu tür davranışlar ise çeşitli kişilik özelliklerinden kaynaklanabilmekte ve yine çalışanın kendisiyle ilgili birtakım sonuçlara neden olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, "amaca ulaşmak için her yolun mubahtır" temeline dayanan Makyavelizm, örgütlerde çalışanların özellikle kişisel amaçlarını gerçekleştirebilmek, kendini gerçekleştirmek ve yükselmek adına diğer bireyleri ahlaki olmayan yollarla etkileri altına almalarını sağlayan kişilik özelliklerinden meydana gelmekte ve bu bağlamda, bireyin başarım arzusu, kendini işiyle ilgili tatmin etme isteği, daha çok para kazanma arzusu ve asosyal bir kişilik özelliğine sahip olması gibi faktörler de işkolikliğin oluşmasında etkili olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; çalışanların makyavelist tutumları ve İşkoliklik ilişkisinde kişilik özelliklerinin rolünü incelemektir. Ayrıca, çalışanların makyavelist tutumlarının, işkoliklik ve kişilik özellikleri düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da çalışmanın bir alt amacını oluşturmaktadır. Bu amaçlarla ileri sürülen hipotezlerin bulunduğu giriş ve literatür taraması sonrasında araştırmada kullanılan yöntem açıklanmış ve bulgulara yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında makyavelizm, İşkoliklik ve çalışanların kişilik özellikleri ilişkisinde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla Pearson İlişki Analizi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesindeki korelasyon katsayılarına göre, makyavelizm ve İşkoliklik arasındaki ilişkiye ait korelasyon katsayısı $r = -0,134$ şeklinde bulunmuş ve bu değişkenler arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Makyavelizm ve kişilik özellikleri ilişkisi incelendiğinde, korelasyon katsayısı $r = -0,026$ olarak tespit edilmiş ve bu değişkenler arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bunlara ilaveten son olarak, katılımcıların işkoliklik düzeyleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye ait korelasyon katsayısı $r = 0,446$ olarak bulunmuş ve söz konusu değişkenler arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Sonuç olarak, çalışanların makyavelist tutumları ile hem İşkoliklik hem de kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, fakat İşkoliklik ve kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve İşkoliklik ile kişilik özelliklerinin birlikte artıp azaldığı (istatistiksel açıdan anlamlı şekilde) söylenebilir. Bu sonuçlara göre, " H_1 : Çalışanların makyavelist tutumlarının işkoliklik üzerine etkisi vardır." ve " H_3 : Çalışanların makyavelist tutumlar kişilik özelliklerine etkisi vardır." hipotezleri red edilmiştir. Bununla birlikte, " H_2 : Çalışanların kişilik özelliklerinin işkoliklik üzerine etkisi vardır." hipotezi ise kabul edilmiştir. Bu sonuç, alan yazında yapılmış bazı çalışmaların (Akın ve Oğuz, 2010; Şencan, 2016) sonuçlarını destekler niteliktedir.

Bununla birlikte, bu ilişkiyi daha detaylı inceleyebilmek için, çalışanların kişilik özelliklerinin işkoliklik tutumları üzerindeki etkisine bakılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, çalışanların kişilik özelliklerinin işkoliklik tutumları üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, çalışanların işkoliklik düzeylerinin %20 oranında kişilik özelliklerine bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca araştırma bulguları incelendiğinde, katılımcıların Makyavelizm, işkoliklik ve kişilik özelliklerinin bazı demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla varyans analizi ve bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonucunda, Makyavelizm, işkoliklik

ve kişilik düzeylerinin, kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı; Makyavelizm düzeylerinin sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği; düzeylerinin de sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği; aynı şekilde katılımcıların kişilik özelliklerinin sektördeki deneyimlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgulanmıştır. Bunlara ilaveten, Makyavelizm düzeyinin eğitim, yaş ve gelir değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı; çalışanların işkoliklik düzeyinin eğitim, yaş ve gelir değişkenlerine göre eğitim değişkeni hariç istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı; çalışanların kişilik özellikleri düzeyinin eğitim, yaş ve gelir değişkenlerine göre gelir değişkeni dışında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın tek bir ilde faaliyet gösteren alışveriş merkezleri çalışanları üzerinde yapılması sebebi ile bundan sonraki çalışmaların aynı sektörde daha fazla ili kapsayacak şekilde ya da farklı sektörlerde daha geniş çaplı uygulanmasının farklı sonuçlar ortaya çıkaracağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, U. ve Oğuz, E. (2010). Öğretmenlerin İşkoliklik ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 309-327.
- Arslantaş, M., Soybaş, İ. ve Yalçınsoy, A. (2016). İşkoliklik İle Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Avukatlar Üzerine Bir Araştırma. *International Journal Of Innovative Strategical Social Research*, 1(1), 11-18.
- Benet-Martinez, V. ve John, O. P. (1998). Los Cinco Grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait-multimethod analyses of the Big Five in Spanish and English. *Journal of personality and social psychology*, 75(3), 729-750.
- Bitlisli, F. ve Dinç, M. (2015). Makyavelist Kişilik Eğilimleri ve Etiksel Karar Verme Davranışı İlişkisi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. *World Of Accounting Science*, 17(4), 921-942.
- Christie, R. ve Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism* https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=d5tGBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Christie,+R.+ve+F.L.+Geis.+1970.+Studies+in+Machiavellianism,+Academic+Press,+Inc.,+New+York.&ots=rhpJFGPKG6&sig=EvL7m6Jh1kpxd1UsIgdILmUWsOw&redir_esc=y-v=onepage&q&f=false
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G. ve Levy, P. E. (2009). The Development and Validation of a New Machiavellianism Scale. *Journal of Management*, 35(2), 219-257.
- Demirtaş, Ö. ve Biçkes, M. D. (2014). Makyavelizm'in Olumsuz Durumları İfşa Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması. *Is, Guç: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 16(2), 98-112.
- Doğan, E. (1997). *Örgütsel Politika Algısının Beş Örgütsel Davranış Değişkeni ve Makyavelizm İle Olan İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İstanbul.
- Doğan, T. ve Tel, F. D. (2011). Duvas İşkoliklik Ölçeği Türkçe Formunun (DUWASTR) Geçerlik ve Güvenirliğinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 61-69.
- Erdoğan, A. (2013). *İşkoliklik ve İş Özel Yaşam Dengesi İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İstanbul.
- Gorgievski, M. J., Bakker, A. B. ve Schaufeli, W. B. (2010). Work Engagement And Workaholism: Comparing The Self-Employed And Salaried Employees. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 83-96.
- Harpaz, I. ve Snir, R. (2003). Workaholism: Its Definition and Nature. *Human Relations*, 56(3), 291-319.
- İnce, M., Gül, H., Oktay, E. ve Candan, H. (2015). İşkoliklik Davranışlarının İş-Yaşam Kalitesine Etkileri Üzerine Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 40-59.
- İyem, C. (2015). Makyavelist İKY: Endüstri İlişkilerinden Uzaklaşmak. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 1-8.
- Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve Makyavelizm. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 5(1), 106-139.
- Kulaklıkaya, K. (2013). *İşkoliklik, Tükenmişlik Sendromu ve İş Yükü Algısı Arasındaki İlişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Machiavelli, N. (1998). *Hükümdar* (Çev. 5. Baskı). İstanbul.

- Machiavelli, N. (2000). *Prens* (Çev. 2. baskı). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Mandacı, G. (2008). *Makyavelist Tutumların Etik Algısı ve Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Ankara.
- Özcihan, T. (2014). *Organizasyonlarda Stratejik Duygusal Zeka Kullanımı Makyavelizm İlişkisi ve Çatışma Yönetimine Yansımaları: Tasarım Mühendisliğinde Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Eskişehir.
- Özdemir, H. (2013). *Sınıf Öğretmenlerinin İşkoliklik Eğilimlerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W. ve Bakker, A. B. (2006). Dr. Jekyll or Mr. Hyde: On the differences between work engagement and workaholism. R. J. Burke (Ed.), *Research Companion to Working Time and Work Addiction* (pp. 193-217). Northampton, MA.: Edward Elgar.
- Serçeoğlu, N. (2014). *Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personelin İşkoliklik Eğilimleri İle Hizmet Odaklılık İlişkisi: TRAI Bölgesinde Bir Araştırma*. (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Şencan, M. (2016). Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle İşkolizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kamu Sektöründe Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 230-246.
- Taris, T. W., Schaufeli, W. B. ve Shimazu, A. (2010). The push and pull of work: About the difference between workaholism and work engagement. A. B. Bakker ve M. P. Leiter (Eds.), *Work engagement: A handbook of essential theory and research* (pp. 39-53). New York: Psychology Press.
- TDK. (Ed.) (2016) Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük.
- Tekin, Z. (2008). *Pazarlama Etiğinde Makyavelizm ve İstanbul Mahmutpaşa'da Bir Uygulama*. (İstanbul Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Teven, J. J. (2007). Teacher Machiavellianism and Social Influence in The College Classroom: Implications for Measurement. *Communication Research Reports*, 24(4), 341-352.
- Yeni, Z. (2015). *Beş faktör kişilik özellikleri ile duygusal emek arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yıldız, F. F. (2013). *Yöneticilerin Algılanan Sahte ve Gerçek Dönüşümcü Liderlik Davranışlarını Ayırt Etmede Makyavelizm İle Kişisel Açılım ve Geri Bildirimin Etkileri*. (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Zincirkıran, M. (2013). *İşkoliklik İle İş-Aile Çatışması İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Sağlık İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Diyarbakır.
- Zincirkıran, M. (2014). Workaholism Research On Junior Administrative Police Officers In The Police Department. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(3), 445-456.
- Zincirkıran, M. ve Mete, M. (2014). İşkoliklik İle İş-Aile Çatışması İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Sağlık İşletmelerinde Bir Uygulama. *Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 51(590), 103-114.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 291-305.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 291-305.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.633246

Geliş Tarihi / Received: 15.10.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10.04.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

TEKNOLOJİNİN SAVAŞI DÖNÜŞTÜRMEİNDE YENİ BİR AŞAMA: ROBOTİK SAVAŞ

Özgün KABACAOĞLU¹

Öz

Savaş, insan doğası söz konusu olduğunda, alet yapımı ile başlayan bir gerçekliktir ve kullanılan aletler ile doğrudan ilgilidir. Savaşın önemine koşut olarak, bu aletlerde bir diğer değişle silahlardaki üstünlük yarışı da insanlık tarihi ile yaşittir. Bu yarış içerisinde kalabilmek ise o kadar önemlidir ki, birbirinden farklı coğrafya ve kültürlere sahip ülkeler hep aynı ortak kaygıyı paylaşırlar ve yeri geldiğinde sarsılmaz denilen kurumlarını, yeni silahların getiri ve götürüleri bağlamında değiştirirler. Günümüzde geliştirilen silahlar ise artık insanı dışlamaktadır. Robotik sistemler diyebileceğimiz yeni silahlar yepyeni bir savaş ortamı yaratmaktadır. Yeni ortam, yeni kurumlar gerektirecektir. Teknolojinin belirleyiciliğinin esas olduğu bu ortamda robotik savaşı anlamamız elzemdir.

Anahtar Kelimeler : robotik sistem, yeni silahlar, robotik savaş,

Jel Kodları : Z00, O38, D73

¹ Yüksek Lisan Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozgunkabacaoğlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3665-2903.

A NEW STEP IN TECHNOLOGY'S TRANSFORMATION OF WAR: ROBOTIC WAR

Abstract

The war is a reality starting with tool making when it comes to human nature. Parallel to the importance of war, the race of superiority in the tools -in other words guns, is aged with the history of humanity and it is very important to stay in this race. Because different geographies and cultures have shared the same common anxiety, thus have changed their established institutions when necessary, since new gun technologies always defeat the old ones. For this reason new weapons, which we can call robotic systems, create a brand new war environment which does not have any need for human. New environments will require new institutions. Thus, it is essential and a necessity to understand the meaning of the war with the robots.

Keywords : robotic system, new weapons, robotic warfare

Jel Codes : Z00, O38, D73

GİRİŞ

İnsanların var oldukları günden itibaren, savaş bir gerçek olarak insan hayatının merkezinde yer almaktadır. Dilimizde kullanım yaygınlığı da bu gerçekliği somut bir biçimde göstermektedir. *Hastalıkla savaş, benliğimiz ile savaş, arzularımız ile savaş*, bunlara sadece birer basit örnektir. Ne ile ve neden olursa olsun, savaş bir mücadele olarak algıladığımız ortadadır.

Bu mücadelenin kapsamını ortaya koymak, savaşın ve dolayısıyla robotik savaşın ne olduğunu anlamamız için elzemdir. Bu mücadele, daha da özelinde savaş, "kapsamı itibarıyla, biyolojik, etnolojik, psikolojik, sosyolojik, antropolojik, ekonomik, coğrafi, tarihî ve siyasi yönleri bulunan çok disiplinli bir kavramdır." (Özer, 2018: 31) Dolayısıyla, geniş perspektiften baktığımızda, savaş, çok yönlü sebepleri olan ve çok çeşitli şekillerde cereyan edebilen bir hadisedir. Fakat bu geniş tanımlamaya rağmen, savaş kavramını, günümüz realitesi ışığında ve kamuoyu algısı özelinde düşündüğümüzde, ilk olarak devletlerarasında cereyan eden silahlı mücadele akla gelmektedir. Bu çalışmada da savaş kavramı, bu haliyle ele alınacaktır.

Devletlerarasında cereyan eden bu mücadele, kuşku yok ki belirli hedefler taşıyor bir diğer deyişle savaşan taraflar belirli sonuçlara ulaşmak için bu eylemi gerçekleştirir. Yalçinkaya'nın aktardığı gibi, Wallerstein'a göre savaş, dünya ekonomisinin kapitalist ekonomiler lehinde tekrar düzenlenmesidir ve ayrıca Clausewitz'e göre de, düşmanlarımıza, isteklerimizi şiddet kullanarak zorla kabul ettirmektir (Wright, 1983: 10-35 ve 264'ten akt. Yalçinkaya, 2004: 20). Buradan hareketle savaş kavramı, bu çalışmada, devletlerin çıkarlarını korumak, düzenlerini yaymak için diğer devletlere karşı güç kullanmaları olarak ele alınacaktır. Elbette bu güç kullanımı çok çeşitli olabilir. Özellikle günümüzde devletler birçok yöntem ile rakiplerine baskı yapmaktadır¹ fakat unutulmaması gereken, "askeri çatışma yok ise savaşın da olmadığıdır." (Yalçinkaya, 2004: 22) Bu sebeple savaş, silahlı bir mücadele diğer bir ifadeyle askeri bir mücadeledir. Daha yalın bir tanımlama yapmak gerekirse; Savaş, devletlerin, belirli iktisadi ve ideolojik hedeflere ulaşmak için birbirlerine karşı silahlı güç kullanmalarıdır.

Askeri çatışma, diğer bir deyişle, silahlı güç kullanan gruplar ile silah kullanarak yapılan çatışma ise, teknik bilgi ile oldukça ilgilidir. Bu teknik bilgi ise savaş söz konusu olduğunda silahlar yani savaş aletlerini kullanma ve geliştirme becerisidir. Bu minvalde de günümüzden

¹ Ekonomik, diplomatik, ticari müdahaleler gibi

geriye baktığımızda görülebileceği üzere, ilk insan grupları, taş ve sopa gibi ilkel araçlar ile savaşırlar ve savaş, alet olmadan önce yoktur. Daha da ötesinde, şu soruyu sormak savaş ve alet ilişkisini anlamak için oldukça önemlidir. 'Taş devri öncesinde insan grupları var mıdır?' Olduğu kabul edilirse, bir alet olmadan ellerimiz yani bizzat bedeni kuvvetimiz ile savaşabiliriz fakat insan taş devri denilen bir çağ ile tanımlanmaya başlar (Pittionia ve vd, 2019; Smithsonian, 2019). Taş devri öncesinde, insan henüz yoktur ve dolayısıyla savaş da var değildir. Zira nihayetinde savaş, insanın yaptığı bir şeydir. Bu insan da en azından taş adlı bir aleti kullanır. Savaş da alet kullanan insanın yaptığı bir şey olarak teknik bilgi ile yani aletler ile yakından ilgilidir ve hatta daha da ötesinde iç içedir.

Bu perspektiften hareketle, tarihin derinliklerinden bugüne geldikçe, bakır, tunç ve demir çağlarını görürüz. Tüm bu isimler belirli bir madeni kullanabilme becerisi ile ilgilidir. Takriben tarihin ilk icatlarının yapıldığı, ilk devlet yapılarının görülmeye başlandığı, Bereketli Hilal denilen coğrafya ve ayrıca Anadolu, madeni çağlara giren ilk bölgelerdendir.² Bu bölgelerde, dini kurumlar, tarım ve ticaret ise birbirine koşut bir gelişme göstermiştir. Örneğin tarihin ilk dini kurumlarının kurulduğu iddia edilen Göbeklitepe arkeolojik alanında bulunan yeni bilgiler bize yepyeni ufuklar açmaktadır. Bunlardan birisi de tabakalaşmış toplumdur.³ Bu tabakalaşmış toplum, dünyanın en eski maden kullanılan bölgelerinden biri olan Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmış ve yeni bir örgütlenme ile hem savaş hem de iktisadi sistemleri değiştirmiştir (Acemoğlu ve Robinson, 2018: 132-134). Bu değişikliklerden en önemlisi ise maden teknikleridir. Zira maden tekniklerinde gelişim, ticari, sınai birçok alanda artı değer yaratmakla birlikte, savaşta üstünlük kazandırmaktadır.

Bu bilgi ile birlikte düşündüğümüzde, dünyanın en eski siyasi antlaşması olan Kadeş Antlaşmasının da bu coğrafya ile ilgili olması gayet akla uygun gelmektedir. Zira bu bölgede tabakalaşmış toplumların çok eski devirlere ulaşan kökleri sebebiyle savaş dünyanın diğer bölgelerinden daha köklü bir uğraştır. Buna koşut, madenlerde ilerleme de daha eski tarihlerde başarılıdır. Tunç Çağı'nın ve Demir Çağı'nın köklü uygarlıkları olan, tunç kullanan Miken, Hitit veya demir kullanan Frigya, Antik Yunan gibi toplumların bu coğrafyada ortaya çıkması, bu bağlamda daha da anlamlıdır. Zira, savaşın eskiliği sebebiyle, maden çağları da buralarda diğer bölgelere nazaran ya daha erken atlanmış ya da diğer bölgeler bu çağlara çok sonraları işgaller sonrası adapte olabilmişlerdir.⁴

Her nasıl olursa olsun, askeri teknoloji sürekli halde yayılmıştır. Her düşman bir diğerine yenilikleri taşımıştır. Nihayetinde de taşlarla başlayan macera, daha gelişmiş silahlara ve bununla bağlantılı daha gelişmiş toplumsal sistemlere evrilmiştir. Örneğin demir çağında artık demirden silahlar yapılabilmiş, tunç çağında da keza tunç silahların devri olmuştur. Buna koşut, demir silahları kullanan Akhemenişler büyük bir imparatorluk kurarken, henüz maden çağlarının başındaki Akadlar Mezopotamya'nın sadece küçük bir parçasını kontrol edebilmişlerdir. Bu durum, bir aşağı tekniğin aynı zamanda bir aşağı sosyal düzeyi ve iktisadi – siyasi yapıyı temsil ettiğini ya da yarattığını göstermektedir. Bu gerçeklik ışığında da güçlü kaynaklara erişimi olmayan, kıt kaynaklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar, kendilerini silahlar konusunda geliştirmişler, bereketli bölgelerde yaşayan komşularının kaynaklarını ele geçirmek için savaşmışlardır. Zira daha iyi silah daha iyi bir nizam sağlamaktadır ve bu da düşmanı hem savaş meydanında hem de ekonomi ve sosyal hayatta yenebilmeyi getirmiştir. Nihayetinde, günümüz Afrika'sında da görebileceğimiz, güçlü silahlara sahip olanların zenginleştiği, silahları olmayanların ise kaynaklarını kaybettikleri bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Bu silah üstünlüğü, geçmişte maden teknikleri, günümüzde bilişim ve mekanik gibi tekniklerde üstünlükle kendini göstermektedir.

Silahlardaki bu üstünlük yarışı, dünya toplumlarına ve de savaşlarına, kaba taşlardan sivri taş aletlere, ardından bronz mızraklara, nihayet demir kılıçlara giden bir serüven yaşatmıştır. Silahlar

² Bakır Çağı hakkında detaylı bilgi için <http://www.anadolumedeniyetlerimiz.gov.tr/TR-77780/kalkolitik-bakir-tas-cag.html>

³ <http://arkeofilili.com/gobekli-tepe-ile-ilgili-tum-merak-ettikleriniz-jens-notroff-roportaji/>

⁴ Avustralya Aborjinleri, dünya ateşli silahları kullanırken halen daha taş devri silahlarını ve dolayısıyla hayatını yaşıyorlardı.

sürekli gelişmiş ve etkinliğini arttırmıştır. Her bir gelişim bir öncekine üstün gelerek, askeri alanda sürekli bir teknik üstünlük yarışına sahne olmuştur. Bu yarışma ile koşut, toplumsal sistemler de evrilmiş, örgütsel modeller güncellenmiştir. Nihayetinde teknik güç, siyaseti ve örgütlenme becerilerini yönlendirmiş ve belirleyicisi olmuştur. Özellikle de robotik silahlar seviyesinde, silahların toplumu dönüştürme gücü daha da belirginleşecektir. Zira bu yeni silahları kullanmak için yüksek miktarda asker mevcuduna ihtiyaç olmayacak ve sırf bu bile askerlik sisteminin kökten değiştirilerek, sosyal nizama etki edecektir. Bu yeni tip silahların cephede bir fiil askerlerce kullanılmayacak olması da resme eklendiğinde askerlik mesleği, geçmişten oldukça farklı bir hale gelecektir.

Robotik silahların toplumu dönüştürücü etkisi, teknoloji bu seviyeye gelene kadar geçen sürecin anlaşılması ile daha da belirginleşecektir. İlk olarak da bu minvalde ifade edilebilmelidir ki insanların uzun tarihinde, devletlerin silah sistemlerini geliştirmek için sürekli olarak bir mücadele içerisinde olduğunu söylemek iddialı olacaktır. Silah sistemleri ve teknolojileri, modern çağlara kadar, biraz rastlantı biraz ise olağanüstü başarılar ve umulmaz teknik değiş tokuşlarla mümkün olmuştur. Örneğin, barutun Çin'den Avrupa'ya gelmesi, büyük bir çalışma, bir teknik arayış ile ilgili değildir, ortada kurumsal bir başarı yoktur (Çınar, 2009: 218). Bu açıdan, demir kılıçlar, ilk ateşli silahlar hep aynı şekilde düşünülebilir. Fakat bundan da öte, teknoloji ile sosyal kurumlar arasındaki ilişki, yukarıda sunulmaya çalışılan doğrusal ilişkiden daha karmaşıktır. Yani, denilebilir ki, teknoloji kurumları değiştirse dahi, kurumlar teknoloji karşısında dayanıklıdır ve teknolojiyi geciktirebilir, örneğin, barut Çin'de keşfedilmiş olmasına rağmen ateşli silahlar Çin'de geliştirilmemiştir. Bunun sebebi ise, kurumların tutumudur (McNeil, 1992: 86). Kurumlar, teknolojiye karşı bir tutum sergileyebilir ve pozisyon kazanabilir. Fakat özellikle modern çağın mitralyöz, tank gibi büyük kapasitelere sahip silahları ile birlikte sürekli halde silah sistemlerinde bir geliştirme yarışı başlayacaktır. Nihayetinde de sanayi devrimi, bugün dünyanın her yerine er ya da geç yayılmıştır veya askerî açıdan ele alırsak dünyada bugün bazı küçük orman kabileleri dışında tüfek kullanmayan hiçbir asker kalmamıştır. Robotik sistemler bu süreçte daha yukarı bir aşamayı oluşturmaktadır ve dünyada hiçbir toplum bu silahların gerektireceği ekonomik ve toplumsal düzenlemeleri gerçekleştirmeden bağımsız birer siyasal yapı olarak varlığını sürdüremeyecektir.

Sanayi devriminin yayılması da bu minvalde ifade edilebilir ki devletlerin bağımsız kalma güdülerinin bir sonucu olsa gerektir ve bu arayışın körüklediği sanayi devrimi yayılımı, modern öncesi silah gelişim trendini ve gelişimde süreksizlik durumunu kökten değiştirmiştir. Modern çağlar ile birlikte, üretim teknolojileri gibi silah teknolojileri de sürekli bir yenileşme, icat ve geliştirme süreci yaşamaktadır. Böylelikle günümüz siyasi kurumları hiç olmadığı kadar teknoloji tarafından şekillendirilebilir olmaktadır. Bu açıklamalar ışığında da sanayi toplumunun yarattığı yüksek silah gücünün neler başarabildiğine bakmak, bize, robotik silahların yaratacağı etkiyi kavramamız için yardımcı olacaktır.

Robotik silahların ve bu minvalde robotik savaşın toplumlara ve devlet yapılarına ne denli büyük değişiklikleri zorlayacağını düşünmemiz, modern silahların, yani savaş uçaklarının, tankların, zırhlı gemilerin hayatımızı ne denli büyük ölçüde değiştirdiğini anlamamızla kolaylaşacaktır. Modern silahların yukarı versiyonu olan robotik silahların yaratacağı büyük değişimi anlamamız ise, değişiklikler için hazırlanmamızın ne kadar önemli ve hatta zaruri olduğunu gösterecektir. Fakat öncelikle, robotik savaş anlamak için robot nedir bu cevaplanmalıdır. Ardından robotik savaş nedir cevaplanabilecektir.

Robot kelimesi, TDK'ye⁵ göre, Fransızca kökenlidir. Manyetizma kullanılarak, belirli işlerin yaptırılabilirdiği otomatik bir araçtır. Daha bilimsel ve ayrıntılı bir tanıma göre ise robotlar, elektronik devrelere sahip, bir yazılım ile çalışan ve sensörleri (*alıcıları*) vasıtasıyla çevreyi tanyan, kendisine verilen emirler doğrultusunda gerekli hareketleri yapacak mekanik bir

⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsveguid=TDK.GTS.5c6b0ef70b8ac6.10886694

düzenektir (RobotikSistem, 2019). Fakat bunun da ötesinde Singer'ın (2015: 87) tanımı daha da çarpıcıdır. Buna göre robotlar, sensörler, yazılım (*yapay zekâ da bir alternatiftir*) ve efektörlerin (*insanınlike benzeri kol, bacak veya bir kuş – uçak kanadı, bir motor vs. olabilir*) birleşiminden oluşan yapay bir organizmadır.

Robot bir organizma ise, robotik savaştan kasıt, yapay organizmalar kullanarak savaşan ordular arasındaki savaştır. Esasen bakıldığında, robotik olsun olmasın tüm savaşlar organizmalar ile yapılır. At, fil, insan hepsi birer organizmadır. Lakin burada dikkat edilmesi gereken husus, robotik savaşın, cansız organizmalar kullanılarak yapılacak olmasıdır. Savaşın insansızlaşması söz konusudur. Bu insansızlaşan savaş, yepyeni bir şeydir. Bu yepyeni gerçeklik, kuşku yok ki modern çağın tankları ve uçaklarının yarattığı etkiden daha büyük bir etki yaratacaktır. Zira tank veya uçaklar, insanlar tarafından bizzat cephede komuta edilirken, bu yeni silahların, yukarıda da ifade edildiği gibi cephede insanlara ihtiyacı ya çok az olacaktır ya da hiç olmayacaktır.

Robotların tanımı ardından bu noktada, yukarıda ifade edildiği üzere modern ordular ile neler yapılabildiğini, sanayi çağı ordularının neler değiştirebildiği incelenmelidir. Böylelikle, robotik savaşın yaratacağı daha büyük dönüşümleri biraz olsun tahmin edebilir hale gelebiliriz.

Bu amaç doğrultusunda sanayi devriminin başlangıç yılları incelendiğinde görüleceği üzere, Fransa ve Japonya, 19. yy. şafağında aristokratik zümreler tarafından yönetilen ve çoğulcu ekonomik ve siyasi kurumlara sahip olmayan ülkelerdir fakat bu iki ülke, sırasıyla İngiliz ve ABD modern ordularının silahlı gücü karşısında büyük bir dönüşüm başlatmak zorunda kalmışlardır. En azından Japonya açısından Meiji Restorasyonu, Japonya'nın bekası için gerçekleştirilmiş, ABD deniz gücü karşısında yerli sanayinin kurulması için büyük bir dönüşüm projesi başlatılmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2018: 290) ve bu tarihi vaka bize silahların neler yapabileceğini göstermektedir. Zira sadece yeni silah teknolojisinin yarattığı korku, bu silahlara karşı korunma güdüsünü tetiklemiş, yeni silahlara karşı silahlanma ihtiyacı ortaya çıkmış ve büyük bir dönüşüm hamlesi başlatılmıştır. Güçlü bir silahlı kuvvet karşısında, hayati korku yaşayan bir siyasi yapı, ne yapıp edip gerekli düzenlemeleri yapmaya çalışır. Tarihimizde de buna birçok örnek verilebilir. Osmanlı modernleşme çabaları da hep askeri ihtiyaçlara göre şekillenmiştir.

Ateşli silahların, sonrasında tankların ve savaş uçaklarının gerçekleştirdiği bu dönüşümler, robotik silahların yaratacağı savaşın insansızlaşması karşısında ufak dönüşümlerdir. Yazının ilerisinde açıklanacağı üzere robotik teknikler çok daha büyük askeri yenilikler getirecek, savaşın doğasını daha ilk başta insandan arındıracaktır. Bu değişimlerin ise tüm dünyaya yayılması yüksek olasılıktır. Artık tüfek kullanmayan ya da uçak kullanmayan bir orduya rastlanamıyor olması gerçeği ve ayrıca dünyada bu ordulara sahip tüm ülkelerin küçük veya büyük sanayi ülkeleri olması, robotik askeri teknolojilerin de tüm dünyayı, en azından sanayi orduları ve savunma sanayisi kadar değiştireceği yorumunu yaptırmaktadır.

Kısacası, silahların gelişimini anlamak ve yeni silahların savaşı ne yönde değiştireceğini açıklayabilmek, devletlerin nereye gittiği üzerine fikir geliştirebilmek için çok ama çok önemlidir. Savaşın değişen doğası ile devlet kurumları arasında çok önemli bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, tunç silah kullananlar ile demir silah kullananlar aynı coğrafyada olmalarına rağmen hep farklı yapılar oluşturmuşlardır. Tunç kullanan Miken toplumu ile demir silahlı olan Antik Yunanlılar bu gerçekliğe popüler bir örnektir sadece. Bu duruma bir diğer örnek ise askeri devrim denilen kavramda gizlidir. Parker'ın (2014a) eserinde tanımladığı askeri devrim kuramına göre Avrupa ülkeleri, askeri tekniklerin değişimi sonucunda büyük bir siyasi ve idari dönüşüm yaşamışlardır ve bu dönüşümün sonucunda ortaya çıkan yeni yapı eskinin toplum ve devletinden oldukça farklıdır.

Açıklananlar ışığında, bu çalışmada ilk olarak, savaşın tarih boyunca seyrine bakılacak ve savaşlardaki değişimin doğası anlaşılmasına çalışılacaktır ve buradan hareketle, askeri teknolojilerdeki değişim ile devlet kurumları arasındaki ilişki üzerine iddialar ortaya konacaktır. Ardından robotik savaş kavramı incelenecek, bu yeni konsept ile ilgili gelişmeler ve gelecek düşünceleri aktarılacaktır. Son olarak da Türk ordusu özelinde değişimin gerekliliği ve yönü ile ilgili tartışmalara zemin hazırlanmaya çalışılacaktır.

I.SAVAŞIN GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ

İnsanlık tarihi alet kullanımı ile başlar. Bundan dolayı savaşlarda da hep alet kullanılmış, kullanılan aletlerin doğru kullanımı, bu aletlerde uzmanlaşma ve tek tek uzmanlaşan savaşçıların birlikte optimum hareketi ve bunların geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar sürekli sürmüştür ve bugünlere gelmiştir. Parker'ın (2014b: 2-5) ifade ettiği gibi, savaş teknoloji ve disiplin üzerine yükselmektedir. Tabii ki teknoloji tek başına yeterli olmamaktadır, bir o kadar değerli olan şey ise disiplindir. Bir diğer deyişle, mevcut tekniği uzmanlaşarak, en uygun şekilde kullanabilme ve bunu bir grup olarak kurallara uygun bir şekilde yerine getirebilmektir. Zaten İsviçreli askeri yazar Jomni'nin bahsettiği gibi; "silahların üstünlüğü savaşta başarı şansını arttırabilir ama silahlar savaşları tek başlarına kazanamazlar." (Parker, 2014b: 2) Kesin olan, savaşların bir teknoloji ve uzmanlaşma mücadelesi olduğudur. En iyi silahlara sahip ve bunu en optimum kullanan taraf savaşı kazanır. Yani, diyebiliriz ki; *savaşları kazanmak için hem en iyi tekniklere sahip olmalı hem de bunu uzman ekipler ile kullanmalıyız*. Uzman ekiplerin ise bir eğitim ve örgütlenme işi olduğu burada hatırlanmalıdır. Dolayısıyla savaşta başarı, bir taraftan yüksek düzey teknoloji diğer taraftan buna uygun uzmanları yetiştirebilecek bir örgütlenme modeli gerektirmektedir.

Teknolojiye uygun örgütlenme, bir taraftan yeni teknikleri kullanma becerisine sahip personelin yetiştirilmesini kapsarken, diğer taraftan savaşların teknolojiye uyarlanan doğasına uygun bir ordu ve ekonominin de var edilmesi işidir. Savaşlar da bu açıdan, savunma ve saldırı önceliğine göre teknolojiye göre değişim gösterir (Çınar, 2003). Mevcut teknoloji bir önceliği belirler ve uzmanlaşma bu önceliklere göre orduyu en iyi hale getirmeye yarar. Değişen doğaya uygun ekonomi ve toplumsal düzen de uyarlanır.

Bu perspektiften dünya savaş tarihi incelendiğinde de görüleceği üzere, Roma'dan beri süregelen bir döngü ile⁶ savaşlar savunma ve saldırı önceliklerine göre incelenebilir. Bu incelemeye göre, Roma devri profesyonel lejyonları ile başlayan savaş devri klasik savunma dönemidir. Bu dönemde esas olan savaş teknolojileri, savunma ağırlıklı bir savaşı zorunlu kılmaktadır. Uzman lejyonlar düşmanlarına karşı disiplin içerisinde hareket ederek, savunma öncelikli halde ilerlerler ve savaşı kazanırlar. İlerleyişleri, karşılarındaki güçlerin zamanla disiplinlerini arttırmaları sebebiyle sekteye uğramış ve Roma'nın askeri hareketliliği lojistik zorlukların da etkisiyle durma noktasına gelmiştir. Bu uzun klasik savunma savaşı dönemi, özellikle Hun göçlerinin de başladığı ve Roma'nın yıkılıp yerlerine Germenik kabilelerin devlet kurduğu zamana kadar sürer. M.S. 378 yılında Gotlar ile Romalılar arasındaki Edirne Savaşı, klasik savunma sisteminin çöküşüdür. Bu tarihten sonra, artık, yepyeni bir silah teknolojisi belirleyici olacaktır. Bu silah teknolojisi attır (Çınar, 2003).

Görüldüğü gibi, savunma – saldırı döngüsünde ki değişimler, teknik bir yenilik ile ilgilidir. At, yeni bir teknolojidir. 378 yılları öncesinde belki at kullanılmaktadır fakat ağır süvari en azından Avrupa savaş alanında o günden sonra vardır. Ağır süvari yepyeni bir silah olarak savaş meydanında yerini aldıktan sonra da ağır piyadeye dayalı savunma savaşı yerini ağır süvariye dayalı saldırı savaşına bırakmıştır.

Orta çağın başlangıcı olarak da kabul edilebilecek kavim göçü ve Roma'nın yıkılışı sonrasında, bu ağır süvariye dayalı askeri düzen Avrupa'da yeni bir toplumsal düzen doğurmuştur. Zira artık birinci kaygı ağır süvari yetiştirebilmektir. Tüm devlet düzeni ve ötesinde toplum düzeni buna göre kurgulanacaktır. Feodalizm olarak adlandırdığımız düzen, işte bunun sonucunda, yani ağır süvari ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmıştır (Hanar, 2018: 44). Saldırı öncelikli taktikleri

⁶ Çınar (2003) bu süreci her ne kadar Roma ile başlatsa da öncesinde de, özellikle de Antik Yunan ve Büyük İskender ordularında da bu konu ile ilgili bazı dönüşümler gözlemlenebilir. Bu minvalde Hanson'un (2014), Antik Yunan ordularının savunma öncelikli bir tarzda kurguladıkları tespiti değerlidir.

uygulayanları incelediğimizde ise, Hannibal gibi erken tarihli bir komutandan, Alparslan gibi Ortaçağ'ın meşhur fatihine kadar birçok şahsiyeti görebiliriz (Çınar, 2003: 4; Kotker, 1992: 73–74).

Çöken Roma sistemi sonrasında ve yepyeni bir silah karşısında, yani ağır süvari karşısında, kurulu düzenlerin, tabii olarak bir kalkana yani savunmaya ihtiyaçları olacaktır. Feodalizm işte bu ihtiyacı güçlü kaleler yaparak sağlayacaktır. Parker'ın belirttiği gibi bu dönemde, mevcut kaleler, atı geri plana itmiş, saldırı düzeni, orduları kalelerin içine sıkıştırmış ve eski temeller üzerine yepyeni surlar inşa edilerek, kaleler ve şatolar ortaya çıkmıştır. En nihayetinde, orta çağ masallarının konusu olan şövalye, bir masaldır. Hatta bu masalın, görece geç bir tarihte ifadesini, Don Kişot adlı başyapıtta da görürüz. Don Kişot adlı başyapıtı aracılığıyla, Servantes haklı bir serzenişte bulunmaktadır. Zira savaşlar, kuşatma savaşlarına, güçlü okçuların savaşına dönüşmüştür ve hatta artık bu oklar yerini yavaş yavaş 16. yy. ilk yarısında tüfeklere tamamen bırakmaktadır (2014b: 69–91).

Tüfeklerin yayılması ile yani erken modern savaş sistemi içerisinde, ağır süvariye artık yer yoktur denilebilir. Her ne kadar, Otuz yıl savaşlarında, taktik düzenlemeler neticesinde süvari ve piyade sayısı eşitlenmiş dahi olsa bu durum savunma öncelikli savaş sisteminin değişmesi anlamına gelmemektedir (Çınar, 2009: 219). Zira, yeni süvari artık başka sebeplerle var olacaktır. Örneğin ateşli silah kullanacaklar ve hızlı manevra kabiliyetiyle stratejik avantaj elde etmeye çalışacaklardır (Çınar, 2009: 219; Wilson, 2003: 101). Son kertede, zaten 1337 – 1453 gibi erken bir tarihte, İngiliz okçuları ile savunmanın artan önemi (Parker, 2014b: 97) 1631'de Breitenfeld Muharebesinde, atlıların tüfekli piyadeleri savunma öncelikli dizilimi ile genel karakterini almıştır (Parker, 2014b: 175). Dolayısıyla, modern savunma düzeni, Avrupa'dan başlayarak, Osmanlı'yı ve sonrasında da içine alan yeni bir savunma konseptinin, savaş gerçekliğinin adıdır.

Kabaca 16. yy. ilk ikinci yarısı ile 20. yy. ilk yarısı arasında dört yüzyıl süren modern savunma sistemi, zamanın akması ve yeni tekniklerin icadı sonucunda tahtını kaybetmiştir. Bir diğer ifadeyle, savaş uğraşısı tekrardan bir değişikliğe uğramıştır. Bu sefer de diğer seferlerde olduğu gibi, değişikliğin sebebi teknolojidir. Tank denilen büyük savaş aletinin geliştirilmesi günümüzde de yaşanmakta olan modern saldırı savaşının başlangıcıdır. Körfez savaşı, Irak savaşı ve dahası bu savaş tipinin birer örneğidir (Çınar, 2003). Normandiya Kuşatmasının saldırı ile başlayıp, düşmanın savunma mevzilerinde etkisiz hale getirilmeleri (Marriott ve Forty, 2014: 8–9) saldırı savaşının tipik bir örneğidir ve daha erken bir tarihte öncül bir gösterge olarak Büyük Taarruz adı verilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi de adı üstünde, birer saldırı öncelikli savaştır. Nihayetinde, ikinci dünya savaşında artık iyice çoğalmış bulunan aşırı güçlü silahlar (Artuç, 2003: 5), yepyeni bir sistemin yepyeni belirleyicisidir.

Günümüzde, halen daha süren saldırı öncelikli savaş stili, yüksek ihtimalle bir gün yerini yeni bir savunma öncelikli savaş stiline bırakacaktır. Yukarıda açıklanmaya çalışılan döngü bunu gerektirmektedir. Bu savunma sistemi, robotlar ile gerçekleşebilir veya robotlar daha güçlü bir saldırı dünyası yaratabilir. Örneğin, insansız hava araçları ile Suudi Arabistan'a karşı gerçekleştirilen saldırılar⁷ bu kapsamda düşünülebilir. Topyekûn bir harpte de benzer saldırılar yapılırsa, mevcut riskler savaşları savunma ağırlıklı bir hale mi getirir yoksa saldırı ağırlıklı bir mücadeleye sürmeye devam mı eder? Savunma ve saldırı sistemlerinde ki zaafı ve açıkları (*örgütsel ve/ veya yazılımsal*) bularak saldırmak, bloke etmek saldırı ağırlıklı olarak düşünülebilir mi? Belki de askeri alana ilişkin klasik uygulamaların anlamı da değişiyor olabilir mi?

Bu sorular bir yana bu çalışmaya göre, robotik silahlar yepyeni bir savunma stili getirecek ve gerçekleşecek olan yeniliklerde zincirleme reaksiyonla tüm devlet yapısını ve hatta ötesinde toplum yapısını sarsacaktır ve değiştirecektir. Zira savaşlarda personel kaynağı, silah teknolojileri gibi değişimler, yukarıda da az çok değinildiği gibi sürekli olarak toplumları – devletleri değiştirmiştir. Savaşın, askeri devrim ile ifade edilen değişimlere benzer bir değişim geçireceğini öngören bu

⁷ Eylül 2019'da Suudi Arabistan petrol tesislerine gerçekleştirilen saldırılar.

çalışmaya göre savaşlar savunma ağırlıklı stratejilere doğru evrilirken, gelecek, bu bağlamda çok daha masraflı savaşlara sahne olacaktır ve bu masraflar ise tüm devlet sistemlerini etkileyecektir. Robotik savaş da üstün teknolojik seviyesi nedeniyle kaçınılmazdır. Yüksek teknolojinin yüksek masraflarından devletler kaçamayacaktır.

II.ROBOTİK SAVAŞ

Tarihin derinliklerinden beri süre gelen savaş uğraşları, sürekli gelişme kaydederek devam etmekte, yukarıda açıklandığı gibi belirli taktik ve teknik imkânlar aracılığıyla sürekli gelişim göstermektedir. İlk savaşlar, onlu sayılarla ifade edilecek gruplar ile yapılırken şimdilerde ordu mevcutları milyonlara yaklaşmıştır. Tarihin geldiğimiz bu yeni noktasında ise taşlarla başlayan savaşın macerası, günümüzde robotların kullanımına kadar gelmiştir ve artık insanlar, kendilerini riske atmadan düşman ile savaşabilecektir. Bu son durum, robotik savaşın en can alıcı noktalarından ve robotik savaşın kaçınılmaz etkilerinin en belirleyicilerinden olacaktır.

Robotik savaşı anlamak için belli bir noktayı ifade etmek gerekmektedir. Savaş, bugüne varıncaya kadar, bu çalışmada ifade edilen gelişmelerin karmaşıklığı bir yana, hep iki ana özellik üzerine yükselmiştir. Bunlar, birey ve menzildir. Bir tarafta savaş, bireysel olan bir dövüş yerine sürekli insanı kolektif bir bilinç içerisine yerleştirmeye çalışmış, diğer yandan da şiddet menziline sürekli genişlemesine çabalamıştır. Orta Asya bozkırlarında savaşan iki atlının birbirine ve çevredeki sivillere tehlikesi, oklarının menzili kadar iken, günümüzde savaş, uzay teknolojilerinin de gelişmesi ile menzilsiz bir hale varmak üzeredir. Ayrıca, robotiklerin gelişimi ile de birey ortadan kalkacak gibi gözükmektedir. Tam kolektif zekâ, savaş alanına hâkim olmak üzeredir.

Askeri alanda robotik devrim de denilen gelişmeler silsilesi sonucunda, geldiğimiz noktada, robotik savaşların başlaması için tek engel zamandır. Yakın zamanda, savaşlara, insan unsurundan ziyade robotların hâkim olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Kasapoğlu ve Kırdemir'in de belirttiği gibi, son duruma bakıldığında, yakın zamanda baş döndürücü gelişmeler yaşanabilecektir. Özellikle, ABD merkezli çalışmalar düşünüldüğünde, etkileşimli bilimsel ilerlemeler, yapay zekâ, kümelenme gibi teknolojileri ilerletmeye devam etmektedir. Tahmin edilenden de yakın bir zamanda, robotik silahlar hayal ettiğimizde de ötesinde bir gelişme gösterebilir durumdadır (2018: 7).

Bu ilk başta, iddialı gibi gelebilecek bir önerme olabilir fakat biraz düşünüldüğünde, 16. yy'de bir tımarlı sipahiye, savaşlara ateşli silahların hâkim olacağını söylemek de bir o kadar iddialı bir önermeydi. Lakin 16 yy. sonu geldiğinde, özellikle Avusturya cephesinden gelen haberler, tımarlı sipahilerin savaş üstünlüğünü kaybettiğini göstermişti. İnalıcık'ın da hatırlattığı gibi, Yemişçi Hasan Paşa'nın telhisleri, ivedilikle ateşli silah kullanan askere gerekliliği gösteriyordu (2014: 157). Bu durum da yeni teknolojilerin er ya da geç şüphe götürmez ki kamuoyu gündemine gelmeye devam edeceğini göstermektedir⁸ ve de gelişmeler incelendiğinde görüleceği üzere gelişmeler sadece ABD gibi gelişmiş ülkelerde yaşanmayacaktır. Türkiye'nin PKK terör örgütüne karşı yürüttüğü operasyonlarda, robotik silahların ilk nesillerini yerli imkanlar ile üretilip kullanması (Alaca, 2019) hadisesi, robotik silahların Türkiye'de de önemli bir gündem maddesi olduğunu kamuoyuna göstermektedir.

PKK ile mücadelede de gördüğümüz gibi insansız hava araçları (iha) robot kullanımının şu an için en güncel ve hatta en etkili halidir. Robot tanımını hatırladığımızda iha'ların da robot olduğunu görebiliriz. Zira iha'lar belli bir yazılım ile birlikte kanatları ve füzelerini kullanarak, sensörleri vasıtasıyla yön tayini gerçekleştirmek suretiyle dış ortama etki eden yapay organizmalardır. Bu açıdan bakıldığında ve Türkiye'nin de iha kullanımı ve PKK ile etkin

⁸ Bu yazının yazılmaya başlandığı günlerde henüz yeni açıklanan Cumhurbaşkanlığı 2. yüz günlük icraat raporunda küme savaşları ve iha – İKA geliştirilmeleri hedefler arasında bulunmaktadır.

mücadelesi hesaba katıldığında, robotik savaş, sadece başka ülkelerde cereyan eden bilinmez bir süreç değil, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir gerçeklik olarak hayatımızın bir parçası durumundadır. Bu minvalde de Suriye'de Türk Hava Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği iha operasyonları da hatırlanmalıdır (Milliyet, 2020).

Türkiye'nin ve benzeri başka ülkelerinin atılımları dışında, robotik savaş özellikle ABD hegemonyasının devamı için de hayati derecede önemli gözükmektedir. Gürcan'ın da ifade ettiği haliyle, ABD'de, bu teknolojiye bakış, "savaşın yıkıcılığından kaçınmak için sermaye yoluyla küresel barış, askeri teknik (robotlar ve yapay zeka) yoluyla güvenlik" şeklinde ele alınmaktadır (2017). Bu durum da bize, robotik teknolojilerin, askeri savaş düzenini değiştireceğini, savaşın tekrardan savunma konsepti üzerine döneceğini göstermektedir. Zira, robotik silahlar, belirli hatları savunabilecek olan, bunun için ise tüm savaş alanını özel bir sistem ile yani dijital network ve küme çalışma sistemiyle izleyecek olan bir sistemler bütünüdür. Kuşku yok ki robotların savaş düzenini, saldırı düzeninden savunma sistemine evirmeleri ilk başta iddialı gelebilir. Fakat tarihsel bağlama baktığımızda, atları yenen tüfekler nasıl ki savunma sistemini savaşa hâkim kıldırlarsa, şimdi de tankları yenecek olan güçlü küçük robotlar alan hakimiyetini değiştirerek savaş düzenini kökten değiştirecektir.

Savunma konsepti üzerine yürütüleceği düşünülebilecek olan robotik savaş anlamak için öncelikle kümelenme nedir buna bakılmalıdır. Farklı Türkçe kaynaklarda farklı şekilde tercüme edilen küme – sürü (swarm) kavramı bu çalışmada küme olarak ele alınacaktır. Zira bu çalışmaya göre sürü kelimesi, canlılar için daha uygundur. Küme kavramı çerçevesinde de robotik savaş, Coeckelbergh'in de ifade ettiği gibi, hayallerimizde ya da filmlerimizdeki tarzda cereyan etmeyecektir. O filmlere baktığımızda, terminatörler vardır fakat robotik savaş, yapılan çalışmalar ışığında görülmektedir ki, sürü gibi hareket edecek olan, bir küme oluşturan ve birbirine bağlı bir network içinde çalışacak bir yapı olacaktır (2011).

Küme yapısı, her ne kadar cansız robotlar tarafından gerçekleştirilecek olsa da kurgulanmasında bilim insanları ve mühendisler canlıların davranışlarını örnek almaktadırlar. Buna göre geliştiriciler sürü davranışı sergileyebilen arılar, karıncalar gibi doğadaki canlıları incelemektedirler. Bu çalışmalar da göstermektedir ki, başarılı sürü davranışı, çevredeki değişikliklere hızlı adapte olup hızlı hareket edip, amaca ulaşmak için doğru yere ve doğru zamanda intikal edebilmektir (Kasapoğlu ve Kırdemir, 2018: 6). Buradan hareketle de küme sistemleri bu şekliyle sürülere odaklanarak oluşturulmaktadır. Bu minvalde de her ne kadar robotlar günümüzde, özellikle uçan ve insansı görünenler olacak şekilde iki farklı koldan geliştirilseler de özellikle son gelişmeler, robotiklerin gelişme durumunu, jeopolitiği dahi değiştirebilecek, küçülen ve küme halinde hareket edebilen, bunu yaparken de bir birlerine uydular ve benzeri sistemlerin yardımıyla bağlı olan bir yapı olarak göstermektedir (Shaw, 2017). Bu küme sistemine dayalı robotlar ise robotik savaşın kaçınılmayacak doğasını oluşturan belirleyici olarak görünmektedir. Küme haline gelen bu robotlar mikro birimler olacak, sayıca çok olacak ve birbirleri ile etkileşim halinde hareket ederek, yüksek düzey işlem kapasitesine sahip bir bilgisayar sistemin yönlendirmesi altında eşgüdümlü olarak savaş meydanında görev ifa edecektir ve bu savaş meydanı tüm dünyada ve hatta uzayda da pek tabii olabilir (Gürcan, 2017).

Savaş alanındaki değişim, bu küçük robot kümeleri vasıtasıyla kökten biçimde sarsıcı olacaktır. Hatta son kertede, insansız unsurların, neden, nasıl ve ne için savaştığının anlamı dahi kalmayacaktır. Bu ortamda, savaşı etik olarak düşünmek hayati derecede önem kazanmaktadır. Bir orduya neden ihtiyaç vardır ve var ise neden robotlara ihtiyaç vardır sorusunu da düşünmemiz gerekmektedir (Coeckelbergh, 2011). Burada ise Asaro'nun önemli bir ikazını hatırlamak gerekir, minyatürleşen ve birbirine güçlü bir sistemler ile bağlı robot ordusu, nükleer silah ve benzeri kitle imha silahlarından bile daha tehlikeli olabilecektir (2008). Nükleer silahlardan da daha tehlikeli halde gelişen askeri teknolojideki değişim, baş döndürücü halde ilerlerken, 2007 yılında, bir robotik geliştiricisinin şu sözleri durumu daha iyi kavramamıza yararmaktadır; "Şu an da prototip aşamasında olan robotlar Afganistan ve Irak'ta olan robotlardan daha kabiliyetli ve daha akıllı otonom sistemlere sahiptir." Yine Singer'ın aktardığı gibi, Shomaker'e göre, insansız kara

araçlarının altın çağına yaklaşıyor olduğumuz büyük bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır (Singer, 2015: 136). Bunlardan hareketle, şu yorumu yapabiliriz; *Robotik silahlar, her geçen gün gelişmektedir, insansızlaşacak savaş ise nükleer bir savaştan bile daha ciddi sonuçlar doğurabilecektir.*

Neden böylesi silahlar gelişmektedir, neden nükleer silahlardan bile daha tehlikeli silahlar kullanılmak istenmektedir. Bunun en önemli yanı, ekonomik kaynak mücadelesidir. Zira fazla kaynağa sahip olmak güçlü olmak demektir. Bir kez bir taraf daha güçlü olduğundaysa silahlanma mücadelesi bir hayatta kalma mücadelesine dönüşmektedir. Güçlü olma arzusu ise devletleri dur durak bilmeden silahlanma ve silah geliştirme yarışına sokmaktadır. Modern çağlarda ki silahlanma yarışı bu önermenin fiiliyattaki halini bize göstermektedir.

Bu şartlarda gelişen yapay zekâ ve küme sistemleri sonucunda bireysellik ve bundan dolayı insandan arınan savaş ortamı, değişen jeopolitik savaşı ne hale getirecektir? Bu en azından ABD düşünce kuruluşları ve askeri uzmanlarınca düşünülen bir sorundur. ABD ordusu iki eksende geleceğin savaşını düşünmektedir. Bunlardan birisi yapay zekâ, bir diğeri ise kümelenmedir (Shaw, 2017). Yapay zekanın gelişmesinin ise bazı sorunları ortaya çıkarma olasılığı yüksektir. Örneğin, ABD Kara Kuvvetlerinden Albay Thomas Adams'ın ifadesiyle robotik savaş ve savaşın anlamı hakkında şöyle bir tanım yapılabilir; *"savaşlar, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan insan olgusudur. Bazı düzeylerde, insan katılımı gereklidir. Yoksa tüm yapılanlar anlamsız hale gelir."* (Singer, 2015: 151) Bu açıdan bakılınca, robotik savaşa, etik ve hukuki değerleri dikkate alarak hazırlanmak gerekmektedir.

Etik ve hukuki sorunları ile dur durak bilmeden devam eden silah geliştirme yarışında insansız kara araçları gelişirken, havada da durum güçlü bir halde gelişmeye devam etmektedir. Singer'ın naklettiği gibi, ABD Hava Kuvvetleri envanterinde olan ve ABD klasik iha'sı predatorun dört katı daha büyük olan reaper isimli robot, otomatik olarak insan yapımı cisimleri bulabilir ve bunu sadece bir Windows yazılım paketi ile yapabilmektedir. *"Bu cihaz sadece kendi kendine uçarak düşmana yaklaşmaz, sensörleri ile insanları ve insan yapımı nesnelere de ayırt edebilir."* (Singer, 2015: 143-144) Bu uçaklar, sadece yerdeki hedefleri vurmamakta, ayrıca, diğer robot uçan nesnelere de vurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, uzay savaşlarını da düşünmek önemlidir zira uzayda insansız sistemler belki de uzayın doğası gereği bir zorunluluktur. ABD'nin uzay komutanlığı kurduğu da düşünüldüğünde, durumun ciddiyeti daha da önem kazanır. 2006 yılı gibi erken bir tarihte, ABD, uzayda çalışacak insansız sistemleri geliştirmeye başlamıştır (Singer, 2015: 148-150).

Bu aktarılanlar sonucunda da ifade edilebileceği üzere, robotik savaş, bilişim, makine, uzay tarafları olan bir kavramdır. Özellikle bu nedenlerle de siber savunma, robotik savaşın ayrılmaz bir parçası olacaktır. Ülkemiz özelinde düşünüldüğünde ise gerek uzay gerekse de siber savunma alanlarında artan bir ilginin olması, robotik savaş konseptini yakalama isteğimizi ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle, Savunma Sanayi Müsteşarlığı yayınladığı belge, robotik sistemlerin geliştirilmesi hususunda güçlü bir motivasyon olduğunu göstermiştir (Kasapoğlu ve Kırdemir, 2018: 30). Buna ilaveten resmi makamların insansız sistemlerin uzay ayağı ile ilgili, Singer'ın yukarıda ifade edilen tespitlerini de hesaba katarak çalışmalar yapması yararlı olacaktır. Halihazırda, Vardar'ın belirttiği gibi, ülkemizin uzay teknolojilerine ait bilgi birikimlerinin ve eğitim ihtiyaçlarının tanımlanması, sistemlerle entegrasyon kabiliyetlerinin belirlenmesi, ihtiyaçlara uyan çözümlerin belirlenmesi konularında çalışmalar yapılması da öncelikler arasındadır (2010: 73). Bu şartlar altında, robotik savaşa Türkiye'nin hazırlanması önemlidir. Kamuoyunca bilinen, Ukrayna'ya iha satışı (Cura, 2019), robotik askeri teknolojinin ülkemizde yerli kaynaklarla üretimi açısından umut vericidir.

Bu açıklamalar ışığında denilebilir ki, robotik savaş, bir savunma savaşı sistemi getirecektir. Robotlar ister yer olsun ister hava, görev yaptıkları bölümün kısıtlamaları bir tarafa, küçülme eğilimi gösterecektir. Bu küçülme, birbiri ile bağlantılı hızlı hareket edebilen bir küme ile

desteklenecektir. Atış hızı, menzili, nişan kabiliyetleri artacak olan iha ve ika'lar⁹ savaş meydanlarının rakipsiz elemanları olacaktır. Kümenin getirdiği değişimi kavramak ise oldukça zordur. Bireysel savaşı bitireceğinden, şu anda bunu hayal etmemiz ancak fütüristtik bir çalışmanın ve çokça edebiyat – sanatın konusu olacaktır. Bireysellikten kopuk, olabildiğine duygusuz savaş ortamının felsefi ve teorik açıklaması da bu çalışmanın konusu dışındadır. Fakat savaşın fiili tasviri için, algımızın da geliştirilmesi açısından şöyle bir senaryo çizilebilir:

Eğer bir gün, TSK robotik devrimi yakalayamaz ve dünyanın herhangi bir yerinde robotik bir askeri unsur ile karşı karşıya gelirse, oradaki piyade çok zor şartlar altında kalacaktır. Öncelikle, gördüğü ilk unsurlar küçük bir iki adet ile sınırlı düşmandır fakat bu esnada düşman küme sistemi ile hareket ederek ve network bağlantıları kullanarak kendisine yaklaşacaktır. Piyade, o an gördüğü ile sınırlıyken, karşısında, kendisini başka yerlerden, birden çok gözle gören çok sayıda unsur vardır. Söz gelimi yaklaşan unsur mikro ölçekte üretilmiş elli adet robot ile sınırlı olabilir, bunların boyutunun toplamı bugünkü standart bir iha'nın boyutu kadar olabilir. Söz gelimi alan bir şehir meydanıdır.¹⁰ Piyadenin görüşü kendi gördüğü ile sınırlı iken rakip aynı anda elli noktadan ona yaklaşır ve görür. Tüm veriyi bir beyinde işler ama elli ayrı noktadan gelir. Bu insan unsuru piyade değil bir uçak da olabilir. Gelen robotlar iha veya ika olabilir, sonuç değişmeyecektir. Düşman birlikleri, robotları ile hızlı ve ani baskınlar yapabilecek, insan unsuru da kaybetmeyeceği için, çatışmadan korkma ve maliyetlere katlanamama gibi durumlar ya hiç olmayacak ya da çok az olacaktır.

Böylesi bir senaryoda kesin olan insan unsurların gerek bilgi işleme kapasiteleri gerekse de duyu kapasiteleri açısından yetersiz kalacağı, robotik sistemlerin tahrip gücünün yüksek olacağıdır. İşte bu şartlarda denilebilir ki, demirden kılıçlar ve benzeri silahlar nasıl ki tüm taş, tahta ve benzeri ilkel sopa vb. silahları savaş alanlarından sildiye ya da en hafif tabiriyle etkisiz kaldıysa, robotik silah sistemleri de insan unsurlarının çatışma meydanlarında etkinliğini azami ölçüde sonlandıracaktır.

Bu meyanda, robotik sistemlerin, insan unsurlar karşısında ki üstünlüğü ABD'de yapılan son çalışma ile daha da gözle görülür hale gelmektedir. Henüz emekleme çağını yaşadığını söyleyebileceğimiz iha sistemleri, ABD'de yapılan ve Şekil – 1'de bir karesinin görüldüğü test ile insanlar tarafından uçurulan savaş uçaklarına karşı manevra, bir nevi it dalaşı tatbikatına tabi tutulmuştur. Aşağıda görülebilecek olan görsel, 103 adet iha'yı gösterir, bu çaplı ilk tatbikat olan çalışma, ABD'li yetkililere göre başarılı geçmiştir. Bu durum bize, ülkemizin de içinde olduğu iha üretim yarışının daha ciddi boyutlarda yaşanacağını göstermektedir. Söz konusu tabloda yeşil ile görülen iha'lar insanların bir fiil uçurduğu, insanlarca görev yapan unsurlara karşı, başarılı bir mücadele sergilemişlerdir. Görsel bize aynı zamanda, çok yakın hareket eden robotik unsurların karmaşık görünümüne rağmen başarılı harekât kabiliyetlerini göstermektedir.

⁹ İnsansız Kara Aracı (ika) ve iha'lar menzil kabiliyetini arttırmaları açısından savaşı dönüştürme güçleri de belirginleşmektedir. Oktan füze menzillerinin artışı savaşın doğasını değiştirmiş görünmektedir. Bu minvalde ateşli silahların, askeri devrime yol açması hatırlanmalıdır. Ateşli silahlar ise menzil kabiliyetleri üzerinden savaşı dönüştürmüşlerdir.

¹⁰ Tasvirin şehir meydanında olmasının birincil nedeni, okur kitlesinin büyük kısmının şehirde yaşamasıdır. Bu nedenle okur için tasvir daha kolay algılanabilecektir.

Şekil 1: Küme çalışması yapan ABD iha'ları.

Söz konusu test kolektif karar-alma, uyarılarla düzende uçuş ve kendi kendini düzeltme yeteneklerini sergileyen 103 adet Perdix İHA ile gerçekleştirilmiştir (WashingtonPost, 2017).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ele alınmaya çalışıldığı gibi robotik savaş, bir komplo teorisi değil, savaş teknolojisinin halihazırda vardığı bir seviyedir. Bu açıdan okur şöyle bir soru sorabilir; *Terminatör bir gün gerçek olacak mıdır?* Bugün gelinen teknolojik seviye ve askeri eğilimler göz önüne alındığında bunun cevabı hayır olacaktır. Zira savaş, gittikçe küçülen mikro robotların arasında gerçekleşecektir.

Savaş denildiğinde tek gerçek, teknoloji ile sürekli olarak savaşın evrildiği ve bir öncekinin yerini yenisine bıraktığı, insanı bitmek tükenmek bilmeyen bir örgütlenme ve yenileşme sürecine zorladığıdır. Böylelikle de savaşlar, toplumların ilk var oldukları zamanlardan başlayarak günümüze kadar gelişerek gelmiş ve bir döngü halinde antik savunma konseptinden modern saldırı öncelikli konseptine evrilmiştir. Network – kümesel robotik sistemler ise bu uzun soluklu evrimin son halkası olarak gelişmeye devam etmektedir ve anlaşıldığı kadarıyla yeni savunma konseptini gündeme getirecektir.

Modern saldırı sisteminin tahtının sarsıldığını, savaş konseptindeki değişimler üzerinden okumak mümkündür. Bu minvalde de günümüzde savaş alanı öncekilere benzemeyecek şekilde değişmektedir. Zira artık savaş alanı insansızlaşmaya başlamaktadır. Bireysel şiddet azaldıkça kolektif şiddet artmakta, savaşçı profili dahi değişmektedir. Filmlere¹¹ de konu olduğu gibi, ABD’de iha kullanan uzmanlar, her gün savaş alanında bombalama görevleri gerçekleştirmekte ama bunu mesai ile sınırlı ve sanki sade bir masa başı işi yapar gibi yapmaktadır. Zira bu uzmanlar savaş alanını yaşamamaktadırlar. Pentagon’un ABD içerisinde bulunan istasyonlarından bu vazifeyi yerine getirmektedirler ve durum bu kişilere bir bilgisayar oyunu gibi olabildiğine sanal gözükmektedir ama cephede robotik sistemler vuruş kabiliyetleri çerçevesinde rakip unsurlara fiziksel zarar vermeye devam edeceklerdir. Robotik savaş da nihayetinde dönüştürücü etkisini savaş alanını insansızlaştırarak oluşturmaktadır. Özellikle de insanlara verilen zararın, şiddeti artan

¹¹ 2014 yapımı Drones filmi silahlı insansız hava aracı (siha) kullanan bir ABD pilotunun, kameralardan gördüğü ve psikolojisini bozan manzaralar karşısında yaşadığı etik ikilemler ve bu arada komutanlarının emirleri ile ahlaki düşünceleri arasında gelgitlerini konu almaktadır.

yüksek menzilli bu silahlar ile daha da artacağı öne sürülebilir. Bu gelişmelerin sonucunda da insan bireyselliğinin ötesine varacak, bir nevi posthümanist küme savaşları ve küme zekâsının, savaşı nasıl değiştireceği, şu an için öngörülerimizin dahi ötesindedir ama bu değişimin mevcudu yıkacağını söylemek olabildiğince makuldür.

Bu değişime yani savaş teknolojilerindeki değişime karşı devletlerin ve hatta daha genel olarak toplumsal kurumların tepkileri ise çeşitli olabilir. Bazen bu orta çağ Çin'inde olduğu gibi teknolojiye karşı gelmek,¹² bazen Memluk Mısırında ki gibi bu teknolojiyi kullananlar karşısında mağlup olmak¹³ ve bazen de Osmanlı örneğinde olduğu gibi teknolojiye göre sürekli kendini adapte etmek şeklinde gözükülebilir. İster Japonya'da vuku bulsun ister Birleşik Krallıkta, insanlar alet yapmaya ve bunu kullanmaya başladıktan sonra sürekli bu aletlere göre kendilerini ve örgütlenmelerini şekillendirmişlerdir. Eğer ki mevcut toplumlar yeni silahları ve getirdiklerini benimsemezler ise er ya da geç ya zorla yıkılır ya da zorla yeni yapıya adapte edilirler. Günümüzde, tüm bağımsız devletlerin tank sahibi olmaları (ya da sahip olmak istemeleri) ve buna mukabil sanayi toplumları olmaları (ya da sanayileşmek için ellerinden geleni yapmaları) bu durumun en açık kanıtıdır.

Bu gerçeklik sebebiyle, Türkiye'de de bu dönüşüm konusunda bilimsel araştırmalar yapılmalı ve buna mukabil kamu yönetiminde de gerekli hazırlıklara başlanmalıdır. Zira gelen robotik askeri devrim dalgası, öncekilerden olabildiğine ayrılmaktadır. Artık insansız bir ortamda savaşılacak ama bu tekniğe sahip olmayan toplumların sosyal ve siyasal yapıları ile sivil ve askeri insan unsurları robotik sistemlerce tehdit edilir hale gelecektir. Bu şartlarda yapılması gereken, tarih içerisinde de görülebileceği üzere askeri yapının yeni teknik şartlara adaptasyonudur. Bu adaptasyonun ise sosyal yapıya da entegre edilmesidir. TSK'nın gerek personel gerekse de kuvvet yapısında değişikliğe gitmesi de bu bağlamda elzemdir. Özellikle yeni şartlara uygun personel kaynaklarını yapılandırmalı, bunu da önce topyekûn devlet yapılanmasında ve sonrasında da sivil topluma doğru genişletmelidir. Yeni personel temininde ise bilgiye ulaşım konusunda yeni bir anlayışın gelişmesi gerekmektedir. Zira gelişmiş siber sistemlerin gözlem fonksiyonları insanlardan daha üstün olacağından dolayı, insan tecrübesi dahilinde ki bilginin gözleme dayalı kısmı dışlanacaktır. Bu şartlarda, bilgiye akıl ve sezgi¹⁴ yoluyla ulaşabilen personel önceliklendirilmeli, verimlilik hususu dikkate alınarak çalışma şartları düzenlenmeli ve nihayetinde idari ve teknik kapasiteler artırılmalıdır (Kabacaoğlu, 2019). Buna koşut, teknik ve idari fonksiyonlar ve kapasiteler tekrar tanımlanmalı, ordu topyekûn bir post modernizasyona tabi tutulmalıdır.

Bu çalışma ile amaçlanan, okuru ve savunma bürokrasisi ile düşünürleri ve nihayetinde karar alıcıları, bu yeni konseptin yaratacağı değişim ve olası yıkımları düşünmeye sevk etmek, bu çalışmanın sınırını aşan detaylı reformlar konusunda hem pratik hem de teorik yeni çalışmalar yapılmasını desteklemektir. Unutulmamalıdır ki, gelişmiş gemi teknolojisi ile Amerika kıtasına ayak basan Batı Avrupalılar, top ve tüfek teknolojisine geçememiş olan Kızılderili yerlilerin topraklarını işgal etmişlerdir. Güçlü silahlar karşısında aşağı seviyedeki silahların hiçbir şansı yoktur. Nihayetinde, Türk tarih tecrübesi de bu gerçeğin birçok kanıtını bize sunar. 18. yy. başlarından itibaren Osmanlı tecrübesi de ordunun optimal modernizasyonu ile ilgilidir ve günümüzde de benzer bir süreç robot silahlar sebebiyle yaşanmak zorundadır. Zira robotik silahlar mahiyeti ne olursa olsun daha yüksek bir düzeyde teknoloji ile inşa edilirler. Bu inşa edilen yeni silah sistemleri de tarihte her yeni teknoloji gibi eski teknolojilerin yerine geçecek ve buna uygun teknolojilerin de toplumlar tarafından bir noktada kabul edilmesi gerekecektir. Bu noktada önemli olansa yeni teknolojinin gerektirdiği dönüşüme girilip girilmeyeceği değil, bu dönüşüme ne zaman başlanacağıdır.

¹² Barutun ilk olarak Çin'de kullanıldığı bilinmektedir. Fakat bu silahı nihayetinde Avrupa değil, Çin geliştirmiştir. Ayrıntılar için (Çınar, 2003)

¹³ Memlûklüler, Mercidabuk ve Ridaniye Savaşları sonucunda siyasal hayatları son bulmuştur. Bu iki savaşın Osmanlı ateşli silah gücü ile sonlandırıldığı ve bu silahlarında o gün için yüksek teknolojiyi temsil ettikleri hatırlanmalıdır.

¹⁴ Burada sezgiden kasıt, Jung'un sezgi ile bilgiye ulaşma biçimini tarif etmektedir. İrrasyonel duygusal hallerini bu noktada dışlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2018). *Ulusların Düşüşü*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Alaca, M. (2019). İHA ve SİHA'lar PKK'nın eylem kabiliyetini sınırladı. 11.06.2019 tarihinde, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/iha-ve-sihalar-pkknin-eylem-kabiliyetini-sinirladi/1387228> adresinden erişildi.
- Artuç, İ. (2003). *İkinci Dünya Savaşı* (2. baskı). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Asaro, P. M. (2008). *How Just Could a Robot War Be?* http://peterasaro.org/writing/Asaro_Just_Robot_War.pdf adresinden erişildi
- Çınar, B. (2003). Savaş Tarihinde Saldırı Savunma İlişkisi. *Stradigma*, 9. https://www.academia.edu/886106/Savaş_Tarihinde_Saldırı_Savunma_Üstünlükleri
- Çınar, B. (2009). Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yükselişi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 12(51), 215–235.
- Coeckelbergh, M. (2011). From Killer Machines to Doctrines and Swarms, or Why Ethics of Military Robotics Is not (Necessarily) About Robots. *Philosophy ve Technology*, 24(3), 269–278. <https://doi.org/10.1007/s13347-011-0019-6>
- Cura, A. (2019). Bayraktar İHA Ukrayna'da test uçuşlarına başlayacak. 11 Haziran 2019 Tarihinde, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bayraktar-ih-ukraynada-test-ucuslarina-baslayacak/1410977#> adresinden erişildi.
- Gürcan, M. (2017). Robot çağı jeopolitiği ve robotik askeri devrim. 06.04.2019 Tarihinde, <https://t24.com.tr/yazarlar/metin-gurcan/robot-cagi-jeopolitigi-ve-robotik-askeri-devrim,18183> adresinden erişildi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Ankara Savaşı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ankara-savasi%0A>
- Hanar, M. (2018). Fatih William ve İngiltere'de Feodal Sistemin Kurulması. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-51.
- Hanson, V. D. (2014). Piyadenin Kökeni (MÖ 600 - 350). *Cambridge Savaş Tarihi* (2. baskı, ss. 15 - 31) içinde. G. Parker (Ed.), Çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2014). *Devleti - i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 2* (1. baskı). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Kabacaoğlu, Ö. (2019). Dijital Çağda Güvenlik: Yeni Bürokrat Tipi. Gaziantep: KAYSEM 13.
- Kasapoğlu, C. ve Kırdemir, B. (2018). *The Rising Drone Power: Turkey On The Eve Of Its Military Breakthrough*. http://edam.org.tr/wp-content/uploads/2018/06/CAN-the-rising-drone_word.docx.pdf adresinden erişildi.
- Kotker, N. (1992). The First Crusade. *Experience of War* içinde. R. Cowley (Ed). New York: W.W. Norton and Company.
- Marriott, L., ve Forty. (2014). *The Normandy battlefields : D-Day and the Bridgehead*. Brighton: Greene Media.
- McNeil, W. (1992). The Gunpowder Revolution., *Experience of War* içinde. R. Cowley (Ed). New York: W. W. Norton and Company.
- Milliyet (2020). Son dakika... Bunu dünyada ilk kez yaptılar! Toplu halde havalamp İdlib'e... 05.04.2020 tarihinde erişildi <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-toplu-halde-havalanip-idlibdeki-hedeflere-ates-olup-yagdilar-6155497>.
- Özer, Y. (2018). Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 29–56. <https://doi.org/10.28956/gbd.422724>
- Papp: (2013). Zitvatorok Anlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/zitvatorok-antlasmasi%0A>

- Parker, G. (2014a). *Askeri Devrim: Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500 - 1800*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Parker, G. (2014b). *Cambridge Savaş Tarihi* (2. baskı). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Pittionia, R. ve vd. (2019). Stone Age. 11.06.2019 Tarihinde, <https://www.britannica.com/event/Stone-Age> adresinden erişildi.
- RobotikSistem. (2019). Robot Nedir? Robot Tasarımı ve Yapımı. 18.02.2019 Tarihinde, http://www.robotiksistem.com/robot_nedir_robot_tasarimi_yapimi.html adresinden erişildi.
- Shaw, I. G. (2017). Robot Wars: US Empire and geopolitics in the robotic age. *Security Dialogue*, 48(5), 451–470.
- Singer, P. W. (2015). *Robotik Savaş: 21. yüzyılda Robotik Devrim*. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Vardar, U. (2010). *Gelişen Uzay Sistemleri, Uydu Teknolojileri ve TSK'Da Askeri Uydu, Kullanımının İncelenmesi*. İstanbul: Hava Harp Okul Komutanlığı.
- WashingtonPost (2017). Defense Dept. Demos One Of The World's Largest Drone Swarms. 06.04.2020 tarihinde erişildi. https://www.washingtonpost.com/videonational/defense-dept-demos-one-of-the-worlds-largest-drone-swarms/2017/01/09/6971391c-d6ac-11e6-a0e6-d502d6751bc8_video.html
- Wilson, P. (2003). 1648 - 1789 Eski Rejimde Savaşlar. *Top, Tüfek ve Süngü* (ss. 60–64) içinde. J. Black (Ed.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Wright, Q. (1983). *A Study Of War (Midway Reprint)* (2. baskı). Chicago: The University of Chicago Press.
- Yalçınkaya, H. (2004). *Devletlerin Dış Politika Aracı olarak Kullandıkları Savaşın, Soğuk Savaş Sonrası Değişimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 306-312.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 306-312.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.654045

Geliş Tarihi / Received: 02.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10.04.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

APPLICATION AND REPORTING OF HEDGE ACCOUNTING IN BANKING SECTOR OF TURKEY – 2018*

Havva Nur ÇİFTÇİ¹

Abstract

The widespread use of derivatives in the Turkish Banking sector started since the beginning of 2000's, although their initial use was during 1980's. The use of derivatives was limited with a few transactions before 2000. However, the banking crises and adoption of free currency system led the Turkish banks to use derivatives actively. The purpose of this study is to examine the use of derivatives and hedge accounting practices in banks that are operating in the Turkish banking sector. In this context, the audited 2018 IFRS-Financial Statements and their disclosures of 42 banks (commercial, participation, development and investment banks) was investigated. In this study, data about the use of derivatives and reporting of hedge accounting practices is collected and analyzed. This work was supported by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number 47160.

Keywords : Banking Sector, Accounting, IFRS, Derivatives, Hedge Accounting

Jel Codes : G20, M41, M48

* Bu çalışma "Bankacılık Sektöründe Risk ve Riskten Korunma Muhasebesi; İlkeler ve Öneriler" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Muhasebe Anabilim Dalı, hnciftci@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3859-6693.

RİSKTEN KORUNMA MUHASEBESİNİN TÜRKİYE'DEKİ BANKALARDA UYGULANMASI VE RAPORLANMASI – 2018

Öz

Türk bankacılık sektöründe türev ürün kullanımı 1980'li yıllara dayanmasına rağmen bu ürünlerin aktif bir şekilde kullanımı 2000'li yıllardan itibaren başlamıştır. 2000 yılı öncesine kadar birkaç işlemle sınırlı kalan türev ürün kullanımı, meydana gelen bankacılık krizleri ve serbest döviz sistemine geçiş sonucunda bankaları aktif bir şekilde türev ürün kullanımına yöneltmiştir. Çalışmada, Türk Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların türev ürün kullanımı ve riskten korunma muhasebesi uygulamalarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de faaliyet gösteren ticari, katılım ve kalkınma ve yatırım bankaları olmak üzere toplam 42 bankanın Türkiye Finansal Muhasebe Standartlarına göre hazırlanmış ve bağımsız denetimden geçmiş 2018 yılı finansal tabloları ve dipnotları incelenmiştir. Çalışmada bankaların sözleşme bazında türev ürün kullanımı ve riskten korunma muhasebesi uygulamalarının finansal tablolarda raporlanması hakkında bilgi toplanmıştır. Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 47160.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Muhasebe, TFRS, Türev Araçlar, Riskten Korunma Muhasebesi

Jel Sınıflandırılması: G20, M41, M48

INTRODUCTION

In Turkish banking sector, the active usage of derivative contracts are in the 2000s, although its dates back to the 1980s. The first regulation on derivative contracts in banking sector was made in 1983. With this arrangement, banks were allowed to make forward transactions. To be allowed swap contracts between banks and TCMB and between commercial banks was the other important development about usage of derivative contracts in 1985. The first swap contract was made between commercial banks and Central Bank of The Republic of Turkey (CBRT) at this date. However, despite these regulations, the use of derivative products in the Turkish banking sector has been limited to only a few transactions until 2000s (İncekara, 2017: 40-41). The banking crisis that took place during 2000s and uncertainties about the future as a result of the transition to the free exchange system led the banks to actively use derivative contracts.

The first regulation on hedge accounting in the banking sector in Turkey was published "The Guideline No.1 Regarding Accounting Practices Regulation: Accounting Standards for Financial Instruments" by The Banking Regulation and Supervision Agency at 22.06.2002 and numbered 24793. This regulation was abolished with "The Guideline on the Regulation of Consolidated Financial Statements of Banks by The Banking Regulation and Supervision Agency at 8.11.2006 and numbered 26340. The accounting of banking operations were adopted Turkish Accounting Standards, issued by Turkish Accounting Standards Board established in 2002, with "Principles and Procedures for Safeguarding and Documents Accounting Applications" to be published by The Banking Regulation and Supervision Agency at 1.11.2006 and numbered 26333. The authority of Turkey Accounting Standards Board was transferred to Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority established with "Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Agency of the Organization and Duties of Decree Law", published on 11.02.2011. Today, Banks recognize financial instruments and prepare financial statements according to Turkish Accounting and Financial Reporting Standards issued by Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority. Today, Banks are adopted accounting standards to be published by Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority.

I. LITERATURE REVIEW

There have been several studies regarding the usage of derivative contracts, reporting of hedge accounting and its reasons in Turkish banking sector.

Selvi (2000: 224-225) examined 56 commercial banks and 13 development and investment banks that were operated in 1996. In this study, it was aimed to reveal the usage of derivative instruments on instrument base and accounting of these instruments in Turkish banking sector. It was observed that banks prefer mostly foreign exchange based contracts foreign Exchange risk more than derivative contracts based on interest risk. Also, it was found that the banks mostly follow the transactions related to these instruments in the off-balance sheet accounts and do not subject them to any valuation on the financial reporting date. On the reporting date, it was determined that half of the other banks subject to the valuation process made an explanation about the purpose they were involved in the derivative contracts and the other half did not provide sufficient explanations.

Türel and Selvi (2007: 110) reviewed as of 31 December 2005 financial reports and disclosures related with financial reports 13 banks registered on Istanbul Stock Exchange. They found that 12 banks to be parties to the derivative contracts. Also, only 2 of these banks were considered to be parties to the derivative contracts and to make reports. On the other hand, despite of the fact that the other banks were mainly hedged, the purpose of becoming a party to the derivative products contract was reported to be hedged as a derivative financial instrument since they could not fulfill the requirements of hedge accounting. However, according to hedge accounting, there was not enough information about the risk management.

Türel (2008: 105; Türel&Selvi, 2010: 666-669) examined 33 commercial banks that was operated in Turkey. It was observed that only 28 of the banks were parties to the derivative contracts and the item on which the derivative contracts were based mainly exchange rate risk and interest rate risk, and small amount of stock index risk. Although the purpose of being a party to the derivative product contract of the banks, which are party to the derivative contract agreement, is hedged, only 4 of them are reporting to hedge accounting and the other 20 banks are parties to hedging against the derivative as reported.

Çiftci (2019; 80-85) examined 22 commercial banks, 5 participation banks, and 12 development and investment banks that were operated in Turkey. It was observed that 39 banks were parties to the derivative contracts to mainly manage exchange rate risk and interest rate risk. Also, the purpose of being a party to the derivative product contract of the banks, which are party to the derivative contract agreement, is hedged, only 13 of them are reporting to hedge accounting and the other 26 banks are parties to hedging against the derivative as reported.

In addition to these studies, there are various studies about use of derivative contracts in non-financial institutions. However, there studies were excluded because these studies did not allow for comparison in terms of development of derivative products in Turkish banking sector and they were not suitable for research purposes.

II. RESEARCH METHODOLOGY

The aim of this study to find out the usage of derivative contracts and applications of hedge accounting in Turkish banking sector. For these purpose as of December 31, 2018 audited financial statements and disclosures related to these financial statements of 24 commercial banks, 5 participation banks, and 13 development and investment banks were examined. There are 25 commercial banks, 5 participation banks, 13 development and investment banks, 5 foreign banks

opened a branch office in Turkey and 2 banks be transferred Saving Deposit Insurance Fund, which are operated in Turkey (www.tbb.org.tr). However, due to inaccessibility to the financial reports 5 foreign banks opened a branch office in Turkey and 2 banks be transferred Saving Deposit Insurance Fund was excluded from the study. In addition, Citibank A.Ş. was excluded because of lack of the financial statements.

III. RESULTS

Information on the usage of derivative contracts bank operating in Turkey were examined. As a result of the examination, it was seen that 39 banks were parties to the derivative products contract. İller Bankası A.Ş., Standard Chartered Bank Turkey Investment Inc. and İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş. have not clarified explanations on the use of derivative contracts. Therefore, it is concluded that these banks are not parties to the derivative contracts. Distribution of the usage of derivative contracts of banks by contract types is presented on Table 1.

Table 1: Distribution of Derivatives Used in Banks According to Contract Types

Contract Types		Commercial Banks	Participation Banks	Development and Investment Banks	Total
Forward Contracts	Foreign Currency	23	5	10	38
	Interest	-	-	-	0
TOTAL		23	5	10	38 (26%)
Swap Contracts	Foreign Currency	23	4	9	36
	Interest	19	-	6	25
	Precious Metal	2	-	-	2
TOTAL		44	4	15	63 (42%)
Option Contracts	Foreign Currency	21	-	4	25
	Interest	7	-	1	8
	Precious Metal	-	-	-	0
	Securities	-	-	-	0
TOTAL		28	0	5	33 (22%)
Future Contracts	Foreign Currency	3	-	1	4
	Interest	1	-	-	1
TOTAL		4	0	1	5 (3%)
Other Contracts	-	8	1	2	11 (7%)
GRAND TOTAL		107	10	33	150

Table 1 also shows the distribution of the components on which the derivative contracts used by banks by type of derivative contracts. When the results are evaluated as a whole, it is seen that banks are a part to derivative contracts mainly based on foreign currency and interest rate as a result of their activities. Banks are also parties' precious metal and securities based derivatives contracts, which are classified as goods/prices based on relatively small amount. According to this, we can conclude that banks are a party to derivative contracts in order to hedge interest rate risk arising from interest rate-based products and foreign exchange risk arising from foreign currency transactions. In order to hedge the exchange rate risk from foreign currency transactions, the most commonly used derivative instruments are foreign currency swap contracts, foreign currency forward contracts and foreign currency option contracts. Interest rate swap contracts are mainly used to hedge the effects of interest rate risk.

Banks can parties to derivative contracts for two purpose; hedging and trading. However, in order to report according to hedge purpose banks are required to meet the requirements of TMS-39.

On the table 2, the manner in which the derivative contracts of the banks parties are reported in the financial statements.

Table 2: Financial Reporting For Derivatives Contracts Used in Banks According to Intended Purpose

	Commercial Banks	Participation Banks	Development and Investment Banks	Total
Reporting According to Hedge Purpose	11	2	2	15 (36%)
Reporting According to Trading Purpose	13	3	11	27 (64%)
TOTAL	24	5	13	42 (100%)

When the disclosures about the purpose of being a party to the derivative contracts and their reporting preferences are examined; a total of 15 (36%) banks that are parties to the derivative instruments are reported according to hedge purpose and the other 27 (64%) banks are reported according to trading purpose. The disclosure titled "The Disclosures on Forward, Option and Derivatives Contracts", which the accounting policies regarding the use of derivative contracts are disclosed are analyzed, these 27 banks are also parties to derivative contract to hedge purpose. Although these derivative contracts provide economic hedge, they are reported for trading purpose under the condition of TMS-39: Financial Instruments: Recognition and Measurement. Also, the banks that report according to hedge accounting classify the derivative contracts that cannot be fulfilled the necessary conditions as trading derivative contracts. These derivatives contracts reported in this scope are classified as fair value through profit of loss financial asset or fair value through other comprehensive income financial asset.

Banks can report in accordance with hedge accounting for three types of hedging; fair value risk, cash flow risk and net investment risk. On the table 3, according to hedge accounting, it is presented that the banks, which report on the types of hedging relationship, are reported. The table 3 is based on as of December 31, 2018 audited financial statements and Off-Balance Sheet Items Statement.

Table 3: Hedge Accounting Reporting

	Fairvalue Risk	Cash Flow Risk	Net Investment Risk
AKBANK	*	*	-
ALTERNATIFBANK	*	*	-
BURGAN BANK	-	*	-
FIBABANK	*	-	-
QNB FINANSBANK	*	*	-
ING BANK	-	*	-
TEB	-	*	-
ODEOBANK	-	*	-
SEKERBANK	*	-	-
GARANTI BANK	*	*	-
YAPI KREDİ BANK	*	*	-
KUVEYT TURK	-	*	-
TURKIYE FINANS	*	*	-
EXPORT CREDIT BANK of TURKEY	*	*	-
TURKIYE SINAI KALKINMA BANKASI (TSKB)	*	-	-

When the financial statements of the banks reporting according to hedge accounting are examined, it is seen that almost all of the banks are parties to the derivative product contract in order to be protected from cash flow risk. Otherwise, 7 banks protected from cash flow risk are also

parties to derivative contracts for fair value hedges and reporting. Fibabank, Sekerbank, and Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) are only parties to derivative contracts for fair value hedges according to as of December 31, 2018 audited balance sheet and Off-Balance Sheet Items Statement.

In order for banks to be able to report according to hedge accounting, they have to meet the conditions described in the accounting standards. The most challenging condition to be met under these conditions is to measure the effectiveness of hedging (Kawaller, Koch, 2000: 79). On the table 4, the disclosures on the methods used by the reporting banks to measure the effectiveness of hedging are presented.

Table 4: Disclosures on The Methods Used to Measure The Effectiveness of Hedge

	Commercial Banks	Participation Banks	Development and Investment Banks	Total
Disclosures on The Methods about to Measure the Effectiveness of Hedge	4	1	2	7 (%47)
No Disclosures on The Methods about to Measure the Effectiveness of Hedge	7	1	0	8 (%53)
TOTAL	11	2	2	15

When the disclosures regarding the measurement of the hedge effectiveness are examined, approximately half of the banks according to hedge accounting disclosed the methods used to measure the effectiveness of hedging. According to this, banks mainly used a dollar off-set method. This method is thought to be more preferred because of the ease of application.

CONCLUSION

The changes and uncertainties in the economy over time have been led the banks to use derivative products to protect against the risks they face. For this reason, it has been examined the use of derivatives and hedge accounting practices in banks that are operating in the Turkish banking sector. The audited 2018 IFRS-Financial Statements and their disclosures of 42 banks (commercial, participation, development and investment banks) have been investigated. The findings of the study show that there is an increase in the usage of derivative products and the variety of derivative products in the Turkish Banking Sector.

Banks are a part to derivative contracts mainly based on foreign currency and interest rate as a result of their activities. Also, as a result of competitive environment, banks are also parties precious metal and securities based derivatives contracts on relatively small amount. The most commonly used derivative instruments are foreign currency swap contracts, foreign currency forward contracts, and foreign currency option contracts in order to hedge the exchange rate risk from foreign currency transactions. Interest rate swap contracts are mainly used to hedge the effects of interest rate risk.

It is observed that the reporting of these products in the financial statements is not the same as the purposes, although the purpose of banks' being a party to derivative contracts is hedging. It is examined that banks reporting according to hedge accounting rules mainly report cash flow hedges.

It is determined that the banks, which give explanation as a method of measurement of hedge efficiency, prefer the dollar off-set method. According to this, banks may be experiencing difficulties in the application of hedge accounting even though banks are parties to hedging derivative contracts due to the insufficiency of internal systems in terms of the continuous measurement of hedging effectiveness. A scientific study should be done to determine the reasons for this situation.

Although the number of banks reporting under hedge accounting has increased over time, many banks do not report according to hedge accounting rules. It can be said that they cannot report according to hedge accounting due to the failure to meet the application requirements and the failure to establish a system for measuring the effectiveness of hedging.

REFERENCES

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Bankaların Muhasebe Uygulamalarına ve Belgelerinin Saklanması İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikler, Resmi Gazete 01.11.2006, Sayı: 26333, (2019, September 15), Retrieved from, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061101.htm>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Bankaların Konsolide Finansal Tablolarının Düzenlenmesine İlişkin Tebliğ, Resmi Gazete 08.11.2006, Sayı: 26340, (2019, September 15), Retrieved from, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061108-9.htm>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Muhasebe Uygulama Yönetmeliğine İlişkin 1 Sayılı Tebliğ: Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi Standardı, Resmi Gazete: 22.06.2002, Sayı: 24793, 1. Mükerrer, (2017, April 04), <http://www.basarmevzuat.com/dustur/teblig/5/4389/a/muhuygyonteb.htm>.
- Çiftci, H.N. (2019). Bankalarda Riskten Korunma Muhasebesi. İstanbul, Türkmen Kitapevi.
- İncekara, A. (2017). Bankacılık ve Finansal Kurumlar. 2. Baskı, İstanbul, İktisadi İşletme Vakfı Yayınları.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), 660 sayılı Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Resmi Gazete: 02.11.2011, Sayı: 28103, (2019, September 15), <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Mevzuat/KHK/660%20say%C4%B1%C4%B1%20KHK.pdf>
- Kawaller, I. G., Koch, P. D. (2000). Meeting the 'Highly Effective Expectation' Criterion for Hedge Accounting. The Journal of Derivatives, Summer, 79-87.
- Selvi, Y. (2000). Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi. İstanbul, ARC Yayınları.
- Türel, A. (2008), Riskten Korunma Muhasebesi ve Finansal Tablolarda Raporlanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
- Türel A., Selvi Y. (2007). Accounting Issues Related to Hedge Accounting for Derivatives. **MODAV**, Cilt:9, Sayı:1, Mart 2007, 97-116.
- Türel A., Selvi Y. (2010). Derivatives Usage in Risk Management By Turkish Non-Financial Firms and Banks: A Comparative Study. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, vol.12, 663-671.
- Türkiye Bankalar Birliği, (TBB), (2019, September 15), Retrieved from <https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka>.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 313-330.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 313-330.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.660981

Geliş Tarihi / Received: 18.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.03.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

İKTİDARI DÖNEMİNDE ANAP'IN DEMOKRASİ ANLAYIŞI: SİYASALAR, SÖYLEMLER VE ÖZAL LİDERLİĞİ

Melih Nadi TUTAN¹

Öz

Anavatan Partisi (ANAP); 1983 ila 1991 yılları arasında tek başına hükümeti kurabilme başarısını yakalamış, hem kendisi hem de toplum ve askerler tarafından iktisadi ve siyasi hayatın istikrara kavuşturulması, demokratikleşme ve modernleşme gibi misyonları edinmiş olması itibarıyla Türk siyasi hayatı literatüründe önemli bir yer teşkil eden bir siyasi örgütlenmedir. Literatürde ANAP'ın tam anlamıyla demokrasi anlayışını kategorilendiren pek fazla çalışma bulunmamakla birlikte, çoğunlukla ANAP ve demokrasi; demokrasinin konsolidasyonu bağlamında tartışılmıştır. Bu nedenle çalışmanın amacı; demokrasi kuramlarından ilham alarak iki iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışını değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada; öncelikle ANAP'ın bir siyasi örgüt olarak nasıl görüldüğünü inceleyen çalışmalar aktarılmış ardından partinin programı, seçim beyannameleri, seçim kampanyaları, hükümet programları ve yasama faaliyetleri bir içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bununla birlikte Turgut Özal'ın ANAP içerisinde nasıl bir konum edindiği ve söylemleri de demokrasi anlayışının göstergeleri olarak çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın sonunda, ANAP'ın örgütsel olarak ve ilk iktidar döneminde liberal, seçkin ve ekonomik demokrasi anlayışlarını; ikinci iktidar döneminde ise oldukça zayıf da olsa bu anlayışlara katılımcı demokrasi "tema"larının eşlik ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Demokrasi, Liberal Demokrasi, Katılımcı Demokrasi, Turgut Özal, ANAP.

Jel Kodları : D72, D73, K15, K16.

¹ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihnadi94@gmail.com, ORCID: [0000-0002-2801-3650](https://orcid.org/0000-0002-2801-3650).

THE MP'S CONCEPT OF DEMOCRACY IN THE PERIOD OF POWER: POLICIES, DISCOURSES AND LEADERSHIP OF OZAL

Abstract

The Motherland Party (MP) which succeeded in forming the government on its own as a ruling party between 1983 and 1991 is a significant political organisation in the literature of Turkish Political Life since it has given tasks such as stabilising economic and political life, democratisation and modernisation by the society and the army. In this literature, even though there are not many studies that categorise the MP's concept of democracy as a whole, democracy and the MP are often discussed in the context of democratic consolidation. Therefore, the purpose of the study is to evaluate the MP's concept of democracy in two periods of power, in the light of the theories of democracy. To this end, the studies examining how the MP occurs as a political organization were cited, and the party programme, election manifestos, electoral campaigns, government programmes and legislative activities were examined through the method of content analysis. In addition to this, the position and discourses of Turgut Ozal in the MP are included in the scope of the study as indicators of the conception of democracy. At the end of the work, it is seen that the MP as an organisation and in the first period of power indicates liberal, elitist and economic democracy concepts, and in the second period of power these democracy concepts were accompanied by participatory democracy "themes", even they are came exist with quite unclear tunes.

Keywords : Democracy, Liberal Democracy, Participatory Democracy, Turgut Ozal, the MP.

Jel Codes : D72, D73, K15, K16.

GİRİŞ

Anavatan Partisi (ANAP); 1980 askeri müdahalesi sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde, 1983 yılında, tek başına hükümet kurabilecek oy oranına ulaşarak iktidara gelmiş, siyasal organizasyon olarak her ne kadar kimi görüşlere göre muhafazakâr liberalizm, piyasa modernizmi ve İslam kimliğini yansıtsa da, parti lideri Turgut Özal'ın ifadesiyle Türkiye'nin orta direği olan Sünni İslamcılık, milliyetçilik, ekonomik liberalizm ve sosyal demokrasi görüşlerini bir arada temsil eden bir karizmatik lider partisi özelliğini taşımıştır (Kalaycıoğlu, 2002: 45). Bu eklektik görünüm, bir bakıma, ANAP'ın 1980 öncesi toplumsal ayrışmayı uzlaştırabileceği ve temsil edebileceği düşüncesiyle de gelişmiş; Özal liderliği, ideoloji merkezli Türkiye siyasetini bir *catch-all* partisi olarak ifade ettiği ANAP ile aşmayı amaçlamıştır (Heper & Keyman, 1998: 266-267). Bu açıdan bakıldığında, kendisine önemli bir misyon yükleyen Özal ve ANAP, 1980'ler boyunca Türk siyasal hayatında önemli gelişmelere tanıklık ve öncülük etmiştir.

Bunlardan ilki, ekonomi alanında meydana gelen gelişmelerdir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti ile Türkiye'nin tecrübe ettiği iktisadi teşvikler ve anlaşmalara dayalı kapitalist ekonomik düzen, 1980'li yıllarda serbest piyasa kavramıyla tanışılması neticesinde finansal bir kapitalizme evrilmiş ve bu kapitalist finans giderek alanını genişletmiştir (Ortaylı, 2015: 183-186). Serbest piyasanın ekonominin temel kavramı olmasıyla birlikte, merkezi hükümetin sınırlanması, daha efektif ve az maliyetli hale getirilmesi ANAP döneminin özellikle ilk yıllarında görülen bir olgu olmuştur (Köker, 1995: 60). Bu ekonomi politikaları, Özal ve ANAP'ın farklı ekonomik kesimlerle geliştirdiği ilişkiler neticesinde siyasala bakışımı ve dolayısıyla demokrasi anlayışını da bir yöne doğru çekmiştir.

Askeri müdahaleden önce hayata geçirilen, piyasaya ve ekonomik hayata yönelik uygulamaları ve düzenlemeleri kapsayan liberalleşme politikaları, ilk Özal hükümetinde hızlı ve yukarıdan-aşağıya biçimde uygulanılmak istenmiştir. Özal liderliği böylece iş dünyasıyla olumlu ilişkiler geliştirip onlara iyimser bir bakış açısı kazandırırken, birtakım kurumsal düzenlemeleri sekteye uğratmış ve bu siyasalar şeffaflık, hesap verebilirlik, denetim gibi ilkelere ödünleri gerektirmiştir (Öniş, 2004: 118-121). Zira hızlı bir ekonomik düzenleme ve demokratik pekişme güçlü bir devleti öngörmekte ve/fakat bu olgu, Özal ve ANAP'ın sıkıca benimsemiş olduğu neo-liberal ideolojik bakış açısıyla ters düşmektedir. Bu nedenle Özal liderliği, bunun için birtakım *bypass* uygulamaları geliştirmiş ve Öniş'in belirttiği üzere, kalkınmacı devlet söylemiyle yola çıkmıştır. Bu devlet anlayışında, 1983 sonrasında Başbakanlık konumu başta olmak üzere yürütmenin güçlendirildiği, bürokrasinin yeni kurumsal ofislerle aşıldığı, açılan yeni bakanlıklarla bürokrasinin şekillendirildiği görülmüştür (Öniş, 1992: 4-16). Bu siyasalara bütünüyle bakıldığında, yeni ekonomik düzenden çıkarları olan bir iş dünyasının, Özal ve ANAP tarafından, kurumsallaşma ve demokratik değerlerden ödün verilerek temsil edildiği görülmekte ve bu olgu, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki liberal-seçkinci demokrasi temalarını hatırlatmaktadır. Fakat bununla birlikte, ANAP'ın bu kadar çok kesimi temsil etme gayreti, katılımcı demokrasiyi de çağrıştırmaktadır. Bu ikilem, çalışmanın sorularından birini oluşturmaktadır.

1980'ler boyunca Özal ve ANAP'ın eşlik ettiği gelişmelere tekrar dönüldüğünde, neo-liberal ekonomi politikalarının bir sosyal ve etik boyutu olduğu da görülür. Heper'e göre, ANAP ve Özal liderliği, bir siyasal organizasyon ve kurum olarak, liberal ekonomik rasyonalite ile dini-ahlaki değerlerin bir sentezini yapma gayesi gütmüş ve bunu düşünme, ifade ve girişimcilik özgürlüğü söylemleriyle ortaya atmıştır (2002: 143). 1950-1954 döneminden sonra tekrardan 1980'lerde siyasal karar alıcıların ve ekonomi kesiminin, devletçi ya da korumacı ekonomi yerine piyasa ve ihracat odaklı ekonomik liberal yapıyı benimsemesi (Boratav, 2003: 210-211), toplumsal anlamda da bir liberalleşme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu olgu; eğitim, sivil toplum ve medyada izlenebilecek olan modernleşmeyle birlikte görünmüştür.

Eğitim alanında modernleşme, liselerde yabancı dil öğretimine ağırlık verilmesi ve açılmaya başlanılan vakıf üniversiteleriyle birlikte görünüm kazanmıştır. 1980 sonrası dönemde, dünyaya açılma söylemiyle birlikte küreselleşme olgusu, Türkiye'de zaman ve mekân farklılıklarının kaybolmasıyla ortaya çıkmıştır (Findley, 2010: 355-384). Medyada ise liberalleşme, gazetelerde ekonomi ve yaşam tarzı (*life style*) bölümlerinin görülmesiyle etkili olmuş ve sosyal alanda ekonomi, giderek siyasetin yerini almaya başlamıştır (Aydın & Taşkın, 2015: 352). Bu olgular, bir sonraki bölümde incelenecek olan demokrasi kuramları bölümünde görüleceği üzere, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasiden uzaklaşma ve liberal ve ekonomik demokrasiye yaklaşmayı çağrıştırmakta; fakat sivil topluma bakıldığında yine karmaşık bir görünüm almaktadır.

Aydın ve Taşkın'a göre, 1980 ve sonrasında sivil toplumun gelişimi, yukarıda bahsedilen modernleşme olgusunun görünümlerinden biri olmuş ve popüler kültür, sivil toplum tarafından sürekli canlı tutulup yaygınlaştırılmıştır (2015: 364). Keyman ve İçduygu da benzer görüştedir. Onlara göre, niceliksel ve niteliksel olarak 1980'ler sonrasında gelişen sivil toplum, yatay olarak tüm toplumsal katmanlara da sirayet ederek zihinsel dönüşümlerde önemli rol oynamış; siyasal alanda da yeni aktör ve söylemlerin ortaya çıkışıyla birlikte geleneksel siyasal olguların dönüşümünü hızlandırmıştır (Keyman & İçduygu, 2003: 221-223). Fakat Heper'e göre; piyasa girişimlerinin özelleştirilmesi, otoritenin azaltılması, fonların yerel yönetimlere aktarılması gibi olgular sivil toplumun güçlenmesi için bir fırsat sunarken pratikte bu olgu, Türkiye'de gözlemlenmemiştir. Bu siyasalar sonucu, gerek siyasal partilerde gerekse siyasal ve toplumsal alanda katılımcı demokrasinin görünür olması beklenirken; Özal'ın politikaları geleneksel bürokratik elitlerin zayıflatılmasıyla sınırlı kalmış, sivil toplum bilinçli olarak güçlendirilmemiştir. Aynı zamanda bu siyasal tercih, Heper'e göre, bir siyasal organizasyon olarak ANAP'ın, ilgisini siyasal olana değil, iktisadi politikalara verdiğinin göstergesidir (1990: 325-326).

Dolayısıyla özellikle sivil toplum bağlamında literatürde bir çelişki gözükmektedir. Bu çelişki, Özal ve ANAP'ın demokrasi anlayışı konusunda nerede durduğuna dair bir belirsizlik de meydana getirmektedir. Zira sivil toplumun gelişimi ve yerel demokratik mekanizmaların güçlendirilmesi katılımcı bir demokrasiyi hatırlatırken; ekonomik özgürlüklerin, sosyal ve siyasal özgürlüklere tercih edilmesi, sonraki bölümde belirtileceği üzere, seçkinci, liberal veya ekonomik demokrasiyi çağrıştırmaktadır. Bu nedenle, çalışmada öncelikle demokrasi kuramları genel hatlarıyla belirtilecek ve ardından ANAP'ın iki iktidar dönemindeki yasama faaliyetlerinde nasıl bir demokrasi anlayışını yansıttığı; Özal'ın söylemleri, seçim kampanyaları ve parti programıyla birlikte değerlendirilecektir. Buradan yola çıkan çalışmanın amacı, demokrasi kuramlarından hareketle, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki temel motifleri açığa çıkarmaktır. Demokrasi anlayışı kavramsallaştırmasıyla ifade edilen; siyasal karar alma mekanizmalarının gerek bireysel liderlik gerek siyasal teşkilatlanma ve yapılar olsun belli bir dönemde söylemler, siyasala bakış ve siyasalar bağlamında görünür olan demokrasi temalarıdır.

I. DEMOKRASİ KURAMLARI²

Agonistik, müzakereci, kozmopolitan demokrasi gibi görece yeni demokrasi kuramları bağlam dışında tutulduğunda, genel itibariyle klasik dönemde Jean Jacques Rousseau, John Locke, John Stuart Mill, Alexis De Tocqueville gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş olan demokrasi teorilerinin iki felsefi altyapıdan hareket ettiği ve demokrasi kuramları literatüründeki kaynaklarda, bu kuramların buna göre kategorilendirildiği görülür. Bu iki felsefi gelenek; cumhuriyetçi düşünce ve liberal gelenek olarak adlandırılabilir (Sartori, t.y.; Schmidt, 2001; Terchek-Conte, 2001; Touraine, 2002; Held-Scott, 2006). Nitekim görece geç dönemde ortaya çıkan katılımcı, seçkinci, çoğunlukçu ve çoğulcu demokrasi kuramları da bu felsefi altyapıdan beslenmişlerdir.

I.I. Cumhuriyetçi Demokrasi

İlk ayırlama, dolayısıyla felsefi geleneklerine göre demokrasiler olarak yapılabilir. Diğer deyişle, Siyaset Felsefesinin "Siyaset nedir?", "Devlet-toplum ilişkilerinde bireyin konumu nedir?", "Toplum hangi unsurlardan oluşur?" gibi temel sorulara verilen cevaplar, kuramları da birbirinden ayırıştırır. Bunlardan ilk olarak cumhuriyetçi demokrasi kuramına bakıldığında, Rousseau'nun görüşlerinden etkilenen ve Antik Yunan demokrasisine sıklıkla gönderme yapan bir demokrasi kuramının varlığı görülür (Schmidt, 2001: 34). Cumhuriyetçi demokrasinin klasik formu, Antik Yunan sitelerindeki demokrasi pratiklerini öne çıkarırken; görece modern bir cumhuriyetçi demokrasi yorumu da Philip Pettit, Richard Bellamy gibi yazarlar tarafından yapılmıştır. Egemen olarak *demos*, yani egemen olanın topyekun vatandaşlar olması ve toplumun, bireylerin üzerinde ayrı bir yapısal özerklik arz ettiği olgusuna karşı çıkan liberal demokrasi de bu nedenle cumhuriyetçi demokrasiyle iki farklı noktada yer alır (Touraine, 2002: 36). Cumhuriyetçi demokrasinin yukarıda bahsedilen bu özellikleri, referans noktası olarak Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserini almaktadır.

Rousseau, eserinde aile metaforuyla birlikte bir toplum tasavvuru ortaya koyar. Buna göre, ailedeki baba karakteri otoriteyi; çocuklar ise halkı temsil ederler ve kendi başlarına karar alıcı olamayan çocuklar eşitlik ve özgürlüklerini bir üst otorite olan babalarına devrederler. Bir toplumda da, Rousseau'ya göre, bireyler direktmenin üstüne çıkmak amacıyla, tıpkı çocukların, haklarını babalarına teslim etmeleri gibi, kendi haklarını geçici olarak otoriteye verirler. Ancak toplumda otorite, bir kişi değil egemen olan halktır ve her birey verdiği kadar hakkını yine toplumdaki geri alır. Bunlar, genel irade kavramı altında gerçekleşir. Herkesin iradesinin teker teker

² Bu bölüm, büyük ölçüde, Doç. Dr. Ahmet Emre Ateş'in danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Daha detaylı bir demokrasi kuramları okuması için bkz. (Tutan, 2018: 5-46).

toplamından daha fazla bir norm ve ideali temsil eden genel irade, bir konu bağlamında yanılmaz ve tektir. Dolayısıyla genel iradenin oluştuğu durumda, bireyler kendi dışsal ve çıkara dayalı tercihlerini değil, genel iradeyle uyumlu olan siyasal davranışları sergilerler (Rousseau, 2016: 14-43). Dolayısıyla cumhuriyetçi demokrasi kuramı da bu olgulardan hareketle, egemen olanın halk olduğunu (Schmidt, 2001: 64) ve bireylerin toplumsal alanda siyasal katılım göstermeleri gerektiğini ileri sürer (Touraine, 2002: 120). Liberal demokrasi ise bu özelliklerin karşısında yer alan bir demokrasi tasarımı ortaya koyar.

I.II. Liberal Demokrasiler

Yukarıda ANAP ve Özal'ın da birlikte anıldığı liberal demokrasinin tarihsel süreç içerisinde iki formundan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, Locke, Mill ve Montesquieu gibi düşünürler tarafından belirtilen liberal siyasal geleneği içeren ve klasik liberal demokrasi olarak adlandırılabilir olan bir demokrasi kuramı; ikincisi ise görece geç dönemde liberal geleneğin ekonomik yönüne vurgu yapıp serbest piyasa, özel mülkiyet ve rekabetçi piyasa ekonomisi gibi iktisadi terimlerle siyasala gönderme yapan, liberal demokrasinin ekonomik yönünü vurgulayan ekonomik demokrasidir (Held & Scott, 2006: 59). Bununla birlikte, liberal demokrasinin her iki formu da, liberal felsefi gelenekten beslenip farklı yönlerini daha sık vurgulamaları itibarıyla, piyasanın serbest ve özgür olması, özel mülkiyetin korunumu gibi birbirleriyle ortak özelliklere de sahiptir (Macpherson, 1977: 20). Dolayısıyla ilkinin normatif, ikincisinin ise deskriptif yönlerinin ağır bastığı söylenebilir. ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışı bakımından her iki liberal demokrasi yorumu da önem taşımaktadır.

a. Klasik liberal demokrasi

Liberal demokrasinin klasik yönü, Locke'un Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı çalışmasında belirtilir. Locke, eseri boyunca geniş anlamda mülkiyetin korunumu vurgusunu yapar. Ona göre, doğa durumundan toplumsal duruma geçişte herkesin eşit ve özgür olması durumu, toplumsal durumda özgürlüklerin korunması amacıyla bir temsil mekanizmasına bırakılır. Özgürlükler ise genel anlamda mülkiyet ile ilgilidir. Mülkiyet kavramının içinde; yaşama, özgürlük ve servet bulunurken; doğal özgürlüklerden vazgeçmenin tek istisnası mülkiyetin korunması veya güvenlik ihtiyacıyla gerçekleşebilir. Bunun dışında hem üst otorite yani devlet hem de toplum, hiçbir şekilde özgürlükleri kısıtlayamaz. Bu, Rousseau'nun egemen olan halkın, bireyi ilgilendiren konularda da söz sahibi olması çıkarımına ters düşer ve Locke, yönetici iradenin sadece kamuyla ilgili konularda karar yetkisi olabileceğini ifade eder (2016: 15-19; 94-143). Locke'un liberal demokrasinin ilkelerini koyduğu bu fikirleri, Mill tarafından temsili liberal bir demokrasi kuramında kullanılmıştır.

Mill, Özgürlük Üstüne adlı eserinde; bireysel özgürlük, temsil ve çoğulculuk düşüncesinden bahseden fikirlerini yansıtır. Cumhuriyetçi görüşün aksine, Mill'in liberal düşüncesinde toplum; birey üzerinde sadece bireye zarar geldiğinde karar verici olabilir ve bunun dışında bireyler, tam anlamıyla bir özgürlüğe sahiptir. Mill, bu özgürlükleri; başkasına zarar verilmeden yapılan eylem özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü olarak ifade eder. Liberal temsili demokraside, düşünce özgürlükleri de önemli bir konumda yer alır. Buna göre, bir düşüncenin ifade edilmesi, Mill'e göre her daim pozitif bir durumu yansıtacaktır. Bu noktada, çoğulculuk fikri öne çıkar ve çoğulculuk, her bireyin doğasının farklı olması sonucunda uygulama olarak insan doğasına en yakın ideal durumu belirtir. Bu bireysellik, liberal demokraside, gelişmenin anahtarı olarak ortaya çıkar. Son olarak temsil fikrine bakıldığında, temsil mekanizmasının tarihsel şartlarda meydana geldiğini savunan Mill, temsilin, çoğulculuğu koruyup çoğunlukçu dinamiklerden hareket eden en üstün hükümet yapısı olduğunu ifade eder (2005: 14-29; 87-185).

Demokrasi Kuramı adlı çalışmasında liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi inceleyerek bir demokrasi kuramı ortaya koyan Giovanni Sartori, klasik liberal demokrasi ile liberal anlayış içinde ekonomik demokrasi arasında bir geçiş oluşturur. Sartori, cumhuriyetçi görüşe karşı çıkarak

İktidarın tamamıyla halkta olmasının çoğunluğun tiranlığı tehlikesi oluşturduğunu ve bu nedenle bir temsil mekanizmasına ihtiyaç olduğunu öne sürer. Sartori, burada kararların halk tarafından verilmediğini, halkın sadece belli kararlar kümesi içerisinde bir tercih yaptığını belirtir (t.y.:229). Sartori bu yönüyle, seçkin liberal bir demokrasiye ve dolayısıyla ekonomik demokrasiye öne sürdüklerine yaklaşırken; liberal demokrasiye özgürlük getirdiğini ve birden fazla iktidarın özgür şekilde dağıtıldığını söyleyerek klasik liberal görüşe de yakın durur (t.y.:233-236). Liberal demokrasiye ekonomik yönüne vurgu yapan bir demokrasi kuramı ise Anthony Downs tarafından geliştirilmiştir.

b. Liberal ekonomik demokrasi

Liberal demokrasiye siyasal tarafında, demokrasiye araç olmasının yanında bir amaç da taşıması vurgulanır. Yukarıda bahsedildiği üzere demokrasi ve bir adım ötesinde temsil mekanizması; özgürlük ve hakların korunması açısından bir araç olduğu kadar, bireyin siyasal alanda kendini ifade edebileceği bir amaç haline gelir. Ancak liberal demokrasiye ekonomik yönünde demokrasi, birtakım siyasaların (*policy*) hayata geçirilip bunların meşruiyetinin vatandaşlara dayandırılması için bir kurumlar bütünü halindeki organizasyon olarak algılanır (Schumpeter, 2010: 309-310). Dolayısıyla liberal ekonomik demokrasi, aşağıda bahsedilecek olan katılımcı demokrasiye de karşısında yer almış olur. Bu karşıtlık, katılımcı görüşlerin ileri sürdüğü aksine, demokrasiye meşruiyetinin bireylerin özgürlüğüne giden bir amaç ve araç değil; çıkarların maksimizasyonu için bir araç olmasıyla sağlandığını belirten liberal ekonomik demokrasi arasında kurulur (Beetham, 1992: 44-46).

Liberal demokrasiye bu yönü, dolayısıyla kapitalizm ile de ilişkilidir. Zira burjuvazi çıkarlarının maksimizasyonuna dayanan bir ekonomik sistem olarak kapitalizm, demokrasiye Locke, Mill bağlamındaki siyasal özgürlük çizgisinden ziyade, sonraki paragrafta değinilecek olan Downs'ın siyasal karar almada çıkarların ifadesine vurgu yapan ekonomik yönünü tercih edecek ve bununla ilintili olarak demokrasi, bir serbest piyasa mekanizmasındaki satın alıcılar ve tüccarlar arasındaki bir ticari ilişkiye benzeyecektir (Schumpeter, 2010: 351-354). Bu bakımdan, liberal ekonomik demokrasiye altında, demokratik kararın bir kapitalist ekonomi için en iyi sonuçları doğuracağı ve dolayısıyla demokrasiye bu kararları almak ve onlara meşruiyet vermesi istenen bir araç olduğu varsayımı bulunduğu belirtilebilir (Carnoy & Shearer, 1980: 3-5). Bu görüşlerin bütünlüklü bir ifadesini Anthony Downs'ta bulmak mümkündür.

Downs'ın Demokrasiye Bir Ekonomik Teorisi adlı eseri, demokrasiye tıpkı ekonomide olduğu gibi birtakım pratiklerle işlediğini ifade eder. Buna göre, bireyler, ekonomik aktivitelerde sergiledikleri gibi rasyonel olarak bir seçimler kümesinden seçimler yapar, bu alternatifleri bir sıraya koyar ve sadece şartlar değiştiği zaman siyasal davranışlar değişir. Hükümet de bir seçim yılı boyunca seçmenlerden aldığı meşruiyet ve otoriteyi, bazı anayasal sınırlamalar dışında tam anlamıyla kullanır. Siyasal faaliyetlere engel koymak, ifade özgürlüğünü kısıtlamak ve birtakım manipülasyon araçlarına başvurmak gibi davranışlar; bu anayasal sınırlamanın kapsamında kalır. Downs'a göre, bu siyasal işleyiş, belirsizlik kavramı altında gerçekleşir (1957: 3-20). Burada yine ekonomik bakış açısı rol oynar.

Ekonomik davranışlarda olduğu gibi, siyasal davranışlarda da seçmenler tam anlamıyla bir bilgi sahibi değildir. Bu nedenle, önderler, seçmenleri etkileyebilir ve siyasal partiler, çıkar grupları ve menfaat elde etme amacını güden birtakım özel çıkarıcılar bu ortamda seçmenlerin davranışlarını değiştirmek için rol oynarlar. Dolayısıyla böyle bir ortamda, iktidar için rekabet eden siyasal önder ve organizasyonlar, bazı seçmenleri daha fazla bazılarını ise daha az ama herkesi göz önünde bulundurur (Downs, 1957: 83-88). Sonuç olarak ekonomik demokrasi kuramında, seçmenler, bireysel davranışlarla belirsiz bir ortamda dışsal çıkarlarını ifade ederler. Aynı zamanda liberal demokrasiye bu yorumu, demokrasiye bir amaç değil araç olarak görerek, birtakım çıkarları siyasal olanın üzerinde tutar (Schmidt, 2001: 139-142). Felsefi altyapılarına göre bu şekilde ayrımlanabilecek olan demokrasi kuramları; vatandaşların siyasal etki etme derecelerine göre de, yine bu altyapıyla ilişkili olacak şekilde ayrılabilir.

I. III. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi kuramı, altyapısal olarak Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinden esinlenerek, onun vatandaşların siyasal karar alma sürecinde aktif katılımlarını öngören yaklaşımından etkilenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, demokrasinin adil ve düzenli serbest seçimlere indirildiği tek boyutlu demokrasi kuramından ayrılan katılımcı demokrasi, oydaşmanın aktif katılımı sağlanmasını savunur (Cunningham, 2002: 123). Dolayısıyla Antik Yunan demokrasilerinde görülen doğrudan demokrasiyle ilişkisi kurulabilecek olan katılımcılık fikri, bireylerin yönetsel süreçlerde rol alması olarak da düşünülebilir (Beetham, 2005: 131). Aynı zamanda katılımcı demokrasinin modern formundan da bahsedilebilir. Katılımcılık kavramı, yeni demokrasi kuramlarıyla birlikte düşünüldüğünde, geçmişte sadece fiziksel olarak yönetimde rol alma olarak tanımlansa da günümüzde siyasa yapımında vatandaşların fikirlerinin göz önünde bulundurulması, aktif katılım süreciyle demokratik etkileşimler neticesinde bilgi alışverişi ve müzakere sürecinin önemsenmesi gibi olgu ve kavramlarla ifade edilmektedir (Beetham, 2005: 132-133).

Dolayısıyla katılımcı demokrasi, vatandaşların ve siyasal sürecin değişim ve gelişimine açık bir kapı bırakmaktadır. Aynı zamanda siyasa yapım sürecinde yöneten ve yönetilen ayrımı, katılımcı demokraside kapanır. Bu amaçla vatandaşlar gerek otonom olarak kendilerini yetkili görür veya bağımlı olarak yetkilendirilirler (Nylen, 2003: 27-29). Bu davranışın yokluğunda, sadece seçimlere indirgenen bir demokraside, vatandaşların tercihleri politika yapım sürecinde göz ardı edildiğinden katılımcı demokrasinin değişime ve gelişime verdiği önem etkisini yitirir (Cunningham, 2002: 127-134). Bu bakımdan katılımcı demokrasi, Robert Dahl'ın poliarsşik çok boyutlu demokrasisine yakın bir konumda yer alır. Çok boyutlu demokraside, seçmenler rekabet eden siyasetçileri oy verme davranışıyla seçtikleri gibi aynı zamanda birtakım özgürlüklere, katılım mekanizmalarına da sahiptir (Dahl, 2010: 18-70).

I. IV. Seçkin Demokrasi

Katılımcı demokrasinin karşısında konumlandırılacak olan seçkin demokrasi, büyük ölçüde Max Weber'in çalışmalarında görülebilir. Parlamenter yapı, rekabetçi parti sistemi ve kapitalist ekonomi yapısını öne çıkaran seçkin demokrasi; önderlik kurumuna tarihsel süreçte verdiği önem, siyasalar bütününe etki eden önderler ve siyasal organizasyonların seçmenlerin oyunu kazanmak için gerekli görülmesi gibi özellikleri içinde barındırır. Bu anlamda seçkin demokraside, demokrasi bir rekabetçi piyasa gibi görülür ve liderler için siyaset bir kazan-kaybet oyununa indirgenir. Bu anlamda da, siyasetçiler ekonomik şartlarına bağlı olarak siyasetle bir uğraş olarak ilgilenebilecekleri gibi siyaseti profesyonel bir meslek olarak da icra edebilmektedir. Weber'e göre, seçkin bir demokraside önderler ve siyasetle ilgilenenler ekonomik olarak bağımsızdır ve siyaset, onlar için profesyonel bir uğraştır (Weber, 1946: 77-87).

Dolayısıyla seçkin demokraside elitler, ekonomik durumları neticesinde önder konumuna yükselip birtakım dışsal ekonomik çıkarları ifade ederler, halk, yalnızca bir seçmen olarak algılanır ve vatandaşlar belirleyici değil, sadece yönlendirici rol oynarlar (Schmidt, 2001: 117-122). Bu bakımdan seçkin önder demokrasisi, Joseph Schumpeter'in kuramlaştırdığı ve liberalizmin ekonomik yönüne atıf yapan, seçkin bir anlayışı benimseyen, demokrasiyi bir amaç değil araç olarak görerek rekabetçi seçim ortamına indirgeyen demokrasisini çağırıştırır (Schumpeter, 2010: 327-349). Görüldüğü üzere hakkında birçok ayırım yapılabilecek olan demokrasi kuramlarının her biri demokrasi kavramı bağlamında gerek normatif gerekse deskriptif önerme ve gözlemler yapmaktadır. Buradan hareketle, ANAP'ın iki iktidar dönemindeki demokrasi temalarının hangi demokrasi kuram ya da kuramlarına yaklaştığı ileriki bölümlerde saptanmaya çalışılacaktır.

II. 1983-1987 ARASINDA ANAP İKTİDARI

II. I. Parti Programı ve Seçim Beyannamesi

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulduktan sonraki yaklaşık beş ay içinde ilk genel seçim tecrübesini yaşayacak olan ANAP'ın parti programına bakıldığında demokrasi anlayışını gösterebilecek birkaç nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; ekonominin siyaseti öncelmesi olgusudur. ANAP'ın "rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan" bir siyasi parti olması, yeni dönemde önceliğin ekonomik refaha verileceğinin ifade edilmesi, iktisadi hayatın işleyişi için bürokratik engellerin kaldırılacağı belirtilmesi ve parti ambleminde de sembolleştirilen "arı ve petek" imajının "memleketin en ücra köşesine kadar 'mamura' hale getirileceğinin" göstergesi olması (TBMM, 1983: 17-48) bu olguyu gösterir niteliktedir. Burada ANAP'ın demokrasi anlayışındaki ekonomik liberal unsurlar, iktisadın siyasete öncelenmesiyle birlikte görünür olmaktadır.

Bu olgu; program bütününde iktisadi politika bölümünün ve sosyal politika bölümünde de iktisadi hayata ilişkin olgularla ilgili başlıkların sayıca fazlalığı ve aynı zamanda da siyasal özgürlüklere dair çok az sözün söylenmiş olmasıyla da görünmektedir. Bunun dışındaki ikinci husus, ANAP'ın katılımcı demokrasiden uzak söylemleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, demokrasinin "milletin tümünden 'temsili'" ve hürriyet bölümünde özgürlüğün sadece doğal hak ve hürriyetlerle algılanması gerek liberal demokrasiyi anımsatırken gerek katılımcı demokrasiden uzaklaşmayı göstermektedir. Zira temsil mekanizması, yukarıda da bahsedildiği üzere, cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasinin mümkün olan en doğrudan katılımın sağlanması gerektiğine yönelik görüşlerine tezat oluşturmaktadır. Bununla beraber programda özgürlüğün doğal haklarla sınırlı tutulması ve sosyal, siyasal haklara referans verilmemesi de katılımcılık ile ters düşmektedir. Aynı zamanda ANAP'ın iktidara geldiğinde toplumsal "grup menfaatlerini" "milli menfaatlerde" yansıtaacağı görüşü (TBMM, 1983: 17-48), birtakım dışsal çıkarların ifade edildiği seçkin, liberal demokrasiyi çağrıştırmaktadır.

Bu göstergeler, ANAP'ın 1983 seçim beyannamesinde daha fazla açığa çıkar. 1983 ANAP'ın seçim beyannamesinin önsözünde neredeyse tamamen iktisadi hayata ilişkin görüşler yer alır ve bunlar, partinin merkez politikası olarak anılmaktadır. "İktisadi tarafın ağır bastığı" Türkiye'nin sosyal meselelerinin, Özal'ın tabiriyle "orta direğin" güçlendirilmesi, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması gibi siyasalarla aşılaacağı ifade edilmektedir. Bu amaçla, seçim beyannamesinde de ANAP'ın serbest piyasa ekonomisini esas aldığı bir daha tekrar edilir (TBMM, 1983: 50-141). Burada da görüldüğü üzere ANAP için iktisadi hayat, diğer konulardan önce gelmektedir. Aynı zamanda orta direktte yer alan belli kesimlerin dışsal çıkarlarının temsil edileceği belirtilir ve bu noktada da liberal demokrasinin ekonomik yorumu ortaya çıkar.

II. II. Seçim Propagandaları

Seçimlerden yaklaşık üç hafta önce başlayan propagandalarda da özellikle Özal nezdindeki söylemlerin çoğunlukla iktisadi politikalara yönelik olduğu görülür. 16 Ekim'de Erzurum'da konuşan Özal; kalkınma için ANAP'a oy verilmesi gerektiğini, Türkiye'nin iktisadi hayatının böylece düzene gireceğini ifade eder (Milliyet, 17.10.1983). Ertesi gün Van'da konuşan Özal, bu defa demokratik istikrar için, orta direğin güçlendirilmesi gerektiğini ve bu nedenle her şeyden daha fazla ekonomik hayata önem verileceğini bildirir (Milliyet, 18.10.1983). Bu sözler, tam anlamıyla demokrasinin bir araç olarak görüldüğü bir liberal demokrasi kuramını hatırlatmaktaydı. 22 Ekim'de televizyonda yapılan açık oturumda da siyasete ekonomik bir bakış açısıyla bakan Özal, eğitim konusunda da aynı tavrı alıyordu. Buna göre, rekabet sistemi içinde yarışacak olan yükseköğretim kurumları hem devletin maliyetlerini düşürecek hem de yabancı dil öğretimi yapan öğretim kurumlarıyla birlikte öğrenci sayısı ve niteliğinde artışlar olacaktı (Milliyet, 23.10.1983). Bu görüşünde de Özal ve ANAP'ın hayatı iktisadi parametrelerle algılayan ve buradan yola

çıkıldığında ekonomik demokrasinin temel argümanlarına denk düşen demokrasi anlayışları açığa çıkıyordu.

Özal, gelecek günlerde de söylemlerinin ağırlığını ekonomik vaatlere vermişti. 24 Ekim'de Bursa'da konuşan Özal'ın yine gündeminde ağırlıklı olarak ekonomik atılımlar ve sanayileşme, modernleşme ve kalkınma söylemleri vardı (Milliyet, 25.10.1983). Özal'ın bu vaatleri ve ekonomiye dönük siyasa söylemleri, iş dünyasının da ilgisini çekiyor ve bazı çıkarlarını ifade etmek isteyen özel sektör Özal'a yakın konumlanıyordu. Gazetecilere verdiği röportajda Vehbi Koç, örneğin Özal'ın köprüyle ilgili vaadini onaylamaktaydı (Milliyet, 29.10.1983). Yine Özal, "kurtuluşun ve refahın yolunu ihracatta" bularak (Milliyet, 1.11.1983), iktisadi hayattaki gelişmeleri siyasal olana önceliyordu. Seçimlere üç gün kala Zonguldak'ta konuşan Özal, yine konuşmasının büyük çoğunluğunu ekonomiye, iş ve işçi siyasalarına ayırıyordu (Milliyet, 3.11.1983). Dolayısıyla gerek parti programı, gerek seçim beyannamesi ve seçim kampanyalarında Özal ve genelde ANAP nezdinde demokrasi bağlamında görülen en temel olgu; iktisadın siyasete öncelenmesi neticesinde demokrasinin ve demokratik özgürlüklerin ekonomik atılımlara ulaşma amacı için bir araç olarak görülmesiydi.

Bu kronolojik seyrin sonunda 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde ANAP, %45'lik oy oranıyla iktidar partisi olma fırsatını elde etti. Solun temsilcisi olarak görülen Halkçı Parti, %30; askeri müdahalenin partisi olarak anılan Milliyetçi Demokrasi Partisi de %23 oy oranında kalmıştı (YSK, 2017: 1-3). Seçimler üzerinden geçen yaklaşık bir aylık süre sonrasında, 19 Aralık'ta Özal, Meclis Genel Kurulu'nda hükümet programını okudu. Konuşmasında öncelikle 12 Eylül müdahalesinin ülkeye getirdiği olumlu koşullardan bahseden Özal, ardından Türkiye'nin yaklaşık otuz senelik iktisadi hayatından veriler örnek göstererek yapacaklarını belirtiyordu. Buna göre enflasyonun düşürülmesi, kalkınmanın hızlandırılması ve ihracatın artırılması birincil hedefler olarak sıralanmıştı (TBMMZC, 19.XII.1983: 62-85). Yine parti programı ve seçim beyannamesinde olduğu üzere ekonomik atılımlar amaç, diğer politikalar ise bunlara ulaşmak amacıyla birer araç olarak görülmüştü. Hükümet programındaki bu siyasalar, ANAP'ın birinci yasama döneminde yasa yapımında da açığa çıkmıştı.

II. III. Yasama Faaliyetleri

1983-1987 yılları arasında ANAP'ın yasama faaliyetlerine bakıldığında birkaç unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, vergi düzenlemeleriyle birlikte, yatırımların, yabancı sermayenin teşviki ve kalkınmanın hızlandırılmasıdır. Örneğin; 4 Ocak tarihinde kabul edilen, vergi kanunlarında değişiklikleri öngören kanunda; vergi muafiyetleri, Bakanlar Kurulu'na birtakım vergilerde indirim yetkisi verilmesi ve bu muafiyet veya indirimlerden yararlanma koşulu olarak sermayenin artırılması gibi kanun maddeleri yer almaktaydı. Kanun gerekçesinde hâkim söylem, ekonomik hedeflere ulaşma amacıydı (TBMM, 23.12.1983: 1-6). 25 Ekim 1984'te kabul edilen Katma Değer Vergisi Kanunu ise ihracatın geliştirilmesi, yatırımların teşviki, sanayi üzerindeki yükün hafifletilmesi, enflasyonun önlenmesi ve kaynakların optimum kullanımı gibi kanun gerekçeleriyle yasalaştırılıyordu (TBMM, 14.6.1984: 1-7). Yasama faaliyetlerinde dikkat çekilebilecek ikinci unsur, yatırımlar ve dış ticaret için gerekli ortamın temini idi.

Örneğin; 2 Şubat 1984 tarihinde kabul edilen ve dış ticareti düzenleyen kanunun gerekçeleri, bürokratik engeller olarak, yasaklamalar, kotalar ve vergi gibi yükümlülüklerin kaldırılması şeklinde sıralanmıştı. Ekonominin istikrarı ve büyümesi amacıyla, fiyat dengesini korumak, ihracatı teşvik etmek gibi sonuçları sağlayacağı ifade edilen kanun (TBMM, 17.1.1984: 1-2), liberal bir ekonomik anlayış gözetilerek düzenlenmişti. Yine 4 Haziran 1985 tarihinde kabul edilen Maden Kanunu da, devletin bu alandan çekildiği takdirde formalitelerin azaltılarak etkinliğin artırılacağı ve böylece yatırım ve sermayenin teşvik edileceği gerekçesiyle sunuluyordu (TBMM, 25.3.1985: 1-8). Bundan iki gün sonra kabul edilen Serbest Bölgeler Kanunu'nda da yine aynı şekilde, esasında tarihsel olarak oldukça eskiye uzanan serbest bölgeler üzerinde düzenlemeler getirilmiş ve üretim ve ihracatın bireysel girişimler ve özgürlüklerle sağlanabileceği şeklinde

gerekçeler belirtilmişti (TBMM, 9.5.1985: 1-5). Burada da görüldüğü üzere ANAP'ın yasa yapım sürecindeki davranışı da, programı ve Özal'ın söylemlerinde olduğu gibi, özgürlüklerin burjuva özgürlüklerini anımsatacak şekilde liberal ekonomik demokrasiye yönelik şekilde düzenlenmesiydi.

Yasa yapım faaliyetlerinde görülebilecek üçüncü bir husus ise yetki devirleriyle yürütmenin siyasa alanının genişletilmesi ve bürokratik mekanizmaların zayıflatılmasıydı. Örneğin; 24 Nisan 1984 tarihinde kabul edilen memurlarla ilgili yetki kanununda kamu personellerinin sosyal ve mali haklarında Bakanlar Kurulu'na verilen yetkiler görülmekte ve bunun gerekçeleri, efektif personel kullanımı, ücret düzenlemesi olarak ifade edilmekteydi (TBMM, 2.3.1984: 1-2). Bu konuda bir diğer örnek, finans alanında yapılan düzenlemelerdi. Merkez Bankası ve Bankalar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, hem Merkez Bankası'na birtakım yetkiler veriliyor hem de Bakanlar Kurulu'na konuya ilişkin kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi düzenleniyordu (TBMM, 9.5.1986: 1-5). Bu bağlamda, ANAP, ekonomik demokrasinin bir diğer boyutunu da göstermekteydi. Zira bu yetki devirleri, seçmenlerin sadece seçim döneminde siyasal davranışlarını gösterip diğer zamanlarda pasif konumda kalmalarını öngörüyordu. Bu olgu, Metin Heper ve Tanel Demirel tarafından da belirtilmektedir. Yazarlara göre, 1983 sonrasında, basının aktör olarak ortaya çıkışı, örneğin, geleneksel devlet elitlerinin bürokrasideki rollerinin azaltılması ve diğer siyasal ve toplumsal organizasyonların, örneğin sivil toplum kuruluşları ve birkaçı dışında, siyasal partilerin önemini kaybetmesiyle ilintiliydi (Heper & Demirel, 1996: 112).

Nitekim 1983-1987 yılları arasındaki yasa yapım faaliyetlerine tümüyle bakıldığında, Mahalli İdareler Seçimi Kanunu hakkında verilen bir kanun teklifinin yasalaşması dışında (TBMM, 4.1.1984: 1-6), siyasal özgürlüklerin genişletilmesi bakımından katılımcı demokrasi uygulamalarını gösterecek yasalardan ziyade; birtakım dışsal çıkarları burjuva özgürlükleri ve ekonomik özgürlüklerle ifade eden kanunlar büyük çoğunlukta yer almaktadır. Bu da felsefi altyapı olarak liberal demokrasinin ekonomik yönünden hareket eden bir demokrasiyi ve bununla birlikte seçmenlere sadece bir seçici görev tanımlanan seçkinci, önder demokrasisini akla getirmektedir. Bu olgu, anayasal olarak da saptanabilmektedir. Zira Ahmad'a göre, 1961 Anayasası Türk toplumuna siyasallaşma olanağı tanıırken; 1982 Anayasası bu süreci tersine çevirme amacı taşımaktaydı (1985: 213-214). Yine yukarıda bahsedildiği üzere, Ahmad da, hükümet programında ekonominin belirleyici, siyasalın ise ikincil rollerde olduğunu vurgular (1985: 221). Dolayısıyla bu olgu da, ANAP ve Özal'ın seçkinci ve ekonomik demokrasi anlayışını açığa çıkarmaktadır.

Bu dönemde neden ANAP'ın liberal ekonomik demokrasi anlayışını gösterdiği, birkaç şekilde anlaşılabilir. Bunlardan ilki; sivil-asker ilişkileri bağlamında ele alınabilir. Buradan bakıldığında ANAP ve özelde Özal'ın, siyasal alandaki düzenlemeleri askerlere, ekonomik hayattaki düzenlemeleri kendisi ve partisine bırakması; liberal ekonomik demokrasinin nedenlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda geçmiş dönemden edinilen tecrübe de, ekonomik atılımların demokrasiyle yürümeyeceği şeklinde bir kanı oluşturmuştur (Ahmad, 2014: 222-229). Bununla ilintili olarak ikinci bir nedenin, 1973, 1974 ve 1979 gibi gerek uluslararası gerekse ulusal çapta meydana gelen ekonomik krizlerin siyasal yıkımları beraberinde getireceği düşüncesi ve askeri müdahaleyle birlikte, yeni ekonomik program için gerekli ortamın temin edilmesi olduğu söylenebilir (Zürcher, 2015: 440-448). Nitekim aşağıda da bahsedileceği üzere, ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışında meydana gelecek ufak değişim de bu nedenlerin, etkilerini görece yitirmesiyle ortaya çıkacaktır.

III. 1987-1991 ARASINDA ANAP İKTİDARI

III. I. Seçim Beyannamesi

1987 Genel Seçimlerinden yaklaşık bir ay önce yayımlanan ANAP Seçim Beyannamesinde, ilk dönemdekine kıyasla birkaç farklı nokta dikkati çekmekteydi. 1983 Seçim Beyannamesinin neredeyse tamamı iktisadi politikalara ayrılan giriş bölümünün aksine, 1987 Seçim Beyannamesinde yine ekonomi önemli bir yer tutmakla birlikte, ANAP'ın farklı görüşlere "tahammüllü" bir ortam getirdiği, siyasi istikrarı fikir ifadesine tanıdığı olanaklarla sağladığı şeklindeki söylemler yer almakta ve "demokrasi, istikrar ve kalkınmanın" birlikte yürütülmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Karşılaşılan ikinci bir husus ise giriş bölümünün ilk seçim beyannamesine kıyasla çok daha ayrıntılı ve uzun olması, aynı zamanda insan ve eğitim gibi ayrı başlıklar açılmasıydı (TBMM, 1987: 3-25). Görüldüğü üzere ilk bakışta, ANAP'ın siyasal özgürlükler ile ekonomik özgürlükler arasındaki makasın daraltılacağını anımsatan görüşleri liberal demokrasi temasının zayıfladığını düşündürmektedir.

Ancak beyannamenin kalanına bakıldığında birkaç nokta dışında yine liberal ekonomik demokrasinin ağır bastığı görülmektedir. Buradan bakıldığında, ANAP'ın 1987 Genel Seçimlerinde diğer konulara kıyasla ekonomik gelişmeler nedeniyle seçmenden oy talep etmesi, yine dışsal çıkarılara dayalı ve ekonomik özgürlükleri esas alan bir demokrasi anlayışını çağırıyordu. Bunun dışında, siyasal özgürlük alanının açılması ve katılımcı politikaların izleri, beyannamede mahalli idarelerin yetkilerinin güçlendirildiği ve mali imkânlarının artırıldığı şeklindeki söylemlerle sınırlı kalmıştı. Beyanname hakkında bahsedilebilecek olan son unsur, kadın başlığının eklenmesidir; ancak fakat bu başlık altında kadın özgürlüğünden ziyade kadınların bir güvenlik konusu haline getirilerek, kadınların korunmasına vurgu yapılmıştır (TBMM, 1987: 63). Buradan da anlaşılacağı üzere, ilk seçim beyannamesine kıyasla liberal demokrasi temaları dışında birkaç nokta saptanabilirse de bunlar, demokrasi anlayışının tümünden bir değişimini yansıtmayacak kapsamda gözükmemektedir.

III. II. Seçim Propagandaları

1987 Seçimlerine bu beyanname ile girecek olan ANAP'ın demokrasi anlayışını yansıtmayacak birtakım davranış ve söylemlerinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki önseçim konusudur. Bu noktada, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) başta olmak üzere, Doğru Yol Partisi (DYP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) önemli sayıda adaylarını önseçimle belirlerken; ANAP, sadece üç bölgede önseçime gitmiş ve diğer adaylarını merkez yoklamasıyla belirlemişti. Aynı zamanda teşkilatlara da birkaç bölge dışında aday belirleme yetkisi verilmemişti (Milliyet, 23.10.1987). Bu olgu, yukarıda da bahsedilen seçkinci, önder demokrasisini hatırlatmaktaydı. Zira katılımcı politikalarından uzaklaşma, seçkinci demokrasiye yakınlaşmayı beraberinde getirirken; Özal'ın parti içindeki temel aktör rolü, önder demokrasisine işaret ediyordu.

Seçim kampanyası boyunca görülen ikinci bir olgu da Özal'ın seçmenlerden oy isteme davranışında yatırımlara verdiği roldü. Örneğin; Özal'ın seçim programında, toplu konutların açılış törenleri, Adana-Gaziantep otoyol temel atma töreni, Büyükçekmece içme suyu tesisi açılışı, Ankara Atatürk Kültür Merkezi açılışı, Adnan Menderes Havaalanı açılış töreni, İzmir Aliağa Rafinerisi açılışı gibi propaganda faaliyetlerini yürütmek yer almıştı (Milliyet, 24.10.1987). Kampanyada dikkat çekilebilecek üçüncü bir husus da vatandaşlara sağlanacak maddi kolaylıklar ve fonların vurgulanmasıydı. Örneğin; Fakir Fukara Fonu'nda maddi açıdan dezavantajlı kesimlere verilecek yardımlardan bahsediliyor, Türkiye'de "iş arayan için işin çok" olduğu belirtiliyordu (Milliyet, 25.10.1987). Yine çoğu iktidar partisinin seçim propagandalarından bekleneceği üzere yapılan yatırımlar anlatılmış ve Özal "'İcraatın' İçinden" adlı programda bu atılımları sıralamıştı (Milliyet, 28.10.1987). Örneğin; 3 Kasım'da Yozgat'ta konuşan Özal, milletin fakir olmadığını ve Türkiye'nin artık yokluk yaşamadığını, çağ atladığını söylüyordu (Milliyet, 4.11.1987). Televizyon

programlarının seçim kampanyasında kullanımı, 1987 Seçimleri öncesinde ANAP ve Özal'ın kullandığı bir yöntem olmuştu (Milliyet, 9.11.1987).

Kampanyanın ileriki günlerinde ise Özal'ın seçim söylemleri biraz daha farklılaşmaktaydı. Yine ekonomik atılımlar ve vaatlerle birlikte, seçmenlere tavsiyeler ve muhalefete yergiler söylemlerde yer almaya başlamıştı. Örneğin; 11 Kasım'da Trabzon ve Giresun'da konuşan Özal, oyların "sola sağa" saptırılmaması gerektiğini bildiriyor ve ülkenin yeni milliyetçi cephelere teslim edilmemesini, mecliste çoğunluk sağlanması halinde ANAP'ın "her kanunu çıkaracağını" belirtiyordu (Milliyet, 12.11.1987). 14 Kasım'da Antalya'da yaptığı konuşmada seçmenlere oyları parçalamamalarını tavsiye ediyor ve seçim barajının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade ediyordu (Milliyet, 15.11.1987). Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte, tarihsel olarak Türkiye siyasetinde yer edinmiş birden fazla güçlü liderle rekabet etmek zorunda kalan Özal, "anarşi" ortamı tehlikesinden de bahsetmekteydi (Milliyet, 16.11.1987). Burada aynı yılın 6 Eylül'ünde gerçekleştirilen 1987 Referandumuna ayrı bir parantez açılabilir. Siyasi yasakların kalkmasına ilişkin 1987 Referandumunda da Özal'ın siyasal liberalizmin nerede durduğuna dair çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin; siyasi yasakların kalkmasına "Evet" anlamına gelen mavi pusula Özal tarafından "Mavi, Yunanlıların rengidir..." şeklinde niteleniyordu ve üstelik bu durumdan rahatsız olan bazı ANAP'luların referandumdan sonra partiden istifa etmek istedikleri basında yer alıyordu (Milliyet, 30.08.1987). Bu söylem, Özal'ın tekrarladığı bir söylemdi. 26 Ağustos'ta da meydanlardan ayrılan DYP'li kalabalıkları "...Yunanlı gibi kaçıyorlar demek istedim" diyerek Yunanlılar ve mavi renklerini özdeşleştirmesini bu şekilde tavzih ediyordu (Milliyet, 26.08.1987). ANAP'luların bu durumdan rahatsız olması yine Özal'ın parti içindeki otoriter önder konumunu göstermekteydi. Siyasal liberalizm yerine ekonomik liberalizm tercihi yapıldığı da yine seçim propagandalarından takip edilebiliyordu. Kampanya broşürlerinde ekonomik atılımların süreceği belirtilirken, Türkiye'nin geçmişte askeri müdahalelerle sonuçlanan kriz ortamına değinilmekteydi (Milliyet, 26.11.1987). ANAP ve Özal nezdinde bu şekilde süren seçim kampanyaları sonucunda 29 Kasım 1987'de genel seçimler yapıldı.

Seçimler sonucunda ANAP, diğer partilere kıyasla oy oranında bir düşüş yaşasa da, seçim barajının da etkisiyle ilk iktidar dönemine nazaran mecliste oransal olarak daha fazla sandalye kazanıyordu. Mecliste temsil hakkı kazanan diğer iki parti ise 59 milletvekiliyle DYP ve 99 milletvekiliyle SHP'ydiler (YSK, 2017: 1-3). Dolayısıyla ANAP ve Özal, seçim kampanyasının özellikle son günlerinde vatandaşlardan istediği güçlü seçmen desteğini sağlamış ve yine yasama faaliyetlerinde önünde bir engel olmaksızın siyasalarını sürdürme olanağını elde etmişti. Seçimlerden yaklaşık bir ay sonra hükümet programının değerlendirilmesi gündemiyle toplanan Meclis Genel Kurulu'nda partilerin demokrasi anlayışları iyice açığa çıkıyordu. Bu bağlamda, program hakkında DYP Grubu adına söz alan Süleyman Demirel; kendisinin hürriyetçi demokrasi adını verdiği demokrasi kavramında, Özal ve ANAP'ın devletin minimize edilip sadece güvenlik sağlayıcı rolüne vurgu yapan liberal devlet anlayışını ve liberal, seçkin demokrasiyi eleştiriyordu (TBMMZC, 28.XII.1987: 80-81). Muhalefetin eleştirisini çeken bu konuşmasında Özal; birincil hedeflerinin siyasi ve iktisadi istikrar olduğunu ve bunlardan siyasi istikrarın önce geldiğini belirtmekle birlikte, konuşmasının büyük bölümünü geçmiş dönemde yapılan ekonomik düzenleme ve atılımlara ayırmıştı (TBMMZC, 25.XII.1987: 39-72). Bu gelişmelerden sonra ANAP ikinci iktidar döneminin yasama faaliyetlerine başladı.

III. III. Yasama Faaliyetleri

1987-1991 dönemindeki yasa yapım süreçlerine genel olarak bakıldığında, ANAP'ın ilk iktidar döneminden farklı bir yapısı olduğu görülür. Bu bağlamda, yasama faaliyetleri üç ayaklı biçimde ilerlemiştir. Bunlar; yine ilk dönemde olduğu gibi ekonomik düzenleme ve atılımlarla ilgili yasa yapımı, Avrupa'yla uyum amacıyla imza atılan anlaşmaların onaylanması hakkında kanunlar ve adalet, yükseköğretim, kamu personelleri gibi konulardaki yasama çalışmalarıdır (TBMM, 1987-1991: 1-4). İlk dönemdeki ekonomi yoğun yasama faaliyetlerinin neden ikinci dönemde diğer

konulara kıyasla azaldığı birkaç şekilde anlaşılabilir. ANAP'ın uygulamaya koymak amacıyla öne sürdüğü ekonomik program büyük ölçüde 1983-1987 döneminde tamamlanmıştı ve dolayısıyla artık ekonomik istikrar, siyasi istikrara oranla geride kalabilirdi. İkincisi ise, yine buna bağlı olarak, ANAP'ın içinde barındırdığı fraksiyonlar, ikinci dönemde içlerinden bazılarının güç kazanıp bazılarının zayıflamasına tanıklık etmiş ve sonucunda ANAP, yasama faaliyetlerinde eklektik bir yapı göstermişti. Son olarak da, ikinci nedenle ilgili olacak şekilde üçüncü bir nedenin, Özal'ın gerek Başbakanlık gerekse 1989'dan sonra Cumhurbaşkanlık makamında parti içindeki bu fraksiyonları kontrol etme davranışının meclisteki akisleri olduğu söylenebilir (Tursan, 1995: 175-177). Ancak yine de iktisadi istikrarı sağlamaya yönelik önemli yasama faaliyetlerinden bahsedilebilir.

Örneğin; 9 Mart 1988 tarihinde kabul edilen kanun tasarısıyla çalışanların tasarrufa sevk ve teşvik edilmesi amaçlanmış, ekonominin gelişmesi ve istikrarı için bunun önemli bir düzenleme olduğu ilgili gerekçede belirtilmişti (TBMM, 1.2.1988: 1-5). Yine liberal ekonomik demokrasiin göstergelerinden olarak, 1 Haziran 1989'da Türkiye serbest mali müşavirlik kurumuyula tanışmış, kanun gerekçeleri devletin son dönemde ekonomideki rolünün büyüdüğü ve bunun bu kurumla aşılması gerektiği, böylece iktisadi hayatta bürokrasinin azaltılacağı şeklinde sıralanmıştı (TBMM, 3.4.1989: 1-12). Aynı zamanda ANAP'ın benimsemiş olduğu liberal devlet anlayışından tavizler de ortaya çıkıyordu. Dış ticaret düzenlemelerine eğilen ANAP, 14 Haziran'da kanunlaşan tasarı ile ithalattaki haksız rekabetlerin giderilmesini amaçlıyor, devlete ithalat konusunda düzenleyici yetkiler veriliyordu (TBMM, 29.11.1988: 1-6). 16 Haziran'da kanunlaşan tasarıyla birlikte de anonim şirketlerin yönetim yapısında uyulması gereken birtakım kurallar sıkılaştırılmıştı (TBMM, 6.6.1989: 1-2). Fakat bununla birlikte, yine bazı dışsal ekonomik çıkarların da öncelendiği görülebilir. Örneğin; 12 Nisan 1990'da kabul edilen kanun tasarısıyla küçük ve orta ölçekli sanayi kesimine destek ve teşvikler sağlanmıştı (TBMM, 17.10.1989: 1-13). Nitekim bu liberal demokrasi anlayışı da, 1989'da Özal'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesiyle birlikte giderek şehir burjuvazisinin özgürlükleri ve dışsal çıkarlarını yansıtacak bir ekonomik demokrasi olarak sürecektir (Öniş, 2000: 300). Kanun yapımında ikinci bir husus Avrupa merkezli anlaşmalara uyum sağlanmasıydı.

Örneğin; 25 Şubat 1988 tarihinde kabul edilen kanun ile küçültücü ceza ve işkencenin önlenmesi hakkındaki Avrupa Sözleşmesi onaylanmıştı (TBMM, 18.1.1988: 1-3). 21 Nisan'da ise aynı kapsamdaki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin onaylanması kabul edilmişti (TBMM, 8.2.1988: 1-3). 16 Haziran 1989'da da Avrupa Sosyal Şartı'nın onaylanması kabul edilerek, Avrupa'da çalışan Türk vatandaşlarının sosyal şartlarında iyileşmeye olanak sağlanmıştı (TBMM, 16.5.1989: 1-5). 8 Mayıs 1991'de kabul edilen tasarıyla birlikte ise, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı onaylanmış ve Türkiye'de yerel yönetimlere yetki devirlerinin anayasal boyuta ulaşması, maddi desteklerin artırılması gibi katılımcı politikaların uygulanacağı hükme bağlanmıştı (TBMM, 5.3.1990: 1-4). Görüldüğü üzere Türkiye'nin 1987'de gerçekleştirdiği Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusu neticesinde Özal, daha sonra Başbakanlık görevini üstlenecek Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz ve ANAP'ın ikinci iktidar döneminde ekonomiyi önceleyen siyasaları, katılımcı siyasalara nazaran oransal olarak azalma eğilimi göstermişti.

Üçüncü ve son bir olgu olarak, yasama faaliyetlerindeki sosyal ve siyasal özgürlüklere ilişkin kanunlara değinilebilir. Örneğin; 19 Nisan 1990 tarihinde rüşvet ve yolsuzluklara karşı önlem alınması amacıyla çıkarılan kanun düzenlemesi (TBMM, 16.6.1989: 1-3), siyasi partilerin genel başkanlık seçimlerinde beş defadan fazla seçilme yasağının kaldırılması (TBMM, 14.5.1989: 1-2), kadınların sorunları ve toplumsal hayattaki rollerinde iyileştirmeleri gündeme alacak bir kurumsal düzenlemenin getirilmesi (TBMM, 20.4.1990: 1-6), Türkiye'de insan hakları ihlallerinin incelenmesi ve yaptırımlarla engellenmesi amacıyla bir komisyonun oluşturulması (TBMM, 28.11.1990: 1-3) gibi faaliyetler görülmekteydi. Kısaca 1987-1991 dönemine bakıldığında Avrupa'yla ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında katılımcı demokrasi temalarını hatırlatacak bazı yasa yapım çalışmalarına rastlanmakla birlikte, yine de birtakım dışsal ekonomik çıkarların ifade edilmesi önemli bir yer teşkil etmekte ve dolayısıyla ANAP; liberal, ekonomik demokrasi

anlayışını görece daha zayıf da olsa sürdürmektedir. Bu olgu, ANAP'ın 1989-1991 döneminde toplumdaki maddi açıdan dezavantajlı kesimlere yönelik popülist uygulamaları olsa da, genel itibariyle 1983-1991 döneminde ve sonrasında da temel olarak liberal burjuva kesimini hedeflemesi ve bunun özellikle 1987 sonrasında açığa çıkmasıyla da anlaşılabilir (Alper & Öniş, 2003: 8-9).

SONUÇ

Demokrasi kuramlarından hareketle, ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışı incelendiğinde bunun iki boyutta değerlendirilebileceği söylenebilir. Bunlardan ilki; ANAP'ın bir siyasal parti olarak örgütlenme yapısı, Özal'ın partideki konumu ve partinin temel hedefi olarak sıralanabilir. Bahsedilen değerlendirme boyutlarından ikincisi ise; ANAP ve Özal'ın 1983-1987 ve 1987-1991 dönemlerinde görülen yasama faaliyetleri, seçim kampanyaları ve hükümet programlarında açığa çıkan demokrasi temalarıdır. Dolayısıyla diğer bir deyişle iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışı; biri içsel diğeri dışsal olmak üzere iki yönde değerlendirilebilir.

Birinci yöne bakıldığında, ANAP ve Özal'ın siyasal yelpazenin merkezini hedeflemesi ve birden çok kesimi, diğer deyişle sınıflardan ziyade sadece farklı görüşleri, bir potada eritme isteği itibariyle cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasiye yaklaştığı şeklinde bir yorum yapılabilir. Fakat ANAP'ın orta direğinde daha sonra meydana gelen kamplaşmalar ve ANAP'ın toplumsal alandaki diğer cereyanlardan ziyade esasında liberal ve muhafazakâr kanadı temsil ettiği, aynı zamanda da iş dünyasının burjuva çıkarlarını yansıttığı göz önünde bulundurulduğunda; bu cumhuriyetçi ve katılımcı temaların oldukça zayıf olduğu ve bunların yerine daha güçlü olarak liberal ve seçkinci demokrasi anlayışının belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Özal'ın ANAP içerisindeki konumu tıpkı Weber'in yapmış olduğu önder demokrasisi tanımını akla getirmekte, dolayısıyla seçkinci demokrasi anlayışını öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte birinci yöne dair son olarak, ANAP literatüründe sivil toplum bağlamındaki tartışmaya bakıldığında, ANAP'ın iktisadi politikaları siyasal olanlara öncelediği ve bu açıdan, Downs'ın ekonomik demokrasisine ve liberal demokrasinin ekonomik yönüne yakın durduğu ifade edilebilir.

İkinci değerlendirme yönüne bakıldığında bunların, özellikle ANAP'ın ilk iktidar döneminde, doğrulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda ilk iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışındaki temalar; liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi olarak belirlenebilir. Zira bu temaların göstergeleri; parti programı, 1983 Seçim Beyannamesi, hükümet programı ve yasama faaliyetlerinde; iktisadi hayatın temel birincil politika olarak alınıp siyasal özgürlük alanına dair çalışmaların ikincil konuma atılması, siyasal alanda iktisadi dışsal çıkarılara dayalı kesimlerin temsil edilmesi, demokrasinin ve dolayısıyla özgürlüklerin iktisadi hayatın ve istikrarın sürdürülmesi amacıyla bir araç olarak görülmesi ve ANAP'ın, meşruiyetini, sürdürdüğü ekonomi siyasalarıyla almasıdır.

1987-1991 dönemindeki ikinci iktidar dönemine bakıldığında ise, ilk iktidar döneminden miras alınan liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi temalarının oldukça kısmi düzeyde kalsa da görece zayıfladığı, bunlara birtakım katılımcı demokrasiyi anımsatan siyasaların eklendiği ve bu nedenle karma bir demokrasi anlayışının hâkim olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda karma demokrasi anlayışının göstergeleri birkaç açıdan ayırt edilebilir. Liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi; ANAP'ın seçmenlerden oy isteme şeklinin, her ne kadar seçim propagandasının son günlerinde geçmiş dönemin karmaşalı ve krizli ortamına gönderme yapılsa da, ekonomik atılımlar söylemi olması, adayların merkezden belirlenmesi, özellikle ikinci iktidar döneminin sonunda parti içindeki liberal ve muhafazakâr kanadın etkinliği, iktidara yine gelmesi halinde her kanunun çıkacağını belirten ANAP'ın seçmenlere sadece bir seçici görevi tanımlaması itibariyle görülmektedir. Avrupa eksenli sözleşmelerin onaylanması, kadın ve insan hakları gibi konularla sosyal özgürlük alanının pozitif olarak genişletilmesi, her ne kadar söylem boyutunda kalsa da

seçim beyannamesi ve hükümet programında siyasal istikrarın iktisadi düzenlemelere önceleneceği da cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasi temalarını öne çıkarmaktadır.

Kısaca denilebilir ki, ANAP ve Özal; yansıttığı siyasal örgütlenme yapısı, hedefleri ve birinci iktidar dönemindeki davranışları ve söylemleri itibariyle demokrasi kuramlarından liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. İkinci iktidar döneminde ise, bahsedilen demokrasi temaları yine hâkim olmakla birlikte, cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasi temalarının ilk iktidar dönemine kıyasla görece daha güçlü olarak görülebilmesi itibariyle karma bir demokrasi anlayışından bahsedilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1985). The Transition to Democracy in Turkey. *Third World Quarterly*, 7 (2), 211-226.
- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çeviren: Y. Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Alper, C. E. & Öniş, Z. (2003). Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization, *Emerging Markets Finance and Trade*, 39 (3), 5-26.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beetham, D. (1992). Liberal Democracy and the Limits of Democratization, *Political Studies*, (15), 40-53).
- Beetham, D. (2005). *Democracy: A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Publications.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Carnoy, M. & Shearer, D. (1980). *Economic Democracy: The Challenge of the 1980s*. New York: Routledge.
- Cunningham, F. (2002). *Theories of Democracy*. Londra: Routledge.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine*, Çeviren: B. Kadioğlu. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History, 1789-2007*. New Haven & Londra: Yale University Press.
- Held, D. & Scott, G. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Heper, M. (1990). The State, Political Party and Society in post-1983 Turkey. *Government and Opposition*, 25 (3), 321-333.
- Heper, M. (2002). Conclusion – The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey. *Turkish Studies*, 3 (1), 138-146.
- Heper, M. & Demirel, T. (1996). The Press and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 32 (2), 109-123.
- Heper, M. & Keyman, E. F. (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 259-277.
- Kalaycıoğlu, E. (2002). The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. *Turkish Studies*, 3 (1), 41-61.
- Keyman, E. F. & İçduygu, A. (2003). Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses. *Citizenship Studies*, 7 (2), 219-234.
- Köker, L. (1995). Local Politics and Democracy in Turkey: An Appraisal. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 540 (1), 51-62.
- Locke, J. (2016). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çeviren: F. Bakırcı. Ankara: Eksi Kitaplar.
- Macpherson, C. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Mill, J. S. (2005). *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*. Çeviren: A. Ertan. İstanbul: Belge Yayınları.
- Nylen, W. R. (2003). *Participatory Democracy versus Elitist Democracy: Lessons From Brazil*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ortaylı, İ. (2015). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

- Öniş, Z. (1992). Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy. *Studies in Comparative International Development*, 27 (2), 3-23.
- Öniş, Z. (2000). Neoliberal Globalization and the Democracy Paradox: The Turkish General Elections of 1999. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 283-306.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40 (4), 113-134.
- Rousseau, J. J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: A. Meral. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sartori, G. (t.y.). *Demokrasi Kuramı*, Çeviren: D. Baykal. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Schmidt, M. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çeviren: M. E. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- Schumpeter, J. (2010). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Çeviren: H. İlhan. Ankara: Alter Yayınları.
- Terchek, R. J. & Conte, T. C. (2001). *Theories of Democracy: A Reader* (Eds.). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Touraine, A. (2002). *Demokrasi Nedir?*. Çeviren: O. Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tursan, H. (1995). Pernicious Party Fractionalism as a Constant of Transitions to Democracy in Turkey. *Democratization*, 2 (1), 168-184.
- Tutan, M. N. (2018). *Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Weber, M. (1946). Politics as a Vocation. H. H. Gerth & C. Wright Mills (Eds.). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulusal Gazete ve Meclis Tutanakları

Milliyet, 17.10.1983-03.11.1983.

Milliyet, 26.08.1987-26.11.1987.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVII, C: I, 19.XII.1983.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVIII, C: I, 28.XII.1987.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVIII, C: I, 25.XII.1987.

Çevrimiçi Kaynaklar

- TBMM (1983). *Anavatan Partisi Programı*.
[Web:<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/609/198604151.pdf?sequence=3&isAllowed=y>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1983). *Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi*,
[Web:<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/609/198604151.pdf?sequence=3&isAllowed=y>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1983), *Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu* (1/123),
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001017ss0001.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1984). *Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret Komisyonu Raporu* (1/442),
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001030ss0008.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1984). *Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri ile ilgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Yetki Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu* (1/459),
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c003/tbmm17003056ss0037.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1984). *Katma Değer Vergisi Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu* (1/498),
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c007/tbmm17007016ss0130.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

- TBMM (1984). *Mahalli İdareler Seçimi Kanunu Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu (2/1)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001018ss0002.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1985). *Maden Kanunu Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/662)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c016/tbmm17016102ss0319.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1985). *Serbest Bölgeler Kanunu Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ile Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/694)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c017/tbmm17017107ss0335.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1986). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, Bankalar Kanunu, 2983, 2985, 3238 Sayılı Kanunlarda Bazı Değişiklikler Yapılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/766)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c029/tbmm17029109ss0445.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).
- TBMM (1987). *Anavatan Partisi 29 Kasım 1987 Seçim Beyannamesi*, [Web:<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/664/198801695.pdf?sequence=1&isAllowed=y>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1987-1991). *1908'den Günümüze Tutanaklar/18. Dönem/KANUNLAR*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=1&v_donem=18&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=363&v_kullanici_id=13919784&v_gelecek_sayfa=1], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1988). *İşkencenin ve Gayriinsani Ya Da Küçültücü Muamele Veya Cezanın Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/376)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c003/tbmm18003027ss0016.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1988). *Çalışanların Tasarruflarının Teşvikine Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık ve Sosyal İşler; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/389)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c003/tbmm18003030ss0017.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1988). *İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/391)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c010/tbmm18010061ss0041.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1988). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/520)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029101ss0258.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1989). *Serbest Muhasebecilik ve Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Tasarısı ve Adalet ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/553)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c028/tbmm18028095ss0249.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1989). *Avrupa Sosyal Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık ve Sosyal İşler ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/571)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103ss0263.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- TBMM (1989). *6762 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/580)*, [Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103ss0266.pdf>], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

- TBMM (1989). *Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/621)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c043/tbmm18043102ss0402.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- TBMM (1989). *Kırşehir Milletvekili Gökhan Maraş ve 4 Arkadaşının, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu Teklifi ve Adalet Komisyonu Raporu (2/200)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c044/tbmm18044104ss0356.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- TBMM (1990). *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve İçişleri ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/690)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c060/tbmm18060114ss0477.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- TBMM (1989). *Amasya Milletvekili Mehmet Tahir Köse ve 15 Arkadaşının, 22.4.1983 Tarihli 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/291)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c045/tbmm18045115ss0425.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- TBMM (1990). *1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Milli Eğitim ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/717)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c049/tbmm18049016ss0452.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- TBMM (1990). *İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı, Gümüşhane Milletvekili Ülkü Gökalg Güney, İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Güneş ve Konya Milletvekili Vefa Tanır'ın, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu Teklifi ve Adalet ve Anayasa Komisyonları Raporları (2/290)*,
[Web:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051042ss0498.pdf>],
(Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).
- YSK (2017), *1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları*,
[Web:<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 331-342.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 331-342.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.685931

Geliş Tarihi / Received: 06.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 02.04.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

BİST KİMYA VE METAL ANA SANAYİ SEKTÖRLERİNDEKİ İMALAT İŞLETMELERİNDE MALİYET YAPIŞKANLIĞININ TEST EDİLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA*

Haluk BENGÜ¹
Can FİDANCAN²

Öz

Maliyet davranışı ile ilgili teorik yaklaşımlar, geleneksel maliyet davranışı çerçevesinde, maliyetlerin faaliyet artış ve azalışına aynı derecede simetrik bir şekilde tepki verdiği yönündedir. Buna karşılık olarak ampirik çalışmalarda, maliyetlerde faaliyet hacmine bağlı olarak meydana gelen artışlar ile azalışın aynı oranda gerçekleşmediğini ve bunların asimetrik bir şekilde gerçekleştiğini gösteren bulgulara rastlanmaktadır. Bu çalışmada maliyet yapışkanlığını test etmek amacıyla BIST imalat sektöründe yer alan kimya ve metal ana sanayi sektörleri ayrı ayrı ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Zaman serisi ve yatay kesit verilerinin bir arada ele alındığı panel veri analizinin diğer ekonometrik yöntemlere göre daha fazla bilgi sağlayabilmesi sebebiyle panel veri analiz yönteminden yararlanılan bu çalışmada analiz dönemi 2009 – 2018 olarak belirlenmiş ve çeyrek frekanstaki verilerden yararlanılmıştır. Çalışmaya konu veriler Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) elde edilmiştir. Çalışma satışlar ile satışların maliyeti, satışlar ile pazarlama satış ve dağıtım giderleri ve satışlar ile genel yönetim giderlerinin dahil edildiği üç farklı model çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada yapılan testler neticesinde ele alınan sektörlerdeki işletmelerin satışlardaki yükselme ve düşüşlerin olduğu dönemlerde satışların maliyetinin doğrusal olarak etkilendiği ve asimetrinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Maliyet, Maliyet Yapışkanlığı, Asimetrik Maliyet Davranışı

Jel Kodları : M40, M41, M49.

* Bu çalışma 24-25 Ekim 2019 tarihlerinde Niğde’de düzenlenen 6. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, hbengu@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7751-0285.

² Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Ulukışla MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, canfidancan@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5724-1919.

AN APPLICATION ON TESTING THE COST STICKNESS OF MANUFACTURING COMPANIES IN BIST CHEMISTRY AND METAL MAIN INDUSTRY SECTORS

Abstract

Theoretical approaches regarding cost behavior assume that costs react in an equally symmetrical manner to both increase and decrease of activity within the framework of traditional cost behavior. Nevertheless, empirical studies reveal an asymmetric cost behavior which can be defined as increase and the decrease of activities do not occur at the same percentage, and that these are realized asymmetrically. In this study, BIST chemical industry and metal industry of BIST manufacturing sector are examined separately and comparatively with the aim of testing the validity of cost stickiness. Since the panel data analysis, with which time-series and cross-sectional data are dealt, could provide more information than other econometric methods, the panel data analysis method is employed in this study with analysis period spanning from 2009 to 2018 utilizing a dataset on a quarterly basis. Whereas data set of the study collected from Public Disclosure Platform (PDP). The analyses are conducted on a framework of three different models, which include sales and cost of sales; sales and sales and marketing, sales, and distribution expenses; sales and general administrative expenses, respectively. The results of the study reveals that, the cost of sales linearly affected by the increase and decrease of sales. However no asymmetry is found within the sample sectors.

Keywords : Cost, Cost Stickness, Asymmetric Cost Behaviour.

Jel Codes : M40, M41, M49.

GİRİŞ

Değer maksimizasyonuna ulaşmaya çalışan işletmeler bu amaç kapsamında birtakım maliyetlere katlanırlar. Maliyetler literatürde sabit ve değişken olarak ayrılmaktadır. Maliyet davranışı ise işletmenin maliyet unsurlarının, faaliyet hacimlerindeki değişikliklere gösterdiği tepki olarak adlandırılmaktadır. Son dönemlere kadar yapılan çalışmalarda maliyet davranışları geleneksel maliyet davranışı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Geleneksel maliyet davranışı, sabit ve değişken maliyetlerin faaliyet hacmi ile olan ilişkisinin doğrusal olduğu temeline dayanmaktadır. Fakat son dönemdeki çalışmalarda farklı bir varsayım bu maliyetlerin literatürde yer aldığı gibi doğrusal olmadığı, faaliyet hacmindeki dalgalanmalar karşısında asimetric bir davranış sergilediğini işaret etmiştir. Bu asimetric davranışı maliyet yapışkanlığı kavramı olarak adlandırılan ve bu kavramı literatüre de kazandıran öncü çalışmalardan birisi Anderson vd.(2003) çalışmasıdır. Bu çalışmadan sonra yine birçok çalışma bu konu üzerinde durmuş ve maliyet yapışkanlığını test etmiştir.

Bu çalışma kapsamında Borsa İstanbul'a (BIST) kote kimya imalat ve metal ana imalat sanayisinde yer alan ve Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) verilerine sağlıklı olarak ulaşılabilen kimya imalat sanayisinde 30 işletmenin 18'i ve metal ana sanayisinde 19 işletmeden 16'sı olmak üzere toplam 34 işletmenin verilerinden faydalanılmıştır. İmalat sanayi sektöründe yer alan kimya ve metal ana sanayi firmalarının tercih edilmesinin nedeni, çalışmada yer alan modellerde değişkenler için verilerin üretim yapan firmalardan daha sağlıklı bir şekilde elde edilebilmesidir. Sabit maliyetlerin yüksek olması da bu sektörlerin tercih edilmesinin bir başka nedenidir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve üzerinde durularak maliyet ve gider kavramlarının tanımı, üretim giderlerinin sınıflandırılması ve faaliyet giderleri genel olarak ele

alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde geleneksel maliyet davranışı ve maliyet yapışkanlığı ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde maliyet yapışkanlığı konusunda Türkiye’de ve Dünya’da yer alan çalışmaların literatür taramasına yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde BİST imalat sanayisinde yer alan kimya ve metal ana sanayisine bağlı olan ve verilerine sağlıklı bir şekilde ulaşılabilen toplam 34 işletmenin maliyet yapışkanlığı test edilmiştir ve elde edilen bulgulara beşinci bölümde yer verilmiş ve bu bulgular ışığında sonuç bölümünde çalışma sonuçları tartışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, BİST’ de faaliyet gösteren kimya imalat ve metal ana imalat sanayi sektörlerinde maliyet yapışkanlığının varlığını test etmek, literatüre ve uygulamacılara öneriler sunmaktır. Çalışmada kullanılan veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) veri tabanından elde edilmiştir. Zaman serisi ve yatay kesit verilerinin bir arada ele alındığı panel veri analizinin diğer ekonometrik yöntemlere göre daha fazla bilgi sağlayabilmesi sebebiyle bu analiz yönteminden faydalanılmıştır. Birden fazla model ile maliyet yapışkanlığının incelendiği bu çalışmada üç farklı ekonomik model kalıbından faydalanılmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşletmeler değer maksimizasyonu amacına ulaşmak için çalışırken birçok etkenden etkilenirler. Bu etkenler dolaylı etkenler olabildiği gibi doğrudan etkenlerde olabilmektedir. Likidite, karlılık ve satış gibi etkenler işletmenin değerini doğrudan etkiler. Gerçekleştirilen faaliyetlerin sonucunda gelir elde ederken işletmelerin katlanmak zorunda oldukları bazı maliyetler bulunmaktadır (Uluyol ve Türk, 2013:366).

Genel bir anlatımla maliyet, hedeflenen bir sonuca ulaşmak için katlanması gereken esirgemezliklerin parasal toplamıdır (Büyükmirza,2017:44), gider ise belirli bir zaman diliminde varlıkların kullanılan ve tüketilen kısmının parasal değeridir (Kaygusuz ve Dokur,2015:19). Maliyeti oluşturan münferit gider kalemleri incelendiğinde, bunların iş hacmi ile olan bağlantıları açısından esas itibariyle değişken, sabit ve karma maliyet olarak ayrılırlar (Büyükmirza,2017:328).

Yöneticiler işletmeleri ile ilgili karar alırken maliyette meydana gelen değişikliklerle karşılaşmaktadırlar. Yöneticilerin karşılaştıkları bu değişiklikler yöneticilerin gelecek ile ilgili verdiği kararları da etkilemektedir. Gelecek dönemdeki belirsiz maliyetler için verilen kararların etkinliğinin artışı söz konusu maliyetlerin incelenmesiyle mümkün olabilecektir. Maliyetlerin incelenmesinden kasıt faaliyet hacmindeki değişikliklerin maliyeti ne şekilde etkilediğidir.

Sabit maliyetler, belirli üretim hacmi ve süre içerisinde üretimde meydana gelen yükseliş ve düşüşlerden bağımsız olarak aynı kalan maliyetlerdir. Bunlar kısa dönemde üretimde meydana gelen artış ve azalışlardan etkilenmezken uzun dönemde değişiklik gösterirler. Bu maliyetler yönetimin almış olduğu kararlar doğrultusunda dalgalanma gösterirler.

Bu maliyetler yapısal maliyetler ve istemli maliyetler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yapısal maliyetler, belirli sürede işletmenin üretimine devam edebilmesi için katlandığı maliyetlerdir. Örneğin, yönetici maaşları, kira, binalar, demirbaşlar. İşletme üst yönetimi istese bile bu maliyetleri ortadan kaldıramaz, genel anlamda bu maliyetler üzerinde kontrolü yoktur (Elmacı, 2015:49).

İstemli maliyetler, üst düzey yöneticiler tarafından belirli süre içerisinde harcanacak en yüksek meblağı kararlaştırılan ve bütçeye eklenen ödeneklerce yapılan maliyetlerdir (Akdoğan, 2015:26).

Bu açıdan bakıldığında toplam sabit maliyet, istemli ve yapısal maliyetlerin toplamından oluştuğu söylenebilir ve şu şekilde formüle edilir (Eşmen, 2007:18):

$$\text{Toplam Sabit Maliyet} = \text{Yapısal Sabit Maliyetler} + \text{İstemli Sabit Maliyetler}$$

Değişken maliyetler, sabit maliyetlerin aksine faaliyet hacmindeki değişmelere bağlı olarak toplam bazda değişme gösterir. Toplam bazda, faaliyet hacmindeki artış ve azalışa paralel olarak artmakta ve azalmaktadır (Kaygusuz ve Dokur, 2015:22).

Değişken maliyetlerin faaliyet hacmine olan duyarlılığının doğrusal olması zorunlu değildir, yani faaliyet hacminde meydana gelen artışlar ile maliyetler arasındaki artışı aynı oranda olmayabilir. Maliyetin faaliyet ölçüsüyle aynı zaman ve yönde değişmesi yeterlidir (Eşmen, 2007:18).

Değişken maliyetlerin dereceleri değişiklik gösterebilmektedir. Maliyetler şu şekilde sınıflandırılabilir (Atamanalp vd., 2001:33):

- *Doğrusal değişken maliyetler,*
- *Artan oranlı değişken maliyetler*
- *Azalan oranlı değişken maliyetler*
- *Salt azalan maliyetler*

Doğrusal değişken maliyetler faaliyet hacmine paralel bir şekilde dalgalanma gösterir ve birim üretim maliyeti aynı kalır. Artan oranlı değişken maliyet işletmeler faaliyet hacmini yükseltmek isterken aşırı kapasite ile çalışabilir ve değişken maliyetler de artarak devam eder. Azalan oranlı değişken maliyet, düşük kapasiteyle faaliyet gösteren işletmelerin normal kapasiteye ulaşmasıyla maliyetler yavaşlayarak artar. Salt azalan maliyet ise faaliyet hacminin artmasıyla azalan maliyetlerdir.

Karma maliyetler, sabit ve değişken maliyet özelliklerini birlikte bulunduran maliyetlerdir. Bu maliyetler ne tam anlamıyla sabit ne de tam anlamıyla değişkendir. Belirli bir üretim hacmine kadar sabit kalan ve üretim hacmi arttıkça değişken özellik gösteren maliyetlerdir (Abdioğlu,2016:28). Tam olarak sabit ya da değişken olan bir maliyet değildir, yarı değişken veya sabit olarak nitelenen bu maliyetlerin ağır basan özelliğine göre isimlendirilmesi daha uygundur (Can ve Öztürk, 2014:164).

Yarı sabit maliyetler, kapasite içerisinde belirli faaliyet hacminde sabit olan bu faaliyet hacmi arttığında ise sıçrama gösteren maliyetlerdir. Yarı değişken maliyetler ise faaliyet hacmi sıfır olduğu zaman yok olmayan ancak faaliyet hacmindeki artış veya azalışlarla doğru orantılı olarak değişen maliyetlerdir. Bu maliyetler sabit ve değişken maliyetlerin ikisinin de belirli oranda özelliklerine sahiptir (Büyükmirza,2017:336).

Üretim maliyetlerine yüklenemeyen ancak faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli giderler olan faaliyet giderleri üç başlıkta incelenebilir (Gücenme, 2005:329):

- *Araştırma ve geliştirme giderleri*
- *Pazarlama, satış ve dağıtım giderleri*
- *Genel yönetim giderleri*

Hangi hesap ile ilgili ise o hesabın borcuna kaydedilen bu giderler üretim maliyeti dışında oluşmaktadır.

İşletmeler maliyetleri düşürerek satışlarını arttırmak için AR-GE'ye ihtiyaç duyabilmektedir. İşletmede üretilen mamullerin maliyetlerini aşağıya çekmek, satışları arttırmak, imalatta uygulanan teknik ve yöntemleri geliştirmek ya da yeni bir yöntem bulmak, üretimde kullanılan araç ve gereçlerin yenilerinin geliştirilmesi için araştırma ve çalışma yapmak, satış ve pazarlama faaliyetlerini geliştirme giderleridir (Kaygusuz ve Dokur,2018:66).

Yarı değişken bir özellik taşıyan pazarlama, satış ve dağıtım giderleri (Akdoğan, 2015:644), işletme mamullerine karşı talep yaratılması, üretimi tamamlanmış mamullerin depolanması, satışı ve alıcılara ya da aracılar teslimi ve satış sonrası hizmetlerin yerine getirilmesi için yapılan giderlerdir (Büyükmirza,2017:65).

Genel yönetim giderleri işletmenin genel yönetim fonksiyonu ile ilgili olarak yapılan ve üretimle ya da satılan mal maliyeti ile doğrudan ilişkisi kurulamayan çok sayıda giderden oluşmaktadır (İbicioğlu vd. 2011:236). Başka bir tanımla pazarlama ve üretim giderleri dışında faaliyetlerini devam ettiren işletmenin gerekli olan giderleri olarak tanımlanmaktadır (Akdoğan, 2015, s.645).

II. GELENEKSEL MALİYET DAVRANIŞI VE MALİYET YAPIŞKANLIĞI DAVRANIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Maliyet davranışı, maliyet unsurlarının faaliyet hacminde meydana gelen dalgalanmalara vereceği tepki olarak tanımlanmaktadır. Ürün hattının kapatılması, üretim tercihlerine, ürün fiyatlarının belirlenmesi vb. birçok yönetsel davranışa işletme yöneticileri maliyetleri ve faaliyet hacminde meydana getirdiği değişikliklere göre karar verirler (Çelik ve Kök, 2013:38).

Maliyet analizlerinin doğrusallık yaklaşımı ile açıklanmaya çalışıldığı geleneksel maliyet davranışında, işletmelerin üretiminde meydana gelen dalgalanmaların maliyetler üzerinde simetrik olduğu varsayımına dayanılmakta ancak farklı bir yaklaşım olan maliyet yapışkanlığı davranışında ise maliyetlerin göstermiş oldukları tepkinin üretim hacmindeki dalgalanmalar karşısında farklılık gösterebildiği gözlemlenmiştir.

Geleneksel maliyet davranışında faaliyet hacmi ve maliyetler arasındaki ilişkinin simetrik olduğu varsayılmaktadır. Doğası gereği statik olan kısa dönemde sadece cari maliyetlerin oluşturduğu toplam maliyetler, değişkenlik gösteren birim maliyetlerin sadece cari dönemdeki faaliyet hacmi ile çarpılmasıyla elde edilen sonuçlar ile sabit maliyetlerin toplanmasından oluşmaktadır (Çelik ve Kök, 2013:38). Farklı bir anlatımla faaliyet hacminde meydana gelen artış veya azalış ile birlikte aynı oranda artar veya azalır (Pervan ve Pervan, 2012:152).

Geleneksel maliyet yaklaşımı 21. Yüzyılın başlarına kadar kabul edilmiş ve çalışmalar bu eksen üzerine yapılmıştır. 21. Yüzyılda ortaya çıkan çalışmalarda ise geleneksel maliyet yaklaşımı sorgulanmaya başlanmış ve faaliyet hacminde meydana gelen değişmelerin simetrik olmadığı vurgusu yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde hala tartışılmaya devam eden bu durum maliyet yapışkanlığı olarak adlandırılmaktadır (Yazarkan ve Yiğit, 2017:17).

Geleneksel maliyet teorisinde var olan maliyetlerin simetrik davranışına karşılık, maliyetlerin asimetrik hareket ettiğini ortaya koyan çalışmalarda son dönemlerde yapılan çalışmalarda faaliyet hacmindeki azalış ve artışlara maliyetlerin verdiği tepki, artış ve azalışlar olarak maliyetlerin tepkisi incelenmiş ve test edilmiştir. Çalışmalarda yapılan analizler neticesinde geleneksel maliyet varsayımından farklı olarak maliyetlerin asimetrik olduğu sonucu ortaya konulmuştur (Kaya, 2019:35).

Gelirin arttığı dönemlerde faaliyet giderlerinin, gelirin azaldığı dönemlere kıyasla daha yüksek arttığını yani simetrik olmadığını ifade edildiği maliyet yapışkanlığı olarak adlandırılan bu olgu işletmelerde satışlarla, katlanılan maliyetler arasındaki asimetrik davranışlarla ilgilidir. Maliyet yapışkanlığını ilk olarak muhasebe literatürüne kazandıran Anderson vd. (2003) satış maliyetlerinin ve faaliyet giderlerinin satış gelirinde ortaya çıkan dalgalanmayla orantılı bir şekilde artıp azalmadığını bulmuştur (Karadeniz vd., 2019:172). Maliyetlerdeki yükselme faaliyet hacminin fonksiyonuyken, azalış yönetimin fonksiyonudur (Karabayır, 2019:318). Faaliyet hacminin düşüş göstermiş olduğu dönemlerde maliyetler yönetimin vermiş olduğu kararlar dolayısıyla geçmiş dönemlerdeki faaliyet hacimleri ile yapışıklık göstermektedir (Öztürk ve Zeren, 2016:32).

Maliyetlerle alakalı verilen kararlar talepteki her değişikliğe bir tepki vermemektedir. Yöneticiler, satışlarda bir azalma gerçekleştiğinde ayrılmış bulunan kaynakların atıl kaynaklar olacağı için aynı şekilde ayrılıp ayrılmayacağı, satışlarda ileride bir artış olması halinde ise ayrılmış

bulunan kaynakların arttırılıp arttırılmayacağı yönünde kararlar vermelidir. Söz konusu durumların oluştuğu talepte meydana gelen düşüşün kalıcı olmasının düşük ya da kaynakların maliyetinin yüksek olması yapışkanlığın daha da kuvvetli olacağını göstermektedir (Anderson vd., 2003:49). Talep düştüğünde yöneticiler atıl kaynakları ayarlama ve bulundurma maliyetleri arasında bir seçim yapmalıdır. Söz konusu maliyetler, işlerine son verilen işçilere ödemeler, feshedilen sözleşmeler dolayısıyla ödenmesi gereken cezalar vb. şeyleri içermektedir. Talep de meydana gelen artışlarda ise bunun tersi durum söz konusu olmakta ve bu seferde yeni sözleşme maliyetleri, yeni işçilerin alınması vb. gibi durumları içerebilmektedir. Bu sebeple talepte meydana gelen değişikliğin kısa vadeli olduğu tahmin edildiğinde yönetici kaynaklarda ciddi bir farklılığa gerek görmeyebilmektedir (Baumgarten, 2012:10).

Satışlarda meydana gelen dalgalanmalara bağlı olarak satış ve genel yönetim giderleri arasındaki yapışkanlığı etkileyen üç etmen bulunmaktadır. İlki satış ve genel yönetim giderlerinin sabit kısmını ilgilendirmektedir. Eğer işletmenin satışlarında bir düşüş meydana gelirse satış ve genel yönetim giderlerinin satışlara olan oranı artacaktır. Bu durum sabit kapasite maliyetlerinin daha düşük olan satışlara yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece daha önceki maliyet unsurlar nedeniyle satış hacmindeki azalışlarda vazgeçilemeyen sabit kalan maliyet unsurları mevcuttur. Bunlar dışında meydana gelen etmenlerse satış ve genel yönetim giderlerinin değişken kısımlarını ilgilendirmektedir (Uy, 2011:28).

İşletmelerin günümüzde sosyal bir sistem olmaları yöneticilerin bazı kararları verirken salt kararı düşünmelerini engellemekte kar dışındaki durumlarında göz önünde bulundurmalarına neden olmaktadır. Örneğin bir işçinin işine son verilmesi diğer işçilerin motivasyonunu düşürebileceği gibi işletmeye sadık olan işçilerinde bu durumu sorgulamasına neden olabilir. Bununla birlikte yönetici uzun süredir birlikte çalıştığı işçiler ile çalışmaya devam etmek isteyebilir ve işçilerin işten çıkarılması zorunlu bir hal alana kadar işçileri çıkartmaz ve dolayısıyla bu durum maliyetin artmasına sebep olabilir. Yine işletmelerin buldukları sektörleri ya da buldukları ülkelerin yasaları nedeniyle işletme zorunlu olarak yapışkanlıkla karşılaşabilir. Bu gibi durumlar iyi bir kurumsal yönetim süreci ile yönetilirse maliyet yapışkanlığında bir azalma da gerçekleşebilir (Kaya, 2019:39).

III. LİTERATÜR

Maliyet davranışları üzerine son dönemlerdeki çalışmalarda geleneksel maliyet davranışında yer alan değişken maliyetlerin faaliyet hacmi ile simetrik olması düşüncesi yerine değişken maliyetlerin faaliyet hacmi ile asimetrik olduğu düşüncesi üzerine çalışmalar ortaya konulmuştur. Hem Türkiye’de hem de Dünya’da yapılan bazı çalışmalar bu bölümde özetlenmiştir.

Noreen ve Sodestrom (1997), çalışmasında asimetrik maliyet kavramı literatüre kazandırılmış ve bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri’nin Washington eyaletindeki 108 hastanenin 1977-1994 dönemi verilerini kullanılmıştır. Bu çalışmada geleneksel maliyet modelleri üzerine testler yapılmış ve sonuçta asimetrik maliyet davranış bulgularının elde edildiği sonuçlara varılmıştır. Bu çalışmayı takiben Anderson, Banker ve Janakiraman (2003), çalışmasında da maliyet yapışkanlığı literatüre kazandıran ilk çalışmadır. Bu çalışmada 1979-1998 dönemindeki Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan 7629 işletme incelenmiştir. Bu çalışmada satış ve genel yönetim giderlerine odaklanılmış, incelemeler sonucunda asimetrik maliyet teorisini destekleyen sonuçlara varılmıştır. Yine Amerika Birleşik Devletleri’nde Subramaniam ve Weidenmeir (2003), çalışmasında maliyet yapışkanlığının varlığı ve faaliyetlerdeki değişimin etkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla 1979-2000 döneminde faaliyet gösteren imalat, finans, hizmet ve ticaret sektörlerinde 9.562 işletmenin satışların maliyeti, satış ve genel yönetim giderleri toplamı üzerine maliyet yapışkanlığı olgusu araştırılmıştır. Ve maliyet yapışkanlığı teorisinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Calleja, vd.(2006), çalışmasında maliyet yapışkanlığını test etmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'da bulunan finans sektörü haricindeki işletmeler incelemiştir. İlgili çalışma 1988-2004 arasında faaliyet gösteren en az beş ardışık dönem verisine sahiptir. Bu çalışmada maliyet yapışkanlığı bulgularına ulaşmakla birlikte ayrıca, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri işletmelerine göre Almanya ve Fransa işletmelerinde maliyet yapışkanlığının daha yüksek olduğu sonucuna ait bulgular da elde edilmiştir. Uy (2011), çalışmasında Filipinlerde faaliyet gösteren ve imalat sektöründe yer alan 173 işletmenin 2004-2008 yılları arasındaki verilerini kullanmıştır. Çalışmasında satış ve genel yönetim giderlerinin etkisi üzerinde durulmuş ve maliyet yapışkanlığı test edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda maliyet yapışkanlığına ait bulgulara rastlanılmıştır. Literatürdeki çalışmalara benzer olarak Pervan ve Pervan (2012), çalışmasında gıda sektöründe faaliyet gösteren Hırvat işletmelerinin 1999-2009 dönem verileri incelenmiştir. Satışlardaki her %1 oranındaki artışın maliyetleri %0.61 oranında arttırmasına karşılık satışlardaki her %1 oranındaki azalışın maliyetleri %0.91 oranında azalttığını belirtilmiştir. Literatürdeki çalışmalarla benzer sonuçlara ulaşılmasına rağmen Çelik ve Kök (2013), çalışmasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında yer alan 119 firmanın 1995-2011 dönemi verileri panel veri analizi sonucunda incelenmiş ve maliyet yapışkanlığının geçerliliği test edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda satış gelirlerinde yaşanan oransal artışın farklı maliyet unsurlarında değişik oranlarda artışa neden olduğu lakin satış gelirlerinde oransal azalışların maliyetler üzerindeki etkisinin artışın olduğu dönemlerdeki etkisine oranla daha düşük seviyelerde meydana geldiği belirlenmiştir. Önceki dönemlerle yapılan ilişki analiz edildiğinde maliyet yapışkanlığının sadece satışların maliyeti bakımından geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Öztürk ve Zeren (2016), çalışmasında Borsa İstanbul da yer alan 76 şirket için maliyet satışlar ile satışların maliyeti ve satışlar ile genel yönetim giderleri arasında maliyet yapışkanlığı test edilmiştir. Söz konusu çalışmada 2007- 2015 dönemleri kullanılmış ve saklı panel eşbütünlük testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Yapmış oldukları analizler neticesinde maliyet yapışkanlığının sadece satışların maliyetinde değil aynı zamanda genel yönetim giderleri için maliyet yapışkanlığının varlığında ortaya çıktığı görülmüştür. Bu çalışmaya paralel olarak Hacıhasanoğlu ve Dalkılıç (2018), çalışmasında veri seti Datastream veri tabanından temin edilmiş olan Borsa İstanbul da yer alan imalat sektöründe 2006-2016 yılları arasında faaliyet gösteren 138 firmanın 1406 firma-yıl verisi kullanılmıştır. Söz konusu çalışmada maliyetlerin gelir dalgalanması yaşanan dönemlerdeki değişiminin asimetrik olup olmadığı test edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı olan bulgular kapsamında faaliyet giderlerinin gelir artışı yaşana dönemlerde gelir azalışı yaşanan dönemlere göre asimetrik davranış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın akabinde Karabayır (2019), çalışmasında Borsa İstanbul da yer alan 116 imalat firmasının 2008-2016 dönemi verileri yardımıyla satışlar ile satışların maliyeti, pazarlama satış ve dağıtım gideri ve genel yönetim giderleri dahil edilerek kurulan üç farklı model kurulmuş panel veri analizi aracılığı ile de maliyet yapışkanlığı test edilmiştir. Yapılan analizlerde kurulan üç modele göre de maliyet yapışkanlığının varlığı tespit edilmiştir. Benzer bir sonuca ulaşılan Karadeniz vd. (2019), çalışmasında panel veri regresyon analizi yöntemiyle payları Avrupa ve Amerika borsalarında işlem gören 31 konaklama işletmesinin 2008-2016 dönemi incelenmiş. Analizden elde edilen sonuçlara göre konaklama işletmelerinde maliyet yapışkanlığının satışların maliyeti ile satış ve genel yönetim giderlerinin her ikisi içinde geçerli olduğu görülmekle beraber satışların maliyetinde, satış ve genel yönetim giderlerine kıyasla maliyet yapışkanlığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak Kaya (2019) çalışmasında kısa dönemde (üç aylık dönemlerde) de asimetrik maliyet davranışının geçerli olup olmadığı incelenmiş ve bu amaç ile 2005Q1 – 2018Q3 dönemleri için Borsa İstanbul 30 endeksinde işlem gören Türk Hava Yolları A.O., Turkcell A.Ş. ve Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş. işletmelerinin finansal verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada üç işletmeden Turkcell A.Ş. işletmesi geleneksel maliyet yapışkanlığı sergilemiş ve diğer iki işletmede ise asimetrik maliyet davranışının geçerli olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

IV. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Borsa İstanbul'a kote kimya imalat ve metal ana imalat sektörlerine ait toplam 34 işletmelerinin 2009Q1 – 2018Q4 döneminde yayınlamış oldukları finansal tabloları temelinde, işletme maliyetlerinde karşılaştırmalı olarak maliyet yapışkanlığının söz konusu olup olmadığı sorusunun cevabı aranmıştır. Bu bağlamda Borsa İstanbul'a (BİST) kote kimya sektörü işletmeleriyle metal ana sanayi işletmelerine ait maliyet yapışkanlığı konusu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. BİST'ten temin edilen çeyrek dönemlik verilerin kullanıldığı analizler için çalışma dönemi 2009Q1 - 2018Q4 olarak belirlenmiştir. Çalışma dönemi başlangıcı BİST'e kote işletmelerin Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) uygulamalarına bağlı olarak belirlenmiş ve tam bir yıllık dönem olması açısından 2018'in son çeyreği ile analiz dönemi sonlandırılmıştır. Örneklem döneminde BİST kimya sektöründe faaliyet gösteren 30 işletme olup verisine sağlıklı olarak ulaşılabilen 18 işletme örnekleme dahil edilebilmiştir. Benzer şekilde BİST metal ana sektöründe analiz dönemi boyunca 19 işletme bulunmakta olup veri kısıtı sebebiyle 3 işletme örneklem dışında bırakılmış, dolayısıyla 16 işletme analizlere konu edilebilmiştir. Ayrıca çalışma kimya sektörü ve metal ana sanayi sektörleri ile sınırlandırılmış diğer sektörler analizlere konu edilmemiştir.

Analiz yöntemi olarak panel veri analizinin kullanıldığı bu çalışma için birden fazla model kalıbı ile maliyet yapışkanlığı konusu incelenmeye çalışılmıştır. Zaman serisi ve yatay kesit verilerinin bir arada ele alındığı panel veri analizi diğer ekonometrik yöntemlere göre daha fazla bilgi sağlayabilmektedir (Wooldridge, 2002). Özellikle gözlem sayısının fazla olabilmesi sebebiyle, değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı sorunu oluşturması sebebiyle ve kısa zaman serilerinde ekonometrik analizlerin yapılabilmesine izin vermesi sebebiyle (Baltagi 1995, Gujaratti 2003) panel veri analiz yöntemi tercih edilmiştir.

Birden fazla model ile maliyet yapışkanlığının incelendiği bu çalışmada literatürde yer alan Anderson, Baker ve Janakiraman (2003), Mederios ve Costa (2004), Balakrishnan ve Gruca (2008), He, teruya ve Shimizu (2010), Yükçü ve Özkaya (2011), Çelik ve Kök (2013), Brügger ve Zehnder (2014), Serdaneh (2014) Karadeniz, Günay ve Koşan (2019), Karabayır (2019) çalışmalarından yararlanılarak aşağıdaki 3 farklı ekonometrik model kalıbından yararlanılmıştır.

$$\text{Model 1: } \log \left[\frac{SM_{i,t}}{SM_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 \left(D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] \right) + e_{i,t}$$

$$\text{Model 2: } \log \left[\frac{PSDG_{i,t}}{PSDG_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 \left(D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] \right) + e_{i,t}$$

$$\text{Model 3: } \log \left[\frac{GYG_{i,t}}{GYG_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 \left(D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] \right) + e_{i,t}$$

Model 1'de bağımlı değişken olarak ifade edilen SM satışların maliyetini ifade etmektedir. Bağımsız değişken olarak modele dahil edilen SG ise satış gelirlerini göstermektedir. D ise satışların azaldığı dönemlerde 1, satışların değişmediği veya arttığı dönemlerde 0 değerini alan kukla değişkendir. Model 2 ve model 3 için analizlere dahil edilen bağımsız değişkenler model 1 ile aynı olup model 2 için bağımlı değişken olarak PSDG pazarlama satış ve dağıtım giderleri, model 3 için ise bağımlı değişken olarak genel yönetim giderleri dikkate alınmıştır.

Çalışmaya ait metal ana sanayi sektörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo'1 de sunulmuştur. Tablo'1 incelendiğinde analize konu verilerin doğrusallaştırılması amacıyla logaritmasının alındığı görülmektedir. Modeller dahilinde belirlenen değişkenler incelendiğinde en yüksek ortalamanın satışların maliyeti kaleminde olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Ayrıca verilere ait standart sapmalar incelendiğinde en yüksek değişkenliğin yine satışların maliyeti

kalemindedir olduğu görülebilir. Çalışmanın toplam 638 gözlem ile gerçekleştirildiği tablo 1 de ifade edilmektedir.

Tablo 1: Metal Ana Sanayi Sektörüne İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LOGSG	LOGGYG	LOGPSDG	LOGSM
Ortalama	7,9228	6,7509	6,5989	8,1886
Maksimum	9,8916	8,6395	8,3186	10,2702
Minimum	5,8016	5,1687	4,8255	5,7463
Standart Sapma	0,7955	0,6407	0,6774	0,8313
Gözlem Sayısı	638			

Çalışmaya ait kimya sektörüne ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2 incelendiğinde analize konu verilerin doğrusallaştırılması amacıyla logaritmasının alındığı görülmektedir. Modeller dahilinde belirlenen değişkenler incelendiğinde en yüksek ortalamanın satış gelirleri kaleminde olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Ayrıca verilere ait standart sapmalar incelendiğinde en yüksek değişkenliğin yine satışların maliyeti kaleminde olduğu görülebilir. Çalışmanın toplam 713 gözlem ile gerçekleştirildiği tablo 2’de ifade edilmektedir.

Tablo 2: Kimya Sektörüne İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LOGSG	LOGGYG	LOGPSDG	LOGSM
Ortalama	8,3513	6,9253	7,0919	8,2403
Maksimum	10,4806	8,5481	8,0591	10,4205
Minimum	6,7876	5,8268	5,9459	6,6893
Standart Sapma	0,6536	0,5132	0,4679	0,6831
Gözlem Sayısı	713			

V. BULGULAR

Panel veri analizinde genellikle serilere ait durağanlık incelenerek analizler gerçekleştirilmektedir. Ancak veri seti aralığının kısa olması sebebiyle Özcan ve Arı (2010), Zeren ve Ergün (2010), Lee ve Choi (2015), Karabayır (2019) çalışmalarında durağanlık incelemesine ihtiyaç duyulmadığı görülebilir. Buna göre ilgili çalışmaların ışığında bu çalışmada da durağanlık incelemesine ihtiyaç duyulmamıştır. Örnekleme dahil edilebilen BİST kimya sektörü işletmeleriyle BİST metal ana sektörü işletmelerine ilişkin gerçekleştirilen panel veri analizi sonuçları tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Panel Veri Analizi Sonuçları

	BİST Kimya Sektörü			BİST Metal Ana Sanayi		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
α	0,4782 (0,000)	1,6351 (0,000)	5,0420 (0,000)	2,2042 (0,028)	1,3738 (0,000)	1,6055 (0,000)
β_1	0,9291 (0,000)	0,6527 (0,000)	0,2243 (0,000)	1,005 (0,000)	0,6638 (0,000)	0,6437 (0,000)

β_2	0,0004 (0,242)	0,0024 (0,054)	0,0028 (0,042)	0,0006 (0,122)	0,0032 (0,527)	0,0083 (0,077)
R ²	0,91	0,92	0,93	0,92	0,75	0,72
F	4397,5 (0,000)	149,0 (0,000)	163,9 (0,000)	3715,8 (0,000)	962,3 (0,000)	955,8 (0,000)

*Tüm modellerde Hausman istatistiğine göre Panel Sabit Etkiler Modeli uygun bulunmuştur. Model tahmininde otokorelasyon ve değişen varyansa dirençli tahminler kullanılmıştır. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 3'den elde edilen bulgular değerlendirildiğinde sabit terim olan α katsayısının her iki sektörün tüm modellerinde %5 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde tüm modeller için satış gelirlerinin katsayısı olarak ifade edilmiş olan β_1 katsayısının da %1 güven düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Kukla değişkenin dahil edildiği β_2 katsayısının ise %10 güven düzeyinde BİST kimya sektöründe model 2 ve model 3'de BİST metal ana sanayi sektöründe ise sadece model 3'de anlamlı olduğu görülmektedir. Tüm modellere ilişkin F istatistikleri modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte belirlilik katsayısı olarak ifade edilen R² en yüksek olarak BİST kimya sektörünün 3 no'lu modelinde %93 olarak hesaplanmıştır. En düşük belirlilik katsayısı ise BİST metal ana sanayi sektörünün 3 no'lu modelinde hesaplanmıştır.

Elde edilen bulgular maliyet yapışkanlığı olgusuna göre değerlendirilebilir. Maliyet yapışkanlığına göre faaliyet hacmi düzeyindeki değişimlere değişim yönüne göre farklı düzeylerde tepki oluştuğu ifade edilmektedir. Asimetrik tepki olarak da ifade edilebilen bu durum için β_1 ve β_2 katsayılarının anlamlı çıktığı BİST kimya sektörüne ilişkin model 2 ve model 3 ile BİST metal ana sanayi sektörünün 3 no'lu modeli değerlendirilebilir. İlgili modeller için β_1 ve β_2 katsayılarının farklı işaretlere sahip olması satış gelirleri artış ve azalışlarında asimetrik sonuçları olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ilgili modellerde katsayı işaretçileri pozitif olarak bulunmuş olup bu sonuç her iki sektörde de maliyet yapışkanlığının olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre elde edilen bulgular örnekleme dahil edilen BİST kimya sektörü işletmeleri ile BİST metal ana sanayi işletmelerinde maliyet yapışkanlığı olmadığını satış gelirlerinin artması ve azalması durumunda maliyetlerin simetrik tepkiler verdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle satış gelirlerinin arttığı ve azaldığı dönemlerde satışların maliyeti (Model 1), Pazarlama satış ve dağıtım giderleri (Model 2) ve genel yönetim giderlerinin (Model 3) doğrusal olarak etkilediği tespit edilmiştir.

SONUÇ

Maliyet davranışlarının bilinmesi işletme yöneticileri açısından çok önem arz eder, çünkü işletmenin geleceği için işletme adına karar verecek olan yöneticilerin bu davranışların sonuçlarını biliyor veya kestiriyor olmaları gerekmektedir. Son dönemlerde işletmelerin maliyet davranışları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda işletmelerin faaliyet hacmi ile maliyet ilişkisinin doğrusal olduğu görüşünü savunan geleneksel yöntemden ziyade faaliyet hacmi ve maliyet ilişkisinin asimetrik olduğunu işaret etmektedir.

Literatürde maliyet yapışkanlığının özellikle satışların azaldığı dönemlerde yönetici davranışları nedeniyle ortaya çıktığı, yöneticilerin satışların azaldığı dönemde maliyetleri azaltmadığı ve kaynakları ellerinde tuttuğunu ve bununla maliyet yapışkanlığına sebep olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar maliyet yapışkanlığı temelinde artan ve azalan satışların maliyet üzerindeki etkisini incelese de benzer yapısal oluşumun giderlerde de olduğu literatürde ifade edilmektedir. Buna göre artan ve azalan satışların, satışların maliyeti, pazarlama satış dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri üzerinde asimetrik bir etkisi olup olmadığı literatürde sıkça incelenmiştir.

Bu çalışmada maliyet yapışkanlığının test edilmesi amacıyla Borsa İstanbul'a kote kimya ve metal ana imalat sanayisinde yer alan ve verilerine sağlıklı bir şekilde ulaşılabilen 34 işletme üzerinde bir dizi analiz gerçekleştirilmiştir. Çeyrek dönemlik verilerin kullanıldığı bu çalışmanın analiz dönemi 2009Q1 - 2018Q4 olup panel veri analiz metodolojisinden faydalanılmıştır. Satışlardaki artış ve azalışların pazarlama satış dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve satışların maliyeti üzerindeki etkisi üç farklı ekonometrik model ile incelenmeye çalışılmıştır.

Analizlerden elde edilen sonuçlar BİST kimya ve BİST metal ana sanayi sektöründe maliyet yapışkanlığı olmadığını maliyet davranışının simetrik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca benzer şekilde pazarlama satış dağıtım giderleri ve genel yönetim giderleri de her iki sektörde simetrik davranışa sahiptir. Buna göre BİST kimya ve BİST metal ana sanayi sektöründe satışların arttığı dönemlerde satışların maliyeti, pazarlama satış dağıtım giderleri ve genel yönetim giderleri artmakta, satışların azaldığı dönemlerde ise aynı kalemler azalmaktadır. Artış ve azalışlar oransal olarak farklılık göstermemekte, bu durum ilgili sektörlerde maliyet yapışkanlığı olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle BİST kimya ve BİST metal ana sanayi sektöründe satışların artması ve azalmasının satışların maliyeti, pazarlama satış dağıtım giderleri ve genel yönetim giderleri üzerindeki etkisinin simetrik olduğu söylenebilir.

Çalışma analizin yapıldığı 2009Q1-2018Q4 yıllarını kapsaması ve BİST kimya ve metal ana imalat sanayileri açısından değerlendirilmesi bu çalışmanın kısıtları olarak sıralanabilir. Gelecek çalışmalarda maliyet yapışkanlığı konusunun BİST'e kote diğer sektörler için de ayrı ayrı karşılaştırmalı olarak incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, H. (2016). *Maliyet Muhasebesi ve Uygulamaları*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Akdoğan, N. (2015). *Maliyet Muhasebesi Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Anderson, M. C., Banker, R. D., & Janakiraman, S. N. (2003). Are Selling, General And Administrative Costs "Sticky"? *Journal of Accounting Research*.
- Atamanalp, C., Karcioglu, R., & Orhan, S. (2001). *Maliyet Muhasebesi*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Balakrishnan, R., & Gruca, T. S. (2008). Cost stickiness and core competency: a note. (25 (4)). *Contemporary Accounting Research*.
- Baumgarten, D. (2012). The Cost Stickiness Phenomenon: Causes, Characteristics, and Implications for Fundamental Analysis and Financial Analysts' Forecasts. Köln: Springer Gabler.
- Büyükmirza, K. (2017). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Calleja, K., Steliaros, M., & Thomas, D. (2006). A note on cost stickiness: some international comparisons. (17). *Management Accounting Research*.
- Can, A. V., & Öztürk, E. (2014). Maliyet Yönetiminde Etkinliğin Arttırılmasına İlişkin Bir Yöntem Önerisi: Maliyet-Hacim-Risk Analizi (MHRA). *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 161-174.
- Çelik, M., & Kök, D. (2013). Türkiye'de Maliyet Yapışkanlığının Geçerliliği: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Örneğinde Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 37-48.
- Elmacı, O. (2015). *Sürdürülebilirlik ve Stratejik Yönetim Açısından Yönetim Muhasebesi*. Kütahya: Gazi Kitabevi.
- Eşmen, S. (2007). Tekstil Sektöründe Maliyet Verilerinin Yönetim Konularında Kullanılması ve Bir Uygulama. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gücenme, Ü. (2005). *Genel Muhasebe*. Bursa: Alfa Akademik Basım Yayın.
- Gürsoy, C. T. (1999). *Yönetim ve Maliyet Muhasebesi*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Hacıhasanoğlu, T., & Dalkılıç, E. (2018). Maliyet Yapışkanlığı Hipotezinin BİST İmalat Sektörü Kapsamında Test Edilmesi. (3). *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Haftacı, V. (2008). *Yönetim Muhasebesi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- İbicioğlu, H., Dalğar, H., & Özdemir, O. (2011). İşletme Yönetim Faaliyetlerine İlişkin Giderlerin Oluşumu ve Paneş Veri Analizi Yöntemiyle Tahmini: İMKB 100 Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Karabayır, M. E. (2019). Maliyet Yapışkanlığının Yeniden Gözden Geçirilmesi: Borsa İstanbul İmalat Sanayi Örneği. Ankara: Ankara SMMMO.
- Karadeniz, E., Günay, F., & Koşan, L. (2019). Halka Açık Konaklama İşletmelerinde Maliyet Yapışkanlığının Analizi. *Journal of Tourism Theory and Research*.
- Kartal, A., Sevim, A., & Gündüz, E. (2004). *Maliyet Muhasebesi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Kaya, Ö. (2019). Asimetrik Maliyet Davranışı Teorisi Açısından Şirketlerin Maliyet Davranışının İncelenmesi: THY, Turkcell ve Tüpraş Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Karabük: T.C. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Kaygusuz, S., & Dokur, Ş. (2015). *Yönetim Muhasebesi*. Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Kaygusuz, S., & Dokur, Ş. (2018). *Maliyet Muhasebesi*. Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Kokotakis, V., Mantalis, G., Garefalakis, A., Zanidakis, N., & Galifianakis, G. (tarih yok). The Sticky Cost on Greek Food, Beverages and Tobacco. *(1/2)*. *International Journal of Economics & Business Administration*.
- Lazol, İ. (2002). *Maliyet Muhasebesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Noreen, E., & Sodestrom, N. (1997). The accuracy of proportional cost models: evidence from hospital service departments. *(2)*. *Review of Accounting Studies*.
- Öztürk, E., & Zeren, F. (2016). Maliyet Yapışkanlığının Geçerliliğinin Test Edilmesi: Borsa İstanbul Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Pamplona, E., Fiirst, C., Silva, T. B., & Zonatto, V. C. (2016). Sticky costs in cost behavior of the largest companies in Brazil, Chile and Mexico. *(61)*. *Contaduría y Administración*.
- Pervan, M., & Pervan, I. (2012). Analysis of Sticky Costs: Croatian Evidence. *Recent Researches in Business and Economics*, <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2012/Porto/AEBD/AEBD-23.pdf>.
- Sevgener, S., & Hacirüstemoğlu, R. (2000). *Yönetim Muhasebesi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Subramaniam, C., & Weidenmier, M. L. (2003). Additional evidence on the sticky behavior of costs. *SSRN Electronic Journal*.
- Uluyol, O., & Türk, V. E. (2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'da Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*(15), 365-384.
- Uslu, S. (1991). *Planlama ve Kontrol Açısından Maliyet Muhasebesi*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Uy, A. O. (2011). Modeling Cost Behavior: Linear Models For Cost Stickiness. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*.
- Yazarkan, H., & Yiğit, A. (2017). *Asimetrik Maliyet Davranışı Teorisi*. İstanbul: Detay Yayınevi.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 343-363.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 343-363.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.690019

Geliş Tarihi / Received: 17.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 27.03.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

TAŞIYICI BİTKİLERİN TMS 16: MADDİ DURAN VARLIKLAR STANDARDI KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: FINDIK YETİŞTİRİCİLİĞİ YAPAN BİR TARIM İŞLETMESİNDE UYGULAMA*

Dursun KELEŞ¹

Abitter ÖZULUCAN²

Öz

Taşıyıcı bitkiler, bir hesap döneminden daha uzun süre tarımsal ürün üretmek amacıyla yetiştirilen ve kendisinin kalıntı değeri haricinde tarımsal ürün olarak satış olasılığı çok düşük olan canlı varlıklardır. Bu bitkilerin büyüme, çoğalma ve kuruma gibi biyolojik dönüşüm geçirme özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler ise, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirme ve değerlendirme işlemlerini özellikli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardı kapsamında taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin esasların açıklanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye’de kurumsal olarak fındık yetiştiriciliği faaliyetlerinde bulunan bir tarım işletmesinin yasal izinler çerçevesinde temin edilen verileri kullanılarak 2017 yılındaki faaliyetlerine yönelik uygulama yapılmıştır. Bu uygulama kapsamında, ilk verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin TMS 16’ya göre muhasebeleştirilme ve dönem sonu değerlendirme işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Taşıyıcı Bitkiler, Tarımsal Faaliyetler, Fındık Yetiştiriciliği, TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardı

Jel Kodları : M40, M41

* Bu çalışma, Dursun KELEŞ tarafından Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN danışmanlığında hazırlanan ve 2019 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı’nda kabul edilen “Taşıyıcı Bitkilerin Üretim Maliyetlerinin Hesaplanması ve 16 Nolu Türkiye Muhasebe Standardına Göre Muhasebeleştirilmesi: Fındık Yetiştiriciliği Yapan Bir Tarım İşletmesinde Vaka Çalışması” başlıklı doktora tezinden türetilerek hazırlanmıştır.

¹Dr., Adalet Bakanlığı, dursun.keles@adalet.gov.tr, ORCID: 0000-0001-9075-476X

²Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı, abitter42@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4157-8218

RECOGNITION OF THE BEARER PLANTS WITHIN THE SCOPE OF TAS 16: TANGIBLE FIXED ASSETS STANDARD: AN APPLICATION IN A HAZELNUT PRODUCING AGRICULTURAL ENTERPRISE

Abstract

Bearer plants are living assets which are grown for the purpose of producing agricultural products longer than an accounting period and are very unlikely to sell as agricultural products other than their residual value. These plants have biologic transformation characteristics such as growth, proliferation and drying. These features make specific recognition and valuation transactions of bearer plants more specific. The purpose of this study is to explain the principles of recognition of bearer plants within the scope of TAS 16-Tangible Fixed Assets Standard. For this purpose, a sample practice was carried out for the activities of an agricultural enterprise that engages in hazelnut production in Turkey in 2017, using the data obtained under legal permissions. Within the scope of this practice, accounting and valuation procedures were performed of bearer plants in the initial yield period according to TAS 16.

Keywords : Bearer Plants, Agricultural Activities, Hazelnut Production, TAS 16-Tangible Fixed Assets Standard.

Jel Codes : M40, M41

GİRİŞ

Tarım sektörü, insanların gıda ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin nihai tüketicilere ulaştırılmasına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü bir sektördür. Aynı zamanda tarım sektörü, sanayi ve hizmet sektörlerine hammadde sağlaması, istihdama katkıda bulunması ve ekonomik olarak ülkeye katma değer yaratması gibi özellikleri nedeniyle, günümüze kadar önemini artırarak sürdüren bir sektör olmuştur.

Tarım sektöründe özellikle teknolojinin de kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, geleneksel üretim modelinden modern üretime doğru bir geçiş olmuştur. Bu gelişmeler ile birlikte sermaye şirketleri de tarım sektöründe yerini almaya başlamıştır. Bu sektörde sermaye şirketlerinin sayısının artması, tarımsal faaliyetlere yönelik mali nitelikli işlemlere ilişkin muhasebe sistemine duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Tarım sektöründe ortaya çıkan bu ihtiyaç nedeniyle, tarımsal faaliyetleri konu alan muhasebe sistemine yönelik çeşitli uygulamalar geliştirilmeye başlanmış ve tarım muhasebesi adıyla yeni bir muhasebe alanı oluşturulmuştur.

Dünyadaki küreselleşmenin etkisiyle birlikte, uluslararası işletmelerin de tarım sektörüne yatırım yapmaya başlamaları ve tarım muhasebesinin bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler için önemli bir konuma gelmesi nedeniyle, dünyada tarım muhasebesi alanında köklü düzenlemelerin yapılması ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu ihtiyacın karşılanması ve muhasebe alanında uygulama birliğinin sağlanması amacıyla birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler sonucunda, uluslararası yetkili otoriteler tarafından "International Accounting Standards (IAS)" ve "International Financial Reporting Standards (IFRS)" adıyla muhasebe ve finansal raporlamaya ilişkin bir dizi standart seti yayımlanmaya başlamıştır. Tarımsal faaliyetlere ilişkin mali işlemlere yönelik muhasebeleştirilme esasları ise, bu standart seti içerisinde yer alan "IAS 41-Agricultural Activities" isimli Standartta düzenlenmiştir. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeyle birlikte Türkiye'de de tarım işletmeleri tarafından kullanılacak olan muhasebe standardının oluşturulması amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda, IAS 41-Agricultural Activities isimli Standartın "TMS 41-

Tarımsal Faaliyetler" adıyla Türkçe'ye çevirisi yapılmış ve tarım işletmeleri tarafından kullanılmak üzere uygulamaya konulmuştur.

Tarımsal faaliyetlere ilişkin ilke ve esaslar genel olarak TMS 41'de düzenlenmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan taşıyıcı bitkilere ilişkin tarımsal faaliyetlere yönelik ilk düzenleme TMS 41'de yer almıştır. Ancak, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Financial Accounting Standards Board-IASB) tarafından 30 Haziran 2014 tarihinde yapılan bir düzenleme ile taşıyıcı bitkilerin üretim işletmelerinde inşa edilmekte olan maddi duran varlık yatırımlarında olduğu gibi, tarım işletmelerinin amaçları doğrultusunda yetiştirilmesi ve bir hesap döneminden daha uzun süre tarımsal ürün temin etmek üzere elde tutulması nedeniyle, TMS 41'in kapsamından çıkarılarak, TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardı (TMS 16)'nın kapsamına dahil edilmiştir. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmenin Türkiye tarafından da dikkate alınması sonucunda yetkili otoriteler tarafından gerek TMS 41 gerekse TMS 16'da gerekli güncellemeler yapılmıştır. Yapılan bu güncellemeler ile taşıyıcı bitkilerin 31 Aralık 2015 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde geçerli olmak üzere TMS 16'ya göre muhasebeleştirileceği hüküm altına alınmıştır.

I. TMS 16: MADDİ DURAN VARLIKLAR STANDARDI KAPSAMINDA TAŞIYICI BİTKİLERİN MUHASEBELEŞTİRİLME ESASLARI

Maddi duran varlıklar, işletme faaliyetlerinde bir yıldan daha uzun süreyle kullanılmak amacıyla edinilen ve ilke olarak bir yılda paraya dönüştürülmesi (satılması) veya tüketilmesi düşünülmeyen, fiziksel bir yapıya sahip olan ve önemli bir kısmı amortisman tabii tutulan varlıklar olarak ifade edilebilir (Özulucan, 2019a: 239).

Muhasebe standartlarına göre maddi duran varlıklar ise, mal ve hizmetlerin üretilmesi, başkalarına kiraya verilmesi veya idari amaçlarla elde tutulan ve bir faaliyet döneminden daha uzun süre kullanılması beklenen varlıklardır (Das, 2015: 71). Bu çalışmaya konu olan taşıyıcı bitkiler (örneğin; kiraz, fındık, zeytin bahçeleri gibi) de belirli bir faydalı ömre sahip oldukları ve bir faaliyet döneminden daha uzun süre ürün üretilebilmesi için işletme faaliyetlerinde kullanılmaları nedeniyle maliyet bedelleri ile izlenirler ve maliyet bedelleri dönem sonunda amortisman yoluyla (diğer maddi duran varlıklarda olduğu gibi) gidere dönüştürülür (Özulucan , 2019b: 309).

18 Aralık 2003 tarihinde IASB tarafından yapılan güncellemenin ardından 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere yürürlüğe konulan (Siddiqua ve Hasan, 2010: 108-109) bu Standart (TMS 16), maddi duran varlıklara ilişkin ilke ve kuralları düzenleyen temel standarttır (Lech ve Kamieniecka, 2014: 1063). Bu Standart, maddi duran varlıkların sınıflandırılması, muhasebeleştirilmesi, dönem sonlarında değerlemesi ve amortisman işlemlerine yönelik birçok yeni ve önemli düzenlemeler içermektedir.

Bu düzenlemeler ile çalışmanın konusunu oluşturan ve tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için yetiştirilen taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirme ve değerlendirme işlemlerinde TMS 16 hükümlerinin uygulanması (Türkiye'de faaliyet gösteren birçok işletme için) zorunlu hale gelmiştir. (Bu konuda detaylı bilgi ve örnek uygulamalar için bkz. Özulucan, 2019b: 229-310)

I.I. TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardının Amacı ve Kapsamı

KGK (Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu) tarafından yayımlanan TMS 16'nın amacı, finansal bilgi kullanıcılarının işletmelerin maddi duran varlık yatırımlarını ve bu yatırımlardaki değişimleri belirleyebilmelerini sağlayan maddi duran varlıklarla ilgili muhasebe işlemlerini düzenlemektir (TMS 16, md. 1).

Maddi duran varlıklara ilişkin muhasebe işlemleri, maddi duran varlıkların ilk kez muhasebeleştirilmesi, defter değerlerinin tespit edilmesi ve bunlarla ilgili olarak mali tablolarda

raporlanması gereken amortisman tutarı ile değer düşüklüğü zararını kapsamaktadır (TMS 16, md. 1).

Mal/hizmet üretimi/arzında ve idari amaçlar için kullanılmak veya kiraya verilmek üzere edinilen varlıklar olarak kabul edilen maddi duran varlıkların muhasebeleştirilmesinde (başka bir Standart farklı muhasebe işlemlerini gerektirmediği veya izin vermediği sürece), bu Standart hükümleri uygulanacaktır.

Bu Standart aşağıda belirtilen varlıkların muhasebeleştirilmesinde uygulanmaz.

(TMS 16, md. 3).

- a) TFRS 5-Satış Amaçlı Elde Tutulan Maddi Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler Standardı kapsamında satış amaçlı elde tutulan varlık olarak sınıflandırılan maddi duran varlıklar,
- b) TMS 40 kapsamında yatırım amaçlı elde tutulan varlık olarak sınıflandırılan gayrimenkuller,
- c) Taşıyıcı bitkiler dışındaki tarımsal faaliyetlere ilişkin canlı varlıklar,
- d) Madenlere ilişkin arama, hazırlık, çıkarma ve değerlendirme harcamalarının muhasebeleştirilmesi ve ölçülmesi,
- e) Petrol, doğal gaz vb. nitelikteki yenilenebilir olmayan doğal kaynaklar gibi madenler üzerindeki haklar ve madeni kaynaklar.

I.II. TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardında Yer Alan Tanımlar

Maddi duran varlıklara yönelik TMS 16'da yer alan tanımlar aşağıdaki gibidir (TMS 16, md. 6).

- a) *Maddi Duran Varlık*: Mal veya hizmet üretimi ya da arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari amaçlarla kullanılmak üzere elde tutulan ve bir faaliyet döneminden daha uzun süre kullanılması öngörülen fiziki varlıkları ifade etmektedir.
- b) *Taşıyıcı Bitki*: Tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için kullanılan, bir dönemden fazla ürün vermesi beklenen ve önemsiz kalıntı satışları dışında kendisinin tarımsal ürün olarak satılma olasılığı çok düşük olan canlı bitkileri ifade etmektedir.
- c) *Defter Değeri*: Bir varlığın kayıtlı değerinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonra, mali tablolarda raporlandığı tutarı ifade etmektedir.
- d) *Maliyet*: Bir varlığın elde edilmesi ve inşasında ödenen nakit veya nakit benzerlerini ya da verilen diğer bedellerin gerçeğe uygun değerini ya da belirli durumlarda ilk muhasebeleştirme esnasında ilgili varlığa atfedilen bedeli ifade etmektedir.
- e) *Amortisman Tabi Tutar*: Bir varlığın maliyetinden ya da maliyet yerine geçen diğer tutarlardan kalıntı değerinin düşülmesi sonucu hesaplanan tutarı ifade etmektedir.
- f) *Amortisman*: Bir varlığın amortisman tabi tutarının, bu varlığın faydalı ömrü süresince sistematik olarak dağıtılmasını ifade etmektedir.
- g) *İşletmeye Özgü Değer*: Bir varlığın sürekli kullanımından ve faydalı ömrünün sonunda elden çıkarılması durumunda elde edilmesi beklenen ya da bir yükümlülüğün karşılanmasında ortaya çıkması beklenen nakit akışlarının bugünkü değerini ifade etmektedir.
- h) *Gerçeğe Uygun Değer*: Piyasa katılımcıları arasında ölçüm tarihinde gerçekleşecek olağan bir işlemde bir varlığın satışından elde edilen veya bir borcun devrinde ödenen fiyatı ifade etmektedir.

- i) *Değer Düşüklüğü Zararı*: Bir varlığın defter değerinin, geri kazanılabilir tutarını aşan kısmını ifade etmektedir.
- j) *Geri Kazanılabilir Tutar*: Bir varlığın gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülerek bulunan değeri ile kullanım değerinden büyük olanını ifade etmektedir.
- k) *Kalıntı Değer*: Bir varlığın tahmin edilen faydalı ömrü sonundaki yaş ve durumuna ulaştığında elden çıkarılması sonucu elde edilmesi beklenen tutarından elden çıkarmanın tahmini maliyeti düşülerek hesaplanan tahmini tutarı ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle kalıntı değer, bir varlığın faydalı ömrü sonundaki tahmini elden çıkarma maliyeti düşülerek hesaplanan değeridir.
- l) *Faydalı Ömür*: Bir varlığın işletme tarafından kullanılacağı öngörülen süreyi ya da işletme tarafından ilgili varlıktan elde edilmesi beklenen üretim sayısını ifade etmektedir.

I.III. Taşıyıcı Bitki Kavramı

Taşıyıcı bitkiler, tarımsal ürünlerin üretimi ya da temini için kullanılan, bir hesap döneminden fazla ürün vermesi beklenen ve önemsiz kalıntı satışları haricinde tarımsal ürün olarak satılma olasılığı oldukça düşük olan canlı bitkilerdir (TMS 16, md. 6). Örneğin; çay çalılıkları, üzüm asmaları, palmye ve kauçuk ağaçları ile fındık, zeytin, elma gibi meyve ağaçları taşıyıcı bitkilere örnek olarak gösterilebilmektedir (TMS 41, md. 4).

Başka bir tanıma göre taşıyıcı bitkiler, tarımsal ürünlerin üretiminde veya tedarikinde yararlanılan, birden fazla dönemde üretimine devam edilmesi beklenen ve arızı kalıntı satışları haricinde tarımsal ürün olarak satılma olasılığı düşük olan canlı bitkilerdir (Sava, 2014: 105).

Standarda göre, bir canlı bitkinin taşıyıcı bitki olarak sınıflandırılabilmesi için, aşağıdaki özelliklere sahip olması zorunludur. Bu özellikler;

- Canlı bitkinin, tarımsal ürünlerin üretimi ya da temini için kullanılması,
- Canlı bitkinin, bir hesap döneminden daha uzun süre tarımsal ürün vermesinin beklenmesi,
- Canlı bitkinin, önemsiz kalıntı satışları dışında kendisinin tarımsal ürün olarak satılma olasılığının çok düşük olması.

Bitkisel üretime konu olmasına rağmen bazı bitkiler taşıyıcı bitki olarak nitelendirilememektedir. Bu bitkiler, aşağıdaki gibidir (Bozzolan vd., 2016: 164).

- Tarımsal ürün olarak hasat edilmek amacıyla yetiştirilen bitkiler (kereste olarak kullanılmak amacıyla yetiştirilen ağaçlar gibi),
- Önemsiz kalıntı satışları dışında ayrıca bitkinin tarımsal ürün olarak hasat edileceğine ve satılacağına ilişkin çok düşük bir olasılığın bulunması durumunda, tarımsal ürün üretmek için yetiştirilen bitkiler (hem meyve üretimi için hem de kereste olarak kullanılmak amacıyla yetiştirilen fidanlar),
- Tek yıllık ürün veren bitkiler (buğday, mercimek, mısır vb.).

Buna göre, taşıyıcı bitkilerin tarımsal ürün hasat etmek üzere yetiştirilmesi, birden çok yıl ürün elde edilen bitki olması ve önemsiz kalıntı satışları dışında kendisinin tarımsal ürün olarak satılma olasılığının çok düşük olması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu özelliklere sahip olmayan canlı bitkilerin taşıyıcı bitki olarak sınıflandırılması mümkün değildir. Örneğin; kereste elde etmek amacıyla yetiştirilen ağaçlar (kavak ağacı, söğüt ağacı vb.) ve tek yıllık ürün veren bitkiler (buğday, arpa, mercimek, mısır vb.) taşıyıcı bitki tanımını karşılamadıkları için bu tür bitkilerin taşıyıcı bitki olarak sınıflandırılmasına izin verilmemektedir.

I.IV. Taşıyıcı Bitkilerin İlk Kez Muhasebeleştirilmesi

Taşıyıcı bitkilerin ilk kez muhasebeleştirilebilmesi için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar aşağıdaki gibidir.

- Taşıyıcı bitkilerle ilgili gelecekteki ekonomik fayda/faydaların tarım işletmesine aktarılmasının muhtemel olması,
- Tarım işletmeleri tarafından taşıyıcı bitkilerin maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi.

Yukarıdaki koşulları sağlayan taşıyıcı bitkiler, maddi duran varlıklar hesap grubunda yer alan diğer maddi duran varlıklarda olduğu gibi maliyet bedeli ile muhasebeleştirilmektedir. Taşıyıcı bitkilerin maliyet unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kıymetli Şen ve Karagül, 2014: 35).

- Taşıyıcı bitkilerin, indirimler ve ticari iskontoların düşülmesinden sonra ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dahil satın alma fiyatı,
- Taşıyıcı bitkilerin dikileceği yere ve yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma ve yere getirilmesine ilişkin her türlü maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin sökülmesi, taşınması ve dikileceği arazinin (bahçenin) hazırlanmasına ilişkin tahmini maliyetler,
- Doğrudan taşıyıcı bitkilerin elde edilmesi veya yetiştirilmesiyle ilgili çalışanlara sağlanan faydalardan kaynaklanan maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin ilk teslimatına ilişkin maliyetler,
- Taşıyıcı bitkilerin bahçeye dikim maliyetleri,
- Taşıyıcı bitkilerin dikim ve yetiştirilmesiyle ilişkili mesleki ücretler.

Taşıyıcı bitkiler ile ilgili borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin ilkeler, bu Standart (TMS 16) yerine TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı ile belirlenmiştir. Söz konusu bu Standarda (TMS 23) göre, amaçlanan kullanıma veya satış hazır duruma getirilmesi zorunlu olarak uzun süreyi gerektiren özellikli varlıklar arasında kabul edilen taşıyıcı bitkiler ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri de ilgili taşıyıcı bitkilere ilişkin maliyetin parçası olarak kabul edilmiştir (Özulucan, 2019b: 329).

a. Tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi

Tesis dönemindeki (verim çağına ulaşmamış) taşıyıcı bitkiler, henüz yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma gelmemiş olan taşıyıcı bitkileri ifade etmektedir.

Bu taşıyıcı bitkiler, yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma, başka bir ifadeyle verim çağına gelene kadar THP'deki 25 no.lu hesap grubunda açılacak geçici nitelikte bir hesapta izlenmesi gerekmektedir. Buna göre, yetkili otoriteler tarafından yapılacak bir düzenleme ile 25 no.lu hesap grubunda "25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları"³ isimli bir hesabın açılarak, tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilere ilişkin katlanılan maliyetlerin bu hesapta izlenmesi uygun bir yaklaşım olacaktır. Örneğin; fındık üretimi yapan bir işletme, 2018 yılında dikmiş olduğu fındık fidanları ile ilgili toplam 250.000 TL tutarında (peşin) harcama yapmıştır. Yapılan harcamalar; fidanın satın alınması, gübre, işçilik ücretleri, ilaçlama vd. giderleri kapsamaktadır.

İşletmenin dikim yapılan yıl (2018) yapması gereken yevmiye kaydı, aşağıdaki gibi olabilecektir.

³ Bu hesap, tarafımızca önerilmiştir. Literatürdeki bazı çalışmalarda tesis dönemindeki taşıyıcı bitkiler için "258 Yapılmakta Olan Yatırımlar" isimli hesabın kullanıldığı görülmektedir. Ancak, esas faaliyet konusu taşıyıcı bitki yetiştirmek olan tarım işletmeleri için tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin, maddi duran varlıklar hesap grubunda yer alan "258 Yapılmakta Olan Yatırımlar" hesabında izlenmesi bilgi muhasebesi açısından uygun bir yaklaşım değildir. Bu noktada, tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin, diğer maddi duran varlık kalemlerinden ayrı olarak izlenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, tesis dönemindeki taşıyıcı bitkilerin THP'de 25 no.lu hesap grubunda açılacak "25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları" isimli hesapta muhasebeleştirilmesi (bilgi muhasebesi açısından) daha uygun olacaktır.

.../.../2018	
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI	250.000
25X.01 Fındık Fidanları	
25X.02 İşçilik Giderleri	
25X.03 İlaç Giderleri	
25X.04 Gübre Giderleri	
100 KASA	250.000
<i>Fidan maliyetinin ve diğer katlanılan giderlerin peşin ödenmesi nedeniyle</i>	

Böylece yukarıdaki yevmiye kaydı ile birlikte hem fidanın maliyeti hem de işçilik, ilaç, gübre giderleri 25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları hesabı aracılığı ile finansal durum tablosuna (bilançoya) taşınmış olmaktadır. Fidanlar ürün vermeye başladığında (verim dönemine girdiğinde), söz konusu bu hesabın 25X Taşıyıcı Bitkiler hesabına aktararak kapatılacağı açıktır.

b. Verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi

Verim dönemindeki taşıyıcı bitkiler, yönetimin amaçları doğrultusunda verim sağlaması için gerekli duruma gelmiş olan taşıyıcı bitkileri ifade etmektedir.

Bu taşıyıcı bitkilerin 25 no.lu Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda yer alan diğer maddi duran varlık kalemlerinden ayrı olarak izlenmesi gerekmektedir. Buna göre, yetkili otoriteler tarafından yapılacak bir düzenleme ile 25 no.lu hesap grubunda “25X Taşıyıcı Bitkiler⁴” isimli bir hesabın açılarak, verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin bu hesapta izlenmesi uygun bir yaklaşım olacaktır. Örneğin; fındık üretimi yapan bir işletme, 2018 yılında dikmiş olduğu fındık fidanları ile ilgili toplam 250.000 TL tutarında (peşin) harcama yapmış ve bu tutar 25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları hesabında izlenmiştir.

Fındık fidanlarının ürün verdiği yıl (2019) yapılması gereken yevmiye kaydı, aşağıdaki gibi olabilecektir.

.../.../2019	
25X TAŞIYICI BİTKİLER	250.000
25X.01 Fındık Ağaçları	
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI	250.000
25X.01 Fındık Fidanları	
25X.02 İşçilik Giderleri	
25X.03 İlaç Giderleri	
25X.04 Gübre Giderleri	
<i>Fındık fidanlarının ürün vermeye başlamasından dolayı yapılan aktarım kaydı nedeniyle</i>	

⁴ Bu hesap, tarafımızca önerilmiştir. Literatürdeki bazı çalışmalarda ve KGK tarafından hazırlanan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı”nda verim dönemindeki taşıyıcı bitkiler için “256 Diğer Maddi Duran Varlıklar” isimli hesabın kullanılmasının önerildiği görülmektedir. Ancak, esas faaliyet konusu taşıyıcı bitki yetiştirmek olan tarım işletmeleri için verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin, maddi duran varlıklar hesap grubunda yer alan ve çok fazla önemli görülmeyen “256 Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabında izlenmesi bilgi muhasebesi açısından uygun bir yaklaşım değildir. Bu noktada, verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin, diğer maddi duran varlık kalemlerinden ayrı olarak izlenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, verim dönemindeki taşıyıcı bitkilerin THP’de 25 nolu hesap grubunda açılacak “25X Taşıyıcı Bitkiler” isimli hesapta muhasebeleştirilmesi tarafımızca daha uygun görülmüştür.

Yukarıdaki yevmiye kaydından sonra fındık ağaçları 25X Taşıyıcı Bitkiler hesabı adı altında katlanılan toplam maliyet tutarı üzerinden aktifleştirilmiş olmaktadır.

I.V. Taşıyıcı Bitkilerin Dönem Sonlarında Değerlemesi

Taşıyıcı bitkilerde değerlendirme, tarım işletmelerinin edinmiş oldukları taşıyıcı bitkilerin ilk kez aktifleştirildiği yılın faaliyet dönemi sonundan (örneğin; 2018 yılında aktifleştirilen taşıyıcı bitkiler için 2018 faaliyet dönemi sonu) başlanmak üzere takip eden faaliyet dönemlerinin sonlarında finansal durum tablosunda raporlanmasında esas alınacak parasal değerlerinin yasal düzenlemeler çerçevesinde tespit edilmesi işlemi ifade etmektedir.

TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitkilerin ilk aktifleştirilmesini takip eden dönemlerde değerlemesinde, başka bir ifadeyle, muhasebeleştirme sonrası ölçümünde tarım işletmeleri tarafından muhasebe politikası olarak maliyet modeli ya da yeniden değerlendirme modeli olmak üzere iki yöntemden biri kullanılabilir (Yazarkan, 2016: 425-426). Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı tarım işletmelerinin tercihine bırakılmıştır. Ancak, taşıyıcı bitkilerin de yer aldığı ilgili maddi duran varlık sınıfındaki diğer maddi duran varlık kalemleri hangi değerlendirme modeli ile değerlemeye tabi tutulmuş ise, taşıyıcı bitkilerin de aynı değerlendirme modeli ile değerlemeye tabi tutulması zorunludur.

Maliyet modeli, taşıyıcı bitkilerin maliyet değerinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değerleri ile mali tablolarda raporlanmasını öngören yöntemdir (Gökgöz ve Temelli, 2016: 147).

Yeniden değerlendirme modeli ise, taşıyıcı bitkilerin yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden, birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki yeniden değerlendirilmiş tutarları ile mali tablolarda raporlanmasını öngören yöntemdir (Beller Dikmen ve Köksal, 2018: 87).

I.VI. Taşıyıcı Bitkilerin Değerlemesi Sonucu Ortaya Çıkan Değerleme Farklarının Raporlanması

Diğer maddi duran varlık kalemlerinde olduğu gibi taşıyıcı bitkilerin değerlerinde de zaman içerisinde bazı değişimler olabilmektedir. Bu değişimler, değer azalışı veya değer artışı olarak iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Taşıyıcı bitkilerin değerlendirme sonucu ortaya çıkan değer artışı veya değer azalışına ilişkin değerlendirme farklarının raporlanması, taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme modeline göre değişiklik göstermektedir. Kullanılan değerlendirme modeline göre ortaya çıkan bu değişiklikler ve muhasebeleştirme esasları aşağıdaki gibidir.

Taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde maliyet modelinin seçilmesi durumunda, sadece değer düşüklüğü muhasebeleştirilerek raporlanabilmektedir. Taşıyıcı bitkilerin maliyet modeli ile değerlendirilmesi sonucunda defter değerinin, kullanımı ya da satışı ile geri kazanılacak tutarından fazla olması ilgili taşıyıcı bitkilerin geri kazanılabilir tutardan daha yüksek bir değer ile izlenmekte olduğunu ve taşıyıcı bitkilerin değer düşüklüğüne uğradığını göstermektedir. TMS 36: Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardı'na göre, bu değer düşüklüğü tutarının karşılık ayırmak suretiyle muhasebeleştirilmesi ve kapsamlı gelir tablosunda raporlanması gerekmektedir. Örneğin; kayıtlı (maliyet) değeri 250.000 TL olan fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değeri dönem sonunda 200.000 TL olarak tespit edilmiş ise, bitkisel canlı varlıklarda 50.000 TL tutarında değer azalışı söz konusudur. Dolayısıyla, (TMS'ye göre) bu azalış tutarının kapsamlı gelir tablosuna yansıtılması zorunludur. Hesaplanan azalış tutarı (250.000 TL - 200.000 TL = 50.000 TL) 654 Karşılık Giderleri hesabının borcuna, bu azalışın finansal durum tablosunda (bilançoda) temsil edildiği örneğin 257 Birikmiş Amortismanlar ve Değer Düşüklüğü Karşılığı hesabının alacağına kaydedilebilir. Böylece, ilgili varlık, finansal durum tablosunda gerçeğe uygun değerine uygun

raporlanmış olacaktır. Sonuçta, değer düşüklüğüne uğramış olan maddi duran varlığın defter değeri, geri kazanılabilir tutarına indirilmiş olmaktadır (Özulucan, 2019b: 518, 536).

Taşıyıcı bitkilerin ilk değerlendirme döneminde maliyet modeli ile değerlemesi sonucunda ortaya çıkan değer artışlarının ise, muhasebeleştirilmesi mümkün değildir. Ancak, taşıyıcı bitkilerin aktifleştirilmesi sonrası ilk değerlendirme döneminde değer düşüklüğünün olması ve daha sonraki değerlendirme döneminde değer artışının meydana gelmesi durumunda, bu değer artışı dikkate alınmaktadır. Böyle bir durumda, taşıyıcı bitkilerin ilk kayıtlı değerini geçmeyecek şekilde önceki dönemde gerçekleşen değer düşüklüğü zararının iptal edilmesi gerekmektedir. Sonraki değerlendirme döneminde ortaya çıkan değer artışının ilk değerlendirme döneminde meydana gelen değer düşüklüğü tutarını aşması durumunda ise, değer artışının bu kısmı dikkate alınmamaktadır. Örneğin; kayıtlı bedeli 250.000 TL olan fındık ağaçları için 2016 yılında 50.000 TL tutarında değer düşüklüğü tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Fındık ağaçları, 2017 yılında tekrar değerlemeye tabi tutulmuş ve cari yılda geri kazanılabilir değeri 280.000 TL olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla, karşılık ayırmanın gerekliliği ortadan kalkmış olmaktadır. Bu durumda karşılık iptal edilmelidir. Maddi duran varlıklarda karşılığın iptali ile ilgili 257 no.lu hesabın borçlandırılması, karşılık ayırmanın gerekliliği ortadan kalktığı için de 644 no.lu hesabın alacaklandırılması gerekir. (Farklı bir örnek için bkz. Gökğöz ve Temelli, 2016: 148 ve Özulucan, 2019b: 519, 536)

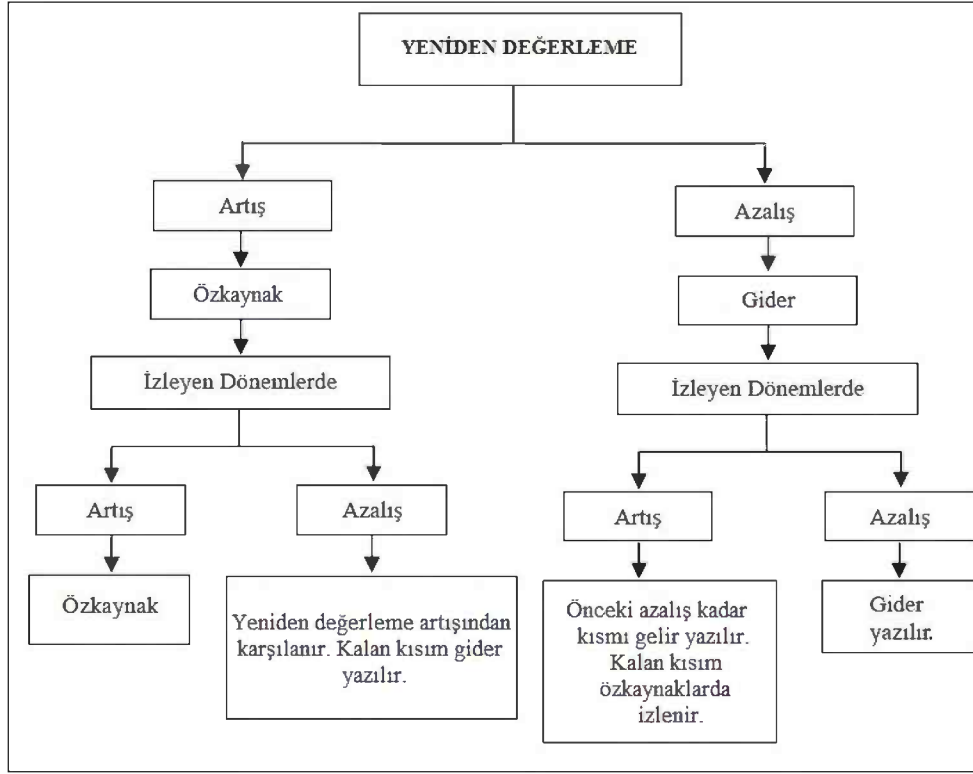
Taşıyıcı bitkilerin değerlemesinde yeniden değerlendirme modelinin seçilmesi durumunda, gerek değer artışları gerekse değer azalışları muhasebeleştirilerek raporlanabilmektedir. Taşıyıcı bitkilerin yeniden değerlendirme modeli ile değerlendirme sonucunda değer artışının ortaya çıkması durumunda, hesaplanan tutar kadar 25X Taşıyıcı Bitkiler hesabı borçlandırılırken, örneğin 257 Birikmiş Amortismanlar ve Değer Düşüklüğü Karşılığı (257 01 Taşıyıcı Bitkiler Amortismanı) hesabı ve bu değer artışı "Özkaynaklar" hesap sınıfında "522 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları" hesabı alacaklandırılarak muhasebeleştirme işlemi yapılabilir.

Ancak, daha önce yeniden değerlendirme modeline göre yapılan değerlendirme sonucunda gelir tablosuna yansıtılan bir değer azalışının ardından sonraki dönemde yeniden değerlendirme değer artışı ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumda, öncelikle bu değer artışı tutarının önceki dönemdeki değer azalışı tutarı kadarının gelir tablosunda dönem geliri olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Değer artışı tutarının önceki dönemde dönem gideri olarak kaydedilen değer azalışından daha fazla olması durumunda ise, aradaki fark doğrudan Özkaynaklar hesap sınıfında yeniden değerlendirme değer artışı olarak muhasebeleştirilecektir. Örneğin; kayıtlı (maliyet) değeri 200.000 TL olan fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değeri 2016 yılı dönem sonunda 150.000 TL olarak tespit edilerek 50.000 TL tutarında değer azalışı kayıtlara alınmış ve 2017 yılında 80.000 TL değer artışı ortaya çıkmış ise, önceki dönemdeki değer azalışı tutarı olan 50.000 TL 649 Diğer Olağan Gelir ve Karlar hesabının alacağına kaydedilerek değer azalış tutarı iptal edilmelidir. 2017 yılı değer artış tutarının, 2016 yılı değer azalış tutarından fazla olan 30.000 TL (80.000 TL – 50.000 TL)'lik kısmı ise, 522 Maddi Duran Varlık Yeniden Değerleme Artışları hesabının alacağına kaydedilerek özkaynaklar hesap sınıfında izlenmelidir. Böylece, ilgili varlık, finansal durum tablosunda gerçeğe uygun değeriyle raporlanmış olacaktır.

Taşıyıcı bitkilerin yeniden değerlendirme modeli ile değerlendirme sonucunda ortaya çıkan değer azalışlarının ise, gider olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, taşıyıcı bitkilerle ilgili daha önce meydana gelen değer artışının Özkaynaklar hesap sınıfında yeniden değerlendirme değer artışı olarak muhasebeleştirilmiş olması durumunda, yeniden değerlendirme dönemindeki değer azalışının önceki dönemde meydana gelen değer artışı tutarı kadarının Özkaynaklar hesap sınıfındaki yeniden değerlendirme değer artışından düşülmesi gerekmektedir. Bu işlem aslında, değer azalışı sonrası yeniden değerlendirme döneminde değer artışı yaşanması nedeniyle önceki dönemde meydana gelen değer azalışının iptal edilmesi işlemidir. Değer azalışı tutarının önceki dönemde yeniden değerlendirme değer artışı olarak kaydedilen değer artışından daha fazla olması durumunda ise, aradaki farkın doğrudan dönem gideri olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda, değer azalış tutarı kadar 25X Taşıyıcı bitkiler hesabı alacaklandırılırken, karşılığında "522 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları" hesabı, 257 Birikmiş Amortismanlar ve

Değer Düşüklüğü Karşılığı (257 01 Taşıyıcı Bitkiler Amortismanı) ve arta kalan tutar için de 654 Karşılık Giderleri hesabı borçlandırılır.

Yeniden değerlendirme modeli ile değerlendirilen maddi duran varlıklara ilişkin değerlendirme farklarının muhasebeleştirilme esaslarını Şekil 1'deki gibi göstermek mümkündür.

Şekil 1: Yeniden Değerleme Modeli ile Değerlenen Maddi Duran Varlıklara İlişkin Değerleme Farklarının Muhasebeleştirilme Esasları

Kaynak: (Yıldıztekin, 2010: 272)

II. LİTERATÜR TARAMASI

Bu konuda literatür incelendiğinde, canlı varlıkların muhasebeleştirilmesine yönelik birtakım çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Ancak, bu çalışmaların büyük çoğunluğu hayvansal üretim yapan işletmeler üzerine gerçekleştirilmiştir. Bitkisel üretim yapan işletmelere yönelik üretim maliyetlerinin hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi noktasındaki çalışmalar birkaç tane ile sınırlı kalmıştır.

TMS 41 ile literatürde adı sıkça duyulmaya başlanan, daha sonra yapılan düzenleme ile TMS 16 kapsamına dahil edilen ve "taşıyıcı bitki" adıyla anılan bitkisel üretime konu canlı varlıklara yönelik literatürde yer alan (ulaşılabilen bazı) çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Kıymetli Şen ve Karagül (2014) çalışmalarında, taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamında ilk kez muhasebeleştirilmesi ve raporlama dönemlerindeki değerlendirilmesiyle ilgili düzenlemeleri açıklamıştır. Ayrıca, bu düzenlemeler ışığında örnek muhasebe kayıtları yapılmıştır. Son olarak, bu çalışmanın taşıyıcı bitkilerle ilgili muhasebe literatürüne katkıda bulunacağı ifade edilmiştir.

Yazarkan (2016) çalışmasında, bitkisel üretim türlerinden biri olan fındık yetiştiriciliği faaliyetlerine yönelik TMS 16 kapsamında fındık ağaçlarının aktifleştirilmesi ve dönem sonu değerlemesine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca, örnek bir işletmeye ait fındık

bahçesindeki faaliyetlere yönelik muhasebe kayıtları yapılmıştır. Çalışma kapsamında örnek işletmenin fındık ağaçlarını dönem sonunda değerlendirme işlemine tabi tutmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada, örnek işletmenin muhasebe politikası olarak TMS 16 kapsamında yeniden değerlendirme modelini seçmesinin daha uygun bir yaklaşım olacağı ve böylece fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değer ile mali tablolara yansıtılmış olacağı ifade edilmiştir.

Gökgöz ve Temelli (2016) çalışmalarında, taşıyıcı bitkilerin Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde ne şekilde muhasebeleştirileceğini açıklamıştır. Çalışmada, TMS 16 ışığında örnek muhasebe kayıtları yapılmıştır. Bu çalışmada, taşıyıcı bitkilerin TMS 16'nın kapsamına dahil edilmesine bağlı olarak varlık olarak kayda alma, sonraki dönemlerde değerlendirme ve amortisman gibi konularda farklılıkların ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Kaya ve Atasel (2016) çalışmalarında, TMS 16'ya göre fındık ağaçları özelinde taşıyıcı bitkilerle ilgili ilk edinim, amortisman, sonraki dönemlerde değerlendirme, fındık bitkisinin meyve vermesi ve alınan devlet teşvikleri gibi konularda muhasebe işlemleri örnek olaylar bazında incelenmiştir. Bu çalışmada, taşıyıcı bitkilerin TMS 16'ya tabi tutulmasının gerçeğe ve ihtiyaca uygun sunum amaçlarına daha uygun olacağı ifade edilmiştir.

Beller Dikmen ve Köksal (2018) çalışmalarında, ceviz yetiştiriciliği faaliyetlerine yönelik TMS 16 kapsamında ceviz ağaçlarının muhasebeleştirilmesine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca, örnek bir işletmeye ait ceviz bahçesindeki faaliyetlere yönelik muhasebe kayıtları yapılmıştır. Çalışmada, ceviz ağaçlarının değerlemesinde kullanılan maliyet ve yeniden değerlendirme modellerine göre tespit edilen tutarların değişiklik gösterdiği ifade edilmiştir.

İsker (2018) çalışmasında, zeytin yetiştiriciliği faaliyetlerine yönelik TMS 16 kapsamında zeytin ağaçlarının muhasebeleştirilmesine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede, zeytin yetiştiriciliği yapan bir işletmenin mali işlemlerine yönelik muhasebe kayıtları yapılmıştır. Çalışmada, Standartta göre zeytin ağaçlarının değerinde, defter değerine göre önemli ölçüde bir değişikliğin tespit edilmemesi nedeniyle yeniden değerlendirme yapılmasına gerek duyulmadığı ifade edilmiştir.

Büyükarıkan (2018) çalışmasında, TMS 41'e göre tarım muhasebesine ilişkin düzenlemelere yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede, elma üretimi yapan bir tarım işletmesinde elma yetiştiriciliği ve fidan yetiştiriciliğine yönelik örnek uygulama yapılmıştır. Çalışmada, örnek uygulamanın meyvecilik ve meyve fidancılığı sektöründe faaliyet gösteren tarım işletmelerinin muhasebeleştirme süreçlerine ve yatırım kararlarına katkıda bulunacağı ifade edilmiştir.

III. TAŞIYICI BİTKİLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK FINDIK YETİŞTİRİCİLİĞİ YAPAN BİR TARIM İŞLETMESİNDE UYGULAMA

Bu bölümde taşıyıcı bitkilere yönelik tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin fındık yetiştiriciliği yapan bir tarım işletmesi üzerine uygulama yapılmıştır. Uygulamaya konu olan işletme, Samsun ili Bafra ilçesinde fındık yetiştiriciliği faaliyetlerinde bulunmaktadır. İşletme, bireysel olarak gerçekleştirilmekte olan geleneksel fındık yetiştiriciliğinin dışına çıkarak, profesyonel olarak fındık yetiştiriciliği faaliyetinde bulunmak amacıyla Türkiye'de başka bir örneği bulunmayan önemli bir projeyi hayata geçirmiştir. "Fındık Çiftliği" adıyla anılan bu proje ile modern üretim teknikleri kullanılarak en düşük maliyetle, en yüksek verimin alınması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda 2015 yılında fındık yetiştiriciliği faaliyetlerine başlayan işletme, fındık yetiştiriciliği faaliyetleri kapsamında fındık fidanlarının seçimi, dikim sistemleri, bakım koşulları ve sulama sistemleri gibi konularda önemli deneyimler kazanmıştır. İşletme, kazanmış olduğu bu deneyimleri diğer çiftçiler ve yeni yatırımcılar ile paylaşarak Türkiye'de kurumsal olarak profesyonel anlamda gerçekleştirilecek fındık tarımına katkı sağlamayı kendine görev edinmiştir.

İşletmeye ait fındık çiftliğinde, yıllık yağış ve nem miktarı ile toprak yapısı itibarıyla fındık tarımına elverişli olan 284.000 m² arazi üzerine sıra arası ve sıra üzeri 7'şer metre olacak şekilde toplam 5.250 adet fındık fidanı tek dal dikim sistemi ile dikilerek fındık bahçesi tesis edilmiştir.

Fındık çiftliğinde yetiştiricilik faaliyetlerine 2015 yılında başlanmış olup, bu çalışmaya sadece işletmenin 2017 yılındaki ilk verim dönemine ilişkin tarımsal faaliyetler ve buna ilişkin mali bilgiler konu edilmiştir. Uygulama yapılan işletmeden elde edilen ve çalışma kapsamında kullanılan maliyet bilgileri aşağıdaki gibidir⁵.

➤ 2017 Yılına İlişkin Üretim Maliyetleri

İşletmenin 2017 yılında katlandığı direkt ilk madde ve malzeme maliyetlerinin tutarı, 19.100 TL'dir. Söz konusu bu maliyetlerin detayı Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: 2017 Yılı Direkt İlk Madde ve Malzeme Maliyetleri

DİREKT İLK MADDE VE MALZEME MALİYETLERİ⁶	TUTARI (TL)
Kimyasal Gübre	10.900
Çiftlik Gübresi	1.400
Damla Sulama Sistemi Gübresi	4.100
Tarım İlacı	2.000
Kükürt	700
TOPLAM	19.100

İşletmenin 2017 yılında katlandığı direkt işçilik maliyetlerinin tutarı 14.600 TL'dir. Söz konusu bu maliyetlerin detayı Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: 2017 Yılı Direkt İşçilik Maliyetleri

DİREKT İŞÇİLİK MALİYETLERİ	TUTARI (TL)
Gübreleme İşçiliği	600
Ot Temizleme İşçiliği	3.500
Budama ve Bakım İşçiliği	2.500
İlaçlama İşçiliği	2.000
Çapalama İşçiliği	6.000
TOPLAM	14.600

İşletmenin 2017 yılında katlandığı genel üretim maliyetlerinin tutarı 396.067,55 TL'dir. Söz konusu bu maliyetlerin detayı Tablo 3'deki gibidir.

⁵ Çalışma kapsamında kullanılan veriler, ilgili işletmeden yasal izinler çerçevesinde alınmış olup, bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Keleş, 2019: 453).

⁶ Esas üretim maliyet yerleri ile direkt ilişkisi kurulabilen kimyasal gübre, çiftlik gübresi, damla sulama sistemi gübresi, tarım ilacı ve kükürt gibi ilk madde ve malzemeler, yetiştirilen fındık ağaçlarının fiziki gelişimine, büyümesine ve kaliteli fındık ürünü vermesine doğrudan ve çok önemli oranda etki ettikleri için, direkt ilk madde ve malzeme olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3: 2017 Yılı Genel Üretim Maliyetleri

GENEL ÜRETİM MALİYETLERİ	TUTARI (TL)
- Endirekt Malzeme Maliyetleri	55.400
- Endirekt İşçilik Giderleri	49.800
- Memur Ücret ve Giderleri	96.000
- Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler	54.800
- Çeşitli Giderler	11.180
- Vergi, Resim ve Harçlar	3.000
- Amortisman Giderleri	125.887,55
TOPLAM	396.067,55

➤ *2017 Yılına İlişkin Dönem İçi ve Dönem Sonu Muhasebe Kayıtları*

2017 yılına ait dönem içi ve dönem sonu itibariyle gerçekleşen işlemler ile bunlara ilişkin yapılması gereken muhasebe kayıtları, aşağıdaki gibidir.

a) 2017 yılı itibariyle fındık ağaçlarının verim dönemine girmiş olması nedeniyle, tesis dönemine ilişkin "25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları" hesabında izlenen 857.702 TL'lik tutar "25X Taşıyıcı Bitkiler" hesabına devredilmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017			
25X TAŞIYICI BİTKİLER		857.702	
25X.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler			
25X YAPILMAKTA OLAN TAŞIYICI BİTKİ YATIRIMLARI			857.702
25X.01 Tesis Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler			
<i>Verim dönemine giren fındık ağaçlarının ilgili maddi duran varlık hesabına alınması nedeniyle</i>			
/			

b) 2017 yılında, 74.500 TL'lik ilk madde ve malzeme satın alınmıştır. Bedeli banka aracılığıyla ödenmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017			
150 İLK MADDE VE MALZEME		74.500	
150.01 Direkt İlk Madde ve Malzeme	19.100		
150.02 Endirekt İlk Madde ve Malzeme	55.400		
102 BANKALAR			74.500
<i>İlk madde ve malzeme satın alınması nedeniyle</i>			
/			

c) 2017 yılında 280.000 TL'ye elektronik otomasyonlu damla sulama sistemi yaptırılmıştır. Bedeli banka aracılığıyla ödenmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017			
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR		280.000	
253.01 Damla Sulama Sistemi	280.000		
102 BANKALAR			280.000
<i>Damla sulama sistemi için yapılan ödeme nedeniyle</i>			
/			

d) 2017 yılında 19.100 TL'lik direkt ilk madde ve malzeme kullanılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017			
710 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİDERLERİ		19.100	
150 İLK MADDE VE MALZEME			19.100
150.01 D.İ.M.M.	19.100		
<i>Direkt ilk madde ve malzemenin kullanılması nedeniyle</i>			
/			

e) 2017 yılında, 14.600 TL tutarında işçilik giderine katlanılmıştır. Bedeli banka aracılığıyla ödenmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017			
720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ		14.600	
102 BANKALAR			14.600
<i>Direkt işçilik giderlerinin ödenmesi nedeniyle</i>			
/			

f) 2017 yılında 396.067,55 TL'lik genel üretim giderlerine katlanılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir. (Bu maliyetlerin; bir kısmı bankadaki hesaptan ödeme şeklinde, bir kısmı stoklardaki indirekt malzemelerin kullanılması, kalan kısmı ise amortisman giderleri nedeniyle ortaya çıkmıştır.)

.../.../2017			
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ		396.067,55	
102 BANKALAR			214.780
150 İLK MADDE VE MALZEME			55.400
150.02 Endirekt İMM	55.400		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR			125.887,55
<i>Genel üretim giderleri nedeniyle</i>			
/			

g) 2017 yılında hizmet maliyet yerlerinde toplanan 292.160 TL'lik endirekt gider tutarının esas üretim maliyet yerlerine dağıtım yapılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ 730.01 Esas Üretim Gider Yerleri	292.160
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ 730.02 Yardımcı Üretim ve Hizmet Gider Yerleri	292.160
<i>İkinci dağıtım işleminin yapılması nedeniyle</i>	

h) 2017 yılında toplam 429.767,55 TL'lik üretim maliyetleri hasat edilen fındık ürününe yüklenmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
154 TARIMSAL YARI - MAMULLER⁷	429.767,55
711 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİDERLERİ YANSITMA HESABI	19.100
721 DİREKT İŞÇİLİK GİDER. YANSITMA HS.	14.600
731 GENEL ÜRETİM GİDER. YANSITMA HS.	396.067,55
<i>Üçüncü dağıtım işleminin yapılması nedeniyle</i>	

Fındık ürünü, aktif piyasası olan tarımsal üründür. Gerek kamu sektörü (TMO, Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği [FİSKOBİRLİK]) gerekse özel sektör (tüccar vb.) tarafından her yıl fındık ürününe yönelik taban fiyat açıklaması yapılmaktadır. 2017 yılında yapılan taban fiyat açıklamaları sonucunda fındık fiyatı kilogram başına 12 TL'den işlem görmüştür. Bu kapsamda, fındık ürününün hasat noktasındaki net gerçeğe uygun değeri, aşağıdaki gibi hesaplanarak muhasebe kayıtlarına yansıtılmıştır.

Toplam Verim (Hasat) Miktarı (kg)	Piyasa Taban Fiyatı (TL/kg)	Gerçeğe Uygun Değer (TL)	Taşıma Maliyeti (TL)	Net Gerçeğe Uygun Değer (TL)
46.200	12	554.400	4.600	549.800

ı) 2017 yılında üretimi gerçekleştirilen fındık ürününün hasat anında yapılan net gerçeğe uygun değer ile değerlendirme işlemi sonucunda, 120.032,45 TL'lik değer artışı tespit edilmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

⁷ Bu hesap, fındık ağaçlarından hasat edilen fındık ürününün işletmenin diğer stok kalemlerinden ayrı olarak izlenmesinin sağlanması amacıyla tarafımızca önerilmiştir.

.../.../2017	
155 TARIMSAL MAMULLER	549.800
154 TARIMSAL YARI - MAMULLER	429.767,55
606 TARIMSAL MAMULLER DEĞER ARTIŞI⁸	120.032,45
<i>Fındıkların hasat noktasında net gerçeğe uygun değer ile değerlendirilerek mamul stoklarına alınması kaydı</i>	

i) 2017 yılında hasat edilen fındık ürününün tamamı 669.900 TL'ye satılmıştır. Bedeli banka aracılığıyla tahsil edilmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
102 BANKALAR	669.900
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	669.900
<i>Hasat edilen fındıkların satılması nedeniyle (46.200 kg x 14,5 TL/kg)</i>	

j) 2017 yılında, satılan fındık ürününe ilişkin 549.800 TL'lik maliyet kaydı yapılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
624 SATILAN TARIMSAL MAMULLER MALİYETİ⁹	549.800
155 TARIMSAL MAMULLER	549.800
<i>Satılan fındık ürününün maliyet kaydı nedeniyle</i>	

Fındık ağaçlarının dönem sonunda, net nakit akışları yöntemi¹⁰ kullanılarak yapılan yeniden değerlendirme işlemi sonucunda gerçeğe uygun değerleri 1.346.373 TL olarak tespit edilmiştir.

k) Yapılan yeniden değerlendirme işlemi sonucunda, fındık ağaçlarında 510.113,55 TL'lik değer artışı yaşanmış olup, fındık ağaçları ve birikmiş amortismanın defter değerlerinin düzeltilmesine ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir. (Bu konuda farklı bir örnek için bkz. Özulucan, 2019b: 284)

⁸ Bu hesap, tarafımızca önerilmiştir. Tarımsal mamullerin hasat noktasında net gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmesi sonucunda değer azalışı meydana gelmesi durumunda ise "607 Tarımsal Mamuller Değer Azalışı" isimli bir hesabın kullanılması mümkündür. Tarımsal mamullere ilişkin değer artış tutarı ise, aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Tarımsal Mamuller Değer Artışı = Net Gerçeğe Uygun Değer – Maliyet Değeri
Tarımsal Mamuller Değer Artışı = 549.800 TL – 429.767,55 TL
Tarımsal Mamuller Değer Artışı = 120.032,45 TL

⁹ Bu hesap, Arslan, 2012: 256'da önerilmiştir. Bu hesabın, hasat noktasında net gerçeğe uygun değer ile değerlendirilerek mamul stoklarına alınan tarımsal mamullere yönelik satış sonrası maliyet kaydında kullanılması tarafımızca da uygun görülmüştür.

¹⁰ Net Nakit Akışları Yöntemi: Canlı varlıkların gerçeğe uygun değerini yansıtan piyasa fiyatına ulaşılamaması durumunda, canlı varlıklardan elde edilmesi beklenen net nakit akışlarının piyasada oluşan cari iskonto oranıyla iskonto edilmesi sonucunda bugünkü değerinin hesaplanması suretiyle canlı varlıkların gerçeğe uygun değerinin tespit edilmesinde kullanılan yöntemdir.

.../.../2017	
25X TAŞIYICI BİTKİLER 25X.01 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler	523.193,38¹¹
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	13.079,83
522 MADDİ DURAN VARLIK YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI	510.113,55
<i>Yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilen fındık ağaçlarına ilişkin değer artışı ile fındık ağaçları ve birikmiş amortisman tutarlarının düzeltilmesi kaydı</i>	

l) 2017 yılında yapılan yeniden değerlendirme işlemi sonucu tespit edilen değer artışına bağlı olarak 102.022,71 TL'lik ertelenmiş vergi yükümlülüğü hesaplanmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
527 ERTELENMİŞ VERGİ GİDER ETKİSİ 527.02 Verim Dönemindeki Taşıyıcı Bitkiler Ertelenmiş Vergi Gider Etkisi	102.022,71
483 ERTELENMİŞ VERGİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ 483.01 Taşıyıcı Bitkiler Ertelenmiş Vergi Yük.	102.022,71
<i>*(510.113,55 TL x 0,20) = 102.022,71TL Fındık ağaçlarına ilişkin ertelenmiş vergi yükümlülüğü nedeniyle yapılan yevmiye kaydı</i>	

m) 2017 yılında maliyet hesapları kapatılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
711 D.İ.M.M GİDERLERİ YANSITMA HESABI	19.100
721 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ YANSITMA HESABI	14.600
731 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ YANSITMA HESABI	396.067,55
710 DİREKT İLK MADDE VE MALZEME GİDERLERİ	19.100
720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ	14.600
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	396.067,55
<i>Maliyet hesaplarının kapanış kaydı</i>	

¹¹ İşletmeye ait fındık ağaçlarına ilişkin beklenen net nakit akışlarının bugünkü değeri hesaplanarak, fındık ağaçlarının gerçeğe uygun değerleri tespit edilmiştir. Buna göre, 2017 yılına ilişkin fındık ağaçlarında meydana gelen değer artış tutarı hesaplanmıştır. Daha sonra ise, fındık ağaçları ve birikmiş amortismanın defter değerleri tespit edilen yeniden değerlendirme oranına göre düzeltilerek kayıtlara yansıtılmıştır. Hesaplama işlemi hakkında daha fazla detay için bkz. (Keleş, 2019: 382-386).

n) 2017 yılında satılan fındık ürününün maliyeti "690 Dönem Karı veya Zararı" hesabına aktarılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI	549.800
624 SATILAN TARIMSAL MAMULLER MALİYETİ	549.800
<i>Gider hesaplarının kapanış kaydı</i>	

o) 2017 yılında, satış hasılatı ve tarımsal mamuller değer artış tutarı "690 Dönem Karı veya Zararı" hesabına aktarılmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	669.900
606 TARIMSAL MAMULLER DEĞER ARTIŞI	120.032,45
690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI	789.932,45
<i>Gelir hesaplarının kapanış kaydı</i>	

ö) 2017 yılında dönem karı üzerinden 48.026,49 TL'lik vergi karşılığı hesaplanmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI	240.132,45
691 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	48.026,49*
691.02 Dönem Kârı Vergi Karşılığı 48.026,49	
692 DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI	192.105,96
<i>*(240.132,45 TL x 0,20) = 48.026,49 TL</i>	
<i>İşletme net karının ve dönem vergisinin tespit edilmesi nedeniyle</i>	

p) 2017 yılında dönem karı üzerinden hesaplanan 48.026,49 TL'lik vergi karşılığı ilgili finansal durum tablosu (bilanço) hesabına alınmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
691 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	48.026,49
691.02 Dönem Karı Vergi Karşılığı	
370 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	48.026,49
<i>Dönem karından ayrılan vergi karşılığının ilgili finansal durum tablosu (bilanço) hesabına aktarılması nedeniyle</i>	

r) 2017 yılında dönem karı üzerinden hesaplanarak ilgili finansal durum tablosu (bilanço) hesabına alınan 48.026,49 TL'lik vergi borcu tahakkuk etmiş olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
370 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	48.026,49
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR	48.026,49
<i>Kesinleşen vergi borcu nedeniyle</i>	

s) 2017 yılında, vergiden sonraki dönem net karı 192.105,96 TL olarak hesaplanmış olup, buna ilişkin muhasebe kaydı, aşağıdaki gibidir.

.../.../2017	
692 DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI	192.105,96
590 DÖNEM NET KARI	192.105,96
<i>Dönem net karının ilgili finansal durum tablosu (bilanço) hesabına aktarılması nedeniyle</i>	

SONUÇ

Taşıyıcı bitki olarak adlandırılan tarımsal faaliyetlere konu canlı varlıklara yönelik ilk düzenleme, KGK tarafından yayımlanan TMS 41 ile yapılmıştır. Ancak, uluslararası yetkili otorite olan IASB tarafından 30 Haziran 2014 tarihinde yapılan bir değişiklik ile taşıyıcı bitkiler IAS 41-Agricultural Activities (Tarımsal Faaliyetler Standardı) isimli Standardın kapsamından çıkarılarak, IAS 16-Property, Plant and Equipment (Maddi Duran Varlıklar Standardı) isimli Standardın kapsamına dahil edilmiştir. Böyle bir değişikliğin yapılmasının esas gerekçesi ise, tıpkı maddi duran varlık yatırımlarında olduğu gibi, taşıyıcı bitkilerin de uzun yıllar boyunca ve birden fazla dönemde tarımsal ürün elde etmek amacıyla tarım işletmeleri tarafından kullanılmasıdır. Bu değişiklik, Türkiye tarafından da dikkate alınmış ve yetkili otoriteler tarafından yapılan çalışmalar sonucunda TMS 16 ile IAS 16-Property, Plant and Equipment isimli standart arasında paralellik sağlanmıştır. Bu güncelleme ile taşıyıcı bitkilerin 31 Aralık 2015 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde geçerli olmak üzere TMS 16'ya göre muhasebeleştirileceği belirtilmiştir. Taşıyıcı bitkiler üzerinde yetişen tarımsal ürünlerin ise, TMS 41 kapsamında bırakılmış olması nedeniyle bu ürünlere yönelik muhasebeleştirme işlemlerinde TMS 41 hükümlerinin uygulanmasına devam edileceği ifade edilmiştir.

Taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamına dahil edilmesi ile birlikte, biyolojik dönüşüm özelliğine sahip taşıyıcı bitkilere ilişkin tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi, değerlemesi, amortisman işlemleri ve taşıyıcı bitkilere yönelik devlet teşvikleri konuları daha da özellikli hale gelmiştir.

Çalışma kapsamında, Samsun ili Bafra ilçesinde taşıyıcı bitki olarak fındık yetiştiriciliği faaliyetlerinde bulunan bir tarım işletmesinde vaka çalışması (örnek olay) gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında, işletmeden elde edilen verim dönemine ilişkin veriler ışığında TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi ve değerlemesine yönelik dönem içi ve dönem sonu muhasebe işlemleri gerçekleştirilmiştir.

2017 yılı itibariyle, fındık ağaçları verim dönemine girmeleri nedeniyle “25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” hesabından çıkarılarak “25X Taşıyıcı Bitkiler” hesabına devredilmiştir. Fındık ağaçlarının dönem sonu değerlemesinde ise, TMS 16 kapsamında fındık ağaçlarının yeniden değerlendirme modeline göre gerçeğe uygun değeri 1.346.373 TL olarak hesaplanmış ve bu hesaplama sonucunda fındık ağaçlarında 510.113,55 TL’lik değer artışı tespit edilmiştir. Bu değer artış tutarı, TMS 16 hükümleri doğrultusunda “522 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları” hesabında izlenmiştir. 2017 yılında yapılan yeniden değerlendirme işlemi sonucu ortaya çıkan ve dönem karını etkilemeyen 510.113,55 TL’lik değer artışından kaynaklanan 102.022,71 TL (510.113,55 TL x 0,20)’lik vergi etkisi, “483 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü” hesabının alacağına karşılık “527 Ertelenmiş Vergi Gider Etkisi (-)” hesabının borcunda izlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında, taşıyıcı bitkilerin TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardı kapsamında muhasebeleştirilmesi amacıyla Türkiye’de ilk kez profesyonel anlamda fındık yetiştiriciliği yapan bir işletmenin gerçek verileri kullanılmış ve böylece konunun daha iyi anlaşılması ve gerçek verilerin raporlanması hedeflenmiştir. Dönem içi ve dönem sonu yevmiye kayıtları yapılırken THP’de olmayan fakat literatürde genel olarak kabul gören bazı hesapların (25X Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları, 25X Taşıyıcı Bitkiler, 624 Satılan Tarımsal Mamuller Maliyeti, 155 Tarımsal Mamuller, 154 Tarımsal Yarı – Mamuller, 606 Tarımsal Mamullerde Değer Artışı, 607 Tarımsal Mamullerde Değer Azalışı, 257 Birikmiş Amortismanlar ve Değer Düşüklüğü Karşılığı gibi) kullanılması önerilmiştir. Ayrıca, mali tabloların gerçek değeriyle ifade edilebilmesi için taşıyıcı bitkilerin değerlendirilmesinde gerek değer artışlarının gerekse değer azalışlarının muhasebeleştirilerek raporlanmasına olanak tanıdığı için, yeniden değerlendirme modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu da söylenebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bilgiler ışığında, taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamında muhasebeleştirilmesi ve değerlemesinin, finansal tabloların daha şeffaf, anlaşılır, gerçeğe uygun ve evrensel nitelikli bilgiler içermesine, dolayısıyla da gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki finansal bilgi kullanıcılarının alacakları kararların isabetinin artmasına önemli katkılar sağlayacağını ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Beller Dikmen, B. ve Köksal, A. G. (2018). Taşıyıcı Bitkilerin TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı Çerçevesinde Değerlemesi ve Muhasebeleştirilmesi: Ceviz Üretim İşletmesinde Bir Uygulama. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF*, 11(3): 82-96.
- Bozzolan, S., Laghi, E. and Mattei, M. (2016). Amendments to the IAS 41 and IAS 16 – Implications For Accounting of Bearer Plants. *Agricultural Economics*, 62(4): 160-166.
- Büyükarıkan, U. (2018). *Türkiye Muhasebe Standardı 41 Tarımsal Faaliyetler Standardına Göre Tarım Muhasebesi: Elma Üretimi Yapan Bir Tarım İşletmesi Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Das, D. (2015). Recognition, Measurement and Disclosure of Property, Plant and Equipment: An Analysis of Indian Accounting Standard (IND AS) 16. *International Journal of Core Engineering & Management (IJCEM)*, 2(8): 69-90.
- Gökgöz, A. ve Temelli, F. (2016). Taşıyıcı Bitkilerin Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4): 142-154.
- İsker, Ö. (2018). *Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Zeytin Yetiştiriciliğinin Muhasebeleştirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, U. ve Atasel, O. Y. (2016). *Prof. Dr. Fehmi Yıldız Anısına Muhasebe ve Finansta Güncel Konular (Taşıyıcı Bitki Olarak Fındık Ağaçlarına İlişkin Tarımsal Faaliyetlerin Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi)*. Edirne: Trakya Üniversitesi İİBF Yayını.

- Keleş, D. (2019). *Taşıyıcı Bitkilerin Üretim Maliyetlerinin Hesaplanması ve 16 Nolu Türkiye Muhasebe Standardına Göre Muhasebeleştirilmesi: Fındık Yetiştiriciliği Yapan Bir Tarım İşletmesinde Vaka Çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kıymetli Şen, İ. ve Karagül, A. A. (2014). Yeni Bir Maddi Duran Varlık Sınıfı Olarak Taşıyıcı Bitkiler: Muhasebeleştirme ve Ölçme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3): 27-48.
- Lech, M and Kamieniecka, M. (2014, 25-27 Haziran). *Valuation of Tangible Fixed Assets at the moment of Transition to the IFRS/IAS (Based on KGHM JSC.)*. Management, Knowledge and Learning International Conference, Portoroz, Slovenia.
- Özulucan, A. (2019a). Genel Muhasebe İlkeleri ve Uygulamaları, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Konya.
- Özulucan, A. (2019b). Teori ve Uygulamalarla Türkiye Muhasebe Standartları Test Kitabı (Soru – Açıklamalı Cevap), Konya.
- Sava, R. (2014). Accounting For Biological Assets. *Revista Economica*. 66(5): 101-111.
- Siddiqua, J. and Hasan, M. (2010). Financial Reporting on Property, Plant and Equipment By the Listed Companies in Bangladesh. *ASA University Review*, 4(2): 107-116.
- TMS 16-Maddi Duran Varlıklar Standardı.
- TMS 36-Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardı.
- TMS 41-Tarımsal Faaliyetler Standardı.
- Yazarkan, H. (2016). Üretim İşletmelerine Ait Fındık Bahçelerine İlişkin Mali İşlemlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi: Durak Fındık A.Ş. Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi (Yönetim ve Ekonomi)*, 23(2): 409-434.
- Yıldıztekin, İ. (2010). Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesiyle İlgili Örnekler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4): 259-288.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 364-370

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 364-370

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.524103

Geliş Tarihi / Received: 07.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 13.02.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KAMU HARCAMALARI- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1998-2017 DÖNEMİ*

Hasan Önder SARIDOĞAN¹
Mustafa Alpin GÜLŞEN²

Öz

Geçiş ekonomisi, merkezi olarak planlanan bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine dönüşmekte olan bir ekonomiyi ifade etmektedir. Geçiş ekonomileri, piyasa temelli kurumlar geliştirmeyi amaçlayan bir dizi yapısal dönüşümden geçmektedir. Bu çalışmada geçiş ekonomilerinde 1998-2017 dönemine ait kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda F testi ve Hausman testi uygulanmıştır. Panel veri regresyon modellerinin ele alındığı analizde, sabit etkiler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Model, varsayımlardan sapmalara karşı geliştirilen Driscoll-Kraay dirençli standart tahmincileriyle tahmin edilmiştir. Analizde 21 geçiş ekonomisinin 1998-2017 dönemine ait kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi ele alınmıştır. Analiz sonucunda, 21 geçiş ekonomisinin iktisadi büyümesinde kamu harcamalarının pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, kamu nihai tüketim harcamalarındaki %1'lik artış reel gayri safi yurtiçi hasılayı %0,42 oranında artırmaktadır. Ek olarak bu sonuç, geçiş ekonomilerinin kamu kaynak tahsisinde etkinlik, siyasi istikrarın iktisadi istikrara olan etkisi, merkezden planlanan ekonomilerin serbest piyasaya geçişteki başarısı ve geçiş ekonomilerinin küresel rekabetteki konumu gibi hususlarda birtakım çıkarımlar yapmaya imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler : Geçiş Ekonomisi, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi.

Jel Kodları : H50, O11, P20.

* Bu çalışmanın ilk hali Antalya'da düzenlenen 5. Uluslararası İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Kumluca MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ondersaridogan@akdeniz.edu.tr, ORCID adresi: <http://orcid.org/0000-0002-6463-4681>

² Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi Kumluca MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, alpingulsen@akdeniz.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2860-44690>

RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH IN TRANSITION ECONOMIES: 1998-2017 PERIOD

Abstract

A transition economy is an economy which is changing from a centrally planned economy to a market economy. Transition economies undergo a set of structural transformations intended to develop market-based institutions. In this study, the effects of public expenditures on economic growth are examined for transition economies in the period 1997-2018. For this purpose, *F* and the Hausman tests were carried out. As discussed in the analysis of panel data regression model, the fixed effects model was found to be suitable. The model developed against deviations from assumptions, has been estimated by Driscoll-Kraay robust standard estimator. In the analysis, the effect of 21 transition economies on the economic growth of public expenditures of 1998-2017 period is examined. As a result of the analysis, it is found that public expenditures have a positive effect on the economic growth of the 21 transition economies. In this context, it has been determined that an increase by 1% in public final consumption expenditures raised the real gross domestic product by 0.42%. In addition, this result makes it possible to make inferences about the impacts of transition economies on public resource allocation, the effect of political stability on economic stability, the success of the centrally planned economies on the transition to the free market and the position of transition economies in global competition.

Keywords : Transition Economics, Public Expenditure, Economic Growth, Panel Data Analysis.

Jel Codes : H50, O11, P20.

GİRİŞ

Geçiş ekonomisi, merkezden planlanan iktisadi sistemin serbest piyasaya geçiş sürecini ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan ülkelerin sosyal, siyasi ve iktisadi değişimini nitelendirmektedir (Balcerowicz, 2002:17; Papava, 2005:79). Bununla birlikte 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 3 Ekim 1990'da Doğu ile Batı Almanya'nın birleşmesi, söz konusu kavramın ve geçiş sürecinin temelini oluşturmaktadır (Kolodko, 2004:2; Smallbone ve Welter, 2010: 330). Teorik temelini Washington Uzlaşısı tarafından belirlendiği geçiş süreci politikaları (Aliyev, 2015:6) 1989 yılında Williamson tarafından önerilmiştir. Esasında Latin Amerika ekonomileri için önerilen bu politikaların neredeyse tamamı geçiş ekonomileri için de söz konusudur. Bu politikalar kısaca (i) mali disiplin, (ii) kamu harcamalarının etkinliği, (iii) vergi sisteminin reformu (iv) faiz oranlarında ve dış ticarete liberalizasyon, (v) özelleştirme ve deregülasyon ile özel mülkiyet hakkının geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Williamson,2004:3). Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin, bağımsızlıklarından itibaren uyguladıkları politikalar, kamu kesiminin ekonomi üzerindeki faaliyetlerinin azaltılmasına yöneliktir.

Geçiş ekonomileri, kamu kesiminin sosyal, siyasal ve ekonomik alanın tümünde etkisinin yoğun olduğu kurumsal yapıdan; deregülasyonların³ ve demokrasinin yasal ve kurumsal altyapısının oluşturulduğu bir yapı göstermektedir. Geçiş sonrası bu ekonomiler, kamu kesiminin mali bağımlılığından; piyasa koşullarında arz-talep mekanizmasıyla belirlenen fiyatlar vasıtasıyla nispeten daha mali özerkliğe doğru yönelmiştir.

³ Deregülasyon kavramı, tüketicilerin faydasını arttırmak için ürün kalitesi ve güvenliği, iş güvenliği düzenlemelerinin yanı sıra bazı endüstrilerde rekabeti kısıtlayan fiyatlar, piyasaya giriş-çıkış engelleri gibi hükümet kontrollerinin azalmasını içeren çok karmaşık bir sürecin basit bir ifadesi olarak tanımlanabilir (Joskow, 2009:1).

Yaklaşık 30 yıllık bu süreçte birçok siyasi ve iktisadi krizle mücadele eden bu ekonomilerin büyüme oranlarında ilerleme görülmüştür. Büyüme rakamları, ülkelerin başlangıç koşullarının farklılığına, coğrafi konumuna, ticaret ortağı olduğu ülkelerin refah düzeyine ve kamu harcamalarının etkinliğine göre farklılık göstermektedir. Bu kapsamda Avrupa bölgesinde bulunan Estonya, Letonya ve Litvanya gibi ekonomiler, diğer geçiş ülkelerine kıyasla, pozitif görünümde olması bu farklılıklara örnek olarak gösterilebilir. Bu farklılıkların nedenleri ve bölgesel niteliklerin büyüme üzerindeki etkisinin göz ardı edileceği çalışmada, bir bütün olarak geçiş ekonomilerini ele almaktadır.

Çalışma Merkez ve Doğu Avrupa'dan 8 (Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Slovakya, Slovenya, Polonya), Güneydoğu Avrupa'dan 5 (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Romanya) ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden 8 (Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan) olmak üzere 21 ülkeyi kapsamaktadır. Çalışmada ilk olarak geçiş ekonomilerine yönelik yapılan niceliksel analizlerin yer aldığı literatür taraması konusu ele alınacaktır. Ardından çalışmanın veri seti ve yöntemi açıklanıp yapılan analize yer verilecektir. Son olarak çalışma sonuç bölümüyle sonlandırılacaktır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde geçiş ekonomilerinde, kamu harcamalarının ekonomik büyüme ilişkisini panel veri ve yatay kesit analiziyle ele alan analizlerin bir kısmı tablo 1 itibarıyla gösterilmektedir. Literatürdeki çalışmaların bir kısmı, kamu harcamalarını bileşenleri ile birlikte ele alırken bir kısmı almamaktadır. Bu nedenle söz konusu çalışmaları ele alırken bu detaylar göz ardı edilecektir.

Tablo 1. Literatürde Niceliksel Çalışmalar

Yazar	Örneklem ve Dönem	Sonuç
Alexiou (2009)	7 Güneydoğu Avrupa Ülkesi/1995-2005	Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Holzner (2011)	28 Avrupa Geçiş Ülkesi (Merkez, Doğu ve Batı) 1989-2006	Kamu harcaması olarak sübvansiyonlar özellikle eşitsizlik ve büyüme üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır.
Ağayev (2012)	10 Orta Asya ve Avrupa Ülkesi/1995-2009	Ekonomik büyüme, kamu harcamalarını pozitif etkilemektedir.
Dincă ve Dincă (2013)	10 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi/2002-2012	Genel kamu hizmetleri dışında, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Bayrak ve Esen (2015)	5 Orta Asya ve Kafkasya Ülkesi/1990-2012	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun dönemde pozitifdir.
Cheema (2015)	26 Geçiş Ekonomisi/1992-2001	Bütçe dengesi, ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Abdieva vd. (2017)	2 Orta Asya Ekonomisi /2000-2013	Kırgızistan'da Kamu harcamalarından ekonomik büyüme doğru tek taraflı nedensellik bulunmuşken; Tacikistan için böyle bir sonuç bulunamamıştır.

Literatürde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle ilişkisini nicel yöntemlerle analiz eden birçok çalışma bulunmaktadır. Mevcut çalışmada geçiş ekonomilerini panel ve yatay kesit ile inceleyen nicel analizlere yer verilmiş ve tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre Alexiou (2009) 1995-2005 döneminde 7 Güney Doğu Avrupa geçiş ekonomisini, Holzner (2011) 1989-2006 döneminde 28 merkez, doğu ve batı Avrupa ekonomilerini, Ağayev (2012) 1995-2009 döneminde 10 Orta Asya ve Avrupa ekonomisini, Dincă ve Dincă (2013) 2002-2012 döneminde 10 Merkez, Doğu ve Batı Avrupa ekonomisini, Bayrak ve Esen (2015) 1990-2012 döneminde 5 Orta Asya ve Kafkasya ekonomisini, Cheema (2015) 1992-2001 döneminde 26 geçiş ekonomisini ve son olarak Abdieva vd.

(2017) 2000-2013 döneminde Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere 2 Orta Asya ekonomisini incelemiştir.

Yapılan analizlerin ortak sonucu kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisini olduğunu ileri sürerken; kamu kaynaklarının üretken olmayan alanlara tahsis edildiğini tespit eden çalışmalar ise bunun büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre özellikle genel kamu harcamaları ile sübvansiyonlara dikkat çekilmiş; kamu harcamalarının sanayi kapasitesinin artırmasına, sosyal koruma ve sağlık alanlarının iyileştirilmesine aktarılması gerektiğini ifade edilmiştir.

II. PANEL ANALİZ

II.I. Model ve veri seti

Çalışmada ele alınan model sermaye ve işgücünden oluşan aşağıdaki klasik üretim fonksiyonudur:

$$Q = f(K, L) \quad (1)$$

1998-2017 yıllarını kapsayan dönemde 21 geçiş ekonomisi verisi ile hazırlanan bu çalışmada, ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYH (GDP), sermayeyi temsilen sabit sermaye birikimi (K), emeği temsilen işgücü miktarı (L) ve kamu harcamalarını temsilen kamu nihai tüketim harcamaları (G) kullanılmıştır. Tüm değişkenler logaritmik düzeyde ele alınmıştır. Böylece çarpıklık ve varyansdaki değişimin keskinliğinin azaltması hedeflenmiştir. Bu bağlamda en genel haliyle model (2) numaralı fonksiyondaki şekilde ifade edilmektedir.

$$\ln GDP = \beta_0 + \beta_1 (\ln K) + \beta_2 (\ln L) + \beta_3 (\ln G) + u \quad (2)$$

Çalışma Merkez ve Doğu Avrupa'dan 8 (Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Slovakya, Slovenya, Polonya), Güneydoğu Avrupa'dan 5 (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Romanya) ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden 8 (Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan) olmak üzere toplam 21 ülkeyi kapsamaktadır. Veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

II.II. Yöntem ve bulgular

Panel veri analizlerinde hangi modelin kullanılacağı çeşitli testler ile tespit edilebilmektedir. F testi klasik modelin geçerliliğini test etmek için kullanılır. Testin Prob değeri 0.05'ten küçük olursa klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılır (Tatoğlu, 2016:168). F testi sonuçları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 2. F Testi Sonucu

F (20,386) = 19.27	Prob>F = 0.0000
--------------------	-----------------

Prob değeri 0.05'den küçük olduğundan dolayı klasik modelin uygun olduğuna yönelik sıfır hipotezi reddedilmektedir. Klasik modelin uygun olması tespit edildikten sonra, modelde sabit etkiler ya da tesadüfi etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmelidir. İki model arasında seçim yapmak için kullanılan testlerin başında Hausman (1978) Testi gelmektedir. Testi uygulayabilmek için öncelikle tesadüfi ve sabit etkiler modellerinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Sonrasında Hausman Testi uygulanabilecektir. Tablo 2'de tesadüfi ve sabit etkiler modellerinin tahminlerine yer verilmiştir.

Tablo 3. Sabit ve Tesadüfi Etkiler Model Sonuçları

GDP	Sabit Etkiler Modeli			Tesadüfi Etkiler Modeli		
	Katsayılar	P> t	Standart Hata	Katsayılar	P> t	Standart Hata
lnK	0.36	0.000	0.02	0.36	0.000	0.32
lnL	0.40	0.001	0.11	0.15	0.000	0.09
lnG	0.42	0.000	0.03	0.50	0.000	0.45
Sabit	0.44	0.776	1.56	2.30	0.000	1.68
R ²	0.96			0.98		

Tablo 3 sonuçlarına göre hem sabit etkiler hem de tesadüfi etkiler modelinde K, L ve G değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Her üç değişkende ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilemektedir.

Sabit ve tesadüfi etkiler modelleri tahmininden sonra Hausman Testi uygulanmıştır. Tablo 3'te Hausman Testi sonuçları görülmektedir. Test hipotezi şu şekildedir:

H_0 = Birim\Zaman etkisi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon yoktur. Tesadüfi etkiler geçerlidir.

H_1 = Birim\Zaman) etkisi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon vardır. Sabit etkiler geçerlidir.

Tablo 4. Hausman Test Sonuçları

	Katsayılar		
	(b) Sabit Etki	(B) Tesadüfi Etki	(b-B) Sabit-Tesadüfi
lnK	0.36	0.36	0.005
lnL	0.40	0.15	0.116
lnG	0.42	0.50	-0.077
chi ² (3) =	30.19 Prob>chi2 = 0.0000		

Model için yapılan olasılık değeri anlamlı bulunduğundan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla sabit etkiler tahmincisinin geçerli olduğuna karar verilmektedir. Sabit etki modellerinde bağımsız değişkenlerin, hata terimi ile korelasyonsuz olduğu varsayımı yapılırken birim etki ve bağımsız değişkenlerin korelasyonlu olmasına izin verilmektedir (Tatoğlu, 2016: 86). Bu aşamadan sonra sabit etkili modele ait temel varsayımların sınaması yapılacaktır. Bu bağlamda değişen varyans varsayımı için Değiştirilmiş Wald testi, otokorelasyon varsayımı için Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'nin Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI (Locally Best Invariant) testi ve yatay kesit bağımlılığı varsayımı için ise Pesaran (2004) CD testi yapılmıştır. Test sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 5. Temel Varsayım Testleri

D. Wald Testi	D.Watson ve Baltagi-Wu Testleri	Pesaran CD Testi
chi ² (21) = 4710.04	Durbin-Watson = 0.2066	Pesaran CD = 19.582,
Prob>chi2 = 0.0000	Baltagi-Wu LBI = 0.4682	Pr = 0.0000

Tablo 4'ün ilk sütununda yer alan D. Wald test sonucuna göre değişen varyansın olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilmiştir dolayısıyla modelde değişen varyans sorunu vardır. Tablonun ikinci sütununda yer alan D.Watson ve Baltagi-Wu Test sonuçları kritik değer olan 2'den küçük olduğu için modelde otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir. Son sütunda yatay kesit bağımlılığın olup olmadığını belirleyen Pesaran CD test sonuçları yer almaktadır. Buna göre modelde yatay kesit bağımlılığının olmadığını ileri süren sıfır hipotezi reddedilmiştir dolayısıyla modelde yatay kesit bağımlılığı vardır.

Sabit etkiler modeli ile ilgili yapılan temel varsayımların test sonuçlarına göre modelimizde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Driscoll ve Kraay (1998) sabit etkiler tahmincisi ile tahmin edilen bir modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit

bağımlılığının birlikte söz konusu olması durumunda dahi dirençli tahminciler elde edilmektedir. Dolayısıyla çalışmada kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sabit etkiler modeli-Driscoll-Kraay Standart Hatalar tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 6. Sabit Etkiler Modeli Driscoll ve Kraay Tahmincisi Sonuçları

GDP	Katsayılar	Sabit Etkiler Tahmincisi		
		Driscoll/Kraay Standart Hatalar	t istatistiği	P> t
lnK	0.36	0.049	7.26	0.000
lnL	0.40	0.183	2.21	0.039
lnG	0.42	0.067	6.30	0.000
F	829.90			
R ²	0.8009			

Analiz sonuçlarına göre modelimizde yer alan tüm değişkenler ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Klasik üretim faktörleri olan sermaye ve işgücü miktarındaki artış literatürle uyumlu olarak ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Buna göre, sermayedeki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0,36 artırırken, işgücündeki %1'lik bir artış ekonomik büyümeyi %0,40 oranında artırmaktadır. Çalışmamızın temel konusu olan kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi beklentilere paralel olarak sonuç vermiştir. Buna göre 21 geçiş ekonomisinde kamu harcamaları %1 artarsa ekonomik büyümeleri %0,42 artmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde birçok disiplin tarafından incelenen geçiş ekonomilerinin bu süreci Berglöf ve Roland (2007:1) tarafından sanayi devriminden bu yana yaşanan en büyük değişim olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin uyguladıkları politikaların neden ve sonuçları teoride oldukça popüler bir konu olmaktadır.

Çalışmada geçiş ekonomilerine ait kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi 1998-2017 dönemi kapsamında ele alınmaktadır. Analizin sonucu, literatürdeki çalışmaların sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Buna göre kamu harcamalarındaki %1 oranındaki artış ekonomik büyümeyi %0,42 artırmaktadır. Böyle bir sonuç, ekonomik büyümenin dinamiklerini ve ülkeler arasındaki farklılıkların bileşenlerinin de analiz edilmesini gerektirmektedir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi, geçiş ekonomilerinin başlangıç koşullarının farklılıklarının yanında serbest piyasaya geçişin kurumsal mekanizmalarının henüz olgunlaşmaması ve bu nedenle kamu kesiminin ekonomik bir aktör olarak ekonomik büyüme artırmasını da ifade ettiği ileri sürülebilir.

Çalışmanın bulgularını özetle şu şekildedir: (i) Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir: Kamu harcamalarındaki %1'lik bir artış, GSYH'yi %0,42 oranında artırmaktadır. (ii) İşgücü miktarındaki %1'lik bir artış, GSYH'yi %0,40 oranında artırmaktadır. (iii) Sermayedeki %1'lik artış, GSYH'yi %0,36 artırmaktadır.

Bulgular sonucunda kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan bu etkisinin yanında kamu harcama bileşenlerini kullanarak, ekonomik büyümeyi pozitif etkileyen kamu harcamalarının tespit edilmesi de oldukça önemlidir. Diğer taraftan analiz sonucunda kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi, kamu kesiminin serbest piyasa işleyişine sürekli müdahalede bulunması gerektiğine yönelik bir çıkarım yapılmasına neden olmamaktadır: Kamu harcamaları özellikle, Orta Asya ve Kafkasya geçiş ekonomilerinde, serbest piyasa kurumlarının oluşturulması ve geçiş sürecinin uyum maliyetlerine yönelik olmalıdır. Dolayısıyla kamu harcamaları, merkezi planlı sistemden uzaklaşan bu ekonomilerin piyasa işleyişine negatif etkide bulunmamalı; bileşenleri yönünden serbest piyasayı oluşturacak temel regülasyonları tesis etmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdieva, R., Baigonushova, D., & Ganiev, J. (2017). Relationship between Government Expenditure and Economic Growth in Transition Countries: Case of Kyrgyzstan and Tajikistan. *Bilig*, 83, 241-258.
- Ağayev, S. (2012). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: eski Sovyetler birliği ülkelerinde Wagner yasası analizi (1995-2009). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2).
- Alexiou, C. (2009). Government spending and economic growth: Econometric evidence from the South Eastern Europe (SEE). *Journal of Economic and social research*, 11(1), 1-16.
- Balcerowicz, L. (2002). Post-Communist Transition: Some Lessons. IEA Occasional Paper No. 127.
- Barbone, L., & Polackova, H. (1996). Public finances and economic transition. *MOST: Economic Policy in Transitional Economies*, 6(3), 35-61.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W., (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), pp.533-549.
- Cheema, N. (2015). Impact of Fiscal Adjustment on Growth in Transition Economies. *Bloomsbury*.
- Dincă, M. S., & Dincă, G. (2013). The impact of government expenditures upon economic growth in post-communist countries. *Annals of the Alexandru Ioan Cuza University-Economics*, 60(1), 126-134.
- Driscoll C. H. & Kraay A. C., (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data, *The Review of Economics and Statistics* 1998 Vol. 80, 549-560.
- Esen, Ö. & Bayrak, M. (2015). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama", *Bilig*, No: 73, 231-248.
- Hausman, J., A., (1978). Specification Tests in Econometrics, *Econometrica*, 46(6), 125-127.
- Holzner, M. (2010). *Inequality, growth and public spending in Central, East and Southeast Europe*. Verein" Wiener Inst. für Internat. Wirtschaftsvergleiche"(WIIW).
- Joskow P.L (2009). Deregulation," Distinguished Lecture, AEI Center for Regulatory and Market Studies, Unpublished working papers, <http://economics.mit.edu/files/3875> (erişim tarihi:19.01.2019)
- Kolodko, G.W. (2004). Transition to a Market System: Gradualism versus Radicalism. *Tiger Working Papers*, No: 60.
- Papava, V. (2005). On the theory of post-Communist economic transition to market. *International Journal of Social Economics*, 32(1/2), 77-97.
- Pesaran, M., H., (2004). General diagnostic tests for cross-section dependence in panels, Working Paper, Trinity College, Cambridge.
- Smallbone, D., & Welter, F. (2010). Entrepreneurship and the role of government in post-socialist economies: some institutional challenges. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 320-333.
- Tatoğlu, F., Y., (2016), Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı, Beta Yayınevi.
- Williamson, J. (2004). A Short History of the Washington Consensus. Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference—From the Washington Consensus towards a new Global Governance ,Barcelona, September 24–25.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 371-385.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 371-385.

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.566536

Geliş Tarihi / Received: 16.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 18.02.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

KATI ATIK YÖNETİMİ VE SORUNLARI: TIBBİ ATIKLAR ÜZERİNE HASTANELERDE YAPILAN BİR UYGULAMA *

Ayşe CİNGÖZ¹
Selma TİNNİ²

Öz

Son zamanlarda yaşanan hızlı kentleşme, teknolojiye ileriye adımlar ve uygulanan çeşitli ekonomik politikalar sonucu ortaya çıkan aşırı tüketim kültürü, katı atık konusunu oldukça önemli bir hale getirmiştir. Katı atık genel olarak yeniden kullanılabilir özelliğini yitirmiş, işlevsel olarak bir değeri olmayan, istenilmeyen, yaşanan ortamdaki uzaklaştırılması gereken her türlü madde ve malzemeleri ifade etmektedir. Tehlikeli katı atık türlerinden biri ise tıbbi atıklardır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, katı atık ve tehlikeli katı atık türlerinden olan tıbbi atık kavramını teorik olarak inceleyerek, hastanelerdeki atıkların nasıl oluştuğunu ve bunların hangi yöntemlerle bertaraf edildiğini ortaya koyabilmektir. Bu amaçlara ulaşabilmek için Kayseri 'de üç, Nevşehir ilinde ise bir özel hastanede anket çalışması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu hastanelerde genel olarak tıbbi atık yönetim uygulamalarının başarılı yürütülmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Katı atık, tıbbi atık, atık yönetimi, sağlık personeli.

Jel Kodları : Q53, M1.

* Bu çalışma 2019 yılında Selma TİNNİ tarafından yazılan "Katı Atık Yönetimi ve Sorunları: Tıbbi Atıklar Üzerine Hastanelerde Yapılan Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, aysecingoz@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0654-5349.

² Bilim Uzmanı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, selmatinni@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2526-4569.

SOLID WASTE MANAGEMENT AND ITS PROBLEMS: AN APPLICATION IN HOSPITALS ON MEDICAL WASTE

Abstract

The rapid consumption of urbanization, the advances in technology and the culture of over-consumption, which emerged as a result of various economic policies, have made solid waste a very important issue. Solid waste generally refers to all kinds of material and materials that have lost their reusability, have no functional value, are not desired, and must be removed from the living environment. One of the hazardous solid waste types is medical waste. In this context, the aim of this study is to examine the concept of medical waste, which is one of the types of solid waste and hazardous solid waste, theoretically and to reveal how the wastes in hospitals are formed and how they are disposed. In order to achieve these goals, a survey was conducted in three private hospitals in Kayseri and one private hospital in Nevşehir. As a result of the analyzes, it was determined that medical waste management practices in hospitals were not carried out successfully.

Keywords : Solid waste, medical waste, waste management, healthcare personnel

Jel Codes : Q51, M1.

GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Katı atıklar, insan ve hayvan faaliyetlerinden kaynaklanan ve istenmeyen tüm atıkları içermektedir. Katı atıklar ayrıca, yasa gereği bertaraf edilmesi gereken işlem hatlarının veya malzemelerin yan ürünlerini de kapsamaktadır (Okecha, 2000: 25).

Atık kelimesi genel olarak yararsız kalıntı, kullanım dışı olan ya da düşük değerdeki bakiye anlamı taşımaktadır (Gündüzalp ve Güven, 2016: 2). UNEP (United Nations Environment Programme-Birleşmiş Milletler Çevre Programı) atığı, bireylerin gereksinim duymadıkları, kullanmadığı ya da istemediği, uzaklaştırılması ve arıtılması gereken maddeler şeklinde tanımlamaktadır (UNEP, 2012: 6). Atık genellikle kullanımından sonra atılan ve atılacağı düşünülmeyen ve uzaklaştırılması istenen öğeler olarak da tanımlanmaktadır (Erdoğan ve Ejder, 1997: 23). Görüldüğü üzere atık bireylerin ihtiyaç duymadıkları, kullanım dışı, istenmeyen, düşük değerli ve arıtılması gereken unsurları ifade etmektedir.

"Katı atık" terimi atık arıtma tesisi, su tedarik arıtma tesisi veya hava kirliliği kontrol tesisi ve katı, sıvı, yarı katı ya da sanayi, ticaret ve sanayi alanlarından kaynaklanan gaz halindeki materyal de dahil, diğer atılmış materyaldeki çöp, atık ve çamur atığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, terk edilmiş materyaller, geri dönüşüm için ayrılan askeri mühimmat gibi maddeler de katı atık kavramı kapsamına girmektedir (EPA, 2016). Katı atıklar farklı türlerde ortaya çıkabilmektedir. Belediye atıkları-kentsel atıklar, tehlikeli atıklar ve endüstriyel atıklar temel katı atıklar olarak görülebilir.

Belediye katı atıkları diğer bir ismiyle kentsel katı atıklar; ev çöpleri, ürün ambalajı, bahçe atıkları, mobilya, giyim eşyası, konteynerler ve çeşitli inorganik atıklar gibi dayanıklı ve kalıcı ürünler gibi (daha yaygın olarak çöp olarak da bilinir) günlük öğelerden oluşur. Bu atıklar, genellikle insanların evlerinden kaynaklanır, ancak aynı zamanda ticari, kurumsal ve bazı tür endüstriyel kaynaklardan da ortaya çıkabilmektedir (EPA, 2016)

Tehlikeli atık, sağlığa veya çevreye zararlı direkt ya da potansiyel olarak zararlı atıkları ifade etmektedir. Tehlikeli atıklar sıvı, katı, gaz veya çamur şeklinde olabilir. Temizleme sıvıları, zirai ilaçları veya imalat süreçlerinin yan ürünleri gibi atılmış ticari ürünler de tehlikeli atıklar kategorisine girebilmektedir (EPA, 2013). Tehlikeli atıklar çevreye ve insan sağlığına tehlikeli olmayan atıklardan daha büyük bir risk oluşturmaktadır ve bu nedenle daha sıkı bir kontrol rejimi gerektirmektedir (EC, 2012). Atıklar patlayıcı, oksitleyici, yüksek seviyede yanıcı veya yanıcı, tahriş edici, zararlı, toksik,

kanserojenik, korozif, enfeksiyöz, teratojenetik, mutajenik vb. Ise, EC (91/689 / EEC) direktifine göre bu atıkları tehlikeli hale getirir (TheCouncil of theEuropeanCommunities, 1991).

İmalat sürecinden çıkan her türlü atıkendüstriyel atık olarak ifade edilebilmektedir. Örneğin; fabrika atıkları, atık su arıtma tesisindeki çamur. Farklı endüstriler tarafından atılan atık türlerinde pek az benzerlik bulunmaktadır. Bununla birlikte, genellikle aynı sektördeki sanayilerden gelen atıkların benzer atıkları üreteceği varsayılabilmektedir. Endüstriyel atıkların doğru bir şekilde tahmin edilmesi konut atığını tahmin etmekten daha zordur. Bu atıklar belediye ya da kamu kaynakları tarafından değil, özel imha yüklenicileri tarafından ele alındığından bunlar hakkında daha az bilgi elde edilebilmektedir(Ulaş, 2014: 144).

Tehlikeli katı atık türlerinden olan tıbbi atıklar ise kan gibi vücut sıvılarını veya diğer bulaşıcı sıvıları da içermektedir. 1988 Tıbbi Atık Takip Kanunu, tıbbi araştırmalar, testler, teşhis, aşılama ya da insanlar ya da hayvanların tedavisi sırasında oluşan atıkların hepsini tıbbi atık olarak tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra bazı örnekler, kültürler, cam eşyalar, bandajlar, eldivenler, iğneler veya atılmış delici kesici aletler ile tükürük ve dokular da tıbbi atık olarak adlandırılabilir (Gerencer, 2017: 2). Tıbbi atık bulaşıcı atıklardan veya düzenlenmiş tıbbi atıklardan daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Tıbbi atıkların bulaşıcı bir hastalığa neden olabilecek kısmı bulaşıcı atık olarak kabul edilmektedir. Atıkların bulaşıcı olabilmesi için, enfeksiyondan ölümcül bir patojen, yeterince yüksek doz, giriş kapısı ve konukçu direncinin oluşması için gereken dört şart bulunmalıdır. CDC(CentersforDisease Control andPrevention- Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi)mikrobiyolojik atıkları (örn. kültürler ve stoklar), kan ve kan ürünlerini, patolojik atığı ve keskinlikleri bulaşıcı atık olarak değerlendirmektedir(WHO, 2013). Yani, bütün tıbbi atıklar bulaşıcı atık olarak değerlendirilebilirken, diğer özelliklerine göre de sınıflandırılabilir.

Tıbbi atıklar birçok radyolojik ve kimyasal madde ile hastalık faktörünü üstünde taşımakta ve uygunsuz şartlarda yok edildiği, saklandığı veya taşındığında temas ettiği insan ve çevreye hasar verebilmektedir. Kazara ya da herhangi bir biçimde iğne batması, açık yara ya da kesik gibi sebeplerle virüsler gibi enfekte edici unsurların vücuda teması, enfeksiyon riski oluşturmaktadır. Bu atıklar ile en çok uğraşanlar hastanede çalışan personel, hemşireler, doktorlar, tıbbi atıkları taşıyan temizlik personeli, hastanelerde hizmet alan hastalar, hastaların ziyaretçi ve refakatçileri, atık toplama tesisi personeli şeklinde sıralanabilir. Bu bireyler çalıştıkları departmana göre, vücut ve kan sıvılarıyla temas eden tıbbi atıklara maruz kalmaları, bertaraf ve tıbbi atık taşıma kurallarına uymadıkları durumlarda çeşitli hastalıklara maruz kalabilmektedir (Korkmaz, 2014: 2). Tıbbi atıklar, son 15-20 yıla göre daha fazla delici ve kesici atıklar içermekte ve bu atıkların içerdiği virüs ve enfeksiyonlar da düşünüldüğünde tıbbi atıkların ayrı şekilde yönetilmesi ve bertaraf edilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Tıbbi atıklar içerdikleri enfeksiyonlar nedeni ve yaralanma olasılıkları ile diğer atık türlerine göre daha tehlikeli kabul edilmektedir. Bu atıkların bertarafı, işleme tarzı, depolanması ve taşınması toplum sağlığı için oldukça önemli bir risk oluşturmakta ve bu nedenle sağlık kurum ve kuruluşları için yürürlükte olan yönetim yöntemlerinin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durum mali açıdan problem oluştursa da atık yönetiminin etkili olması, tehlikeli atık miktarının azaltılmasında oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle, ülkelerin büyük bir kısmında ekonomik yöntemler daha çok tercih edilmektedir (Kühling, 2002: 276).

Bu bağlamda bu araştırma kapsamında, önceki yıllarda yapılmış çalışmalar hakkında bilgi edinmek için ilk olarak literatür incelemesi yapılmıştır. Literatürde tıbbi atık yönetimiyle ilgili yapılan çalışmaların birkaçına bakıldığında Hakkı Ege'nin "Adana İli Tıbbi Atık Yönetimi; Sorunlar ve Çözüm Önerileri" isimli tez çalışmasında, Adana ilindeki sağlık kuruluşlarından çıkan tıbbi atık miktarlarının yıllık 1.200.000 kg iken günlük ortalama 3.300 kg ve yatak başına düşen ortalama günlük 0,68 kg olduğu tespit edilmiş ayrıca tıbbi atıkların bertaraf için en uygun yöntem olarak buharla sterilizasyon sonrasında düzenli depolanması önerilmiştir (Ege, 2009). Dilek Yücel Tutar'ın "Tıbbi Atık Yönetimi İçin Yeni Bir Yaklaşım ve Ankara Örneği" isimli çalışmasında ise Ankara ili hastanelerinde uygulanan sürdürülebilir, etkin bir tıbbi atık yönetiminin olmadığı saptanmış, sürdürülebilir ve etkin bir tıbbi atık yönetimi için bütüncül atık yönetim stratejisinin uygulanmasının yanı sıra parasal yönlendirme araçlarından yararlanılması, denetim mekanizmasının çok iyi çalıştırılması, ilgili eğitimin verilmesi ve katılımcılığın sağlanmasının gerekli olduğu görülmüştür (Tutar, 2004). Tuğba Ersoy'un "Türkiye'de Tıbbi Atık Yönetimi ve Nevşehir İlindeki Uygulamaları"

isimli çalışmasında Nevşehir ilinde tıbbi atık bildirimini yapan sağlık kuruluşu sayısı 2013 yılında 8 iken, 2015 yılında bu sayının 65'e yükseldiği ayrıca Sterilizasyon tesislerinde 2013 yılında bertaraf edilen tıbbi atık miktarı 143.729 kg iken bu rakamın 2015 yılında 204.994 kg' a ulaştığı tespit edilmiş ve sağlık kuruluşlarının tıbbi atıkların bertaraf konusunda bilinçlenmelerini, Ulusal Atık Taşıma Formu kullanmaları önerilmiştir (Ersoy, 2016).

Tıbbi atık yönetimi uluslararası alanda sürekli olarak gelişmektedir. Ancak bu yönetimin lokal ve bölgesel şekilde planlanması ve formüle edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü bu durum atık miktarı ve durumuna göre bir strateji geliştirmeye ve doğru yönetime olanak tanımaktadır (WHO, 1999).

I.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

I.I. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın temel amacı, öncelikle Nevşehir ve Kayseri'de faaliyet gösteren özel hastanelerde oluşan tıbbi atıkların nasıl oluştuğu ve nerede bertaraf edildiğini tespit etmektir. Ayrıca, bu hastanelerde çalışanların Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'ne (Resmi Gazete Tarihi: 25.01.2017 Resmi Gazete Sayısı: 29959) uygun hareket edip etmediklerini tespit etmek ve bu sağlık kuruluşlarından çıkan tıbbi atıkların çevre üzerindeki etkilerini ortaya koymak da araştırmanın diğer amaçları arasındadır.

Tıbbi atıkların oluşup bertaraf edilme konusu hastaneler tarafından genellikle olumsuz algılanan bir konudur. Bu konudaki en büyük yanlış anlama ise uygulama yapılacak özel hastanelerin yöneticilerinin, hastanelerinde yetersiz bütçe ve insan kaynakları ile tıbbi atıkların beklenen düzeyde olmayışı ve kontrolsüz atık yönetiminin kurumun imajını zedelediği yönündeki düşüncelerdir. Bu sebeple, tıbbi atıklar konusunda yapılan çalışmalara da pek hoş bakılmamakta ve hastanelerin başhekim, müdür gibi yöneticileri verilen anketleri kendileri uygulayıp çalışanlara dağıtma konusunda sıkıntı yaratmaktadırlar. Bu çalışmanın en büyük sınırlaması budur. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise, anketlerin Nevşehir ve Kayseri ilinde seçilmiş olan birkaç hastaneyle sınırlı olmasıdır. Oysa ki, tıbbi atık yönetim ve bertaraf edilme uygulamaları konusunda, birkaç hastaneyle değil bu iki ildeki bütün hastanelerin gözlemlenmesiyle verimli sonuç alınabilir. Ancak, bu çalışmada sadece Nevşehir ve Kayseri ilindeki birkaç hastane örneği baz alınarak anket uygulaması yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada tıbbi atıkların tanımı, sınıflandırması, çevreye verdiği zararlar üzerinde durulmuş, tıbbi atıkların nihai bertaraf sahasına taşınması ve sterilizasyon tesislerinde bertaraf edilmesi üzerinde durulmamıştır. Çünkü, bu araştırmanın amacı gereği sadece "tıbbi atıkların hastanelerde nasıl oluştuğu, atıkların kaynağında en aza indirecek bir sistem mevcut olup olmadığı ve ünite içi atık yönetim planının nasıl uygulandığı" önemli görülmüştür.

I.II. Örnek Kütleinin Belirlenmesi ve Araştırma Soruları

Araştırmanın örneklemini Kayseri ve Nevşehir ilinde faaliyet gösteren özel sektöre ait hastaneler oluşturmaktadır. Bu hastaneler ile anket konusunda bir ön görüşme yapılmış ve bu hastanelerden anketi kabul eden dört hastane uygulama kapsamına alınmıştır. Dört hastanede toplam 1338 iş gören çalışmaktadır. Bu iş görenlerden doğrudan tıbbi atıklarla ilgisi olanların sayısı 780'dir. Dolayısıyla, araştırmanın örneklemini bu 780 kişi oluşturmaktadır. Bu personelin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Hastanelere yollanan anketlerden 240 adeti doldurulup geri gönderilmiştir. Geri dönen anketlerden 37 adedi eksik ve yanlış doldurulduğu için analiz dışı bırakılmıştır. Kullanılabilir nitelikte geri dönen anket 203'dür.

Araştırmaya yön vermesi ve daha sistemli hale getirebilmek için dört araştırma sorusu geliştirilmiştir ve uygun istatistiksel yöntemlerle bu sorular analiz edilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen araştırma soruları aşağıda verilmiştir.

Araştırma sorusu 1: Sağlık kuruluşlarında uygulanan tıbbi atık yönetimi, yönetmeliğe uygun şekilde sürdürülebilir ve etkin bir şekilde gerçekleştiriliyor mu?

Araştırma sorusu 2: Sağlık çalışanlarının ünite içi tıbbi atık yönetimi uygulamalarına karşı algılamaları ne düzeydedir?

Araştırma sorusu 3: Hastanelerdeki tıbbi atık yönetiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin yapılan uygulamaların katılımcıların beklentilerini ne ölçüde karşılamaktadır?

I.III.Verİ Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılan temel veri toplama yöntemi ankettir. Araştırmanın amacı gereği, biri yöneticilere diğeri de sağlık personeline yönelik iki anket formu hazırlanmıştır. Yöneticilere yönelik hazırlanan anket formunun temel amacı tıbbi atıkların Nevşehir ve Kayseri'deki hastanelerde nasıl ve ne sıklıkla toplandığına, geçici atık depolama alanlarının yeri ve hacminin nasıl olduğu, hastanenin yatak kapasitesi ve yatak doluluk oranı, atık yönetiminde yer alan personel sayısı gibi kurumla ilgili bilgilerin neler olduğunu ve katı atık yönetiminin nasıl uygulandığını ortaya koyabilmektir. Bu anket formunda yer alan sorular gerek tıbbi atıklarla ilgili yapılan önceki çalışmalardan gerekse bu çalışmanın teori bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır. Anket formunda, hastanelerin patolojik atıkların ve vücut parçalarının ne yapıldığı, günlük çıkan tıbbi atıkların nem içeriği ve kalori değerinin ne kadar olduğu, atık sorumlusunun hastanede kimin olduğu, atıkların nihai bertaraf şeklinin nasıl olduğu hakkında bilgi alınmaya çalışılmıştır. Genel olarak sorular, sağlık kuruluşlarıyla ilgili ifadelerden oluşmaktadır.

Hastanelerde çalışan sağlık personeline uygulanan Tutar (2004) ve Ege (2009)'un çalışmalarından yararlanılarak hazırlanan anket formunun amacı ise, iş görenlerin-çalışanların çalıştıkları kurumda oluşan atıklar hakkında bilinçlenmelerinin ne yönde olduğu ile tıbbi atık yönetimini ve denetimlerinin uygulanma düzeyine ilişkin algılarını ölçmektedir. Ayrıca çalışanların demografik özelliklerine bağlı birkaç soruya da yer verilmiştir. Bu anket formunun ilk bölümünde çalışanların tıbbi atık yönetiminin uygulanma düzeyi hakkında ne yönde bilgi sahibi olduklarını ölçmek ve ifadelerle katılım derecelerini belirlemek için 5'li likert ölçeği kullanılmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum).

I.IV.Verilerin Analizi

Veri setinin normal bir dağılım göstermesi parametrik testlerin yapılabilmesi açısından önemlidir. Buna bağlı olarak veri setinin analizden önce normallik durumu "basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleriyle temel alınarak kontrolü sağlanmıştır. Yani çarpıklık değerinin +-3 aralığında; basıklık değerinin de +- 1,96 aralığında olması normal dağılım olarak kabul görmesi anlamına gelmektedir (Karaatlı, 2010: 6)

II. BULGULAR

Araştırmanın bulguları, iki aşama da sunulmuştur. İlk aşamada, örneklemin demografik özelliklerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İkinci aşamada, araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

II. I. Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Analiz Sonuçları

Araştırmaya katılan hastane personeline ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de detaylı bir biçimde ortaya konulmuştur. Araştırmaya katılan hastane çalışanlarının cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde toplam 203 hastane çalışanının 145'i kadın, 58'i erkektir. Hastane çalışanlarının yaşa göre dağılımına bakıldığında büyük bir kısmının 25 ve altı yaş grubunda (n=90; % 44,3) olduğu görülmektedir. Aynı zamanda araştırmaya katılan çalışanların % 20,7'sinin (n=42) 26-35 yaş

aralığında, % 23,2'sinin (n=47) 36-45 yaş aralığında, % 11,8'inin (n=24) ise 46 ve üzeri yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Hastane Çalışanlarına İlişkin Demografik Bilgiler

Kategori	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	145	71,4
Erkek	58	28,6
Toplam	203	100
Yaş		
25 ve altı	90	44,3
26-35	42	20,7
36-45	47	23,2
46- ve üzeri	24	11,8
Toplam	203	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	7	3,4
Lise	97	47,8
Ön Lisans-Lisans	81	39,9
Yüksek Lisans	13	6,4
Doktora	5	2,5
Toplam	203	100
Çalışılan Kurum		
A Hastanesi	78	38,4
B Hastanesi	30	14,8
C Hastanesi	59	29,1
D Hastanesi	36	17,7
Toplam	203	100
Görev		
Doktor	11	5,4
Hemşire	127	62,6
Sağlık Memuru	32	15,8
Hizmet Personeli	33	16,3
Toplam	203	100
Çalışma Süresi		
3 ve altı yıl	82	40,4
4-6 yıl	49	24,1
7-9 yıl	38	18,7
10 yıl ve üzeri	34	16,7
Toplam	203	100

Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde çoğunluğun %47,8'inin (n=97) lise mezunu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan çalışanların % 3,4'ü (n=7) ilköğretim düzeyinde, % 39,9'u (n=81) ön lisans ve lisans düzeyinde, % 6,4'ü (n=13) yüksek lisans düzeyinde, % 2,5 'i (n=5) doktora mezundur. Araştırmaya katılanların en çoğunu % 38,4 (n=78) A Hastanesi ve % 29,1 (n=59) ile C Hastanesi oluşturmaktadır. Bunun yanında % 14,8'i (n=30) B Hastanesi'nden, % 17,7'si (n=36) D Hastanesi'nden araştırmaya katılmışlardır.

Sağlık kurumu çalışanlarının hastane içinde görev dağılımları incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun % 62,6'sı ile (n=127) hemşire olduğu görülmektedir. Ayrıca %15,8'i (n=32) sağlık memuru, %16,3'ü (n=33) hizmet personeli, %5,4'ü de (n=11) doktordur. Katılımcıların çalışma süreleri dağılımına bakıldığında %40,4'ünün (n=82) 3 ve altı yıl arasında çalıştığı, % 24,1'inin (n=49) 4 ve 6 yıl arasında çalıştığı, % 18,7'nin (n=38) 7 ve 9 yıl arasında çalıştığı, %16,7'sininde (n=34) 10 yıl ve üzeri çalıştığı görülmektedir.

II.II. Araştırmaya Katılanların İfadelere Verdikleri Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

Birinci araştırma sorusunun sonucuna ilişkin frekanslar ve yüzde dağılımları sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Araştırma Dâhilindeki Hastaneler İle İlgili Bilgiler

	A Hastanesi	B Hastanesi	C Hastanesi	D Hastanesi
1.Hastanenizdeki yatak sayısı kaçtır?	85	168	221	155
2.Hastanenizdeki yatak dohuluk oranı kaçtır?	85%	80%	...	80%
3.Hastanenizdeki doktor,hemşire,temizlik elemanı,çalışan sayısı kaçtır?	217	450	450	221
4.Hastanenizden günlük çıkan tıbbi atık (Katı) miktarı ortalama ne kadardır?	60 kg	100-150 kg	60 kg	135 kg
5.Günlük çıkan tıbbi atığın nem içeriği ve kalori değeri ne kadardır?	Taşıyıcı firma bilgisinde	...	...	...
6.Hastanede atık yönetiminde yer alan personel sayısı kaçtır?	3	8	1	2
7.Hastanenizdeki tıbbi atık sorumlusu kimdir?	İç hizmetler sorumlusu	Hüseyin Koçyiğit	Yakup Dilci	İsmail Gölbaşı
8.Tıbbi atık toplama sıklığı ve zamanı nasıldır?	Haftalık 3 defa	Günde 3 defa	Günde 2 defa, gerektiğe	Günde 2 defa
9.Atıklar hastane içinde nasıl toplanıyor?	Tıbbi atık yönetim planına göre	Plan doğrultusunda konteynir ile	Tıbbi atık yönetim planına göre	Özel konteynir ve kıyafet ile
10.Geçici Depolama yerinin hacmi ne kadardır?	6 m ²	6 m ²	25 m ²	30 m ²
11.Geçici depolama odasının duvarları tavanı tabanı nasıldır?	Fayans ,sızdırmaz	Komple fayans	Fayans	Fayans
12.Atığın hastane dışına taşınması nasıl yapılmaktadır?	Hastaların kullanmadığı alandan	Konteynir ile taşınır	Sözleşmeli şirket tarafından	Özel konteynir ile
13.Enfekte çamaşırlarının temizliği nasıl yapılmaktadır?	Ayrı yıkama makinesi	Tıbbi atığa atılır	Steril makinelerde 85 derecede	Ayrı gider ayrı yıkanır
14.Patolojik atıklar vücut parçaları ne yapılıyor?	Patoloji laboratuvarına gider	Dış laboratuvara gönderilir	Patolojik atık yok	Patoloji laboratuvarına gider
15. Tıbbi atıkların nihai bertaraf şekli nasıldır?	Taşıyıcı firma bilgisinde	Sorumlu firma tarafından yapılır	Tesislerinde normal çöp haline getirilerek	Sterilizasyon yapılarak

Yukarıdaki tabloda araştırma dahilindeki hastanelerin genel kurumsal bilgilerine yer verilmiştir. Hastanelerdeki yatak sayısı; A hastanesinde: 85, B hastanesi: 168, C hastanesi: 221, D hastanesi: 155 dir. Yatak doluluk oranları ise A hastanesinde: % 85, B hastanesi: %80, D hastanesi: % 80 dir. Hastanelerde doktor, hemşire, temizlik elemanı gibi çalışan personel sayısı; A hastanesinde: 217, B hastanesi: 450, C hastanesi: 450, D hastanesinde: 221 dir. Hastanelerden günlük çıkan tıbbi atık (Katı) miktarı ortalama; A hastanesinde: 60 kg, B hastanesinde; 100-150 kg, C hastanesi: 60 kg, D hastanesi: 135 kg'dır. Günlük çıkan tıbbi atığın nem içeriği ve kalori değeri A hastanesinde; Taşıyıcı firma bilgisindedir. Hastanelerde atık yönetiminde yer alan personel sayıları; A hastanesinde: 3, B hastanesinde: 8, C hastanesinde: 1, D hastanesinde: 2 kişidir. Hastanelerdeki tıbbi atık sorumlusu A hastanesinde iç hizmetler sorumlusu olarak belirtilmiştir. Tıbbi atık toplama sıklık ve zamanları; A hastanesinde: haftada 3 defa, B hastanesinde: günde 3 defa, C hastanesinde: günde 2 defa ve gerektiğinde, D hastanesinde günde 2 defadır. Atıkların hastane içinde toplanma şekilleri ise; A hastanesinde: tıbbi atık yönetim planına göre, B hastanesinde: plan doğrultusunda konteyner ile C hastanesinde: tıbbi atık yönetim planına göre, D hastanesinde ise: özel konteyner ve kıyafetler ile. Hastanelerde geçici atık depolama yerlerinin hacimleri şöyledir; A hastanesinde: 6 m², B hastanesi; 6 m², C hastanesi: 25 m³, D hastanesinde: 30 m³ dür. Hastanelerdeki geçici depolama odasının duvarları, tavanı, tabanı şu şekildedir. A hastanesi: fayans, sızdırmaz, B hastanesi: komple fayans, C hastanesi: fayans, D hastanesi: fayansdır. Tıbbi atığın hastane dışına taşınması ise; A hastanesinde: hastaların kullanmadığı alandan, B hastanesinde: konteyner ile C hastanesinde: sözleşmeli şirket tarafından, D hastanesi: özel konteyner ile yapılmaktadır. Hastanelerde enfekte çamaşırların temizliği şöyledir: A hastanesinde: ayrı yıkama makinesi, B hastanesi: tıbbi atığa atılmakta, C hastanesinde: steril makinelerde 85 derece ile yıkanmakta, D hastanesinde ise ayrı gider, ayrı yıkanmaktadır. Sağlık kuruluşlarındaki patolojik atıklar vücut parçaları ise; A hastanesinde: patoloji laboratuvarına gitmekte, B hastanesinde: dış laboratuvara gönderilmekte, D hastanesinde patoloji laboratuvarına gitmektedir. Tıbbi atıkların nihai bertaraf şekilleri ise hastanelere göre şöyledir: A hastanesinde: taşıyıcı firma bilgisinde, B hastanesinde: sorumlu firma tarafından, C hastanesinde: tesislerinde normal çöp haline getirilmekte, D hastanesinde ise sterilizasyon yapılmaktadır.

İkinci sorunun cevabını bulabilmek için yapılan aritmetik ortalama, standart sapma ve frekans dağılımlarının sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Hastanelerdeki Tıbbi Atık Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Frekans Dağılımları

	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılıyorum	Genel Ortalamalar	Standart Sapma
UYGULAMA						4,10	0,55
1.Tıbbi atık kontrol yönetmeliği hakkında bilgi sahibiyim.	3,0	2,5	5,4	36,1	53,0	4,33	0,91
2. Atıkları kaynağından en aza indirecek bir sistem mevcuttur.	1,0	2,5	18,7	39,9	37,9	4,11	0,86
3. Ünite içi yönetim planı iyi uygulanmaktadır.	1,0	4,4	8,4	51,7	34,5	4,14	0,82
4. Atıklar kaynağında ayrı olarak toplanmaktadır.	...	0,5	8,9	44,6	46,0	4,36	0,66
5. Yönetmelikte belirtilen kesici ve delici aletler için ayrı kaplar mevcuttur.	0,5	0,5	6,4	37,1	55,4	4,46	0,68
6. Tıbbi ve evsel atıklar için ayrı taşıma araçları mevcuttur.	0,5	1,0	5,0	48,0	45,5	4,37	0,67
7. Geçici tıbbi atık deposu veya konteynırı mevcuttur.	1,0	1,5	5,4	43,3	48,8	4,37	0,74
8. Tıbbi atık yönetimiyle görevli personele periyodik olarak eğitim verilmektedir.	1,5	3,4	7,9	44,3	42,9	4,23	0,85
9. Tıbbi atıkları toplayan personelin özel kıyafetleri mevcuttur.	4,0	3,5	10,9	43,1	38,6	4,08	0,99
10. Oluşan tıbbi atık miktarları ile ilgili bilgiler düzenli olarak kayıt edilmektedir.	3,9	4,9	10,8	49,8	30,5	3,98	0,98
11. Geri dönüşüm için oluşturulmuş bir sistem mevcuttur.	1,0	6,9	9,9	42,6	39,6	4,12	0,92
12. Ünite içi atık taşıma araçları standartlara uygundur.	0,5	2,0	17,7	52,2	27,6	4,04	0,75
13. Geçici atık deposunda havalandırma ve soğutma sistemi mevcuttur.	...	3,9	20,7	43,3	32,0	4,03	0,82
14. Geçici atık deposu yeri uygundur.	3,9	3,0	13,3	41,9	37,9	4,06	0,99
15. Atıklar günlük olarak alınmaktadır.	1,0	1,0	7,4	45,3	46,3	4,36	0,66
16. Geçici atık deposunun temizliği düzenli olarak yapılmaktadır.	4,0	4,9	16,7	55,2	22,2	3,92	0,82
17. Geçici tıbbi atık deposu günlük olarak yıkanmaktadır.	...	2,0	20,7	43,4	29,8	3,92	0,97
18. Ayrıntılı atık sınıflandırması yapılmaktadır	...	2,5	15,8	54,5	27,2	4,06	0,72
19. Atık toplayıcıların aşuları vardır. (Sarılık, HBV gibi)	...	5,9	15,3	47,3	31,5	4,04	0,84
20. Konteynırlar için belli güzergah belirlenmektedir.	3,9	3,9	19,2	47,3	29,6	4,02	0,80
21. Konteynırlar hergün dezenfekte edilir.	3,9	2,5	25,6	45,3	22,7	3,80	0,94
22. Tıbbi atık geçici depolama yeri vardır.	...	0,5	8,9	55,9	34,7	4,24	0,62
23. Evsel atık geçici depolama yeri vardır.	...	0,5	19,2	51,7	28,6	4,08	0,70
24. Geçici atık depolama yerinin drenaj sistemi yönetmeliğe uygundur.	...	1,0	23,2	47,3	28,6	4,03	0,74
25. Geçici atık depolama odasında Bakteri tutucu filtreli soğutucu vardır.	0,5	1,0	30,7	41,6	26,2	3,92	0,80
26. Enfekte atık yönetim planı vardır.	...	2,5	13,8	47,8	36,0	4,17	0,75
27. Laboratuvarlardan solventlerin ve dış bölümünden civanın geri kazanımına yönelik uygulama yapılmaktadır.	1,0	0,5	27,2	45,5	25,7	3,94	0,79
28. Toksik, korrozif, bazı kimyasallar için hastanede ayrıca bir atık yönetim uygulaması yapılmaktadır.	1,0	2,5	20,7	55,2	20,7	3,92	0,77
29. Hastanede kimyasal malzeme çeşidinin ve kullanımının olabildiğince azaltılması Re-Use, Re-Cycle uygulanmaktadır.	0,5	3,0	30,3	41,8	24,4	3,86	0,83
30. Enfekte atık yerlerinde lavabo giderleri bulunmaktadır.	4,4	4,9	9,4	52,2	29,1	3,96	0,99
31. Kayıt, muhasebe kontrolü yapılmaktadır.	...	2,0	17,7	49,8	30,5	4,08	0,74

Tablo 3’de anketi cevaplayan sağlık personelinin büyük çoğunluğu (kesinlikle katılıyorum= %53,0, katılıyorum= %36,1) tıbbi atık kontrol yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Atıkları kaynağında en aza indirecek bir sistemin mevcut olduğunu ifade eden personelin oranı %77,8’dir. %86,2’si ünite içi atık yönetim planının iyi uygulanmakta olduğunu belirtmiştir. 90,6’sı atıkların kaynağında ayrı olarak toplanmakta olduğunu ifade etmiştir. %92,5’i yönetmelikte belirtilen kesici ve delici aletler için ayrı kapların bulunduğunu belirtmiştir. %93,5’i tıbbi ve evsel atıklar için ayrı taşıma araçlarının mevcut olduğunu ifade etmiştir. Geçici tıbbi atık deposu veya konteynırının mevcut olduğunu belirtenlerin oranı %92,1’dir. Personelin %87,2’si tıbbi atık yönetimiyle görevli personele periyodik olarak eğitim verildiğini ifade etmiştir. %81,7’si tıbbi atıkları toplayan personelin özel kıyafetlerinin olduğunu, %80,3’ü oluşan tıbbi atık miktarları ile ilgili bilgilerin düzenli olarak kayıt edildiğini, %82,2’si geri dönüşüm için oluşturulmuş bir sisteminin olduğunu ve %77,6’sı da ünite içi atık taşıma araçlarının standartlara uygun olduğunu ifade etmiştir. Personelin %65,3’ü geçici atık deposunda havalandırma ve soğutma sisteminin olduğunu, %79,8’i geçici atık deposu yerinin uygun olduğunu ve %91,6’sı ise atıkların günlük olarak alındığını ifade etmiştir. Geçici atık deposunun temizliğinin düzenli olarak yapıldığını ifade eden personelin oranı %77,4, geçici tıbbi atık deposunun günlük olarak yıkandığını ifade eden personelin oranı %73,2 ve ayrıntılı atık sınıflandırması yapıldığını ifade eden personelin oranı %77,4’dür. Personelin %78,8’i atık toplayıcıların aşuları (Sarılık, HBV gibi) vardır ifadesine katıldıklarını belirtmiştir. Personelin %76,9’u konteynırlar için belli güzergahların belirlendiğini, %68’i konteynırların her gün dezenfekte edildiğini, %90,6’sı tıbbi atık geçici depolama yeri olduğunu ve %80,3’ü evsel atık geçici depolama yeri olduğunu ifade etmiştir. Geçici atık depolama yerinin drenaj sistemi yönetmeliğe uygun olduğunu ifade eden personelin oranı %75,9’dur. Personelin %67,8’i geçici atık depolama odasında bakteri tutucu filtreli soğutucu olduğunu, %83,8’i enfekte atık yönetim planı olduğunu, %71,2’si laboratuvarından solventlerin ve dış bölümden civanın geri kazanımına yönelik uygulama yapıldığını ve %75,9’u toksik, korrozif, bazı kimyasallar için hastanede ayrıca bir atık yönetim uygulaması yapıldığını belirtmiştir. Personelin %66,2’si hastanede kimyasal malzeme çeşidinin ve kullanımının olabildiğince azaltılması Re-Use, Re-Cycle uygulandığını, %81,3 ’ü enfekte atık yerlerinde lavabo giderleri bulunduğunu ve %80,3’ü kayıt, muhasebe kontrolü yapıldığını ifade etmiştir.

Üçüncü sorunun cevabını bulabilmek için yapılan aritmetik ortalama, standart sapma ve frekans dağılımlarının sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4’te anketi cevaplayan sağlık personelinin büyük çoğunluğu (kesinlikle katılıyorum= %43,3, katılıyorum= %43,3) tıbbi atıklar konusunda etkin denetim yapıldığını ifade etmiştir. Personelin buldukları kurumda tıbbi atıklarla ilgili yaşanan sorunları değerlendirirken, %53,2’si yönetsel sorunların, %55,1’i ayırım sırasında karşılaşılan sorunların, %47,3’ü toplama ve taşıma sırasında yaşanan sorunlar ve %49,88’i de depolama sırasında karşılaşılan sorunların olduğunu ifade etmiştir. Personelin buldukları kurumda karşılaştıkları sorunlarla ilgili çözüm önerilerini değerlendirirken, %53,7’si denetim ve sözlü uyarı yapılması gerektiğini, %51,0’i idari yaptırım uygulanması gerektiğini, %65,0’i tüm personelin hizmet içi eğitimlerle eğitilmesini ve %71,4’ü de sağlık personeline okul aşamasında gerekli derslerin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tablo:4 Hastanelerdeki Tıbbi Atık Yönetiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Genel Ortalamalar	Standart Sapma
1) Tıbbi atıklar konusunda etkin denetim yapılmaktadır.	2,5	3,9	6,9	43,3	43,3	4,21	0,91
2) Bulduğunuz kurumda tıbbi atıklarla ilgili yaşanan sorunları değerlendiriniz							
a) Yönetimsel Sorunlar	3,4	11,3	32,0	36,0	17,2	3,52	1,01
b) Ayrım sırasında karşılaşılan sorunlar	3,4	13,3	28,1	44,8	10,3	3,45	1,01
c) Toplama ve taşıma sırasında yaşanan sorunlar	3,4	16,7	32,5	35,0	12,3	3,35	0,96
d) Depolama sırasında karşılaşılan sorunlar	0,5	17,7	32,0	36,0	13,88	3,44	1,01
3) Karşılaştığımız sorunlarla ilgili çözüm önerilerini değerlendiriniz							
a) Denetim ve sözlü uyarı yapılması	1,5	14,3	30,5	39,4	14,3	3,50	0,95
b) İdari yaptırım uygulanması	1,0	14,9	33,2	36,6	14,4	3,48	0,94
c) Tüm personelin hizmet içi eğitimlerle eğitilmesi	0,5	7,9	26,6	46,8	18,2	3,74	0,86
d) Sağlık personeline okul aşamasında gerekli derslerin verilmesi	1,5	3,4	22,7	52,2	19,2	3,83	0,83

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel bir kavram olan katı atıklar; tıbbi, tehlikeli, sıvı, endüstriyel, evsel gibi atıklardan oluşmaktadır. Yaşam standartların yükselmesi, teknolojinin ilerlemesi, kentsel dönüşüm, kırsal kesimdeki fazla nüfusun şehirlere göç etmesi, nüfus artışı, sanayileşme, ekonomik gelişme gibi faktörler katı atık miktarının artmasına sebep olmuştur. Katı atık miktarındaki bu artışlar, kentsel çevre sorunlarının da artışına sebep olmuştur. Bu da katı atık yönetimi konusunu dikkate alınması gereken önemli bir konu getirmiştir.

Katı atık yönetimi kısaca, halk sağlığı odaklı, sürdürülebilir, kamu ve özel sektördeki yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan ve çevreye zarar vermelerini önlemek için geliştirilen yöntemlerin kontrollü ve bilinçli olarak geliştirilmesidir. Atıkların oluşumundan, biriktirilmesi toplanması ve nihai depolanması, geri dönüşümü, bertaraf aşamalarından oluşan uygun çözümler üreten bir süreçtir.

Entegre atık yönetimi ise atıkların bütüncül bir şekilde yönetilmesi, ekonomik değer oluşturmaya, bölgesel planlamanın yapılabildiği uygun teknik ve yöntemlerin seçildiği ve uygulandığı bir verimli yönetim şeklidir. Bu yönetim şeklinde ilk başta yasal mevzuat dikkate alınmalı, daha sonra mevcut atık yönetimi incelenmeli, atık karakterizasyonu yapılmalı (seramik-tuğla inert maddeler, tekstil, plastik, organik madde, kâğıt, cam, metal diye ayrıştırılmalı), atıkların toplanma, taşıma ve geri kazanılabilir işlemleri yapılmalıdır. Entegre atık yönetimin geri kazanabilir hedeflere sahip olması, kaynaktan azaltmaya gitme, saha tasarrufu, enerji kazanımı, toplumu ve çevreyi koruma gibi özellikleri düşünüldüğünde bu yöntemin tercih edilmesi uygundur.

Katı atık türlerinden biri tıbbi atıklardır ve tıbbi atıklar tehlikeli atık sınıfına girmektedir. Örneğin; tıbbi atıklar içerisinde bulunan kullanılmış enjektörler (eğer steril edilmeden atılımı yapılırsa), AIDS, sarılık, hepatit, sifiliz (Frengi), gibi kan yoluyla bulaşan enfeksiyon hastalıklarının yayılmasında etkin rol oynamaları nedeniyle son derece riskli atıklardır. Çünkü sterilizasyon ve dezenfeksiyon yapılmayan enjektörlerden bulaşan hepatit B, hepatit C, HIV gibi hastalıkların sayısı dünyada her yıl artmaktadır. Bu yüzden de gelişmiş ülkelerde güvenli enjeksiyon uygulamaları sırasında yapılan; enjeksiyonların plastik imha fırınlarında yakılması ya da otoklavlanarak steril edilmesi zorunluluğu vardır. Türkiye’de ise kullanılan plastik enjektörlerin ve diğer enfekte atıkların gelişigüzel çöplük denen sahalara dökülüp vahşi depolandığı bilinmektedir. Bu şekilde vahşi depolanan tıbbi atıklardan yayılan tozlar, sızıntı suların yeraltı ve yüzeysel su kaynaklarını ve atmosferi kirletmesi, ekosisteme ve topluma yarattığı risklerin boyutunu arttırmakta ve gaz patlamalarına neden olmaktadır. Vahşi depolamayla oluşan görüntü kirliliği de bir diğer olumsuzluktur. Bu depolama yerleri, uygun ısı altında kısa sürede hastalık yapan canlıların barındığı bir yere dönüşebilir. Bunların kedi, köpek, kuşlar, sinekler vb. haşereler ile geniş yığınlarla taşınması salgın hastalık riskini oluşturmaktadır.

Sağlık kuruluşlarında kaliteli tıbbi atık yönetimi olmadığı ve bu atıkların ayrı toplanmadığı zaman çalışanlar ve hastalar potansiyel risk altına girmektedirler. Patojen virüsler içeren hastane atıkları, yara, sıyrık, kesik ya da aşınmış deri ve solunum/ sindirim sistemi yolu ile bulaşabilir. Dolayısıyla tıbbi atıkların ayrı poşet ve kutularda toplanması gerekmektedir. Örneğin; iğne uçları, enjeksiyonlar kesici-delici atık sınıfına girdiği için kutularda toplanmalı, patolojik, enfekte atıklarda kırmızı renkte poşetlere konulmalıdır. Hastanelerdeki bu atıkların toplanmasında bile konunun önemi ve hassasiyeti yeterince anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, öncelikle Nevşehir ve Kayseri’de faaliyet gösteren özel hastanelerde oluşan tıbbi atıkların nasıl oluştuğu ve nerede bertaraf edildiğini tespit etmektir.

Bu bağlamda sağlık kuruluşlarının, tıbbi atık yönetimi konusunda uygulamalarını ve aynı sağlık kuruluşlarındaki çalışanların tıbbi atık yönetimi uygulamalarına dönük algılama düzeylerini ve beklentilerini ortaya koymak, ayrıca bu konudaki aksaklıklara ya da problemlere çözüm bulabilmek amacıyla, dört araştırma sorusu oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak araştırma kapsamında hastane ve çalışanların özellikleri belirlenmiştir. Nevşehir ve Kayseri ilinde faaliyet gösteren, en az 20 yatak kapasitesinin olduğu tespit edilen özel hastanelerde araştırma yapılmıştır. Araştırma dahilinde incelenen dört hastanede yaklaşık 1338 iş gören çalışmaktadır. Günlük çıkan tıbbi atık miktarının bu hastanelerden

iki tanesi ortalama olarak 60 kg olduğunu belirtmiş diğer iki tanesinde yaklaşık 135 kg olduğunu ifade etmiştir.

Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için iki farklı anket formu hazırlanmıştır. Hastane yönetimine karşı hazırlanan anket formunun temel amacı, kurum hakkındaki genel bilgileri ortaya koyabilmektir. Çalışanlar üzerinde uygulanan anket formunun amacı ise tıbbi atık yönetimini ne yönde algıladıkları ve sorunların düzeyini ölçmektir.

Yapılan analizler neticesinde hastanelerdeki yönetim birimleri, iş gören ve hastaların tıbbi atıklar konusunda yeterince bilinçli olmaması, tıbbi atık kontrol yönetmeliğine uyulmaması ve konuya yeterince önem verilmemesi, tıbbi atıkların çeşitlerine göre kategorize edilip ve toplanıp taşınması gibi işlemlerin planlamasının olmayışı, tıbbi atık yönetimi konusunda etkili bir düzenlemenin ve otoritenin yoksunluğu, denetim ve uygulamalardaki yöntemlerin yetersizliği gibi sebeplerle genel olarak Nevşehir ve Kayseri'deki hastanelerin tıbbi atık yönetim sistemi başarısızdır.

Hastanelerdeki tıbbi atık yönetimini düzenleyen ve koordine eden bir iç ünite mevcut olup, yeterince fonksiyonel değildir. Bu iç ünite aracılığıyla tıbbi atık yönetimi hususunda hizmet içi eğitim verilmekle birlikte bu eğitim genelde sadece temizlik elemanlarına yöneliktir. Doktorlar başta olmak üzere bazı hastaneler de hemşireler, teknikerler bile kapsam dışında tutulmaktadır. Hizmet içi eğitim, temizlik elemanlarına altı ayda bir tekrarlanan rutin toplantılar biçimindedir.

Sağlık kuruluşlarının hiçbirinde atıkları kaynağında azaltma sistemi ve geri kazanımı (reuse), aşamalardan geçilerek atığın geri dönüşümünü sağlayan entegre atık yönetim uygulamaları yapılmamaktadır. Ayrıca tıbbi atık yönetimi için özel bütçe ayrılmamış, atıkların tür ve miktarlarını belirleyen detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Sadece atıkların miktarıyla ilgili tıbbi atık sorumluları, günlük kayıt tuttuklarını belirtmişlerdir. Nevşehir ve Kayseri ilinde yapılan bu çalışmada hastanelerin yasal mevzuata gerektiği kadar uymadıkları ve tıbbi atık yönetimi uygulamalarında son derece başarısız oldukları görülmektedir.

Bu çalışmada, tıbbi atık yönetimi uygulamalarının örnek dahilindeki hastanelerde incelenmesi ve katılımcıların, çalıştıkları hastanede tıbbi atıklara yönelik algılama düzeyleri ölçülmüştür. Ayrıca araştırmada, sadece örnek dahilinde bulunan hastanelerde tıbbi atık yönetim süreci ve etkileri ölçülmüştür. Ancak tıbbi atık yönetim süreci oluşumundan bertaraf edilmesine kadar olan işlemleri kapsamaktadır. İlerde bir ilde tıbbi atık yönetimiyle ilgili yapılacak bir çalışmada, o ildeki bütün hastaneleri kapsayan bütüncül tıbbi atık yönetimi planlanmalı ve uygulanmalıdır. Devlet hastaneleri, diyaliz merkezleri, halk sağlığı müdürlükleri, kan bağış merkezleri, dış poliklinikleri, veterinerliklerde yapılacak çalışmaya dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ege H (2009) Adana İli Tıbbi Atık Yönetimi; Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı
- EC (European Commission) (2012) Hazardous Waste. http://ec.europa.eu/environment/waste/hazardous_index.htm(16 Haziran 2017).
- EPA (2016) Definition Of Solid Waste And Recycling. <https://www.epa.gov/sites/production/files/2016-02/documents/soliddef.pdf>(9 Temmuz 2017).
- EPA (2017) Typical Wastes Generated by Industry Sectors. <https://www.epa.gov/hwgenerators/typical-wastes-generated-industry-sectors> (16 Haziran 2017).
- EPA (Environmental Protection Agency) (2013) Hazardous Waste. <http://www.epa.gov/osw/hazard/>(16 Haziran 2017)
- Erdoğan İ, Ejder N (1997) Çevre Sorunları Nedenler Çözümler. Doruk Yayıncılık
- Ersoy T (2016) Türkiye'de Tıbbi Atık Yönetimi ve Nevşehir İlindeki Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı
- Gündüzalp AA, Güven S (2016) Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi

- Gerencer T (2017) *What is MedicalWaste? MedicalWaste Definition, Types, Examples, andMore.* <https://www.medprodisposal.com/what-is-medical-waste-medical-waste-definition-types-examples-and-more/> (12 Ağustos 2017)
- Korkmaz M (2014) *Sağlık Çalışanlarında Delici Kesici Alet Yaralanmaları.* [Http://Web.Firat.Edu.Tr/Shmyo/Edergi/Ciltucsayidokuz/Korkmaz9.Pdf](http://Web.Firat.Edu.Tr/Shmyo/Edergi/Ciltucsayidokuz/Korkmaz9.Pdf), (12 Ağustos 2017)
- Kuhling JG (2002) Hastane atıkları, *Dünya katı atık çevre kongresi*, Boğaziçi Üniversitesi, s.275-282
- Okecha SA (2000) PollutionandConservation of Nigeria Environment (T'AfrikaInt. Association (WA)
- Tchobanoglous G, Kreith F (2002) Handbook of Solid Waste Management (McGraw-Hill).
- TheCouncil of theEuropeanCommunities (1991) Council Directive On HazardousWaste, OfficialJournal L 377 91/689/EEC.
- Tutar DY (2004) Tıbbi Atık Yönetimi için Yeni Bir Yaklaşım ve Ankara Örneği, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ulaş K (2014) Handbook of Research on DevelopingSustainable Value in Economics, Finance, and Marketing (IGI Global, US).
- UNEP (United Nations Environment Programme) (2012) What a waste: a multitude of approachesanddefinition. <http://www.grid.unep.ch/waste/download/waste0607.PDF> (15 Haziran 2017)
- WHO (1999) *SafeManagement of WastesfromHealth-careActivities*, (Dünya Sağlık Örgütü Yayınları).

YAZAR REHBERİ

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

“Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi” dergisinde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

Göndermek istediğiniz çalışmanızı lütfen örnek metin üzerinden hazırlayıp gönderiniz. Örnek metin için [lütfen tıklayınız](#).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanmaktadır.

1. Çalışma Başlığı

Makale başlığı, sayfanın ortasına hizalı biçimde, Times New Roman yazı karakterinde, **Bold** olarak yazılmalıdır. Tamamı Büyük Harf ile yazılması gereken Makale Başlığını oluşturan kelimelerin ilk harfleri 18 Punto; diğer harfleri ise 14 punto olmalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazar isimleri çalışma başlığının sonrasında iki satır atlanarak, sağa yaslı ve sağ üst köşesinden numaralandırılmış biçimde yalnızca yazar isim ve tamamı Büyük harf olması gereken soyadlarını içerek şekilde; Times New Roman 11 Punto Bold karakterine uygun olarak İtalik biçimde yazılmalıdır. Yazarların sırasıyla; “Unvan, kurum, e-posta ve ORCID numaraları” ise dipnot olarak sayfanın altında; Times New Roman 8 Punto ile belirtilmelidir.

3. Özet ve Yabancı Dilde Özet (Abstract), Anahtar Kelimeler (Keywords) ve Jel Kodları

Çalışmalarda ana metinden önce; Türkçe başlık ve özet ile hemen altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. 200 kelimeyi aşmayacak şekilde hazırlanan Türkçe ve İngilizce Özetler, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto olarak, italik yazılmalıdır. (Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda ise yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır). İlk harfi büyük diğer harfler küçük olacak şekilde yazılması gereken “Özet” başlığı, 10 punto Times New Roman karakteri ile **Bold (Kalın)** olarak; Sola Yaslı biçimde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce Özetlerin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "Anahtar Kelime" (Keywords) bulunmalıdır. Ayrıca, Anahtar Kelimelerin hemen altına, çalışmaların ilgili alanlarının belirtildiği, http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php adresinden erişebileceğiniz Jel Kodları mutlaka yazılmalıdır. Jel kodları da Anahtar Kelimeler gibi; 10 punto Times New Roman ile yazılmalıdır. Özet kısmında; denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4. Ana Metin

Makaleler, Microsoft Office Word 97-2003 ile uyumlu yazılım programı kullanılarak 25 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan 2,5 cm, soldan 3 cm; üstten 1,75 ve alttan ise 2,3 cm olmak üzere, Tek Satır Aralıklı, İki Yana Yaslı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır.

Makalede Times New Roman yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Metni oluşturan kelimeler arasında birden fazla boşluk (space) bırakılmamalı,

noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra ise bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

Dil bilgisi kurallarına uygun olarak yazılması gereken çalışmada, noktalama işaretlerinin kullanımı, kelime ve kısaltmaların yazımı; güncel TDK Yazım Kılavuzu esas alınarak, açık ve yalın bir anlatım niteliklerini taşımalıdır. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

5. Başlıklar

Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “GİRİŞ”, “SONUÇ VE DEĞERLENDİRME” ve “KAYNAKÇA” başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Ana başlıklar: Ana başlıklar sayfaya ortalanmış şekilde, tamamen büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı ve ortalanmış şekilde yazılmalıdır (I., II., III., ... gibi).

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Ara başlıklar, ait oldukları ana başlıkların Romen rakamından başlayacak biçimde yine ek numaralandırma ile hazırlanmalıdır (I.I., I.II. gibi).

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Alt başlıkların numaralandırılması ise küçük harfler ile alfabetik sıra düzenine uygun biçimde olmalıdır (a., b., c. ..gibi).

6. Şekil, Tablo ve Fotoğraflar

Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. 11 punto Times New Roman Bold karakterine uygun hazırlanması gereken Şekil ve tablo başlıkları mutlaka numaralandırılmalı (**Tablo 1:**) ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında 8 punto ile verilmelidir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

7. Metin İçi Kaynak Gösterme (Atıflar)

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir (**Okay, 1990: 28**).

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, , soyada göre alfabetik olarak, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanmalıdır (**Gökyay, 1982: 120; Okay, 1990: 28**).

İki yazarlı kaynaklarda, araya ve işareti “&” konularak; ikiden fazla yazarlı kaynaklarda ise birinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır (**Şafak & Öz, 2003: 15**), (**Barutçu vd., 2005: 157**). Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyor ise, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir (**1990: 28**). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir (**İlhan, 2003a: 25**), (**İlhan, 2003b: 58**).

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilmelidir (**Demir, A. 2003: 46**), (**Demir, H. 2003: 27**).

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir (**Köprülü, 1911: 75'ten aktaran; Çelik, 1998: 25**).

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir (**Ahmedî, [yz.] 1410: 7b**).

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir (**BCA, Mühimme 15: 25**).

8. Dipnotlar ve Alıntılar

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DIPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir (**Kaya, 2000: 15**).

Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmesi yeterlidir.

9. Kaynakça

Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir.

Kaynakçada yer alan kaynak düzeni; girinti şekli **Asılı (1 cm)** olarak ayarlanacak biçimde olmalıdır.

Demirel, Ö., Seferoğlu, S., & Yağcı, E. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme* (3rd ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Kaynakça gösteriminde *APA (American Psychological Association) Formatı*; kullanılmalıdır. *Yazar Soyadı, Adı (Orijinal kaynağın tarihi). Makale adı. Makalenin orijinal kaynağı, sayfa sayıları. (Kaynak adı, yayın yeri: yayıncı adı.) Bulunduğu URL adresi [ziyaret tarihi]*

Bu açıklamalar doğrultusunda kaynakça gösterme biçimleri şu şekilde örneklendirilebilir (Akdağ):

a. Kitap

Tek yazarlı kitap:

Akpınar, Y. (1999). *Bilgisayar destekli öğretim ve uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çok yazarlı kitap:

Demirel, Ö., Seferoğlu, S., & Yağcı, E. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme* (3rd ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Kurum yazarlı kitap:

YÖK. (1998). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları*. Ankara.

Çeviri kitap:

Bloom, B. S. (1979). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*, (Çev: D. A. Özçelik). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Editörlü kitap:

Öztürk, C., & Dilek, D. (Eds.). (2005). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* (5th ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Editörlü kitapta bölüm:

Köktaş, A. M. & Gölçek, A. G. (2018). Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Türk Vergi Sistemi. Ed. C. Babaoğlu & E. Akman, *Kamu Politikası Analizi: Türkiye Uygulamaları* içinde (489-512). Ankara: Gazi Kitabevi.

b. Dergi

Akdağ, M. (1990). Türk eğitim sisteminde yatay ve dikey geçişler. *Milli Eğitim Dergisi*, 94, 67-72.

Akdağ, M., & Güven, S. (2002). İlköğretim ikinci kademe öğretmenlerinin sınıf yönetimi etkinliklerine ilişkin öğrenci algıları. *Eğitim Yönetimi*, 29, 69-80.

c. Kongre veya Sempozyum Bildirisi

Akdağ, M., & Tok, H. (2004). *Geleneksel öğretim ile power point destekli öğretimin öğrenci erişimine etkisi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya, Turkey, 06-09 Temmuz.

d. Yayınlanmamış Tez

Akdağ, M. (1993). *Genel liselerin matematik ve fen öğretiminde karşılaşılan sorunlar*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

e. Ansiklopediler

Bergmann, P.C. (1993). Relativity. In *The new encyclopedia Britannica* (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago: Encyclopedia Britannica.

f. Gazete Makalesi

Ergün, M., Akdağ, M., & Duruhan, K. (1989, Ekim 4). Türk eğitim sisteminin sorunları ve bazı çözüm teklifleri. *Dünya Gazetesi*, 4.

g. Yazarı Olmayan Gazete Haberi

Irak endüstrileşmeye 40 milyar dolar ayırdı. (1989, Ekim 4). *Dünya Gazetesi*, 11.

h. Web Sayfası

Akdağ, M., & Güneş, H. (2003). Öğretmen rolünün yaratıcı bir sınıf ortamı oluşturmadaki önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 159. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/159/akdag-gunes.htm>

Akdağ, M. (tarihsiz). *Eğitimde program değerlendirme ve istatistiksel yöntemler*. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://web.inonu.edu.tr/~makdag/egitimde%20program%20degerlendirme.pdf>

YÖK. (tarihsiz). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği lisans programı*. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/ogretmen_yetistirme_lisans/bilgisay.pdf

MEB (2002). *Bilgi ve iletişim teknolojileri*. Retrieved November 16, from the World Wide , [Web: <http://egitek.meb.gov.tr/Egitek/Kitaplar/Etkinlikler2001/Etkinlikler2002.html> Erişim Tarihi: 06.06.2006].

i. Journals (Elektronik dergiler)

Data base (veri tabanı) de yayınlanan e- journal (dergi) den alınan Full text (tam metin) bir makalenin kaynakça gösteriminde; web adresi yerine, data base adı verilir.

Selwood, I.,& Pilkington, R. (2005). Teacher workload: using ICT to release time to teach. *Educational Review*, 2, 163-174. Retrieved October 18, 2005, from Taylor & Francis Group.

Telif Hakkı Düzenlemesi

Derginize yayınlanmak üzere gönderilen makalenin yazar(lar)ı Aşağıda yer alan maddelerde belirtilen hususlar okumuş, anlamış ve onaylamış olduğunu beyan eder.

1. Yazının kendi orijinal çalışması olduğunu, daha önceden hiçbir yerde yayınlanmadığını veya yayınlanma sürecinde olmadığını, diğer telif haklı yazılardan yapılan alıntılarının sahibinden izin alınarak alıntı yapıldığını, yazının iftira niteliğinde, kanun dışı veya dava konusu olabilecek herhangi bir ifade içermediğini,

2. Yazar(lar), Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesinin bir yayını olan bu derginin, bağlam, hüküm, bilgi, sonuç ve yorumları içeren makalenin içeriği ile ilgili olarak hiçbir sorumluluğu olmadığını,

3. Makalenin (yayının) kişisel veya mülkiyet haklarını ihlal etmediğini,

4. Yazarlar, makalenin içeriği ile ilgili; bilimsel, etik ve hukuki tüm sorumluluğu üstlendiklerini,

5. Bu anlaşmanın makaleye (yayına) katkıda bulunan tüm yazarlar tarafından imzalandığını,

6. Makale; değerlendirilmek üzere dergiye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, yayın hakları devir formunda belirtilen yazar isimleri ve sıralaması dışında, makaleye yazar isminin eklenmediğini, silinmediğini veya sıralamada bir değişiklik yapılmadığını

7. Yazarların doğrudan ya da dolaylı olarak makalenin (yayının) konusuyla ilgili olan mülkiyet veya ticari mevzuları içeren konularda Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi editörünün bilgilendirildiğini/ bilgilendirileceğini ve bu bilginin, makale ile birlikte ibraz edilen teyit mektubunda belirtilmesi gerektiğini,

8. Makaledeki resimlerin bilimsel içeriğinin bilgisayar ve diğer elektronik cihazlar vasıtasıyla değiştirilmediğini,

9. Yazarların dergiye devrettiği telif hakları ile, derginin tüm dünyada herhangi bir yolla bu makaleyi kullanma hakkını haiz olduğunu; Bu hakların bütün basım ve yayın haklarını ve elektronik yayın haklarını (CD, internette yayımlama, indeksleme, vb.) kapsadığını, şu anda mevcut ve ileride geliştirilebilecek her türlü yayın şekliyle dağıtım yetkisini içerdiğini ama bunlarla sınırlı olmadığını,

10. Yazarların tüm patent ve telif hakları haricindeki diğer mülkiyet haklarını sürdürdüklerini; eğer yazar makaleyi herhangi bir vasıtayla dağıtım amaçlı çoğaltmak isterse yazarın Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden izin alması gerektiğini ve eğer izin verilirse, makale çoğaltıldığında orijinal yayın kaynağının belirtileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.